

Voorzitter: Steenkamp

Tegenwoordig zijn 73 leden, te weten:

Steenkamp, Zijlstra, De Rijk, Kiers, Eijssink, Van Graafeiland, Feij, De Gaay Fortman, Schuurman, Burkens, Abma, Van der Werff, Kaland, Hoekstra, Vogt, Franssen, Heijmans, Buijsert, Van der Jagt, De Jong, Van Mierlo, Van Bemmelen, Vonhoff-Luijendijk, Coenemans, Maassen, De Vries, Heijne Makkreel, Ginjaar, Groensmit-van der Kallen, Hendriks, Christiaanse, Tummers, Vermeer, Van Kuilenburg-Lodder, Hofman, Pleumeekers, Uijterwaal-Cox, Grol-Overling, Ermen, Stam, Bukman, Schinck, Oskamp, Von Meijenfeldt, Glastra van Loon, Tiesinga-Autsema, Vis, Verbeek, Zoon, Van der Werf-Terpstra, Van der Ploeg, Nuis, Bischoff van Heemskerck, Barendregt, Veder-Smit, Van Dalen, Baarveld-Schlaman, Van Tets, Van de Zandschulp, Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn, M. A. van der Meer, Geertsema, Postma, J. H. B. van der Meer, Van Boven, Wagemakers, IJmkers, Van Veldhuizen, Van Leeuwen, Luteijn, Kuiper, Schouten en Simons,

en de heren De Korte, minister van Binnenlandse Zaken, Van den Broek, minister van Buitenlandse Zaken, Korthals Altes, minister van Justitie, De Ruiters, minister van Defensie, mevrouw Smit-Kroes, minister van Verkeer en Waterstaat, de heren Van Eekelen, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, Koning, staatssecretaris van Financiën, Van Houwelingen, staatssecretaris van Defensie, Hoekzema, staatssecretaris van Defensie, en Van der Reijden, staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur, alsmede de leden van de Tweede Kamer Van der Burg en Stoffelen.

De **Voorzitter**: Ik bied de ministers er mijn excuses voor aan dat een aantal leden van de Kamer nog niet aanwezig is, terwijl zij wel op tijd waren.

Ik deel aan de Kamer mede, dat ik bericht van verhindering tot bijwoning van de vergadering heb ontvangen, van de minister-president, minister van Algemene Zaken, en de ministers voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Verkeer en Waterstaat en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, alsmede van de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, de heer De Graaf.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsvoorstel **Goedkeuring van de op 4 november 1985 te 's-Gravenhage tot stand gekomen briefwisseling tussen de regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de regering van de Verenigde Staten van Amerika houdende een overeenkomst inzake de stationering van een eenheid vanaf de grond te lanceren kruisvluchtwapens van de luchtmacht van de Verenigde Staten (19 290)**, en van – de motie-De Gaay Fortman c.s. over goedkeuring van het verdrag inzake de stationering van kruisvluchtwapens met gekwalificeerde meerderheid (19 290, nr. 145c).

De beraadslaging wordt hervat.

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik moge beginnen met dank aan de woordvoerders die gisteren diep zijn ingegaan op het onderwerp dat ons ook vandaag bezighoudt, waarmee wij het einde bereiken van een lange periode van intensieve discussie en besluitvorming inzake het kruisrakettenvraagstuk. Met de heren Bukman en Van der Werff ben ik van mening dat de problematiek van plaatsing in Nederland gezien zou moeten

worden in de bredere context van het totale veiligheidsbeleid.

Maar tegelijkertijd past eigenlijk geen andere conclusie dan dat we daarin gezamenlijk wellicht onvoldoende zijn geslaagd, omdat de discussie over het veiligheidsbeleid maar al te vaak is versmald tot een discussie over de vraag, of er op Nederlandse bodem kruisvluchtwapens zouden moeten worden geplaatst.

Van de beklemming en de risico's van de voortgaande wapenwedloop zijn wij ons constant bewust, maar tegelijkertijd dient het onverminderde streven naar wapenbeheersing niet zodanig te worden geïsoëerd, dat de primaire doelstelling van het voorkomen van oorlog wordt verdrongen. Het voorkomen van oorlog en het voeren van een toereikende verdediging voor het geval dat de afschrikking onverhoopt zou falen, kan naar de overtuiging van de regering voor de voorzienbare toekomst alleen in NAVO-verband worden verzekerd. Met verschillende woordvoerders constateer ik dat het Nederlandse lidmaatschap van het NAVO-bondgenootschap gelukkig nog steeds op een brede consensus steunt.

Ik ben minder beducht dan de heer Van Mierlo voor het afkalven van die steun als gevolg van de regeringsbeslissing over de kruisvluchtwapens. Wij moeten ons dat niet aanpraten en wij moeten het ook anderen niet aanpraten. Ik meen namelijk dat de voorgeschiedenis van het dubbelbesluit en alles wat daarop gevolgd is, daartoe ook geen aanleiding geeft. Niet de NAVO dicteert plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland, de regering aanvaardt die plaatsing na een zorgvuldige politieke afweging, nadat in 1979, in 1981 en vervolgens in 1984 – bij het 1-juni-besluit – tot uitstel was besloten.

Na het 1-juni-besluit heeft de regering nog anderhalf jaar verstrekkende pogingen ondernomen om het Nederlandse voorbehoud uit 1979 een maximaal wapenbeheersingseffect te geven. En op 1 november

Van den Broek

vorig jaar wisten wij dat de gekozen bilaterale benadering van het vraagstuk met de Sovjet-Unie niet aan de voorwaarden van het 1-juni-besluit voldeed.

Voorzitter! Ik breng dit kort in herinnering om te verduidelijken dat het Nederlandse beleid sinds 1979, uitmondend in de beslissing van 1 november, geen aanleiding geeft om afkalking van de maatschappelijke steun aan de NAVO te verwachten. Ik doe het echter tevens om nog eens toe te lichten dat hernieuwd uitstel, waarom in de afgelopen maanden tot op de dag van gisteren door sommigen is gevraagd, de geloofwaardigheid van de Nederlandse positie in het bondgenootschap ernstig zou aantasten.

Niet minder belangrijk is het argument dat het de wapenbeheersingsonderhandelingen kan schaden door verzwakking van de westelijke onderhandelingspositie.

In weerwil van deze feiten is vanuit de oppositie niet alleen gisteren, maar ook daarvoor, de legitimiteit van een definitieve besluitvorming door dit kabinet in twijfel getrokken. Waarom, zo werd daarbij gevraagd, kan die beslissing niet worden overgelaten aan het volgende kabinet? Ik kom dadelijk nog te spreken over de gekozen verdragsvorm, maar ik moge er vooreerst nog eens op wijzen, hoezeer dit kabinet sedert zijn aantreden gestreefd heeft naar een zo zorgvuldig mogelijke behandeling van dit gevoelige onderwerp. Er kan toch geen sprake zijn van overhaaste besluitvorming. Ik roep nog eens in herinnering dat reeds in 1983, betrekkelijk kort na het aantreden van dit kabinet, aan de Raad van State advies werd gevraagd over een aantal grondwettelijke aspecten.

Op 1 juni 1984 werden de criteria voor de definitieve besluitvorming geformuleerd. Volgens dat besluit moest die gedachtenwisseling worden afgerond op 1 november. Ik wijs op de uitvoerige debatten daarover. Reeds vóór juni 1984 had de Regering gekozen voor de zwaarste vorm van parlementaire betrokkenheid bij deze besluitvorming, te weten via een goedkeuringswet. Daartegen is van de kant van de Kamer geen enkel bezwaar ingebracht. Sterker nog, hiermee heeft de regering aan wensen vanuit de Kamer voldaan.

Daarnaast heeft de regering een apart debat willen houden over de

hoofdpijnen van de plaatsingsovereenkomst, voorafgaande aan de indiening van de goedkeuringswet. Vervolgens is een uitvoerig debat gehouden rondom het 1-november-besluit. Daarna zijn uitvoerige debatten gehouden in het kader van de ratificatieprocedure. Ik laat dan nog buiten beschouwing de vele commissievergaderingen, hoorzittingen van de Kamer en gedachtenwisselingen tijdens begrotingsbehandelingen en de vele schriftelijke rondes, voorafgaande aan deze vormen van overleg. Dit alles is gebeurd na het 1-juni-besluit.

Laat men die voorgeschiedenis op zich inwerken, dan kan dit kabinet toch geen onzorgvuldigheid of haastwerk worden verweten. Dit kan zeker niet in zijn benadering tegenover de volksvertegenwoordiging.

Ik zeg dit in antwoord op de minder vleiende opmerkingen die de heer Vogt met name tot het kabinet heeft gericht, toen hij sprak over de gevolgd procedures.

De heer De Rijk is diep ingegaan op de vraag waarom de verdragsvorm moest worden gekozen. Hij heeft in twijfel getrokken of de regering hierbij voor ogen had het grote politieke en maatschappelijke belang van het vraagstuk of dat die verdragsvorm zou zijn gekozen om andere doeleinden te dienen.

Mijnheer de Voorzitter! Zoals destijds door de regering naar buiten is gebracht, is het wel degelijk de grote gevoeligheid van dit vraagstuk geweest – het grote politieke en maatschappelijke belang ervan – die de regering tot de keuze van de verdragsvorm heeft gebracht. De regering heeft daarbij aangetekend dat zij van deze methode gebruik wilde maken om een aantal voor Nederland zeer essentiële beginselen van dit vraagstuk vast te leggen.

Tevens is in de beschouwingen in de Tweede Kamer uitvoerig aangegeven, dat door het aangaan van een verdrag niet de inhoud van bepaalde regels en afspraken wordt gewijzigd, maar dat er evenwel wel een volkenrechtelijke binding aan wordt gegeven.

Wat waren nu een aantal van die belangrijke elementen die de regering graag verdragsmatig zag vastgelegd? In de eerste plaats wensten wij uitdrukkelijk te verzekeren, dat onverhoopt gebruik van kruisvluchtwapens vanuit Nederland uitsluitend en alleen zou dienen ter verdediging tegen aanvallen op het NAVO-grondgebied, en dan nog

uitsluitend in overeenstemming met de daarvoor geldende NAVO-procedures. In de tweede plaats wensten wij, dat het recht op verzwaarde inspraak in het geval van inzet vanuit Nederland tevens uitdrukkelijk zou worden opgenomen. Het is dus, zacht gezegd, onjuist dat de verdragsvorm zou zijn gekozen om een meerjarige looptijd te kunnen verzekeren, zoals de heer De Rijk heeft gesuggereerd. Ik herinner de geachte afgevaardigde eraan, dat reeds vóór het 1-juni-besluit, waarbij de verdragsvorm werd aangekondigd, door de Kamer was gevraagd om parlementaire goedkeuring vooraf van een eventuele plaatsingsbeslissing. Ook tijdens de 1-juni-debatten is de verdragsvorm als adequate controlemogelijkheid door de Kamer aanvaard. Ik acht het dan ook weinig overtuigend, als de geachte afgevaardigde thans bezwaren oppert tegen de verdragsvorm, waarbij hij niet alleen het argument van de looptijd hanteert, maar dat eigenlijk ook als argument gebruikt waarom de regering voor de verdragsvorm heeft gekozen en waarbij hij die vorm bekritiseert.

Het is overigens opvallend, dat de heer De Rijk wel als een mogelijke uitweg aanbeval om niet de vorm van het afzonderlijke verdrag te kiezen, maar om eventueel de vorm van een uitvoeringsovereenkomst te kiezen. Laat ik de geachte afgevaardigde erop wijzen, dat ook de keuze voor een uitvoeringsovereenkomst geenszins zou hebben verhinderd om een meerjarige minimumlooptijd in die uitvoeringsovereenkomst op te nemen.

De heer **De Rijk** (PvdA): Die de looptijd van het agreement zou overtreffen?

Minister Van den Broek: De overeenkomst waarover de heer De Rijk gisteren heeft gesproken, het mutual defence agreement, is een overeenkomst die voor onbepaalde tijd is aangegaan, echter met een opzegtermijn van één, jaar. De heer De Rijk heeft er volstrekt gelijk in dat, wanneer in dat geval de mutual defence agreement zou worden opgezegd, de essentie aan het plaatsingsverdrag zou zijn ontvallen. Meer in het algemeen gezegd: wanneer het moederverdrag vervalt, zal het uitvoeringsverdrag als zodanig ook komen te vervallen.

De **Voorzitter:** Als de kamerleden willen interrumpieren, willen zij dan naar de microfoon gaan? Anders

Van den Broek

worden hun opmerkingen wellicht niet in de Handelingen opgenomen. Deze discussie is toch belangrijk genoeg om vereeuwigd te worden! Wil de heer De Rijk zijn vraag nog een keer herhalen?

De heer **De Rijk** (PvdA): Nee.

Minister **Van den Broek**: Ik dacht, dat uit het antwoord dat ik tot dusverre heb gegeven aan de geachte afgevaardigde De Rijk, zijn vraag voldoende duidelijk is. De

De **Voorzitter**: Ik hoop, dat dit uit de geschiedenis ook zal blijken.

Minister **Van den Broek**: Laat ik erbij zeggen, dat bij voorbeeld het NAVO-verdrag indertijd is aangegaan voor een looptijd van 20 jaar. Die termijn is al in 1969 afgelopen.

Sedertdien geldt een opzegtermijn van één jaar. Ik wil echter bij de heer De Rijk het misverstand wegnemen, dat het kiezen van de vorm van een uitvoeringsovereenkomst automatisch een minimumlooptijd heeft verhindert.

Laten wij ervan uitgaan dat bij voorbeeld de plaatsingsovereenkomst een uitvoeringsovereenkomst van het NAVO-verdrag zou zijn geweest.

Zelfs bij het opnemen van een minimumlooptijd in het plaatsingsverdrag spreekt het vanzelf dat, wanneer het moederverdrag wordt opgezegd – in dit geval het NAVO-verdrag – de essentie aan het plaatsingsverdrag komt te vervallen. Wat het NAVO-verdrag betreft, geldt dit ook in de constructie die nu is gekozen.

Het is niet wel denkbaar dat dit plaatsingsverdrag, dat zo uitdrukkelijk, zo niet impliciet, uitdrukkelijk en impliciet, verwijst naar het kader van de NAVO en de NAVO-procedures, zijn zin niet zou verliezen als Nederland bij voorbeeld het NAVO-verdrag zou opzeggen. Hoewel hierbij dus geen sprake is van een moeder/dochterovereenkomst.

De heer **De Rijk** (PvdA): Dat is inderdaad waar, mijnheer de Voorzitter, maar de opzegging van het NAVO-verdrag is natuurlijk een ongelooflijk zwaar middel om te bereiken dat men van bepaalde overeenkomsten afkomt.

Minister **Van den Broek**: Maar dat geldt ook voor het Mutual Defence Agreement dat door u is genoemd.

De heer **De Rijk** (PvdA): Dat is een overeenkomst van secundaire aard ten opzichte van het NAVO-verdrag.

Men moet toch aanvoelen dat het opzeggen van het NAVO-verdrag uittreden uit de NAVO betekent of het kiezen van een of andere modaliteit binnen de NAVO.

Het opzeggen van het Agreement ligt daar toch altijd binnen. Mijn vraag is of de voordelen die te vinden zijn in de keuze voor een verdrag, en die de minister terecht heeft opgesomd, niet alle ook te bereiken zouden zijn met een invoeringsovereenkomst van het Agreement, zoals ik voorstelde, met dit verschil, dat men dan geen opzegtermijn van vijf jaar heeft. Natuurlijk, er is dan een opzettermijn van één jaar, maar daar gaat het dan ook om.

Minister **Van den Broek**: Ik kom nog terug op de looptijd, ik wil alleen proberen om met deze uitleg de heer De Rijk ervan te overtuigen dat de suggestie die hij gisteren trachtte te wekken, als zou de regering voor de verdragsvorm hebben gekozen uitsluitend en alleen om in staat te zijn een lange looptijd op te nemen, als volstrekt onjuist moet worden aangemerkt.

Nu de looptijd van vijf jaar. Ik heb al aangegeven dat het op zichzelf geen uitzondering is om in internationale overeenkomsten en verdragen een minimumlooptijd op te nemen. In deze overeenkomst is de looptijd van vijf jaar opgenomen om een redelijke mate van zekerheid te verschaffen, zowel aan de verdragspartner als aan het bondgenootschap.

Aan het bondgenootschap in haar totaliteit om gedurende een minimumperiode op een Nederlandse nucleaire bijdrage aan de collectieve afschrikkings te kunnen rekenen, door middel van plaatsing in Nederland. Ten aanzien van de verdragspartner ging het in dit geval niet alleen daarom, het ging bovendien om het geven van een redelijke mate van zekerheid, zeker ook omdat van die looptijd van vijf jaar al drie jaar in beslag worden genomen door voorbereidingswerkzaamheden. Wij weten immers dat plaatsing in ieder geval niet voor eind 1988 zal worden gerealiseerd. Dit waren de uitgangspunten van de regering bij het opnemen van een looptijd.

De geachte afgevaardigde de heer Van Mierlo heeft gesproken over de dubbele sleutel, een kwestie die reeds vele malen in discussie is geweest. Ik neem aan dat de collega van Defensie er ook nog het een en ander over wil zeggen. Ik volsta met

de opmerking – wat de geachte afgevaardigde niet zal verbazen – dat het element dat hijzelf heeft genoemd als nadeel van de keuze voor een dubbele sleutel, voor de regering doorslaggevend is geweest.

De dubbele sleutel wordt afgewezen om de eenvoudige reden, dat daarmee naar onze opvatting de geloofwaardigheid van de afschrikkings zeker niet zal zijn gediend. Wanneer men al over een dubbele sleutel wil spreken, en dan in de lijn van de suggestie die de heer Van Mierlo gisteren heeft gedaan, is het de vraag welke landen daar dan wel en welke landen daar dan niet over zouden moeten beschikken. Bovendien is het de vraag waarom dit alleen van toepassing zou moeten zijn op kruisvluchtwapens en niet op andere nucleaire inzetmiddelen. Maar goed, de geachte afgevaardigde kent de opvattingen van de regering hierover. Ik wil hier in dit stadium weinig meer aan toevoegen.

De geachte afgevaardigde de heer Bukman heeft gewezen op de wenselijkheid om, in het geval van een akkoord in Genève dat zou leiden tot een substantiële vermindering van het aantal kernwapens, het restant zo evenredig mogelijk over de bondgenoten te spreiden, althans zo heb ik hem begrepen.

Ik wijs de geachte afgevaardigde erop – ik doe dit onder verwijzing naar artikel 2 van het verdrag, dat ook voorziet in vermindering van het aantal in Nederland te plaatsen kruisvluchtwapens bij het bereiken van een akkoord – dat in zo'n geval uiteraard consultaties met het bondgenootschap plaatsvinden. Wij blijven van mening dat Nederland zijn evenredig deel moet nemen.

Er kunnen zich echter omstandigheden voordoen waarbij ook het bondgenootschap van mening is dat er in Nederland in het geheel niet zou behoeven te worden geplaatst, omdat wij nu eenmaal, meer of minder toevallig, aan het einde in het plaatsingsschema staan. Over die zaak zou dan bondgenootschappelijk overleg moeten plaatsvinden en het resultaat daarvan moet dan wel geïncasseerd worden. In beginsel dient echter een vermindering ten gunste te strekken van alle bondgenoten en dient zij op gelijke wijze over de bondgenoten verdeeld te worden, althans voor zover dat binnen de technische mogelijkheden ligt. Ik denk hierbij aan het feit dat de vluchten 16 systemen omvatten. Men

Van den Broek

zou dus eventueel verminderen van 48 naar 32, 16 of nul. Tussen deze getallen is, rekenkundig gezien, weinig mogelijk. Gisteren is hier ook al op gewezen.

Bij deze gelegenheid wil ik ook nog een misverstand uit de weg ruimen. Dit misverstand is mogelijk bij de heer De Rijk nog aanwezig. Het gaat daarbij om de vraag wat er met de bestaande kerntaken gebeurt in het geval Nederland niet tot plaatsing zou behoeven over te gaan in 1988. Het lid van de Tweede Kamer de heer De Vries heeft hierover ook vragen gesteld. Op die vragen heb ik reeds aan de overzijde geantwoord. Het spreekt vanzelf, dat indien Nederland niet zou behoeven te plaatsen, in feite de aanleiding voor de afstoting van bestaande kerntaken is komen te vervallen.

Zoals eerder door de regering is gezegd, zijn op dat punt geen beleidsvoornemens geformuleerd. Dit betekent, dat, wanneer bedoelde situatie zich voordoet, de volgende regering naar de dan geldende omstandigheden daarover een beslissing zal moeten nemen. Op dit punt bestaat ook geen enkel verschil van mening tussen de minister van Defensie en mij.

De geachte afgevaardigde de heer Bukman heeft gevraagd naar de situatie rondom de zogeheten koppeling in het geval de nul-optie verwezenlijkt zou worden. De geachte afgevaardigde zal zich herinneren, dat juist in de jaren rond 1979 er behoefte bestond aan een versterking van die koppeling. Die koppeling was overigens reeds aanwezig door de aanwezigheid van 300.000 man Amerikaanse troepen in West-Europa. Door de voortgaande opbouw van SS-20's aan Sovjetzijde ontstond echter behoefte aan versterking van die koppeling, hetgeen tevens de reden was voor het dubbelbesluit. Omgekeerd kan worden gezegd, dat naarmate de dreiging van SS-20's en van middel-lange afstands-raketten in de Sovjet-Unie afneemt doordat in Genève een overeenkomst wordt bereikt over vermindering van de aantallen van deze raketten, ook de noodzaak tot handhaving van de versterkte koppeling vermindert.

Dit neemt niet weg – ik beweeg mij met deze opmerking een beetje buiten het onderwerp dat wij vandaag behandelen – dat bij het realiseren van de nul-optie het ook noodzakelijk zal zijn om het nodige te

doen aan de conventionele onbalans in Europa. Ook bij een aantal andere nucleaire wapensystemen die in Oost- en West-Europa staan opgesteld, zal dit nodig zijn.

Voorzitter! Ik wil er nog eens op wijzen, dat ratificatie van het plaatsingsverdrag dat vandaag aan de orde is, geenszins betekent dat met het tot stand komen van die ratificatie de wapenbeheersingsinspanning van dit kabinet verder zou verminderen.

Ook in antwoord op vragen van de heer Hoekstra wil ik nog eens benadrukken dat Nederland zich voor wapenbeheersing inspant in diverse fora. Wij onderhouden hierover contacten met de bondgenoten en ook met landen van het Warschaupact. Ik denk aan de Europese ontwapeningsconferentie in Stockholm, aan MBFR en aan de Conferentie voor ontwapening in Genève. Ten aanzien van het laatstgenoemde kan ik de heer IJmker zeggen dat de opvattingen van de Nederlandse regering over de zogenaamde comprehensive testban – een algemeen verbod op kernproeven – voluit bekend is. Ook in onze contacten met de Verenigde Staten is hiervan diverse malen melding gemaakt. Daarover kan dus ook geen misverstand bestaan.

Wij trachten te bevorderen, dat een algemeen verbod op kernproeven tot stand komt via een verdrag in Genève, waarin ook zaken als verificatie kunnen worden geregeld, hetgeen op zich natuurlijk meer garanties biedt en meer veiligheid geeft dan uitsluitend en alleen eenzijdige moratoria.

De heer Van der Werff heeft in het kader van onze contacten met Oost-Europa gevraagd naar de bondgenootschappelijke reacties op de eventuele gang van de minister-president en mij naar Moskou. Wij hebben de bondgenoten, toen van deze uitnodiging sprake was, direct daarover ingelicht. Hierop zijn absoluut geen kritische reacties gekomen. Integendeel!

Ik meen dat het op prijs werd gesteld dat hierover te voren contact met de bondgenoten werd opgenomen. Zoals men overigens weet, staat de datum van een dergelijk bezoek nog niet vast. Dit zal zeker niet voor dit najaar worden, wat louter is toe te schrijven aan agenda-problemen. Deze problemen worden overigens niet veroorzaakt door Nederland.

De heer Van der Werff vroeg tevens een indicatie van de interpre-

tatie van de uitspraak van bondskanselier Kohl, dat zonder de standvastigheid van de Bondsrepubliek de plaatsingsbeslissing in Nederland wel eens anders was uitgevallen. Ik weet niet, Mijnheer de Voorzitter, of het zinvol is, aan speculatie te doen. Ik houd het daarom volledigheidshalve maar op onze eigen standvastigheid.

Wel mag worden verondersteld, dat, indien de andere plaatsingslanden geen standvastigheid hadden getoond bij de uitvoering van het NAVO-dubbelbesluit, de geloofwaardigheid van de NAVO als zodanig ernstig zou zijn ondermijnd. Dat geldt a fortiori voor onze geloofwaardigheid als Nederland, als betrouwbare bondgenoot dat de ratio van het dubbelbesluit, zoals bekend, had onderschreven, van zijn eigen 1-juni-besluit zou zijn afgeweken.

In het kader van de Oost-Westrelatie heeft de heer Hoekstra onder andere nog gevraagd naar mogelijke conclusies die te trekken zijn uit het onlangs gehouden 27ste partijcongres van de communistische partij in de Sovjet-Unie. Zonder mij op dit punt in diepe beschouwingen te begeven, geloof ik dat, wat het buitenlands beleid betreft, qua inhoud geen belangrijke beleidswijzigingen zijn geïndiceerd. De toon was zakelijk. Wellicht dat men kan constateren dat de benoeming op hoge functies in het partij-apparaat van een aantal Amerika-deskundigen zou kunnen wijzen op de wens van de Sovjet-Unie tot verdieping van de contacten met de Verenigde Staten.

De heer Hoekstra heeft meer in het bijzonder nog gevraagd hoe wij uitspraken van Sovjetleider Gorbatsjov over de pariteit interpreteren. Wij hebben de toespraak nog eens nagelezen. Als ik het goed begrijp dan pleit algemeen secretaris Gorbatsjov ook voor een evenwichts-situatie op een zo laag mogelijk niveau van bewapening.

Zoals bekend, is dit ook de opvatting van de NAVO. Zo'n evenwicht zou zich echter naar onze stellige overtuiging niet mogen beperken tot de nucleaire problematiek, doch tevens ten opzichte van de niet-nucleaire krachtsverhouding gerealiseerd moeten worden, omdat anders de stabiliteit als zodanig in gevaar kan komen. Dat is eigenlijk ook een van onze bezwaren tegen de jongste wapenbeheersingsvoorstellen van de Sovjet-Unie, die met die problematiek naar onze smaak onvoldoende rekening houdt.

Van den Broek

De heer **Hoekstra** (CPN): Ik sprak hier niet over de redevoering van Gorbatsjov in dit verband, maar over de besluiten die genomen waren aan het einde van het congres, waarin mijns inziens duidelijk werd geformuleerd – ik kan u de tekst eventueel doen toekomen – dat de pariteitsgedachte inzake kernbewapening werd losgelaten, aangezien de perfectionering van de kernwapens had aangetoond dat dit geen enkele garantie voor veiligheid was. Ik persoonlijk vind dat een zeer verregaande uitspraak, die feitelijk betekent een loslaten van eerder ingenomen standpunten.

Minister **Van den Broek**: Ik zie dat verschil niet zo, Voorzitter! Als de conclusie van het partijcongres inhoudt dat voortgaande wapenwedloop, zowel kwantitatief als kwalitatief, het in de toekomst moeilijker zal maken om een pariteit te meten – zo heb ik het eigenlijk begrepen – dan ben ik het daarmee op zichzelf volstrekt eens; met andere woorden, een argument te meer om zich in te spannen om de wapenwedloop als zodanig te beteugelen. Dat neemt echter niet weg dat het uitgangspunt dat men daarvoor kiest, namelijk een evenwichtige vermindering aan beide zijden waarbij de stabiliteit niet in gevaar wordt gebracht, toch belangrijk blijft.

Een aantal geachte afgevaardigden heeft ook gesproken over het wapenbeheersingsoverleg in Genève. Ik wil er in het kader van dit onderwerp niet al te diep op ingaan. Het is in elk geval interessant, te erkennen dat ook algemeen secretaris Gorbatsjov tijdens het partijcongres nog eens heeft gewezen op het fenomeen dat onderhandelingen over wapenbeheersing altijd delicaat en complex zijn. Dat kunnen wij alleen maar onderschrijven, al was het om diegenen iets te temperen die uit eerdere uitlatingen mijnerzijds een groot optimisme zouden hebben gedestilleerd betreffende spoedig te bereiken resultaten op wapenbeheersingsgebied.

Ook naar onze opvatting en gezien de voorstellen die er nu zowel van Oostelijke als van Westelijke zijde op tafel liggen, moet het duidelijk zijn dat korte-termijnoplossingen niet gemakkelijk te bereiken zullen zijn. Mijn optimisme schuilt wel in het enkele feit dat die voorstellen zijn gedaan en dat er naar mijn indruk ook over en weer op wordt ingespeeld.

De geachte afgevaardigde de heer Abma geef ik natuurlijk grif toe dat wij druk kunnen spreken over wapenbeheersing als wij in de grotere en ruimere kaders niet in staat zijn om bijdragen te leveren aan de totstandkoming van een werkelijke internationale rechtsorde. Dan zullen deze deeloplossingen als zodanig geen duurzame vreedzame situatie kunnen garanderen. Ik ben dat volstrekt met hem eens. Hij weet overigens ook dat Nederland juist vanuit zijn traditionele positie er zeer veel aan gelegen is om vooral in de multilaterale fora zoals de Verenigde Naties, maar evenzeer in het totale kader van het CVSE-proces, het Helsinki-proces, in de Oost-West betrekkingen te proberen via overeenkomsten, via conventies, via internationale verdragen de internationale rechtsorde meer fundament te geven.

Nog even iets verder weg van het onderwerp van vandaag waren de opmerkingen van de geachte afgevaardigde de heer Van der Werff over de 'Europeanisering' van het veiligheidsbeleid; op zichzelf geen nieuwe discussie. De geachte afgevaardigde weet dat de regering een onafhankelijke eigen Europese defensie afwijst om politieke, militaire, economische en financiële redenen die volledig bekend zijn.

Tegelijkertijd is de regering van mening, dat de Europese inbreng in het veiligheidsbeleid dient te worden versterkt. Dat is de reden waarom wij ons hebben ingespannen voor een zekere revitalisering van de West-Europese Unie. Dat is een goede zaak, die enig resultaat begint af te werpen. Ik formuleer het voorzichtig, omdat nog niet geheel valt vast te stellen in hoeverre de nieuwe ontwikkelingen binnen de West-Europese Unie bestendig zullen blijken te zijn. Als ik verwijs naar de Nederlandse inbreng, bij voorbeeld bij de SDI-discussie, dan meen ik dat wij met de West-Europese Unie op de goede weg zitten.

Als algemeen overheersende voorwaarde is daarbij telkens gesteld, dat het meer harmoniseren van Europese standpunten in dienst moet staan van versterking van het bondgenootschap in zijn geheel.

Er is gevraagd naar de betekenis van de militaire bijstandsverplichting van het WEU-verdrag. In de schriftelijke gedachtenwisseling zijn wij elkaar op dit punt zeer dicht genaderd. Ook de regering erkent het bestaan van die verplichting. Zij realiseert zich

echter dat de West-Europese Unie niet beschikt over een militaire structuur zoals dat bij de NAVO het geval is. Dat betekent dat het, zodra invulling moet worden gegeven aan die bijstandsverplichting, het meest voor de hand ligt te denken aan het NAVO-kader.

□

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Ik zal proberen de vragen die in meer directe zin op mijn terrein liggen, te beantwoorden.

Allereerst ga ik in meer algemene zin in op een aantal opmerkingen in het zeer interessante betoog van de heer Van Mierlo. Hij zei daarin iets in de trant van: 'ach, eigenlijk heeft iedereen zo zijn eigen perceptie van de geschiedenis van de besluitvorming rondom het vraagstuk van de kruisvluchtwapens'. Ik gebruik het woord 'perceptie' omdat ik een poging wil doen, niet alleen te spreken over datgene wat men zich herinnert of voorstelt, maar ook in te gaan op de feiten, die wij natuurlijk niet mogen vergeten. Ik doel vooral op het volgende.

De heer Van Mierlo heeft gezegd: 'Als in 1979 nou maar gewoon 'ja' of 'nee' was gezegd, dan hadden wij ons een heleboel ellende bespaard'. Hij heeft daarmee een politiek heroïsch beeld opgeroepen, maar tevens zware kritiek geuit op degenen die indertijd dat heroïsche 'ja' of 'nee' niet hebben verkondigd. Ik kan dat wel volgen, maar ik maak wel de aantekening dat het vooral de partij van de heer Van Mierlo is geweest, die in alle stadia van het debat juist niet op een duidelijk 'ja' of 'nee' heeft aangedrongen.

Die partij heeft telkenmale op uitstel en andere varianten aangedrongen. Dat was in 1979 al zo, terwijl het bij alle gelegenheden waarbij ik als minister van Defensie bij het debat betrokken was, eveneens het geval was. Zelfs in dit debat heeft de heer Van Mierlo weer gevraagd, het definitieve 'ja' te verplaatsen naar een moment direct vóór het feitelijk invliegen van de kruisvluchtwapens.

Ik kan de gedachten die hierachter liggen dus zeer goed volgen. Ik wil echter aangeven dat dit niet geheel ligt in de lijn – om het nu maar zacht uit te drukken – van de politieke stellingname, die consequent gericht was op uitstel en niet op besluiten en die vanaf het allereerste begin door de partij van de heer Van Mierlo zelve is ingenomen.

De Ruiter

De heer **Van Mierlo** (D'66): Voorzitter! Ik moet eerlijk zeggen dat ik ook niet altijd de standpunten die mijn partij heeft ingenomen, precies gedeeld heb. In die tijd was ik geen lid van de Kamer. Ik heb in een terugblik vastgesteld dat het überhaupt minder wijs geweest is om zo'n opstelling tegenover het dubbelbesluit in te nemen. Ik vind dat nog steeds.

Als ik nu zeg dat het uitgesteld moet worden naar een volgend kabinet, dan bedoel ik daar niet een uitstel van de beslissing mee. Ik zeg dit vanwege de gezaghebbendheid van de procedure.

Minister **De Ruiter**: Dat is dan toch een uitstel van de beslissing.

De heer **Van Mierlo** (D'66): De minister van Buitenlandse Zaken heeft terecht gezegd dat hem geen haastwerk kan worden verweten. Dat is waar. Dat betekent echter juist dat het argument dat het nu geen paar maanden meer zou kunnen wachten, daarmee .....

Minister **De Ruiter**: U pleit nu voor een paar jaar.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik heb gezegd dat ieder parlement de kans heeft gehad om aan de vooravond van de plaatsing tegen de achtergrond van de wereldsituatie te debatteren. Ik heb ervoor gepleit dat er een kabinet is dat de verantwoordelijkheid voor de beslissing neemt en dat het hetzelfde kabinet moet zijn dat dan de verantwoordelijkheid in het plaatsingsdebat neemt. Dit is bij ons nu niet meer mogelijk.

De heer **Bukman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik krijg de indruk dat de heer Van Mierlo zich hier opstelt als een onafhankelijke afgevaardigde en zich min of meer distantiëert van hetgeen zijn partij in het verleden gedaan heeft. Dat mag natuurlijk. Ik vind het echter niet terecht dat hij dan andere partijen in dit Huis confronteert met zonden die zij in zijn ogen in het verleden begaan hebben. Dit geldt zowel in de richting van de Partij van de Arbeid als in de richting van het CDA. Ik denk dat de heer Van Mierlo toch ook datgene wat zijn partij in het verleden op dit punt gedaan heeft, voor zijn rekening zou moeten nemen en zich daar niet zo van zou moeten distantiëren als hij nu doet.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Ik wil mij daar helemaal niet van distantiëren. Als ik in een terugblik vaststel

dat er fouten gemaakt zijn, waarom zou ik dan per definitie die van mijn eigen partij daarbij uitsluiten? Ik zou nog eens na moeten kijken of het niet zo is geweest dat mijn partij indertijd bepleit heeft tegen het dubbelbesluit te zijn. Ik zou eens moeten nakijken of dat niet de grondslag is geweest voor haar opstelling.

De **Voorzitter**: Misschien kunt u de replieken daarvoor gebruiken.

Minister **De Ruiter**: Voorzitter! Het ging mij inderdaad niet om de analyse op zichzelf. Men kan terugblikkend denken. Het resultaat van die analyse werd echter nogal geadresseerd, juist aan andere partijen. Ik meende er toch even de vinger op te moeten leggen dat dit naar mijn smaak historisch gezien niet helemaal compleet en dus eenzijdig was.

Het is betrekkelijk moeilijk, in één samenhangend betoog alle nogal zeer gevarieerde onderwerpen te behandelen. Ik zal hier en daar dus wat van de hak op de tak moeten springen. Ik begin met de vrij fundamentele vraag van de heer Van der Werff waarmee hij de verhouding tussen het verdrag van de West-Europese Unie en het NAVO-verdrag heeft aangesneden. Hij heeft volkomen gelijk als hij constateert dat de bijstandsclausule, zoals die in het verdrag dat tot de WEU heeft geleid is opgenomen, iets stringenter is dan die in het NAVO-verdrag.

Dit doet de vraag stellen hoe een en ander zich tot elkaar zou verhouden als in het ene forum, de NAVO, landen zich wat meer vrijheid zouden willen veroorloven dan in het kader van het WEU-verdrag zou kunnen. Ik wil die vraag eigenlijk tot een theoretische terugbrengen, omdat de WEU-partners destijds, juist omdat de NAVO ontstond, hebben afgezien van een militair geïntegreerde structuur.

Het lijkt mij in ieder geval duidelijk dat de loop van de geschiedenis heeft aangetoond – dat is de politiek-militaire realiteit – dat het overwegen van een gemeenschappelijk militair optreden, zoals dat gelukkig en noodzakelijkerwijs vergaand binnen de NAVO is voorbereid, alleen in werkelijkheid kan worden overwogen binnen het NAVO-kader. Eigenlijk is daar niet meer van te zeggen. In die zin kun je zeggen dat het WEU-verband als het ware aan de praktisch-militaire kant is opgegaan in het NAVO-verband.

Ook in het algemeen moeten wij in de gaten houden dat het, ook waar

verschillen in formulering bestaan, de politieke achtergrond van het NAVO-verdrag is, te zorgen voor een effectieve gezamenlijke verdediging. De inderdaad bestaande formuleringverschillen mogen er niet toe leiden dat wij maar zeggen: de NAVO is een soort los zand; de WEU is zeer stevig. Dat zegt de heer Van der Werff natuurlijk niet, maar ik heb er behoefte aan – nu in mijn visie de WEU verplichtingen hun praktische uitwerking hebben in NAVO-verband – dit nog eens te stipuleren.

Een ander vraagstuk speelt steeds een rol, een vraagstuk dat te maken heeft met de inpassing van de kruisvluchtwapens en de kruisvluchtwapenseenheden in het NAVO-verband en de vraag van de commando-voering. De heer De Rijk heeft herinnerd aan hetgeen is gezegd over de positie van de F-15-squadrons op Soesterberg.

Aan de hand van een bepaalde redenering heeft hij geprobeerd, aan te tonen dat er toch wel degelijk verschillen zijn. Hij is zelfs zo ver gegaan dat hij heeft gezegd, dat die Amerikaanse F-15-squadrons niet onder Amerikaans bevel staan. Ik zou hem als het ware willen uitnodigen, met mij naar Soesterberg te gaan om de Amerikaanse commandant daar te ontmoeten.

Zuiver feitelijk gezien is dit zo. Daarover kunnen wij moeilijk van mening verschillen. De heer De Rijk heeft echter niet alleen een feit geponeerd. Hij heeft zich ook beroepen op een bepaalde 'fact sheet', waaruit, als je dat interpreteert zoals de heer De Rijk heeft gedaan, een misverstand kan ontstaan over de vraag, hoe het nu eigenlijk precies zit.

Als je het stuk in zijn geheel neemt, staat daarin dat de NATO-bevelslijn begint met een Amerikaan, namelijk de commandant van het squadron, en eindigt met een Amerikaan, in dit geval SACEUR, en dat daartussen militaire commandanten van drie verschillende nationaliteiten in de rij voorkomen. De hele gedachte achter die benadering is, te laten zien dat het een NAVO-aangelegenheid is. Er worden wat bijzonderheden verteld over het aantal nationaliteiten dat erbij betrokken kan zijn.

Het is echter een vergissing, uit het geheel te lezen dat die eenheid niet onder Amerikaans bevel staat. Dit gaat te ver. Op vergelijkbare manier zal de eenheid in Woensdrecht, operationeel gezien, onder een

De Ruiter

Amerikaanse commandant worden geplaatst. Beide eenheden zijn ook bestemd – dat is nu overduidelijk gebleken ten aanzien van de kruisvluchtwapens – om in NAVO-verband te worden ingezet.

De heer **De Rijk** (PvdA): Moet de regering dan ook vinden dat het misleidend is, wanneer wordt gezegd dat dit de enige United States Air Force-unit is die onder de operationele control of a foreign country valt? Dat staat hier. Is dat, in vergelijking met de rest van het stuk, dan gewoonweg onjuist uitgedrukt?

Minister **De Ruiter**: Ja, dat is een erg korte aanduiding om iets aan te geven. Ik mag toch van u vragen, dat u het stuk in zijn geheel neemt. Een stuk levert in het algemeen zijn eigen interpretatie. Als u één stuk neemt en u vraagt mij, of u dat moet lezen in het licht van wat er verder staat, dan zeg ik natuurlijk 'ja'. Verderop in het stuk wordt gesproken van de Amerikaanse commandant die aan de ene kant van de bevelslijn staat.

De heer **De Rijk** (PvdA): Ik heb zelf ook wel enigszins verstand van het interpreteren van teksten. Het komt wel eens voor dat je, bij lezing van een tekst voor de tweede keer, denkt: bij wat daar boven is gezegd, moet op zijn minst een voetnoot worden geplaatst. Met voetnoten werken wij echter nu niet graag meer. Er moet dan iets veranderd worden. Maar hier blijft in het stuk staan – het staat er zelfs een beetje opvallend en bijna verontschuldigend – dat het gaat om de enige United States Air Force-unit die valt onder de operationele beschikkingsmacht van een vreemde natie.

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Mijn leermeester heeft mij altijd, als het om teksten ging, het volgende geleerd. Als een tekst voor een verstandige lezer niet duidelijk is, dan is die tekst niet duidelijk. Daarom geef ik er nu ook uitleg bij. Die zet de zaak in het goede spoor.

De heer **De Rijk** (PvdA): Een nog verstandiger leraar zegt dan: 'Als je de dingen naleest en je ziet dat de tekst niet duidelijk is, dan moet je die iets veranderen'. Anders krijgt u hordes van mensen achter u aan, met of zonder een slecht bediende microfoon, en die blijven maar aan de gang door te zeggen: 'Het staat er zo'. Maar goed, ik heb u begrepen.

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Geheel in dezelfde lijn kan ik zeggen dat er ten aanzien van de werking van het verdrag en de betekenis van de looptijd van het verdrag tussen het Soesterberg-verdrag en het verdrag waarover wij nu spreken echt geen verschil is. Het puur hypothetische geval dat wij wel eens aanhalen, namelijk dat het mogelijk is dat een verdragspartner in strijd met het verdrag handelt, stel ik nu even terzijde. Dat is een heel specifieke, unieke en niet te verwachten situatie.

De betekenis en de formele structuur van beide verdragen zijn geheel en al gelijk, ook wat betreft de betekenis van de opzegtermijn en de gevolgen van het gebruik maken van de opzegtermijn. Ik wijs de heer De Rijk er ook nog op, dat in het stuk dat hij aanhaalde ook nog stond: '.....zou de regering het t.z.t. noodzakelijk achten'. Dat betekent dus niet een aanduiding van: Dit verdrag betekent dat wij, ook nu al op het moment dat wij het sluiten, kunnen zeggen dat het toch maar niet moet doorgaan.

Een verdrag is natuurlijk een verdrag en wordt beheerst door de eigen inhoud. Die inhoud kan betekenen – in dit geval betekent het dit ook – dat een regering onder omstandigheden er krachtens de overeenkomst een einde aan kan maken; dus een opzegtermijn.

Omdat dit een afzonderlijk en groot onderwerp is, kom ik nog eens terug op het betoog van de heer Van Mierlo. Hij heeft gesproken over SDI. Ik volg hem in zijn vaststelling dat wij hier niet een 'full-dressdebatte' kunnen houden over SDI. Daar is het onderwerp te groot, te belangrijk en nog niet voldoende duidelijk voor. Wij kunnen het nog niet precies, in al zijn details, overzien.

Als ik de heer Van Mierlo goed begrijp, dan zegt hij dat er een heleboel vóór en ook een en ander tegen is wat betreft het plaatsen van kruisvluchtwapens. Hij heeft er vrij relativerend over gesproken, in ieder geval niet in absolute termen. Het SDI-concept heeft voor hem een beetje de deur dichtgedaan. Zo heb ik heb begrepen, in de trant van: als men zo begint, wat moeten wij dan eigenlijk nog voor positiefs zeggen over de plaatsing van kruisvluchtwapens?

Daarom vind ik het van belang om dit hier aan de orde te stellen. Hij trekt de wenselijkheid – zo heb ik hem tenminste begrepen; als het niet

zo is, dan hoop ik ten eerste dat hij erop terugkomt – van het positieve besluit nu, zoals wij dat hier verdedigen, zeer in twijfel vanwege de SDI-ontwikkelingen. De heer Van Mierlo schudt neen, waarmee hij mijn betoog misschien in belangrijke mate bekort.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Als dat de basis is van uw redenering, dan is het misschien beter als ik nu interrumpeer. Ik heb gezegd dat het onzeker is of het er komt. Als het er komt, dan kan dit door de strijdigheid van onderliggende filosofieën voor ons betekenen, dat het verdrag moet worden opgezegd – dat heb ik letterlijk gezegd – dan wel dat wij een geheel andere beslissingsbevoegdheid voor de Europese landen, voor Nederland, gaan introduceren. Ik heb niet gezegd dat wij om die reden moeten besluiten, geen kruisvluchtwapens te plaatsen.

Minister **De Ruiter**: Dat is een verduidelijking die mij zeer welkom is. Dat zal mij echter niet beletten, op deze betoogtrant in te gaan. Het is mij niet geheel duidelijk geworden waarop de conclusie van de heer Van Mierlo gebaseerd is – afgezien van SDI dat hij hier buiten haken stelt – om zich nu tegen het onderhavige verdrag te verklaren. Het betoog dat hij hield tot het moment waarop hij SDI introduceerde, leek mij daarvoor niet geheel en al concludent.

Ik wil een enkel woord wijden aan het SDI. Ook in andere verbanden is uitvoerig betoogd dat het hier gaat om een programma van onderzoek. Ook Nederland heeft hierover een vrij groot aantal vragen. Deze vragen betreffen niet zozeer het onderzoek – onderzoek is nu eenmaal onderzoek en moet zijn eigen vragen oplossen – als wel de consequenties die eventuele invoering met zich zou brengen.

Ik verwijs naar de brief die over deze kwestie aan het parlement is verzonden, waarin deze zaken worden opgesomd. Hierover vinden ook veel gesprekken plaats in het kader van de Westeuropese Unie en andere gremia, waar wij als ministers van Defensie bij elkaar zijn. Ik wil daarop nu verder niet ingaan.

Het antwoord op de vraag in welke mate ooit dit type defensieve systemen zal worden geproduceerd en operationeel zal worden gemaakt, is in ieder geval volkomen onbekend. Op 4 juni 1985 heeft president Reagan nog een national security decision document ondertekend, waarin heel uitdrukkelijk staat dat de

De Ruiter

Verenigde Staten nog geen duidelijk begrip hebben van de mogelijkheden die de research uiteindelijk zal voortbrengen, en dat zij daarop in genen dele willen vooruitlopen. Ontwikkeling en plaatsing van dit soort systemen, voor zover deze al mogelijk worden gemaakt door de research, zullen in ieder geval onderworpen worden aan de meest strikte criteria.

Met andere woorden: – ik zeg dit in de richting van de heer Van Mierlo – wat hier in technologische zin mogelijk is, weten wij nog niet, en het beeld dat de heer Van Mierlo heeft opgeroepen van de betekenis van wat er misschien zal komen, valt echt niet te controleren of vast te stellen. Daarom gaat het mij wat ver om bij de standpuntbepaling nu te gaan betrekken wat er misschien over 10 of 20 jaar, of misschien wel helemaal nooit, zal kunnen gebeuren.

Dat geldt te meer, omdat de rol en de betekenis van de afschrikking in de veiligheidssituatie van de wereld gedurende een lange periode essentieel zullen blijven. In ieder geval gaan de Verenigde Staten en de andere bondgenoten hiervan uit. Dat is van belang, omdat wij elkaar grondig kunnen houden aan de verdragen, die gesloten zijn met het oog op die veiligheidspositie van de wereld, en wij zullen blijven werken aan de verbetering van de veiligheidssituatie, het meer in balans brengen van de wederzijdse posities en – als het mogelijk is – aan het terugbrengen van het totale niveau van de kernwapens in Oost en West. De stimulans daarvoor zou als het ware worden weggenomen, als wij zeggen: ja, maar binnen enkele jaren is dat een achterhaalde zaak. Ik zou het gevaarlijk vinden als het zo naar voren zou worden gehaald. Het is feitelijk niet waar; politiek gezien zou het een zeer ongunstige uitwerking kunnen hebben. Het zou er dan op lijken, dat het een afgedane zaak is. Wie zo denkt – ik zeg niet, dat de heer Van Mierlo dat doet; dat is in genen dele het geval – ruilt onaangename feiten in voor een – ook onaangename – speculatie. Nogmaals, het is niet juist hieraan politieke consequenties te verbinden.

Wel moeten wij bezig blijven – als dat de strekking van het betoog van de heer Van Mierlo is, dan ben ik het hartelijk met hem eens – met die problematiek. Wij moeten hier niet alleen de technologie het voortouw laten nemen – alles, wat kan, zal wel

gebeuren – maar ook de politieke, militaire en strategische implicaties van al die mogelijkheden blijven onderzoeken.

Dat is ook de stellingname van Nederland binnen de NAVO en de WEU. Wij willen met de bondgenoten en in sommige opzichten in het bijzonder met de Europese bondgenoten daarover bezig blijven. Ik meen dat de heer Van Mierlo al heeft gezegd dat spreken in abstracto over Europa veel gemakkelijker is dan zaken binnen Europa doen, want daarbij zie je dat de politieke eenheid van Europa nog ver te zoeken is. Ik wil het, wat dit betreft, hierbij laten, zeker na de verduidelijking die de heer Van Mierlo bij interruptie heeft gegeven.

Mijnheer de Voorzitter! Een onderwerp dat de aandacht heeft gevraagd van een aantal sprekers – ik noem de heren De Rijk, Van der Jagt en Bukman – betreft de in nauw verband met de beslissing van de regering aangekondigde afstoting van twee kernwapentaken, namelijk die van de F-16 en die van de Orion. Sommigen hebben er informatieve vragen over gesteld, in de geest van: hoe ziet u dat? De heer Van der Jagt heeft zich nogal kritisch uitgelaten. Hij is teleurgesteld dat wij dit gedaan hebben. De heer Bukman heeft meer in het bijzonder naar bepaalde redenen gevraagd. Over dit onderwerp is ook aan de overzijde zeer uitvoerig overleg geweest, waarbij ik uiteen heb gezet hoe de zaak precies in elkaar zit. Ik wil beginnen, zoals trouwens de heer Van den Broek ook al heeft gedaan, met te wijzen op het directe en politieke verband dat door de regering is gelegd tussen enerzijds het besluit om dit verdrag met de VS aan te gaan – het plaatsingsbesluit – en anderzijds het besluit tot het afstoten van deze twee kernwapentaken. Was dit iets nieuws, een vondst?

Men heeft wel verondersteld dat wij om bepaalde redenen deze weg wel op moesten gaan in dit stadium. Ik wil erop wijzen, dat al van het allereerste begin af van de parlementaire debatten over de eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens het totale aandeel van Nederland in de nucleaire verantwoordelijkheid van het bondgenootschap daarbij aan de orde is geweest, niet in zo'n precieze zin uit de aard der zaak als uiteindelijk in de besluitvorming terecht is gekomen, maar van de aanvang af is duidelijk geweest dat een plaatsingsbesluit zou leiden tot een soort van heroverweging, het in beschouwing

nemen van het totaal van de nucleaire taken die Nederland op zich heeft genomen.

Dit is breed besproken; in partijprogramma's wordt eraan gerefereerd; het is dus nooit onder stoelen of banken gestoken. Het was uiteraard in het bondgenootschap zeer wel bekend. Toen de regering stond voor de definitieve besluitvorming inzake de kruisvluchtwapens hebben wij dan ook dit vraagstuk mede in overweging genomen.

Het gezichtspunt is geweest, dat wij ervoor moesten zorgen dat Nederland een evenwichtige bijdrage, inbegrepen plaatsing van kruisvluchtwapens, aan die totale nucleaire verantwoordelijkheid van het bondgenootschap zou leveren. Daar slechts een beperkt aantal opties ter zake aanwezig is, is het niet juist ten aanzien van ieder van die taken precies aan te geven: om die uitdrukkelijk te formuleren redenen hebben wij deze taak behouden en hebben wij die taak niet langer behouden en dus afgestoten, waarbij overigens het eerste gemakkelijker is dan het tweede. De basis van dit alles is een soort algemeen politiek gezichtspunt betreffende datgene wat een redelijke, in zekere zin ook tot bescheidenheid nopende, Nederlandse nucleaire bijdrage is.

Gezegd is: dat is een zaak die in de eerste plaats het bondgenootschap aangaat. Wij hebben een- en andermaal over deze zaak met de bondgenoten gesproken.

Al in 1983 – dat lijkt vrij lang geleden; dat was de tijd waarin wij de Defensienota aan het voorbereiden waren – hebben wij onze gezichtspunten ter zake al eens aan de bondgenoten voorgelegd. Daar hebben wij trouwens ook een reactie op gekregen. Wij hebben bij deze besluitvorming de gewone consultatieprocedure gevolgd, de procedure die gehanteerd wordt bij belangrijke afwijkingen van bestaande plannen. Daar hebben wij ook heel duidelijk rekening mee gehouden.

Over het karakter van de consultatie wil ik nog zeggen dat niet juist is wat enigszins in het betoog van de heer Van der Jagt doorklonk, dat een land zou moeten doen wat de bondgenoten vinden. Natuurlijk, het bondgenootschap is zoveel mogelijk een eenheid, het heeft één politiek-militaire doelstelling, neergelegd in het NAVO-verdrag, maar de structuur is nu eenmaal zo dat ieder land uitgaande van een eigen verantwoordelijkheid, die ook tot uitdrukking

De Ruiter

komt in het gegeven dat de nationale parlementen erover spreken, uiteindelijk moet vaststellen – er is nu eenmaal geen ander forum voor – wat de militaire inspanning ter wille van die geïntegreerde verdediging zal zijn.

Zo is de NAVO nu eenmaal opgezet en het kan ook niet anders gaan. Dit gebeurt bij het bepalen van het budget en bij alle mogelijke aanschaffingsbeslissingen. De beslissingen worden in vergaande mate beïnvloed door die gezamenlijkheid, maar uiteindelijk is de beslissing voorbehouden aan de nationale regeringen. En nogmaals, in de structuur van de NAVO kan dat ook niet anders. Bij consultatie ga je er dus van uit dat het om een beslissing van een nationale regering gaat, in dit geval van de Nederlandse.

Wat is ons nu bij die consultatie gebleken? De bondgenoten waren – ik gebruik maar even een understatement – niet erg enthousiast over het aspect van onze besluitvorming dat afstoting van twee kernwapentaken inhield. Laat ik het maar in ronde bewoordingen zeggen: daar is stevige kritiek op geweest. Maar het eindresultaat, hetgeen wij uiteindelijk op nucleair gebied aan de NAVO boden, apprecieerde men meer dan de bestaande toestand. Dat is heel duidelijk naar voren gekomen, onlangs nog zijn dergelijke uitlatingen in NAVO-verband gedaan.

Men vindt de politieke en militaire betekenis van de besluitvorming van Nederland zo belangrijk dat men het andere aspect van het besluit, dat men op zichzelf niet zo kan waarderen, als het ware op de koop toe neemt. Maar ik wil de zaak niet gunstiger voorstellen dan hij is: op dit geïsoleerde onderdeel was er kritiek, maar ik heb steeds, ook mondeling, blijk gegeven van de benadering dat dit als geheel een reële, goed opgebouwde nucleaire bijdrage is en dat wij daaraan willen vasthouden.

De heer **Van der Werff** (VVD): Juist omdat de bewindsman stelt dat dit een discussie is die al heel lang aan de gang is, eigenlijk al vanaf het ontstaan van de optie van kruisvluchtwapens, zou ik me kunnen voorstellen dat Nederland van de zes atoombommen de atoombommen en eventueel de denuclearisatie van de Nike, waarvoor de Patriot in de plaats is gekomen, als de twee af te schaffen atoombommen had aangemeld. Naar mijn gevoel zou de benadering dan veel praktischer zijn geweest, juist omdat er al

in zo'n vroeg stadium discussie over was.

Minister **De Ruiter**: Het politieke spanningsveld waarin wij ons bevonden, was inderdaad aan de ene kant hetgeen de heer Van der Werff verwoordt: laat de beslissing bepalen door hetgeen toch al binnen de NAVO gebeurt. Het is op zichzelf zeer toe te juichen dat men in een continu proces bezig is met de vraag, of er op nucleair gebied wel juist gehandeld wordt of dat bepaalde zaken beter conventioneel zouden kunnen worden aangepakt.

Er kan ook een zekere wildgroei optreden. Aan de andere kant bestaat in Nederland ook een stroming die vindt dat wij op nucleair gebied naar nul moeten. Dat is zeer beslist niet het standpunt van de regering. Wij hebben ons meer laten leiden door de gedachte betreffende onze voorwaartse verdediging. Het CDA propageert bij reductie van taken, vooral te denken aan de wapens voor de meest korte dracht: de nucleaire artillerie.

Wij hebben dit standpunt overwogen, maar mede in het kader van wat daarover in de NAVO is besproken, hebben wij dat besluit niet genomen. Nederland levert in militair opzicht een bijdrage aan de verdediging van de allervoerste lijn. Het is een feit dat daarin de nucleaire artillerie een essentiële rol vervult. Het is niet te verdedigen om daarin als het ware een gat te laten vallen. Wij hebben beslist niet willekeurig afgestreept, waarna wij bekeken hebben wat wij zouden overhouden. Wat blijft over van de Nederlandse bijdrage?

Ik noem de meest korte afstand, de nucleaire artillerie, waarover in het kader van de uitvoering van het Montebello-besluit in de zomer nog nadere besluitvorming moet plaatsvinden. De heer Van der Werff noemde de 155 mm artillerie, maar die moeten wij nu niet bespreken, omdat die belangrijke nadere besluitvorming vergt. Ik noem verder de Lance voor een aanzienlijk langere afstand. Verder hebben wij de middellange afstand in de vorm van kruisvluchtwapens. Men kan daarover van mening verschillen, maar wij vinden dit een aanvaardbaar en redelijk aandeel.

Over de rol van de Orion merk ik het volgende op. Inderdaad wordt binnen de NAVO gedacht aan meer geavanceerde conventionele dieptebommen of torpedo's. Die zouden zo diep moeten kunnen gaan dat de tot nu toe enkele Russische onderzeeboot

die wij met conventionele dieptebommen niet kunnen bereiken, kan worden getroffen. Aan de studie daarnaar doen wij van harte mee. Het is beslist niet waar dat onze Orions onbewapend zouden rondvliegen. Zij surveilleren, zij sporen op en zij zijn voorzien van lang niet van belang ontbloot zijnde conventionele dieptebommen.

Een reden waarom in ieder geval voor mij de gedachte aan het afstoten van de Orion-taak onderstreept is, is dat als wij denken over de functie van nucleaire wapens vooral in een afschrikkingsrol en niet in een directe vechtrol, er vraagtekens achter de aanwezigheid van de nucleaire dieptebom kunnen worden gezet. Dat is in de meest directe zin een vechtwapen.

Er bestaat toch een zekere spanning tussen onze gedachten over de rol van nucleaire wapens als politieke wapens en over het aanhouden van deze wapens ter wille van het zeer concreet bevechten van een zeer concrete onderzeeboot van de tegenstanders. Daarmee is niet alles gezegd, want ook in militaire kring wordt daarover verschillend gedacht. Het is in ieder geval een omstreden terrein.

Over de samenhang tussen het afstotingsbesluit en het plaatsingsbesluit heeft ook de heer Van den Broek al gesproken. Het is inderdaad waar, dat die samenhang in politieke zin heel duidelijk is. Wij hebben dit ook steeds als een onverbrekelijke samenhang gepresenteerd. Zou die samenhang worden verbroken door een op zichzelf gelukkige omstandigheid dat plaatsing van kruisvluchtwapens vanwege gunstige politieke ontwikkelingen niet nodig zou zijn, dan ligt de zaak weer op tafel. Dan moet opnieuw overwogen worden hoe dan gehandeld moet worden.

Het is geen besluitvorming van de regering over verschillende scenario's, over de vraag hoe andere besluiten zouden moeten uitvallen als dit zou gebeuren. Daarover is eenvoudig geen besluitvorming. Voor mij staat echter wel vast, als die samenhang door gelukkige feiten verbroken wordt, dat in het licht van de dan geldende omstandigheden ook de afstoting opnieuw moet worden bekeken.

Ik wil nu – en mijn betoog springt misschien inderdaad van de hak op de tak – een antwoord geven aan de heer Hoekstra. Bij heeft kritische vragen gesteld over de beveiliging van de kruisvluchtwapeneenheid, die

De Ruiter

een gemeenschappelijke taak van de Nederlandse staat en de Amerikanen is. De Nederlandse staat heeft een verantwoordelijkheid voor de beveiliging van bondgenootschappelijke strijdkrachten op Nederlands gebied. Die strijdkrachten zelf – in dit geval van de Verenigde Staten – hebben echter ook een bevoegdheid om zichzelf te verdedigen als zij op een of andere manier in het nauw worden gebracht. Uiteraard moet het geheel wel plaatsvinden binnen de grenzen van het Nederlandse recht. Er is echter een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid. Daarom hebben wij het als volgt geregeld:

Buiten de hekken van de vliegbasis kan de politie, een niet-militaire instantie, in het kader van de handhaving van de openbare orde en van de rechtsorde optreden. Binnen de hekken is er een deel dat meer in het bijzonder aan de troepen van de Verenigde Staten zal zijn toegewezen. In algemene zin zal dat deel van het terrein volgens nader aan te geven regels gemeenschappelijk worden bewaakt. Daarbinnen zijn er weer vitale plaatsen, bij voorbeeld de plaats waar de kruisvluchtwapens daadwerkelijk zijn ondergebracht.

Daar is de verantwoordelijkheid voor de bewaking Amerikaans maar wel volgens een geweldsinstructie die in overleg tussen de Amerikaanse en Nederlandse regering zal worden vastgesteld. Daarin komt toch voldoende tot uitdrukking, dat het een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid is die je niet uitsluitend als Nederlands of uitsluitend als Amerikaans kunt typeren.

De heer **Hoekstra** (CPN): Ik mag dit dus zo interpreteren, dat het ondenkbaar is dat Amerikaanse militairen of Amerikaanse instanties buiten de hekken voor de veiligheid van de basis in Woensdrecht optreden?

Minister **De Ruiter**: Buiten de basis is het geen militair terrein meer. Ook nu al treedt buiten de basis de politie op. In de Nederlandse verhoudingen is dat al zo.

De heer Van der Werff is teruggekomen op iets wat ik nog steeds als een onwaarschijnlijke en theoretische vraagstelling beschouw. Hij heeft gevraagd of het mogelijk is, dat kruisvluchtwapens die in Nederland gestationeerd zijn, worden gebruikt vanaf het grondgebied van een andere staat. Wij spreken hier over de stationering van kruisvluchtwapens

op Nederlands grondgebied, met alle regelingen die daarbij horen. Dat zijn de afspraken. Daarmee is al aangegeven, dat al het andere zich een beetje verwijderd van de realiteit. Het is ook niet goed, dat wij op die manier over de zaak nadenken.

Juist vanwege het feit dat alle regelingen betrekking hebben op Nederlands grondgebied en vanwege het feit dat de politieke achtergrond van het geheel is, dat Nederland zich als het ware mede beschikbaar stelt voor een taak in de gemeenschappelijke nucleaire afschrikking, moeten wij niet over andere landen, als een soort van grijs gebied, als een soort van overloopgebied, praten.

Er is misschien wel een heleboel over te zeggen, maar wij begeven ons dan wel meteen in de richting van speculatie. De heer Van der Werff geeft daarvan zelf in zekere zin een voorbeeld met zijn opmerking dat er in tijd van oorlog geen grenzen meer zijn. Dat is niet waar. In tijd van oorlog zijn er in praktische zin regelingen die grensoverschrijdingen voor bondgenoten gemakkelijker maken.

Maar het betekent niet dat dan opeens alles weg is en dat wij dan geen enkel houvast meer hebben aan grenzen. Dit ter toelichting. Ik geloof dat wij er goed aan doen ons erop te richten dat wij hier praten over de plaatsing van kruisraketten op Nederlands grondgebied volgens de daarbij horende regels.

Ik vervolg mijn reactie op het betoog van de heer Schuurman. Op een gedeelte van zijn betoog ga ik niet nader in, niet omdat het mij niet heeft geïnteresseerd. Integendeel, heel veel van de grondgedachte die erin naar voren kwam, spreekt mij ten zeerste aan. Ik heb al eens eerder in een debat over defensieaangelegenheden geconstateerd dat die benadering van het zoeken naar normatief kader voor vraagstukken op het gebied van wapenering ook mij zeer vruchtbaar voorkomt. Ik wil er ook graag op deze manier mee bezig blijven.

De heer Schuurman heeft ook nog een meer praktische vraag gesteld over de opmerking van de zijde van de regering in de memorie van toelichting, dat het risiconiveau tot een absoluut minimum is gebracht. Ik kan zeer goed begrijpen dat de heer Schuurman zich vanuit zijn technische achtergrond afvraagt of wel van 'absoluut' kan worden gesproken in verband met risico's. Wij hebben bedoeld te zeggen dat onder het

geheel van voorwaarden – niet alleen van procedures, maar ook van de technische condities rondom deze wapens en dan kernwapens in het algemeen – menselijkerwijs gesproken uitgesloten moet worden geacht dat er per ongeluk iets zou afaan, om het maar huiselijk te zeggen, en dat er dus ongecontroleerde processen zouden optreden. Wij gaan er echter niet vanuit dat het hiermee geregeld is en dat er dus geen vuiltje aan de lucht is.

Wij moeten doorgaan met de opdracht om deze bewakingsprocessen zowel in procedurele zin als in meer technologische zin steeds verder te perfectioneren. Dit gebeurt ook in de Verenigde Staten en in NAVO-kader. In het kader van de NAVO bestaat al vrij lang de Senior Level Weapons Protection Group, die zich bezighoudt met dit soort vraagstukken van veiligheid, inclusief de dreiging van terroristische activiteiten, door de problemen te onderkennen en maatregelen voor te stellen die steeds weer tot verbetering zouden kunnen leiden.

De groep rapporteert jaarlijks aan de Nuclear Planning Group. Met onze stelling dat de risico's tot een absoluut minimum zijn teruggebracht, willen wij een eventuele ongerustheid wegnemen bij mensen die menen dat wij vinden dat het nu allemaal goed geregeld is en geen reden zien er verder over na te denken.

Ik ga nu met een korte reactie in op de opmerking van de heer De Gaay Fortman dat de procedures hem nog niet helemaal duidelijk zijn. Ik vind toch in redelijkheid dat wat daarover in de stukken staat en in de Tweede Kamer is opgemerkt – wat ik hier om praktische redenen niet allemaal zal herhalen – wél geheel en al duidelijk is.

Het is ook niet zo, dat er als het ware een NAVO-orgaan is dat beweringen en stellingen van een NAVO-lid-staat zal of kan controleren. Er is geen orgaan dat kan zeggen: 'Dat is wel goed en dat is niet goed'. De NAVO is een organisatie van een aantal soevereine landen die samen het bondgenootschap uitmaken. Zij nemen te zamen, op basis van unanimitéit, beslissingen. Als men daarover iets wil weten, is men bij de regering aan het goede adres. De regering beantwoordt nadere vragen en daarmee is, wat de regering betreft, de zaak afgehandeld.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! De minister weet toch ook, dat er tijdens de

De Ruiter

hoorzitting, bij voorbeeld door de heer Van Campen, verklaringen zijn afgelegd. Die verklaringen zijn voor een beter inzicht toch allerminst duidelijk. Als het allemaal zo duidelijk is, waarom kan er dan van de zijde van de secretaris-generaal Carrington geen bevestiging komen?

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! De secretaris-generaal staat niet boven de regering.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Ook mensen die onder de regering staan, kunnen een verklaring afleggen!

Minister **De Ruiter**: Als de regering iets beweert, gaat men toch niet aan de regering vragen of zij aan een hoge ambtenaar wil vragen of zij wel gelijk heeft! Zo werkt dat toch niet! Als de heer De Gaay Fortman reden heeft om aan te nemen dat hetgeen ik een- en andermaal betoogd heb, niet juist is, moet hij maar zeggen wát niet juist is. Ik kan hem dan antwoord geven. Nu zegt hij als het ware: 'Laat nog eens uitzoeken of u wel gelijk hebt'. Ik heb inhoudelijk bezwaar tegen zo'n opstelling. Ik hoor namelijk geen enkele inhoudelijke mededeling die in strijd is met hetgeen ik heb beweerd. Ik heb ook procedureel bezwaar tegen zo'n opstelling. In het contact met het parlement is de regering namelijk de gesprekspartner.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom toe aan de beantwoording van de laatste vraag. Dat is een vraag van de heer Van der Werff over de sociale verdediging. De heer Van der Werff is ingenomen met het rapport dat in de raad is genoemd. Dat rapport betreft niet zozeer mijn departement maar dat van de minister van Onderwijs en Wetenschappen. De heer Van der Werff vroeg of ik mij nog met dit rapport bezig zou houden.

Het is inderdaad waar dat sociale verdediging nooit in plaats kan komen van militaire verdediging. Mijn werk betreft allereerst de militaire verdediging. Daarover zijn wij het vergaand eens. De sociale verdediging behelst eigenlijk een zeer algemene benadering. In een bepaald opzicht wil ik die benadering wel ondersteunen, namelijk in die zin dat er bij de burgers de bereidheid moet zijn om zich in te zetten, ook in militair opzicht. Ook in militair opzicht dient men taken op zich te

nemen en verantwoordelijkheid te dragen. Dat heeft ook te maken met allerlei praktische regelingen.

Ik denk daarbij aan de dienstplicht en aan het belangrijke budget dat daarvoor ter beschikking wordt gesteld. Ik denk ook aan de voorlichting, met name aan de voorlichting over de motieven. Er zijn op het ministerie van Buitenlandse Zaken allerlei werkstukken tot stand gekomen. In de wandeling worden die brochures genoemd. Ik wils erop, dat door ons eenvoudige en rijk geïllustreerde exemplaren van de Defensienota naar buiten zijn gebracht. Dat waren wel verkorte uitgaven van de Defensienota. Daarmee hebben wij laten zien hoe onze defensie werkt.

Ik denk in dit opzicht echter vooral aan de politieke gezindheid. De regering wil die gezindheid als het ware uitstralen. Zonder te onverdrijven wil zij duidelijk maken dat wanneer er dreiging is, zij daar het nodige tegenover wil stellen. Zij wil ook duidelijk maken in welke geest wij werken. Zij opereert niet in de sfeer van 'Er is een vijand, er zal wel oorlog komen en dus moeten wij er geweldig tegenin gaan'.

De regering wil een andere politiek uitdragen. Zij wil dat men zich zo gedraagt, dat de kansen op het uitbreken van een gewapend conflict zo gering mogelijk worden. Dit is ook mijn benadering. Dit is ook de essentie van de politieke achtergrond van ons verdedigingsconcept. Ik hoop dat deze benadering bij de mensen doordringt. Dat te bewerkstelligen is ook mijn werk. Gelukkig behoef ik dit niet alleen te doen. Wij hebben in Nederland op dit gebied talrijke geïnteresseerde instanties die ook hun bijdrage leveren. Het politieke debat kan hier plaatsvinden, mits de algemene context maar duidelijk blijft. Dit is mijn visie op het vraagstuk van de sociale verdediging. Het ligt als het ware in lijn met onze praktische en inderdaad nogal omvangrijke inspanningen op het gebied dat in meer enge zin 'defensie' wordt genoemd.

□

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! Graag wil ik de geachte afgevaardigden die gisteren het woord voerden, dankzeggen voor de bemoedigende en hartelijke woorden die zij tegen mij als nieuwe bewindsman hebben gesproken. Ook wil ik hen dankzeggen voor de aandacht die zij aan de staatsrechtelijke

aspecten van de goedkeuring van het verdrag over stationering van kruisvluchtwapens hebben willen geven. Graag wil ik vervolgens ingaan op die staatsrechtelijke aspecten.

De opmerkingen en vragen van verschillende afgevaardigden op dit terrein, moeten naar mijn indruk gezien worden tegen de achtergrond van de centrale vraag naar de grondwettelijkheid van dit verdrag. Nauwkeuriger gezegd: tegen de achtergrond van de vraag of dit verdrag bepalingen bevat die afwijken van de Grondwet dan wel tot zodanig afwijken noodzakelijk.

Dat is de formulering van artikel 91, derde lid van de Grondwet. Aan deze vraag is niet alleen op dit moment in deze Kamer maar ook reeds eerder veel aandacht besteed. Ik voeg hieraan toe dat deze aandacht terecht was. Op een zo wezenlijk punt moeten immers de overwegingen duidelijk op tafel liggen. Ik ben ervan overtuigd dat deze overwegingen helder naar voren zijn gebracht.

De gevolgde procedure wijst erop dat de regering juist op dit punt van het begin af aan zeer grote zorgvuldigheid heeft betracht. Zo heeft zij reeds in een vroeg stadium, namelijk in oktober 1983, advies gevraagd aan de Raad van State over de grondwettelijke aspecten van de plaatsing van kruisvluchtwapens. In een later stadium heeft de regering, voorafgaande aan de sluiting van het verdrag met de Verenigde Staten, in een brief van 1 oktober 1985 de hoofdlijnen van een dergelijk verdrag bekend gemaakt. Opnieuw is toen het grondwettigheidsaspect uitvoerig aan de orde geweest.

Zowel over het genoemde advies van de Raad van State als over de brief van 1 oktober 1985 heeft een diepgaande bespreking in de Tweede Kamer plaatsgevonden. Ook tijdens besprekingen over het wetsvoorstel tot goedkeuring zijn alle aspecten van de grondwettigheidsvraag aan de orde geweest, zowel in het advies van de Raad van State, tijdens behandeling in de Tweede Kamer en ten slotte gisteren en vandaag in deze Kamer.

Ik memoreer deze gang van zaken om aan te geven, hoezeer zo groot mogelijke zorgvuldigheid is betracht ten aanzien van de grondwettigheidsvraag, of – om het in de terminologie van professor Oud te zeggen, die gisteren onder andere door de heren De Rijk en De Gaay Fortman werd geciteerd – om aan te geven,

De Korte

hoezeer de regering het met de Grondwet zeer nauw heeft genomen.

De regering heeft zich ingespannen om vanaf het begin alle overwegingen ten aanzien van de grondwettigheidsvraag helder ter tafel te krijgen, ten einde daarop een verantwoord constitutioneel antwoord te geven. In dit verband moet mij nog een andere opmerking van het hart. Ook de Raad van State heeft naar mijn overtuiging de grondwettigheidsvraag op zeer consciëntieuze wijze behandeld. In twee gedegen adviezen komt de Raad via een uitgebreide argumentatie tot de conclusie dat het verdrag niet van de Grondwet afwijkt.

Beide malen was de raad, samengesteld uit algemeen gerespecteerde personen van uiteenlopende politieke richting, daarin unaniem. Deze adviezen luchthartig ter zijde schuiven, acht ik niet verantwoord. De heer De Rijk sprak zelfs over het meespelen door de Raad van State aan een spel, waarbij de raad een landsadvocaat zou zijn van de regering. Het verheugt mij dat verschillende afgevaardigden, met name de heren Bukman, Abma en Van der Jagt, verklaarden wel degelijk alle vertrouwen te hebben in de adviezen van de Raad van State.

De overwegingen zijn naar mijn mening helder ter tafel gekomen. Dat geldt mijns inziens ook voor de daarop gebaseerde conclusie. Naar de stellige overtuiging van de regering, bevat het verdrag met de Verenigde Staten geen bepalingen die afwijken van de Grondwet. Het verheugt mij dat de heren Bukman, Van Mierlo die namens de grootste mogelijke meerderheid van zijn fractie sprak, Abma, Van der Jagt, Van der Werff en Schuurman hebben verklaard het met deze conclusie eens te zijn.

Na deze algemene woorden wil ik achtereenvolgens ingaan op de beperkingen van de Nederlandse soevereiniteit door dit verdrag, op de betekenis van artikel 92 over de overdracht van bevoegdheden aan internationale organisaties en op de vraag of artikel 91, derde lid, ook zou moeten worden toegepast bij twijfel over afwijken van de Grondwet.

De soevereiniteitsvraag is in de Tweede Kamer uitvoerig aan de orde geweest en ook nu in deze Kamer aan de orde gesteld. Een deel van de sprekers – ik noem de heren De Rijk, De Gaay Fortman, Hoekstra en Vogt – meende dat de beperking van

de nationale soevereiniteit die in het verdrag besloten ligt zodanig is, dat van strijd met de Grondwet kan worden gesproken. Een ander deel der sprekers – de heren Van der Werff, Van Mierlo, Bukman, Schuurman en Abma – gaf expliciet of impliciet te kennen op dit punt geen grondwettigheidsproblemen te zien.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Voor de minister verder gaat met zijn betoeg, is het misschien goed erop te wijzen dat het niet gaat om de vraag van overdracht van soevereiniteit als zodanig – dat is de eerste overweging in de motie – maar om de legitimatie van de overgedragen bevoegdheden. De vraag is: aan wie worden die bevoegdheden opgedragen en hoe worden die dan gelegitimeerd in de Nederlandse democratische rechtsorde?

Minister **De Korte**: Ik meen dat ik deze vraag van de geachte afgevaardigde impliciet zal beantwoorden in mijn betoeg.

De regering betreft het dat haar argumentatie, dat hier van een ongrondwettige soevereiniteitsbeperking geen sprake is, de tegenstanders van deze opvatting niet heeft kunnen overtuigen. Ik vat onze argumenten nog eens samen. Soevereiniteit, zo is in de verschillende stadia van behandeling van het onderhavige onderwerp gesteld, is een nogal vaag begrip, dat in de Grondwet niet voorkomt. Ieder verdrag bevat een beperking van de nationale soevereiniteit in een mate die afhangt van de inhoud van het verdrag. Het is in wezen een vraag van beleid, in welke mate beperking van de nationale soevereiniteit aanvaardbaar is. De vraag van grondwettigheid komt pas aan de orde als strijdigheid kan worden aangetoond met concrete specifieke grondwetsbepalingen. Een- en andermaal is door de regering uiteengezet dat dit steeds de heersende opvatting en ook de bedoeling van de grondwetgever in 1953 is geweest, toen artikel 92 in de Grondwet werd opgenomen. Eveneens is aan de hand van de staatsrechtelijke betekenis van grondwetsartikelen die daarvoor in aanmerking komen uiteengezet dat van een afwijking daarvan door bepalingen van het verdrag geen sprake is.

Door de heer Gaay Fortman is hierbij nog een indringend punt aan de orde gesteld. Hij bracht naar voren dat het bij de toetsing van het verdrag aan de Grondwet niet alleen

gaat om een juridische toetsing, maar ook om een politieke toetsing.

Deze stelling acht ik op zichzelf niet onjuist, mits ze niet tot onjuiste conclusies leidt. Natuurlijk vindt een politieke toetsing plaats in deze zin, dat men zich bij ieder verdrag – en dus ook bij dit verdrag – moet afvragen of de inhoud daarvan acceptabel is uit staatkundig en democratisch oogpunt. Het gaat dan echter duidelijk om een beleidstoetsing, waarbij in casu het oordeel van de regering duidelijk anders is dan dat van de geachte afgevaardigde. Nogmaals, het gaat hierbij om een vraag van beleid, zoals de Raad van State ook klaar heeft uiteengezet.

Men kan ook in beeld brengen wat de heer Beel destijds genoemd heeft 'een ethisch postulaat'. Dat is echter iets anders dan de grondwettigheids-toetsing, waartoe artikel 91, derde lid, van de Grondwet verplicht. Op grond van dat artikel moet, zoals ik al heb opgemerkt, onderzocht worden of het verdrag bepalingen bevat welke afwijken van concrete specifieke bepalingen van de Grondwet. Daarbij is het juridisch-staatsrechtelijk oordeel beslissend. Ik ben ervoor erkentelijk dat de regering zich ook op dit punt gesteund mag weten door de fracties van het CDA, de VVD, D'66, het GPV, de SGP en de RPF.

Artikel 92 van de Grondwet handelt over de opdracht van bevoegdheden aan internationale organisaties. Hierop zijn de heren De Rijk en Bukman ingegaan. De heer De Rijk heeft een interessante beschouwing gehouden over de afstand van bevoegdheid van bestuur. Deze komt, zo zei hij, in beginsel in twee gedaanten voor: horizontaal, tussen twee staten, en verticaal, bij opdracht aan een supranationaal orgaan. In het eerste geval geldt, zo voegde de heer De Rijk eraan toe, als vuistregel de wederkerigheid. In dat licht bezag hij de voorbeelden van verdragen die bij de behandeling in de Tweede Kamer ter sprake zijn gekomen.

Hij vroeg de regering aan te tonen, dat er bij deze voorbeelden sprake was van afstand van bestuursbevoegdheid niet op basis van wederkerigheid. De voorbeelden zijn door de regering genoemd om aan te geven, dat in talrijke verdragen nationale bevoegdheden zijn overgedragen aan andere staten. Dat is in de memorie van antwoord ook verklaard. Meer is niet beweerd, maar ook niet minder.

De Korte

De geachte afgevaardigde brengt hiermee in verband het begrip 'wederkerigheid'. Naar mijn indruk verabsolueert hij dit begrip echter te veel. Wederkerigheid speelt herhaaldelijk een ondergeschikte of soms helemaal geen rol bij verdragen tussen staten. Als de geachte afgevaardigde dat van mij, als kersvers bewindsman, niet wil aannemen, dan wellicht van iemand als professor François. In zijn 'Grondlijnen van het volkenrecht', derde druk, blz. 325, verklaart professor François onder meer:

'De verdragen hebben in de regel een wederkerig, reciproque karakter. Dat wil zeggen, de rechten en verplichtingen daaruit voortvloeiend, gelden gelijkmatig voor beide partijen. Toch zou men verkeerd doen, de reciprociteit als een noodzakelijk element van het verdrag te beschouwen'. En verder:

'Voorts eist de reciprociteit niet, dat de voorrechten en verplichtingen uit het verdrag voortvloeiend, steeds voor beide partijen van dezelfde aard en omvang zijn.'

De voorbeelden die bij de behandeling in de Tweede Kamer genoemd zijn, tonen niet meer, maar ook niet minder aan dat sprake is van een lang bestaande praktijk van verdragen waarin nationale bevoegdheden zijn overgedragen. Van oudsher sluit Nederland verdragen. Uiteraard was niet in alle gevallen de mate van overdracht van bevoegdheden even groot. Beslissend is evenwel dat de Grondwet juridisch gezien geen norm bevat en ook geen aanknopingspunt biedt, te concluderen dat bepaalde verdragen met andere staten niet gesloten zouden mogen worden.

De geachte afgevaardigde de heer De Rijk sprak vervolgens over de betekenis van artikel 92 van de Grondwet. Op de betekenis hiervan is in eerdere stadia uitvoerig ingegaan. Ook de Raad van State heeft in beide adviezen veel aandacht aan de bepaling besteed. Ik meen dat ik niet alles uitvoerig behoef te herhalen. Een eerste conclusie die getrokken kan en moet worden is, dat het ook zonder een grondwetsbepaling als artikel 92 mogelijk zou zijn nationale bevoegdheden van de overheid op te dragen aan internationale organisaties.

De ontstaansgeschiedenis van dit artikel toont dit ook duidelijk aan. Artikel 92 mag via een a contrario-redenering ook niet zo uitgelegd

worden, dat deze bepaling zou verbieden dat nationale bevoegdheden worden overgedragen aan individuele staten. Ik ben het op dit punt met de heer Bukman eens. Dat valt niet te lezen in de tekst van artikel 92 en dat valt niet op te maken uit de ontstaansgeschiedenis van dit artikel.

De Raad van State heeft opgemerkt, dat nooit is gebleken dat het huidige artikel 92 stoelt op de rechtsopvatting dat nationale overheidsbevoegdheden niet aan andere staten zouden kunnen worden overgedragen. Die conclusie is genuanceerder en beter gemotiveerd dan het gedeelte van het betoog van de heer De Rijk waarin hij zei, dat de Raad van State artikel 92 overbodig had verklaard.

De heer De Rijk heeft ook gesteld dat bij de recente grondwetsherziening van 1983 geen mens het heeft gehad over de overbodigheid van dit artikel. Ook hier past op zijn minst een nuancering. Ik citeer uit de memorie van toelichting bij het desbetreffende grondwetsherzieningsontwerp, stuk 15 049, nr. 3, bladzijde 9:

'Zoals eerder in de inleiding van deze memorie reeds werd aangegeven, stellen wij prijs op het behoud in de nieuwe Grondwet van de bepaling dat bij of krachtens verdrag aan volkenrechtelijke organisaties bevoegdheden tot wetgeving, bestuur of rechtspraak kunnen worden opgedragen. De staatscommissie-Cals/Donner gaat er in het voetspoor van de proeve van uit dat ook zonder een dergelijke grondwettelijke bepaling bevoegdheden van wetgeving, bestuur en rechtspraak aan internationale organisaties kunnen worden opgedragen.'

In die zienswijze kan deze bevoegdheid worden afgeleid uit de overige bepalingen inzake verdragen. Hoewel ook wij deze benadering op zichzelf niet afwijzen, wijzen wij erop dat in 1953 niettemin de betreffende bepaling in de Grondwet is opgenomen op grond van de overweging dat in de toekomst de opdrachten van bevoegdheden aan internationale organisaties wel eens van zodanige omvang zullen kunnen zijn dat zonder een uitdrukkelijke daartoe strekkende grondwetsbepaling de constitutionaleit van zodanige opdracht in twijfel zou kunnen worden getrokken.'

De heer **De Rijk** (PvdA): U noemde de grondwetswijziging van 1953. Mijn argument luidde dat in 1983 niemand heeft gezegd dat dit artikel maar geschrapt moest worden. Men heeft

zelfs in 1953 al voorzien dat dit in 1983 wel niet zo zou zijn.

Minister **De Korte**: Toch denk ik dat ook in dit kader de opmerkingen uit 1953 nog steeds relevant zijn. Bij de hier genoemde opvatting van de commissie-Cals/Donner uit later tijd mag men toch niet spreken van geen mens, zoals de heer De Rijk heeft gedaan.

De mogelijkheid tot het overdragen van nationale bevoegdheden aan andere staten ligt besloten in de mogelijkheid met andere staten verdragen te sluiten. Daarbij is het essentieel dat in de grondwetsbepalingen over het sluiten van verdragen, dus het huidige artikel 91, geen beperking ten aanzien van het sluiten van bepaalde verdragen met andere staten valt te lezen.

De Grondwet bevat geen bepaling ten aanzien van de vraag van welke bevoegdheden geen afstand zou mogen worden gedaan. Ik heb dit ook beluisterd in het betoog van de geachte afgevaardigde Van Mierlo. Dit betekent – ik heb dit zoëven al gezegd – dat de vraag naar de aanvaardbaarheid van de uit het verdrag voortvloeiende beperking van nationale bevoegdheden een vraag van beleid is. De heer Bukman heeft mijns inziens terecht verklaard dat het een zaak van beleidsafweging is hoe ver men daarin wil gaan.

De regering acht het sluiten van dit verdrag in dat kader alleszins verantwoord, juist gelet op het feit dat tegenover de overdracht van zekere nationale bevoegdheden door Nederland een versterking staat van de veiligheid en de onafhankelijkheid van ons land.

Ik kom op de tweederde meerderheid die vereist kan zijn bij twijfel over afwijking van de Grondwet. Verschillende afgevaardigden hebben betoogd dat er aanleiding bestaat, artikel 91, derde lid, van de Grondwet ook toe te passen, indien die twijfel bestaat. Ik noem de geachte afgevaardigden de heren De Rijk, De Gaay Fortman, Hoekstra en Vogt. De heer De Gaay Fortman wees hierbij op de opstelling van de liberaal Oud ten tijde van de goedkeuring van het Nieuw-Guinea-verdrag.

In de gedachtenwisseling met de Tweede Kamer is uitvoerig op dit punt ingegaan, ook op de totstandkoming van het Nieuw-Guinea-verdrag. Ik wijs in het bijzonder op de memorie van antwoord aan die Kamer. Ik herhaal hier nog eens de mijns inziens duidelijke uitspraak van de

De Korte

regering ter gelegenheid van de herziening van de Grondwet in 1953. Toen verklaarde minister Beel het volgende. De een haalt Oud aan uit mijn kring. Ik haal Beel aan uit een andere kring.

'Naar mijn mening ligt de zaak zo dat de regering, indien zij naar eer en geweten de grondwettigheid in de overeenkomst durft staande te houden, niet gehouden is harerzijds op de procedure van artikel 60c aan te dringen, ook niet indien haar bekend is dat sommige staatsrecht-auteurs een andere uitleg aan zekere grondwetsartikelen geven.' Dit was het citaat van Beel.

De regering is van mening dat ten aanzien van dit verdrag, artikel 91, lid 3, van de Grondwet, geen toepassing behoeft, omdat dit verdrag geen bepalingen bevat die afwijken van de Grondwet, niet van de Grondwet als zodanig en niet van specifieke concrete grondwetsbepalingen.

Zoals al in de memorie van toelichting uiteen is gezet, is bij het bepalen van de inhoud van de verschillende punten van het verdrag, met name die over de beheersaspecten van de te plaatsen kruisvluchtwapens, zeer nauwkeurig nagegaan of een en ander afwijken van specifieke bepalingen in de Grondwet zou kunnen bevatten. De conclusie luidt dat dit niet het geval is. Er is dus bij dit oordeel geen reden, artikel 91, derde lid, van de Grondwet op de goedkeuring van dit verdrag van toepassing te achten.

Met de heer Van Mierlo ben ik van mening dat men niet reeds bij twijfel de eis van een gekwalificeerde meerderheid moet stellen, omdat dan het recht van de gewone meerderheid zou kunnen worden gefrustreerd. Hoofregel van de parlementaire besluitvorming blijft artikel 67, tweede lid, van de Grondwet: de Kamer besluit bij meerderheid van stemmen.

Ik meen dat ik hiermee de vragen op mijn terrein zo goed mogelijk heb beantwoord. Heb ik dat niet gedaan, dan kan dat nog in tweede termijn.

De vergadering wordt van 10.30 uur tot 10.40 uur geschorst.

Voorzitter: Feij

De heer **De Rijk** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Van onze kant ook dank voor de uitvoerige wijze waarop de regering bij monde van de drie

ministers op een aantal vragen van ons heeft geantwoord en heeft gereageerd op de thema's die wij aan de orde hebben gesteld.

Ik begin met het punt van de verdragsvorm. Zo langzamerhand is het wel duidelijk, irritant duidelijk waarschijnlijk, dat het onze these is, dat de enige reden voor het kiezen van de verdragsvorm moet zijn geweest het feit dat alleen in die formule een langere looptijd, in dit geval van vijf jaar, kon worden gestipuleerd.

De regering ontkent dat. Nu stellen wij de vraag, met respect voor een aantal van de opmerkingen die de regering in dat opzicht heeft gemaakt – ik ga die niet bestrijden – waarom niet is gekozen voor een uitvoerings-overeenkomst in het kader van die Mutual Defence Assistance Agreement, maar juist voor de verdragsvorm. Waar ligt het verschilpunt? Dit agreement tussen Nederland en de VS bepaalt namelijk – dit is ons tegenargument tegen de stelling van de regering dat de langere looptijd met de keuze van de verdragsvorm niets te maken heeft – dat geen enkele uitvoeringsovereenkomst kan afwijken van bepalingen omtrent de beëindiging, zoals die zijn opgenomen in de Mutual Defence Assistance Act van een jaar daarvoor, 1949.

In die act staat, dat wederzijdse bijstand wordt beëindigd, ofwel om Amerika moverende redenen – dit zijn mijn formuleringen – en/of als het bijstand ontvangende land erom verzoekt. Wij hebben de stellige indruk dat een looptijdbepaling daar niets aan zou kunnen afdoen. Wij blijven daarom bij onze stelling dat met de keuze van de verdragsvorm wel de mogelijkheid is beoogd om een langere looptijd veilig te stellen; politiek is dat geoorloofd, daar gaat het niet om.

Ik haal er de historische ontwikkeling even bij. Dat is interessant, er is trouwens al op gewezen. Destijds bij de behandeling van algemene grondwetsherziening ging de heer Van den Broek, toen nog als kamerlid sprekend voor het CDA, ervan uit – in de eerste adviesaanvraag aan de Raad van State was dat ook het geval – dat een uitvoeringsovereenkomst van de Mutual Defence Assistance Agreement aan het parlement zou worden voorgelegd.

Met andere woorden, parlementaire goedkeuring – dat zag men toen ook heel goed in – vereiste helemaal niet de keuze van de verdragsvorm. Daar is dus later toch van afgeweken. Nu kom ik terug op de vraag die ik

zojuist al formuleerde: welk ander relevant verschilpunt tussen de toenmaals bedoelde overeenkomst binnen de Mutual Defence Assistance Agreement en de nu gekozen verdragsvorm is er dan wel, waardoor men koos voor de verdragsvorm?

Dan de kwestie-Soesterberg. De minister van Defensie heeft ook aandacht besteed aan de 'fact sheet'. Hij zegt dat het een goede hermeneutische regel – wij hebben er bij interruptie al even over gesproken dat men de tekst niet uit zijn verband ruikt – men denke aan bijbelexegese die op die manier zo dikwijls fout gaat – maar dat men de hele tekst leest en ziet dat er in een eerdere passage iets anders is bedoeld dan men op het eerste gezicht dacht. Dat is inderdaad een belangrijke regel.

De tweede hermeneutische regel is echter dat, wanneer men verderop komt en ziet dat een eerdere zinsnede niet alleen maar dubbelzinnig is en verschillende interpretaties toelaat, maar nu juist is in het licht van het voorgaande, die eerdere formulering wordt gewijzigd. Men laat alleen zinnen staan die duidelijk worden in het vervolg van de tekst wanneer die dubbelzinnigheid min of meer is beoogd.

In zo'n geval, wanneer men de tekst 'boven' gaat aanpassen, ontstaat een andere moeilijkheid met de vervolgttekst. In dat geval mag men een zekere ambivalentie in de begintekst handhaven. Wanneer er echter zeer nadrukkelijk staat wat ik geciteerd heb en wanneer dit niet precies klopt, dan moet men volgens de hermeneutische regel de tekst eerder veranderen. Met andere woorden: de rest van de tekst kan wel degelijk duidelijk maken wat er eerder bedoeld is, maar als die eerdere bedoeling eigenlijk helemaal niet wordt weergegeven in de eerdere formulering, dan moet men deze eerdere formulering veranderen. Hierover hebben wij bij interruptie ook reeds even gesproken.

De minister heeft een citaat aangehaald uit de Handelingen van 1954. Hij sloeg daarbij de interessante term 'om welke reden dan ook' even over. Dit slaat dan op de situatie, waarin de regering om welke reden dan ook tot opzegging kon, wat neerkomt op: de Amerikaanse troepen verzoekt het land te verlaten. De bedoeling van de toentertijd door de regering gemaakte opmerking was juist om te bestrijden, dat er in deze overeenkomst sprake was van een éézijdigheid van rechten en plichten.

De Rijk

Dit aspect moet men er ook bij betrekken. Wanneer de minister spreekt over 'te zijner tijd', de vertaling van het bekende 'suo tempore', dan is dit eigenlijk de formulering voor: wanneer zich, om welke reden dan ook, een andere situatie voordoet, dan kan op de tijd, geschikt voor die andere interpretatie – daarop slaat het 'zijn' van 'te zijner tijd' – tot een wijziging worden gekomen. Dit betoogden wij ook. Daarom verleent de vergelijking met Soesterberg juist op het relevante punt geen steun aan de opvatting, dat dit verdrag niet uniek zou zijn.

Vervolgens kom ik bij het punt van de soevereiniteit. De minister van Binnenlandse Zaken heeft dit punt ook aan de orde gesteld. Ik heb het idee, dat ik hierop iets dieper moet ingaan. Hier worden namelijk gemakkelijk bepaalde zaken uit hun verband gerukt, dat wil zeggen: het verband, waarin ze naar mijn mening gesteld moeten worden. Men brengt naar voren dat de Raad van State en de regering – en ook diegenen die zich bij de mening van de Raad van State en het regeringsstandpunt aansluiten – van mening zijn dat er geen afzonderlijke bepaling in de Grondwet staat, handelend over de soevereiniteit. Dit is juist. De soevereiniteit wordt in de Grondwet als zodanig niet gedefinieerd.

Dit is echter een tweesnijdend zwaard in de argumentatie.

De soevereiniteit wordt natuurlijk wel als praesuppositum aanvaard in bepalingen als bij voorbeeld artikel 92, waarin wordt geregeld, hoe wij in een bepaald geval met de soevereiniteit moeten omgaan. De Grondwet is niet een wet, die regelt wanneer soevereiniteit zich voordoet. Dat is bij soevereiniteit niet het geval. Die is een zaak, die zich altijd voordoet. De soevereiniteit wordt in de Grondwet voorondersteld.

Soevereiniteit is er dan ook als grondslag voor ons bestel. Men kan in het algemeen zeggen, dat de Grondwet naast de vrijheidsrechten ook de fundamenten van onze staatsinrichting bevat. Daartoe behoort natuurlijk ook de toekenning van staatsbevoegdheden aan Nederlandse organen en bevoegdheden van wetgeving, bestuur en rechtspraak. Nu eerst iets over de plaats van de soevereiniteit.

Wij zijn autonoom en wij streven binnen onze eigen machtssfeer, eigen territorium naar autarkie, zelfge-

noegzaamheid, d.w.z. de mogelijkheid om zich zelf te redden, te bedruipen. Tegenover die autonomie en autarkie staat, als men het ziet in relatie tot het buitenland, de soevereiniteit. Zij is de pendant ervan. Zo kunnen wij zeggen, dat de soevereiniteit de pendant is van datgene, wat wij erkennen als onze autonomie.

Het begrip 'soevereiniteit' komt ook aan de orde, wanneer wij gaan zoeken naar een legitimatie voor die zelfbeschikking. Ik denk aan de 19de eeuw, met de strijd – die nu ook nog wel wordt gevoerd – over de vraag of de legitimatie ligt in de soevereiniteit Gods ofwel in de volkssoevereiniteit.

Dit over de plaats van de soevereiniteit. Laten wij nu kijken naar de historische ontwikkeling. Bij de uitoefening van de zelfbeschikking loopt men soms zelf tegen de eigen grenzen op. Dat is eeuwenlang zo gebeurd. Dat gaan wij dan verhelpen door overeenkomsten te sluiten – in het verre verleden is dat ook gebeurd en die hebben bepaalde kenmerken.

Een dergelijke overeenkomst is namelijk geen opgeven van de soevereiniteit – daarom konden wij er zo gemakkelijk toe overgaan – maar een manier om onze eigen zaken beter te regelen. Wanneer je tegen de grenzen oploopt, ga je een regeling aan met iemand aan de andere kant van de grens, in eerste instantie, met iemand die zelf ook tegen zijn grenzen oploopt. Dan krijg je dat soort edele voorbeelden van erkenning van elkaars vleeskeuring en dergelijke en nog talloze andere. Dan is er wel degelijk sprake van een regeling op basis van wederkerigheid. Dat vindt men ook bij Van Eisinga.

De minister heeft verwezen naar François. Dat is wel juist, maar volgens mij slaat een en ander – maar ik moet het uit het hoofd zeggen en dat kan mij dus vergissen – op de afwezigheid van de reciprociteit van de nuttige effecten. Het kan zijn dat er geen sprake is van zuivere wederkerigheid en zelfs van in het geheel geen wederkerigheid, bij voorbeeld bij een bepaald opgelegd, gedwongen verdrag – met betrekking tot de nuttige effecten. Dat is niet precies hetzelfde als waarover ik het had.

Het voorgaande betrof de horizontale overeenkomst, zoals ik die aanduid, overigens geen horizontale opdracht want het betreft hier nooit een opdracht. Maar sinds 1945 doet zich de supranationale oplossing voor. Wij zijn nl. gestoten op een aantal problemen, die wij niet kunnen

oplossen via bilaterale of zelfs multilaterale verdragen tussen soevereine staten. Wat dan opkomt is, met het loslaten van het begrip 'reciprociteit', de afstand van een deel van de soevereiniteit aan een supranationaal orgaan. Dan is er ook wel een zekere vorm van reciprociteit, maar die heeft dan veel meer een soort van proportionaliteit tussen de staten onderling, waardoor de een niet meer inlevert aan soevereiniteit aan het hogere orgaan dan de ander.

Welnu, mijnheer de Voorzitter, daarom ging het dunkt mij – dat breng ik in tegen wat de heer Bukman gisteren zei over de historische rechtvaardiging van het standpunt van de Raad van State en van de regering – rond 1950. Vooral de aanhangers van de leer van de soevereiniteit Gods hadden toen de grootste moeite met het delegeren van een deel van de soevereiniteit, ook al was dat aan een supranationaal orgaan. Laten wij ons dat goed herinneren.

Om die ingreep in de soevereiniteit mogelijk te maken kwam in 1953 het nieuwe Grondwetsartikel 63, nu artikel 92, regelende zodanige opdracht van bestuur, rechtspraak en dergelijke aan een supranationaal orgaan. Men kan de teksten erbij halen. Ik wijs op het boekje van Roos, wiens opvatting trouwens met onze standpunten niet helemaal strookt; de minister zal dit boekje ongetwijfeld ook kennen. Uit bedoelde teksten, waarbij ik niet alleen wijs op de literatuur, maar ook op 'onze literatuur', namelijk de parlementaire stukken, blijkt dat het ging om het probleem van de overdracht van soevereiniteit aan supranationale organen. De minister heeft gelijk, dat het er mede om ging, te voorkomen dat er sprake zou zijn van een totale uitverkoop van onze nationale bevoegdheden. Daarom kwam de desbetreffende bepaling mede als een vorm van restrictie in de Grondwet.

Ik kom tot het belangrijke punt, dat gisteren ook door de heer Bukman aan de orde is gesteld, namelijk dat van de consensus. De heer Bukman heeft terecht gezegd: vroeger was er veel consensus en nu aanzienlijk minder op het gebied van vredes- en veiligheidspolitiek. Ik zeg er tussen haakjes bij – ik bedoel dat ironisch – dat men, juist omdat er vroeger zoveel consensus was, veel gemakkelijker kon overgaan tot goedkeuring met tweederde meerderheid op grond van artikel 91, lid 3.

De Rijk

Consensus is er geweest en wij moeten er nu weer naar streven. Dat moet echter niet versimpeld worden. Wat is de functie van consensus? Vergelijk dat maar met de solidariteit tussen de bondgenoten, die ook volstrekt noodzakelijk is. In zekere zin is consensus de pendant van datgene wat wij buiten de grenzen in Navo-verband solidariteit tussen de bondgenoten noemen. Dan dringt zich de parallel op, die ik gisteren getrokken heb met de euthanasiewetgevingsprocedure.

De heer Bukman heeft – en dat is juist – daarbij de modaliteiten geschetst van de overeenkomst, die nu geldt tussen de regeringspartijen. De vraag is echter en daarom begon ik erover – hoe die consensus tot stand is gekomen. De VVD ging er toch niet uit zichzelf na enige tijd anders over denken? Nee, zij werd geconfronteerd met het probleem van het contraseign en zelfs met de mogelijkheid van een kabinetscrisis. Dat zijn de feiten.

Maar bovendien – en dat is belangrijker – rijst de vraag, hoe men de nu nagestreefde consensus op dit stuk ziet. Is dat een samen inzien van een 'historische vergissing'? De toelichting van de premier lijkt in die richting te gaan; hij sprak van – in mijn woorden – het toegroeien naar een ander standpunt.

Hoe komt nu een consensus op het gebied van vrede en veiligheid tot stand? Terecht wees de heer Van Mierlo gisteren op de kwalijke verharding van de standpunten aan beide zijden. Maar de regering en haar medestanders zullen er wel voor zorgen – ik bedoel dit niet ironisch – dat er voldoende tegengas gegeven wordt als wij onze opvattingen op dit stuk kenbaar maken. Een verschil is wel dat de regering en haar medestanders extra zorgvuldigheid in acht moeten nemen om te voorkomen dat consensus gaat betekenen – denk even aan de parallel met de euthanasiewetgeving – dat men zich bij het regeringsstandpunt aansluit.

Consensus dus in de zin van 'wij de sensus en gij de con'. Daarop lijkt het echter wel als ik de woorden van sommige collega's hier in de Kamer beluister. Ik denk aan de heren De Vries en Bukman, maar vooral ook aan de heer Van der Jagt. De situatie moet dus niet gekenschetst worden met 'we lopen weer in de pas, het is allemaal weer voorbij, het gezeur is ten einde'.

Daarmee zouden we namelijk in de richting gaan van: die andere benadering die Nederland zes jaar lang in allerlei fases heeft gekend, waarvan de exponenten de minister-president en de minister van Defensie waren – de regering als geheel stond er natuurlijk ook achter – moet worden beschouwd als een trieste, karakterloze afdwaling of als een middel om heel sluw na enige 'massage' in het eigen kamp het juist geachte standpunt erdoor te krijgen.

Als dat zo is, dan blijven de partijen tegenover elkaar staan, dan kan en mag er zelfs geen consensus komen. Het is net als met solidariteit; die mag niet inhouden: gij hebt alles te zeggen als gij maar zegt wat allen zeggen. Consensus is in dit concrete geval is wel mogelijk indien en voor zover wij allen bereid zijn om de mogelijkheden uit te buiten die artikel 2 van het verdrag biedt, en om de periode tot eind 1988 uit te buiten. Na de explicatie van de minister van Buitenlandse Zaken hebben wij ook waardering voor het standpunt van de regering dat bij realisering van de nul-optie niet al door de huidige beleidsbeslissing vaststaat dat dan de kerntaken gehandhaafd zouden worden.

Deze waardering geldt vooral de houding die spreekt uit de stellingname dat het 1 november-besluit niet moet worden gezien als een eindpunt, dat met een zucht van verlichting is bereikt, maar veeleer als een punt waarop het zoeken naar extra mogelijkheden tot ontwapening kan worden voortgezet.

In dit kader nog een laatste vraag. De heer Bukman sprak gisteren terecht in verband met het verdrag van de mogelijkheid die de Verenigde Staten zouden hebben om tot plaatsing in Nederland over te gaan en niet van enige plicht daartoe. Ziet de regering dit ook zo? Ik verwijs naar de formulering die de regering in de memorie van antwoord heeft gebruikt: Nederland geeft meer zekerheid – daarover heb ik het al uitgebreid gehad; het wordt zo langzamerhand irritant om te vragen waaruit die zekerheid bestaat en ik zal er dan ook niet verder op ingaan – maar het krijgt ook meer zekerheid.

Dat doet de vraag rijzen, welke zekerheid Nederland krijgt als die niet is dat wij echt mogen rekenen op de komst van de kruisvluchtwapens en dat er zo tegen 1988 tegen de US kan worden gezegd, als zij talmen, dat zij moeten opschieten met de voorbereidingen, omdat we die raketten anders nooit op tijd krijgen!

□

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Met erkentelijkheid voor de betogen van de drie ministers, maak ik graag in tweede termijn kanttekeningen op drie punten. Het betreft ten eerste de kwestie van de motie, naar mijn gevoel het hoofdpunt van de discussie over de vraag wat wel en niet kan in de Nederlandse democratische rechtsorde. Het gaat ten tweede om de vraag van de twijfel en ten derde wil ik nog een enkele opmerking maken over het aan het verdrag ten grondslag liggende besluit zelf.

Ik heb de minister in het begin van zijn betoog geïnterrumpeerd en hem gevraagd om de vraag omtrent de soevereiniteit niet als losstaand te bezien, maar te beschouwen in relatie tot de vraag over welke bevoegdheden het gaat. Aan wie worden de bevoegdheden overgedragen en hoe wordt de uitoefening daarvan gelegitimeerd?

De minister van Binnenlandse Zaken en de heren Bukman en Van Mierlo blijven steken in de vraag of onze Grondwet een soevereiniteitsbeperking kent. Zij stellen dat dit het punt van de discussie is. Dat is niet het geval. Het is algemeen bekend dat onze Grondwet geen verbod in die zin kent.

Ook de Raad van State is aan het hoofdpunt van de discussie niet toegekomen. Om die reden heb ik gisteren de heer Bukman enkele malen geïnterrumpeerd, waarbij ik hem naar zijn mening hierover vroeg. De Raad van State heeft zich gefixeerd op het inderdaad ontbreken van rechtscheppende waarde van artikel 92. Hij is echter niet toegekomen aan een zelfstandige beoordeling van de vraag of, los van dat specifieke artikel, opdracht van de burgers tot dwingende overheidsbevoegdheden aan een andere staat, verenigbaar is met de grondbeginselen van onze democratische rechtsorde, met name legitimatie van overheidsmacht.

Om welke bevoegdheden gaat het hier? De door de regering genoemde parallellen met andere overdracht van bevoegdheden, bilateraal van staat tot staat, slaan niet op de huidige situatie. Het gaat hier om dwingende overheidsbevoegdheden, waaraan burgers zich op geen enkele andere wijze kunnen onttrekken, dan door vertrek van het grondgebied van het Koninkrijk der Nederlanden.

Wij zijn echt niet verplicht ons vlees te laten keuren in Italië. Wij

De Gaay Fortman

kunnen ons daaraan onttrekken door geen vlees naar Italië uit te voeren. Wij kunnen ons alleen door emigratie onttrekken aan het leven in een nationale rechtsgemeenschap, waarin over inzet van allesvernietigende wapens kan worden beslist door de president van de Verenigde Staten. Dat is de aard van de bevoegdheden.

Voorts rijst de vraag aan wie die bevoegdheden worden opgedragen. Hierbij, en de minister sprak daar ook over, gaat de discussie terug naar 1953 en de totstandkoming van het huidige artikel 92 van de Grondwet. Ik citeer de commissie-Van Eijsinga, die in 1950 door de regering om advies werd gevraagd.

Zij zag de kwestie toen zelf als volgt: 'Het aan de commissie voorgelegde vraagstuk is dan ook van de grootste betekenis. Omdat het geboren is uit een conflict tussen de eisen van de parlementaire democratie zoals deze tot dusverre worden verstaan en de eisen van snel en doeltreffend arbeiden op internationaal terrein, is een afdoende oplossing niet te vinden. Men zal tevreden moeten zijn als het mogelijk is, maatregelen voor te stellen, waardoor kan worden bereikt dat de weg open blijft voor een geleidelijke ontwikkeling van het parlementair democratisch stelsel, waarbij de grote beginselen waarop dit berust, onaangetast blijven.'

Het gaat vandaag in de Kamer om de grote beginselen waarop het parlementair democratisch stelsel berust. Dat is de essentie. Die beginselen verbieden overdracht van dwingende bevoegdheden aan een orgaan dat niet binnen de Nederlandse democratische rechtsorde zijn politieke legitimatie vindt.

In dat verband is vanmorgen ook de kwestie Soesterberg weer naar voren gekomen. In de memorie van antwoord aan de Tweede Kamer legt de regering de indertijd door minister Staf gedane uitspraak, dat de Nederlandse commandant uitmaakt wat de eenheid hier mag en moet doen, zo uit, dat die geen betrekking heeft op de inzet van vliegtuigen, maar op het beheer door de commandant van de basis, de kantine en dergelijke. Alsof Staf daarmee destijds de naar voren gebrachte grondwettelijke bezwaren zou hebben weggelaten. Zijn opmerking had wel degelijk betrekking op de inzet van vliegtuigen. Hij beoogde

namelijk te motiveren, dat Nederland zijn politieke vrijheid behield. Hij zei namelijk (Handelingen Tweede Kamer 1954/1955, blz. 137):

'De politieke vrijheid kan hier bepaald niet in gevaar zijn, omdat de troepen die hier gelegerd zijn of zullen worden, altijd onder NAVO-commando zullen staan en het Nederlands commando hierbij wordt ingeschakeld. Dit NAVO-commando kan niet optreden dan met goedkeuring van de NAVO-instanties en tenslotte van de NAVO-Raad, waarin Nederland een beslissende stem heeft.'

Een beslissende stem betekent vetorecht. Welnu, als duidelijk is dat het gaat om overdracht van dwingende bevoegdheden, van dwingende overheidsbevoegdheden, aan een orgaan dat geen enkele legitimatie vindt binnen de Nederlandse rechtsorde, dan is verdedigbaar, dat een dergelijk verdrag in het geheel niet kan worden goedgekeurd, dat Nederland niet tot een dergelijke overdracht van bevoegdheid kan overgaan, zonder de eigen democratische rechtsorde te schenden.

De motie die ik heb ingediend, te zamen met enkele collega's, gaat zover niet, maar stelt dat, waar dit zo is, althans hier met gekwalificeerde meerderheid zou moeten worden beslist. Ik verzoek de minister van Binnenlandse Zaken om nog eens nauwkeurig de beide overwegingen in relatie met elkaar te lezen.

Dat is onze overtuiging. Vervolgens komt dan de vraag of met die overtuiging rekening moet worden gehouden, ook door degenen die voor zichzelf een andere overtuiging zijn toegedaan. De minister van Binnenlandse Zaken wijst erop, dat de regering niet gehouden kan zijn – en het gaat hier natuurlijk niet zozeer om de regering als wel om de volksvertegenwoordiging zelf – om de procedure van artikel 91, lid 3, van de Grondwet van toepassing te verklaren, wanneer zij zelf geen enkele twijfel heeft dat het voorgestelde binnen de grenzen van de Grondwet blijft.

Dat is, denk ik, juist. Je kunt moeilijk verdedigen dat waar ook maar één lid van de volksvertegenwoordiging de overtuiging heeft dat men zich buiten de grenzen van de Grondwet gaat bewegen, er al onmiddellijk uit respect voor die ene overtuiging overgegaan zal moeten worden tot de procedure van artikel 91, lid 3. Dat is hierbij dan ook niet in het geding. De vraag is niet waartoe

de meerderheid gehouden is, de vraag is – het is een vraag die onze minister-president van dag tot dag stelt – 'Wat is wijsheid, wat is wijs beleid?'

Als nu duidelijk is dat er een bepaalde overtuiging heerst, en niet alleen bij een lid of enkele leden, dat dat een stellige overtuiging is bij deze mensen, en dat die overtuiging ook leeft in zeer brede lagen van de Nederlandse bevolking, is het dan wijsheid om te zeggen: Hier is geen sprake van gereede twijfel? Ik herhaal dat de vraag van de twijfel geen subjectieve vraag is, maar een objectieve. Destijds bij de overdracht van Nieuw-Guinea heeft Burger in de Tweede Kamer een volstrekt sluitend betoog gehouden waar een meerderheid het mee eens was, waarin hij duidelijk maakte dat er geen enkele sprake was van strijdigheid met de Grondwet. Niettemin is uit respect voor de overtuiging van anderen de procedure van artikel 91, lid 3 gekozen.

Ik herhaal dat de wijze waarop men tot een oordeel komt een denkproces is van politiek-juridische aard. Ik zeg dit nog even in aanvulling op hetgeen de minister van Binnenlandse Zaken in de aanvang van zijn betoog zei. Ik sprak niet van 'juridisch en politiek', ik zei 'politiek-juridisch'. Dit betekent dat het oordeel nooit valt los te maken van bepaalde visies, van bepaalde levensovertuigingen, van bepaalde maatschappijbeschouwingen.

Niemand kan tegenover de anderen zijn gelijk onomstotelijk bewijzen. De vraag van de gereede twijfel is dan ook: Welke ruimte geeft de meerderheid aan de minderheid? Nu begrijp ik heel goed dat de meerderheid die stap naar de minderheid toe vandaag niet doet. Want je gaat niet de zaak in de vorm van een verdrag gieten om het vervolgens met een minderheid van meer dan een derde te laten verwerpen.

Dat is uit een oogpunt van het ivoor draaien, zoals ik het wel heb genoemd, uit een oogpunt van het politieke ambacht nogal bedenkelijk, een niet-deskundige uitoefening van het politieke ambacht, om op een dergelijke wijze te bewerkstelligen dat er toch geen kruisvluchtwapens in Nederland komen. Maar dan komt de vraag: Was het dan wijsheid om te komen met de procedure van een zelfstandig verdrag? Want dan wék je bij een stellig overtuigde minderheid aanzienlijke frustratie.

De Gaay Fortman

Ten slotte dan het besluit zelf. Ik zou de minister van Buitenlandse Zaken willen vragen of het toch niet mogelijk is in zijn dupliek in te gaan op de achterliggende kwestie van de plaatsing van kruisvluchtwapens. Ik heb gesproken van de 'ideologie van de maakbare veiligheid'. Veiligheid kan je produceren. Er zit een visie op veiligheid achter.

Dat is duidelijk. Het blijkt alleen al uit het feit dat voorstanders van plaatsing zeggen: 'Het gaat hierbij niet zozeer om een militaire noodzaak, maar om een politieke'. Achter deze opvatting schuilt een visie op veiligheid. Ik heb getracht over die visie op veiligheid in discussie te geraken. Daarbij heb ik de alternatieve visie van Olof Palme, wiens dood wij zozeer betreuen, naar voren gebracht. Ook de heer De Rijk heeft deze visie verdedigd.

Olof Palme had ideeën over de zogenaamde gedeelde veiligheid. Verdraagt de plaatsing van kruisvluchtwapens zich met de opvatting over de gedeelde veiligheid? Het gaat daarbij om de besluitvorming in het veiligheidsbeleid. Telkens moet bij die besluitvorming rekening worden gehouden met de vraag hoe men een besluit aan de andere zijde ervaart.

Of volgt de Nederlandse regering de gedachte van de Amerikaanse regering? De Amerikaanse regering is van mening dat er in het contact met de Sovjet-Unie alleen maar sprake kan zijn van confrontatie. Het zou daarbij om confrontatie gaan op alle terreinen, met uitzondering van de militaire oorlogvoering. Elke bewapeningsbeslissing moet dus gemotiveerd worden met het antwoord op de vraag of die beslissing de juiste manier is 'to engage the Sovjet Union', of het dus de juiste manier voor confrontatie is.

Mijnheer de Voorzitter! Het besluit zelf acht ik wel degelijk van groot belang. Het spreekt van zelf dat in deze laatste instantie in deze Kamer van heroverweging grote aandacht wordt besteed aan de politiek-juridische toetsing van het verdrag. Het besluit zelf, dat ons nooit zou zijn voorgelegd als het niet de vorm van een verdrag had gekregen, is zeker ook van betekenis. Op dat punt heb ik nog een enkele vraag aan collega Van Mierlo.

De geachte afgevaardigde de heer Van Mierlo heeft hier betoogd dat niet zozeer het 'ja' belangrijk is. Dat 'ja' is op zich zelf minder belangrijk dan de vorm waarin het is gegoten.

Ik vind een dergelijke opmerking, om het nu maar cru te zeggen, retoriek. Het gaat in de politiek altijd om het besluit zelf. Kiest de heer Van Mierlo, gelet op de NAVO-besluitvorming van 1979, nu wel of niet voor plaatsing van 48 kruisraketten in ons land? Ik stel deze vraag los van de vorm waarin de beslissing is gegoten. Op dit punt bestaat er bij mij dus nog onduidelijkheid.

Er is nog een andere vraag waarover in de loop van dit debat onduidelijkheid is ontstaan. Deze vraag is: wat vond de heer Van Mierlo in 1979? Hij maakte toen geen deel uit van de volksvertegenwoordiging. Was hij toen van mening dat Nederland het NAVO-dubbelbesluit moest aanvaarden? Of was hij die mening niet toegedaan?

□

De heer **Van der Werff** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag beginnen met deze drie bewindslieden te bedanken voor de beantwoording. In eerste instantie heb ik reeds duidelijk uiting gegeven aan de overwegingen onzerzijds om tot een positieve benadering van het geagendeerde stuk te komen. Ik heb ook uiting gegeven aan een positieve benadering tegenover de achtergronden die aan dit stuk ten grondslag liggen. Daarom was er op mijn inbreng eigenlijk niet zoveel te antwoorden door de bewindslieden. Ik wil toch nog een enkele kanttekening plaatsen. Die betreft met name de argumentatie rondom de samenhang van het nucleaire bestand in Nederland.

Ik kan het betoog op dit punt best volgen. Ik ben er echter niet helemaal gelukkig mee. Uit de woorden van de bewindsman beluister ik namelijk – dat maak ik overigens ook op uit andere uitlatingen die bij andere gelegenheden zijn gedaan – dat de analyse van de politieke en militaire dreiging op West-Europa een aanzienlijke rol speelt bij de besluitvorming. De dreiging speelt zelfs een generale rol bij de besluitvorming.

Er is echter ook sprake van een binnenlands aspect. Daarbij gaat het om de begrijpelijke afkeer van nucleaire bewapening. Die afkeer is niet prerogatief alleen maar in Nederland aanwezig. Elders is die afkeer ook aanwezig. Die afkeer is in het 'weegproces' uitermate prominent aanwezig.

Mijn eerste vraag blijft dan: waarom niet à la de invoering van de Patriot, door hierin meer geld te

steken, de nucleaire bewapening nu en in de toekomst door kwalitatief gelijkwaardige conventionele bewapening vervangen, c.q. daarop aan te sturen? Ik heb een aantal jaren geleden al over de toekomstige mogelijkheden van 'precision guided missiles' en munitie gesproken.

Ik wil dat nu vooral niet herhalen want dat duurt veel te lang, maar ik veronderstel dat het voor de bewindsman gemakkelijk zal zijn, ook op langere termijn, als hierop meer zicht zou komen. Hieraan dient echter wel een prijskaartje te hangen. Dat is uiteraard niet gering. Laten wij het preciseren, dat is aanzienlijk veel hoger dan bij nucleaire bewapening.

Mijn tweede vraag in dit kader betreft het onderscheid dat de minister maakt tussen de bestaande nucleaire vecht- en afschrikingscomponenten van de bewapening. Dat is mij niet helemaal duidelijk. Ik ga er namelijk van uit dat je allereerst moet zeggen dat alle nucleaire bewapening, in aanzienlijk hogere mate dan de conventionele waarbij men daar overigens ook op uit is, afschrikking beoogt. Men wil het kernwapen niet gebruiken. Men wil juist door de aanwezigheid van het wapen aan beide zijden voorkomen dat het wordt gebruikt. In laatste instantie echter kan het als gevechtswapen worden gebruikt. Dat zal wellicht in een later stadium dan de Sovjet-Unie zijn. Dit is althans gebaseerd op hetgeen wij weten over de tactische opvattingen die men daar heeft.

Afschrikking geldt voor alle zes en voor de kruisvluchtwapens. Als het nu gaat om de inzet, platweg gezegd om de lancering en om het vechten, dan gaat het er nu juist om, wat nu wel of niet wordt afgestoten. Mijn vraag in dezen luidt dan: wat heeft de NAVO daarvan gevonden? Was dit in het weegproces analoog met de overwegingen die de Nederlandse regering had? Ik wil niet zeggen dat de Nederlandse regering geen eigen standpunt, vanuit haar volstrekt eigen verantwoordelijkheid, moet innemen.

Het zou naar mijn smaak echter onjuist zijn als het eigen standpunt uitsluitend door Nederland werd genomen zonder dat dit getoetst zou worden aan de NAVO-overwegingen ter zake. De minister heeft gezegd dat wij in dit verband niet praten over de 155 millimeter. Als je echter over de slagkracht van 1 LK praat – dat staat in de memorie van antwoord – dan is het volstrekt duidelijk dat de dual capable aspecten van de 155

Van der Werff

millimeter ook een veel grotere afschrikking hebben dan de huidige conventionele gevechtskracht.

Mijn vraag naar de studie van de NPG in verband met de maritieme analyse is eigenlijk onbeantwoord gebleven. Toch blijf ik staande houden dat de regering wellicht vooruit liep op de resultaten van deze studie, die bij mijn weten op dit moment nog niet gestart is.

De SDI is ter sprake gekomen. Ik sluit mij graag aan bij de bewindsman die zei dat dit in dit stadium op geen enkele wijze uitzicht biedt op een concrete realisatie van het strategische aspect. Er is wel eens gesproken over een eigen Europese, afgeleide versie. Ook daarvan is in feite nog helemaal geen sprake. Met andere woorden, een beantwoording van SS-20 raketten of andere korte of middellange nucleaire wapen van het Warschau-pact op deze wijze, behoort tot na het jaar 2000 tot de onmogelijkheden.

Overigens heb ik met betrekking tot die wapensystemen aan de zijde van het Warschaupact – de SS-20 en verder – en over de Russische nucleaire wapen met cruise missiles een aantal getallen genoemd en een aantal werkelijkheden en voornemens zoals die over de Sovjet-Unie bekend zijn. Ik heb niet van de bewindslieden gehoord dat zij het met die getallen eens waren, dat het klopt, onder andere wat de voornemens betreft van de Russische regering met betrekking tot de eigen cruise missiles.

Ik kom dan op het laatste punt, meer naar aanleiding van wat de vorige spreker hier heeft gezegd. Als er op alle terreinen een confrontatie met de Sovjet-Unie na de Tweede Wereldoorlog is ontstaan, uit te aard der zaak een confrontatie die niet alleen van West-Europa uitgaat, dan spruit dat naar mijn gevoel voor het grootste deel voort uit het feit dat er toch een volstrekt verschillende ideologie en levensbeschouwing aan ten grondslag ligt en dat de opvattingen, ook over de wijze waarop in de wereld bestuurd moet worden, volstrekt anders zijn. Er worden andere bestuursvormen en normen gehanteerd. De VVD bevindt zich nog het beste bij de onze.

□

De heer **Hoekstra** (CPN): Mijnheer de Voorzitter! Na de interruptiedebatjes en de verhelderingen daarbij door de regering gegeven, waarvoor dank,

heb ik nog maar een paar opmerkingen te maken en een enkele vraag te stellen. Ik zal dus niet in herhalingen vervallen.

De minister van Buitenlandse Zaken heeft in zijn antwoord betoogd dat oorlogsvoorkoming de hoofdzak moet zijn, ook van het regeringsbeleid. Nu is dat natuurlijk absoluut juist; dat willen wij niet bestrijden. Daarna gaat het echter vooral om de wijze waarop. Ik meen dat wij er dan niet zijn met het alleen maar aanroepen van goede bedoelingen. Als wij spreken over de wijze waarop dat zou moeten geschieden, bestaan er naar mijn mening schematisch en kortweg geformuleerd eigenlijk twee opvattingen: door eigen stappen voor vermindering van wapen, waarin Nederland een eigen initiatief zou kunnen nemen, of door deelname aan een systeem van afschrikking met de consequenties die wij nu bespreken.

Elders zei de minister dat de veiligheid van ons land een optreden vereist in het kader van de NAVO. Onze kritiek is echter dat juist in dat bondgenootschap de mening overheerst dat afschrikking het middel moet zijn om de veiligheid in stand te houden. In dat kader moeten de kruisvluchtwapens in Woensdrecht komen. Ik meen dat het overleg binnen de NAVO met de partners, waarop de minister zich herhaaldelijk beroept, onherroepelijk dit stempel krijgt en dat dit een beperking betekent van een eigen optreden van Nederland in vraagstukken van atoomwapen en -ontwapening en wapen en ontwapening in het algemeen. Wij geloven absoluut niet in deze polarisatie tussen de blokken. Wij denken dat juist een land als Nederland inderdaad in overleg met andere landen – wat ons betreft NAVO-leden, maar ook landen in Oost-Europa en vooral ook de Derde Wereld – een doorbrekende rol kan vervullen.

De heer Bukman heeft in eerste instantie de blokvorming verdedigd, omdat er – hij geeft dat toe – naast nadelen, die dan niet opgesomd worden, ook zekere voordelen bestaan. De problemen zouden duidelijker en eenvoudiger worden. Het zou kunnen leiden tot beheersing van conflicten en wellicht tot voorkoming van oorlogen.

Ik denk dat dit een ontkenning van de feiten die zich nu aan ons voordoen, betekent. Wij zien steeds spanning ontstaan na een zekere periode van ontspanning. Die spanning treedt wel

steeds op op een gevaarlijker niveau, met een hoger niveau van wapen, met als eindpunt een fatale knal. De huidige situatie is naar onze mening onvergelijkbaar met welke vroegere situatie dan ook en vraagt daarom om een andere benadering.

Wij kunnen er niet aan voorbijgaan, dat als gevolg van de blokvorming binnen de blokken, maar ook in de gebieden waar strijd heerst over de invloedssfeer – ik denk aan het Midden-Oosten, Azië, maar ook aan Europa – enorme spanningen, vaak oorlogsspanningen ontstaan. Kleine landen dreigen steeds meer een pasmunt te worden, met als uiterste consequentie het opgeven van, op zijn minst delen van, de soevereiniteit. Wij menen dat deze dreiging aanwezig is, ook met het verdrag dat wij nu behandelen. Een toekomstig kabinet kan zich daarbij nooit neerleggen.

In eerste termijn heb ik gesproken over het neerstorten van kruisraketten bij beproevingen in de Verenigde Staten en Canada. Ik heb daarover geen directe vraag gesteld, maar vind dat het wel een reactie van de regering waard is. Ik moet mij dan waarschijnlijk richten tot de minister van Defensie, maar in feite gaat het ons allemaal aan. Halen wij geen dingen in huis die in dubbel opzicht niet deugen?

□

De heer **Van Mierlo** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de drie bewindslieden voor de aandacht die zij aan mijn woorden hebben gegeven en voor hun antwoorden.

De heer Bukman zei daarnet in een interruptiedebat dat ik mij niet zo gemakkelijk moest distantiëren van de rol die mijn partij heeft gespeeld. Laat ik hem geruststellen: dat ben ik absoluut niet van plan. Dit is iets wat voor mij in mijn politieke leven zeer telt; ik voel mij zelfs nog verantwoordelijk voor wat ik twintig jaar geleden te berde bracht, ook al denk ik er nu misschien anders over.

Dat je je niet distantieert van je eigen partij, betekent echter niet dat je in retro niet enige kritische kanttekeningen kunt plaatsen. Misschien zijn wij dat in onze cultuur een beetje vergeten. De heer Bukman zal merken dat de geschiedenis van mijn partij met dit vraagstuk – dat is iets anders dan de geschiedenis van personen – in grote mate mijn stemgedrag van straks zal bepalen.

Van Mierlo

Ik kom terug op wat de minister van Defensie heeft opgemerkt naar aanleiding van mijn opmerkingen over de situatie in 1979. De minister kan mij in mijn analyse wel volgen, maar wijst mij erop dat mijn partij aan het uitstel voortdurend heeft meegedaan. Ik pik dat; ik vind dat hij daarmee op zichzelf gelijk heeft. Ik wil echter nog eens duidelijk maken, dat het niet mijn bedoeling was uitsluitend de bestraffende vinger in andere richtingen te wijzen.

Ik heb een soort analyse gegeven waarom de politiek zoveel ruimte en brandstof heeft geschapen voor het verzet, dat in de burgerij toch al latent aanwezig was en alle kans heeft gekregen te groeien, waardoor de schadelijke kanten van de processen ook groter zijn geworden.

Vervolgens heb ik twee polen genoemd die in dat proces essentieel waren. Ten eerste heb ik de houding die de Partij van de Arbeid gaandeweg in dat conflict heeft ingenomen, genoemd. Ten tweede heb ik gezegd dat dit alles is ontstaan in 1979 door een speciale houding van Nederland. Toen er in de Kamer nog oppositie was tegen het dubbelbesluit, is er door het CDA een soort mist gecreëerd. Ik heb het nog eens nagekeken en ook nagevraagd.

Iedereen had toen echter een ander beeld van hetgeen er precies besloten was. De mist die toen door drie bewindslieden van het CDA te zamen is gevormd, stond alternatief tegenover de andere mogelijkheid, namelijk een confrontatie aangaan met de Kamer. Dat zou een kabinet-crisis betekend hebben. Dat zou verkiezingen betekend hebben. Ik heb gezegd dat er minder nadelen zouden zijn geweest, maar dat er dan sneller helderheid zou zijn gekomen. Ik denk dat er minder nadelen zouden zijn geweest. Welnu, dit was de aard van mijn opmerking.

Ik zeg nog iets over SDI. Ik wil nog eens herhalen wat ik al bij interruptie heb gezegd. Gezien de onzekerheid over de komst zelf, kan dat inderdaad geen doorslaggevende reden zijn tot een neen. Als dit nu echter zeker zou zijn geweest of wanneer dit zeker wordt, dan is dat wel degelijk een doorslaggevende reden voor een neen. Hoewel ik het in hoge mate eens ben met hetgeen de minister daarover in algemene zin heeft opgemerkt, vind ik het toch jammer dat hij voorbij is gegaan aan mijn vraag. Wij weten heel goed wat de bedoeling van SDI is.

In welke mate dit lukt en of dit gedaan zal worden, is een andere zaak. Wij weten echter dat het de bedoeling is dat Amerika zijn grondgebied beschermt tegen de invliegende deterrent raketten van de Sovjet-Unie. Dan gebeurt er iets essentieels in de nucleaire strategie. Ik vind het nog steeds raar dat wij, toen de Amerikaanse president met dat voorstel kwam, voorbijgaand aan al die implicaties, niet gezegd hebben hoe hij dat in zijn hoofd haalde.

Wij proberen het Nederlandse volk ervan te overtuigen, de nucleaire strategie met alle koppelingseffecten die daaraan zitten, te accepteren. Dan komen de Amerikanen tegelijkertijd met note bene ook nog een morele kwalificatie van de nucleaire strategie. De Amerikaanse president zei dat het toch eigenlijk immoreel was. Tegelijkertijd halen de Amerikanen de hele filosofie onderuit.

Als de regering zegt dat zij moeilijkheden heeft om zich daar in het openbaar over uit te laten, dan kan ik dat wel begrijpen. Ik stel dit echter wel aan de orde. Ik stel aan de orde dat er een grote strijdigheid is, dat alles op zijn kop wordt gezet, dat de situatie in de Europa drastisch gaat veranderen en dat de verhouding tot de Verenigde Staten gaat veranderen. De tactische nucleaire wapens, de gevechtswapens, de artillerie, die nu het eerste stadium vormen in een nucleair conflict, zullen als SDI een feit worden, de facto het laatste stadium worden van een conventioneel conflict. Dat alleen al!

Ik begrijp niet dat er niet een veel grotere zorg bestaat en dat in de Europese landen niet veel meer studie wordt verricht, ten opzichte van de Amerikanen, naar deze implicaties. Ik vind ook dat de Amerikanen moeten beseffen dat zij, als SDI wordt toegepast, moeten incalculeren dat in Europa dit soort politieke en militair strategische effecten gaat optreden. Ik vind dat zij er recht op hebben om dat te weten.

De heer Bukman heeft gevraagd of wij het citaat van de heer Vis, namelijk dat de regering arrogant zou zijn, nu zij haar mandaat tot het einde toe uitput, voor onze rekening nemen.

Het is bij ons in de fractie niet de gewoonte om de vele artikelen die door onze fractieleden worden onderschreven, te verheffen tot fractiestandpunten. Dat doen wij dus niet. Ik denk dat de strekking van wat

de heer Vis opmerkte, ongeveer wel de strekking was van wat ik gisteren heb opgemerkt. Laat dat het antwoord zijn.

De heer De Gaay Fortman zegt – in reactie op mijn uitspraak dat ik het feit dat de kruisraketten er komen, minder belangrijk vind dan de wijze waarop dat gebeurt – dat hierbij sprake is van retoriek. Ja, dat is misschien retoriek als hij het zegt, maar voor mij is dat niet zo. Ik heb dat al vier jaar geleden, in het openbaar, gezegd.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Ook toen was dat retoriek.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Neen, dat is niet waar. Er hebben altijd twee kanten gezeten aan dit vraagstuk, namelijk de positie in het bondgenootschap en de positie ten opzichte van de eigen burgerij, de democratie. Daarin is een afweging aanwezig. Je kunt – ik herhaal wat ik gisteren heb gezegd – je opvatting over de eindbeslissing niet losmaken van je opvatting over het hele proces, de rol die je daarin hebt gespeeld en de wegen die je daarin hebt ingeslagen.

Het één vloeit uit het andere voort. Met andere woorden: in die eindbeslissing ligt het geheel met terugwerkende kracht. Daarom zal ik ook weigeren, de vraag van de heer De Gaay Fortman te beantwoorden. Ik wens vorm en inhoud niet los te koppelen en ik wens beslissing en proces niet los te koppelen. Het enige waar hij kennis van mag nemen, is dat ik straks tegen stem.

Wat mijn houding tegenover het dubbelbesluit in 1979 betreft, toen ik ambtelooz burger was: Dat is natuurlijk niet erg interessant. Ik kan alleen zeggen dat ik toen in de ADA zat – zo ambtelooz was ik dus ook weer niet – waar ik een geheel ander besluit van de NAVO heb voorgesteld. Het was iets geheel anders dan het dubbelbesluit dat genomen was, waaruit je zou kunnen afleiden dat ik tegen het dubbelbesluit was.

□

De heer **Bukman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik denk dat iedereen die bezig is in de politiek, wel eens omziet in verwondering wanneer het gaat om zijn eigen partij. Ik moet zeggen dat ik dat ook wel eens doe; dat is een heel boeiende bezigheid. Misschien was er in beginsel in 1979 een andere mogelijkheid geweest dan die welke toen is aangegrepen om de discussie voort te zetten.

Bukman

Ik geloof echter dat je altijd erg op moet passen met redeneringen in de trant van: hadden wij het toen maar anders gedaan. In een bepaalde unieke situatie denken mensen namelijk op een bepaalde wijze over die situatie en reageren daarop, wat leidt tot een bepaalde standpuntbepaling. Als dezelfde unieke situatie zich voordoet en dezelfde mensen zijn in het spel, leidt dat tot eenzelfde conclusie.

Daarom denk ik dat je uit dat soort dingen voor de toekomst lessen kunt leren, maar de gedachte dat je de geschiedenis zou kunnen herhalen, is volgens mij niet van toepassing op dit soort dingen. Het is echter wel aardig om het verleden nog eens kritisch te bezien.

Ik ben blij met de reacties van de bewindslieden op onze inbreng in eerste termijn en ik wil daarop nog een enkele reactie geven. Toen het ging om het belangrijke punt van de koppeling van de veiligheid van de Verenigde Staten aan die van West-Europa en de rol van de middellange-afstandswapens daarin, heb ik willen benadrukken dat, wanneer je streeft naar een nul-optie en je realiseert die – ik zou dat buitengewoon toejuichen –, het denken over de koppeling van de veiligheid van deze twee continenten meer zal moeten worden gericht op de conventionele aspecten, vooral ook omdat er op dat gebied, op het Europese continent, geen sprake is van een evenwicht.

Wanneer het gaat om de versterking van de rol van West-Europa in het kader van de veiligheidspolitiek, benadruk ik dat dit een versterking moet zijn ten dienste van de kwaliteit van het bondgenootschap en geen ontwikkeling van een soort zelfstandige rol van West-Europa tussen Oost en West. Ik denk dat dit geen goede benadering zou zijn. Ik ben het ook niet eens met de benaderingswijze die de Sovjet-Unie de laatste tijd nogal eens kiest ter zake van de Europese verantwoordelijkheid voor de Europese veiligheid, daarmee probeerend om een wig te drijven in de Atlantische solidariteit.

Ter zake van die Atlantische solidariteit is in eerste termijn gesproken over de kritische rol die je moet spelen in zo'n bondgenootschap. Ik ben daar in het geheel niet tegen. Een kritische rol functioneert echter alleen wanneer die gebaseerd is op een onomstootbare loyaliteit.

Dan kan kritiek een rol spelen binnen een bondgenootschap.

Wanneer je je positie in het bondgenootschap uitsluitend zou moeten versterken door kritisch te zijn – vaak is het dan kritisch in de zin van: het kan wel een beetje minder – dan heb je niet de goede lijn te pakken. De laatste benaderingswijze kom ik, eerlijk gezegd, nogal eens tegen in de discussies in de PvdA. Als ik eens kijk naar de manier waarop tijdens het congres is gesproken over de NAVO – geen kruisraketten, kerntaken weg, 5% minder voor Defensie, streep eronder, optelsom, wij zijn een loyaal bondgenoot – dan zeg ik dat ik die optelsom niet in die zin zie.

Dan een enkele opmerking over het al dan niet strijdig zijn van hetgeen nu aan onze beoordeling is voorgelegd met de Grondwet. Ik moet tot de conclusie komen dat er op dat punt in dit Huis twee verschillende visies zijn, mijnheer De Gaay Fortman. Ik respecteer de uwe volstrekt. Ik vind dat u uw eigen visie ook onderbouwt. U heeft daarvoor argumenten. Daartegenover zou ik willen stellen, dat er ten aanzien van de vraag of het volgens de Grondwet is, zeer zorgvuldig is geopereerd.

De minister van Binnenlandse Zaken heeft het ook gezegd. Een- en andermaal en nog een keer en nog een keer zijn de zaken aan de Raad van State voorgelegd. Er zijn uitvoerige discussies geweest, ook aan de overzijde. Ik wil u wel zeggen dat bij ons een belangrijke rol speelt dat, wanneer het gaat om de soevereiniteitsvraag, het punt van het eventueel inzetten van kruisvluchtwapens – laten wij hopen en bidden dat het nooit nodig zal zijn – geheel is ingebed in NAVO-verband, het bondgenootschap waarvan wij deel uitmaken. Dat stelt de soevereiniteitsvraag bij ons in een bijzonder licht.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Ik ben blij dat de heer Bukman nog wat verder ging in zijn betoog en ook argumenten gaf. De zorgvuldigheid waarmee de vraag wordt bezien, houdt ook in dat wij vandaag nog grondwettelijk moeten toetsen. De regering erkent in de nota naar aanleiding van het eindverslag uitdrukkelijk dat, juridisch bezien, de overeenkomst de bevoegdheid tot inzet hoe dan ook in handen van de president van de VS stelt. Op zijn beurt is hij, wat betreft de hantering daarvan, gebonden aan de in de overeenkomst genoemde voorwaarden. Het gaat nu om de democratische

controle op de uitoefening van die bevoegdheid. Die ligt niet meer in de Nederlandse parlementaire democratie.

De heer **Bukman** (CDA): Neen, dat is zo. Maar de uiteindelijke beslissing over het al dan niet effectief inzetten, is onderworpen aan NAVO-procedures. Ik merkte dat wij ons sinds jaar en dag in deze benadering konden vinden. Ik zie niet in waarom wij in deze zaak hierover anders zouden moeten oordelen dan in andere zaken, die ons bondgenootschap raken. Daar zit het verschil van mening.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Kent de heer Bukman die NAVO-procedures?

De heer **Bukman** (CDA): Voor zover deze aan de openbaarheid zijn prijsgegeven, ken ik deze.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Quod non!

De heer **Bukman** (CDA): Ik ken ze voor zover deze aan de openbaarheid zijn prijsgegeven. Niet alle NAVO-procedures zijn aan de openbaarheid prijsgegeven. Dat kan naar mijn mening ook niet. Ik geloof dat een bondgenootschap met zowel een politiek als militair karakter niet alle procedures aan de openbaarheid kan prijsgeven. Daarmee zou een deel van de zin van het bondgenootschap als verdedigingsorganisatie komen te vervallen.

Voorzitter! Ik ga nog even in op de opmerkingen van de heer De Rijk. Ik ben blij dat ook hij erkent dat het afstand doen van soevereiniteit op zichzelf niet verboden is. Wij herkennen daarmee in hem de echte sociaal-democraat, voor wie nationale soevereiniteit nooit het enige grote goed geweest is. Ik had gehoopt dat zijn partijgenoten aan de overzijde op dezelfde wijze met deze problematiek waren omgegaan. Ik heb wel eens de indruk dat de zaak van de soevereiniteit daar met name gebruikt is om te verhinderen dat een verdrag van deze aard zou worden afgesloten.

De heer **De Rijk** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de heer Bukman er wel op attent maken, dat mijn benadering in principe niet verschilt van de benadering aan de overzijde.

De heer **Bukman** (CDA): De toonzetting is een beetje anders.

De heer **De Rijk** (PvdA): Ik ben ook maar een politiek onderdeurtje!

Bukman

De heer **Bukman** (CDA): Overigens is in dit verband ook de volgende vraag aan de orde. Ik wil daarmee nog even terugkomen op de opmerkingen van de heer De Gaay Fortman. Wanneer er twee opvattingen bestaan over de vraag of er sprake is van grondwettelijkheid of niet, is het dan geen zaak om nu de toets van de tweede meerderheid in te voeren?

Je zou hiermee dan alle risico vermijden, wanneer naderhand zou blijken dat je je vergist hebt. Mijn mening is dat er ter zake buitengewoon zorgvuldig is gehandeld. Wanneer ik verder zie hoe er in dit Huis gereageerd wordt op de ingediende motie ter zake, mag ik veronderstellen dat er op dit punt in dit Huis in ieder geval een soort tweede meerderheid zal ontstaan.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Het is interessant dat de heer Bukman is gaan rekenen. Daarop komt het in de praktijk toch neer. Zowel bij het Verdrag inzake de Europese defensiegemeenschap als bij de kwestie Nieuw Guinea is natuurlijk ook gerekend. Als de heer Bukman in deze Kamer wil gaan rekenen, dan moet hij gaan rekenen bij de stemming over het verdrag zelve. Dan zal hij niet licht minder dan 25 tegenstemmen kunnen tellen.

De heer **Bukman** (CDA): Wij hadden het over de ingediende motie, die handelt over de vraag, of een tweede meerderheid vereist is. Ik heb gezegd, dat het mij niet zou verbazen, als die motie met een tweede meerderheid werd verworpen.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Artikel 91, lid 3 van de Grondwet gaat toch niet over moties met betrekking tot artikel 91, lid 3 van de Grondwet?

De heer **Bukman** (CDA): Dat zeg ik ook niet. Als ik iets aan de orde stel en daarover mijn mening geef, dan moet u niet zeggen, dat ik iets anders aan de orde had moeten stellen.

Ik ben het eens met de heer Van Mierlo, dat – met alle respect voor opvattingen van minderheden – in ons bestel het parlement bij normale meerderheid uitmaakt, of iets al dan niet aan de grondwettelijke toets voldoet.

Ik ben het ook met de heer Van Mierlo eens, dat je ervoor moet oppassen dat je de gewone meerderheid ter zake niet frustreert. Dit geldt te meer omdat ik de stellige overtuiging reeds had – die is hedenmorgen

versterkt door hetgeen de minister van Binnenlandse Zaken heeft gezegd – dat er ter zake buitengewoon zorgvuldig is gehandeld.

Voorzitter. Ik wil nog een enkele opmerking maken over de rol van de kernwapens, die in dit debat nogal uitvoerig aan de orde is geweest en terecht, naar mijn mening. De heer Van Mierlo heeft in eerste termijn gezegd dat wij het terugdringen van die rol allemaal wel belijden maar dat he eigenlijk niet kan. Volgens hem is het enige wat je kan doen het aantal verminderen. Ik vind dat hij erg pessimistisch is. Als je tactische kernwapens vervangt door conventionele systemen ben je dan, is mijn vraag aan de heer Van Mierlo, bezig met het terugdringen van de rol van de kernwapens?

Naar mijn idee is dat het geval. Je werkt enorm drempelverhogend ten aanzien van de inzet. Verder heeft de heer Van Mierlo in eerste en tweede instantie nogal veel gezegd over SDI en de effecten, die SDI kan hebben op de rol, die kernwapens in het veiligheidssysteem hebben. Dit brengt mij tot de conclusie, dat er misschien meer mogelijkheden zijn om de rol van de kernwapens op te voeren dan wel te verminderen, dat wil zeggen dat er meer beweeglijkheid in zit dan hij veronderstelt.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Zolang er kernwapens bestaan, moeten zij per definitie een oorlogsvoorkomende werking hebben. Dat is hun rol. Die rol kan je niet alleen niet terugdringen, maar die moet je ook niet terugdringen. Het gaat om een woord, dat wij gebruiken om de angst van mensen te verminderen. Ik geloof dat je de angst van de mensen niet verbaal moet verminderen.

Helaas zullen wij een tijdlang de angst van de mensen nodig hebben om de preventiestrategie te laten functioneren. Mijn partij heeft die zin ook gebruikt in de afgelopen jaren. Het ligt ook zo lekker voor in de mond: het beleid gericht op het terugdringen van de rol van kernwapens. Dat is toch schitterend? Als je erover doordenkt, is het echter een beetje onzin.

De heer **Bukman** (CDA): Wat de heer Van Mierlo bedoelt, is duidelijker geworden. Ik kreeg de indruk dat hij, toen hij sprak over SDI, bezig was een betoog op te bouwen in de richting van: daardoor zal de rol van de kernwapens geringer worden. Ik heb nu begrepen, dat hij heel sterk heeft gedoeld op de uitsluitend

oorlogsvoorkomende rol. Dan kan er door SDI inderdaad een probleem ontstaan.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Overigens ben ik van mening dat de mensheid alleen maar op den duur het nucleaire tijdperk kan verlaten door een combinatie waarschijnlijk van technologische vindingen en ontwikkelingen enerzijds en onderhandelingen anderzijds. De technologie hoeft niet stil te staan. Die kan ons helpen. De manier waarop SDI is geïntroduceerd, heeft echter op de defensiestrategie een zeer nadelige invloed.

De heer **Bukman** (CDA): Dank u voor deze verduidelijking.

Voorzitter. Ik wil een enkele opmerking maken over de benaderingswijze voor de gedeelde veiligheid, een zaak die door Olof Palme sterk werd voorgestaan. Ik denk dat dit een conceptie is die alleen maar goed kan werken als er in beginsel gelijke doelstellingen zijn. Anders loop je al heel gauw het risico uitgaande van doelstellingen van een ander die niet overeenkomstig de realiteit zijn, dat destabiliserende effecten opgeroepen worden.

Het zou dus in zo'n gedachtengang buitengewoon noodzakelijk zijn om al in de voorbereidende fase een paar elementen goed in het oog te houden. In de eerste plaats zouden vertrouwenwekkende maatregelen, zoals de maatregelen die in Helsinki zijn verwoord, sterk gestimuleerd moeten worden. In de tweede plaats zou er veel meer openheid moeten zijn in de onderlinge contacten op allerlei terreinen, opdat men beter inzicht krijgt in elkaars denkwereld, doelstellingen enz. In de derde plaats zou er zeer veel nadruk op de mensenrechten moeten worden gelegd.

In de vierde plaats zou er hard doorgewerkt moeten worden om ontwapeningsakkoorden te bereiken. Als je dat proces stillet, dan zou je een wel zeer slechte benadering kiezen. Waar je mee bezig bent, dat moet je voortzetten. En dan is een benaderingswijze zoals die van Palme op den duur misschien een mogelijkheid, maar dan is er naar mijn idee wel een geweldig lange en intensieve voorbereidingstijd nodig.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Intenties zijn niet te meten. Waar het bij gedeelde veiligheid op aankomt, is dat er bij elke veiligheidsbeslissing behalve met het beoogde afschrikwekkende

Bukman

effect rekening wordt gehouden met een mogelijk bedreigend effect voor de andere kant. Ik wijs erop dat het rapport-Palme mede door Giorgi Arbatov is geschreven, van wie we mogen aannemen dat hij in rechtstreeks contact met de regering van de Sovjet-Unie staat.

De heer **Bukman** (CDA): Zeker. Ik vind het in ieder geval een gedachtengang die de moeite van het bestuderen waard is, omdat je je nooit moet beperken tot hetgeen waarvoor we ons nu inzetten: de grondslagen van het huidige veiligheidsbeleid. Je moet je nooit daartoe beperken, je moet altijd nagaan, of er niet andere concepties geboren worden die de moeite van het overwegen waard zijn. Ik vind dat je daarvoor ontvankelijk moet zijn.

Ten slotte een enkele opmerking over de schadelijke effecten die het hele proces van besluitvorming over de kruisvluchtwapens zou hebben gehad. De heer Van Mierlo heeft gesproken van een aangetast vertrouwen in het bondgenootschap, in de overheden, met name in de lidstaten waarvoor het plaatsings-schema geldt, en van een aantasting van de wil tot verdediging. Als daarvan inderdaad sprake zou zijn, dan is dat een ernstig feit dat zeer nadelig zou kunnen werken.

Ik vraag me evenwel af, waarop de heer Van Mierlo zich hierbij baseert. Wijzen onderzoeken uit dat het vertrouwen in het bondgenootschap veel geringer is dan een aantal jaren geleden, dat het vertrouwen in overheden minder is dan een aantal jaren geleden? Als je als graadmeter de reactie van het publiek neemt die volgde betrekkelijk kort nadat de regering essentiële beslissingen had genomen, zoals op 1 juni 1984 en op 1 november 1985, dan moet je concluderen dat in ieder geval niet bleek dat daags daarna de publieke opinie het vertrouwen in onze regering kwijt was. Ik geef onmiddellijk toe dat ik het niet kan bewijzen. Het is iets wat je voelt. Ik heb gezegd dat ik bang ben dat de prijs hoger is dan je op het eerste gezicht zou zeggen. En dan heb ik het over gemoedsinstellingen van mensen, die in een democratie nu eenmaal veel belangrijker zijn dan in een totalitaire staat. Het gaat zowel in een totalitaire staat als in een democratie om een evenwichtigssituatie, gebaseerd op een wil tot actieve verdediging van burgers. Ik ben bang

dat dit soort processen die wil nadelig beïnvloedt. Als je zo met burgers praat, dan hoor je bij voorbeeld dat ze vinden dat ze voor niets de straat op zijn gegaan.

Ik zeg niet dat wij dáárom een andere beslissing moeten nemen. Ik zeg alleen dat de implicaties van dit proces naar mijn gevoel nadelig zijn voor dit soort gevoelens.

De heer **Bukman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik was al klaar, maar ik heb nog even staan luisteren.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter! Niet zonder lood in de schoenen kom ik in tweede termijn naar deze lessenaar. Dat is niet het geval, omdat ik het moeilijk vind de bewindslieden voor hun beantwoording te bedanken. Daaruit blijkt een grote congruentie. Dat maakt dat ik niet veel weerwoord hoef te leveren. Ik ben ook niet met lood in de schoenen gekomen, wanneer ik mijn dankwoord mede namens collega Schuurman uitspreek, die zich voor de behandeling van een eveneens moeilijk wetsontwerp in een commissievergadering bevindt.

Voor hem bleef slechts één vraag over. Hij noemde het zelfs een dringende vraag. Waarom is, overeenkomstig de memorie van antwoord, naar Nederlandse opvatting het gebruik van kernwapens als zodanig, wel onderworpen aan de algemene beginselen van humanitair oorlogsrecht, maar niet aan de geschreven regels ter zake van methoden en middelen van oorlogsvoering? De heer Schuurman voegde dit eraan toe. Wanneer de hierin schuilende problematiek niet wordt opgelost, moet het ergste worden gevreesd.

Ik ben wel zwaar geschoeid uit hoofde van het gewicht van de aangelegenheden waarover wij thans spreken. Wij spreken over wapens die geweldig uit hun krachten zijn gegroeid. Zij zijn in staat de hele leefwereld die ons ter harte gaat, en voor het belang waarvan wij hier zitten, te vernietigen. In het belang daarvan houden wij onze diepgravende, uitvoerige en uiteenlopende beschouwingen. Deze wapens zijn in staat om in de wijde omtrek deze gehele leefwereld weg te vagen. Daarom onderstreep ik de vraag waarmee ik gisteren begon: Waar zijn wij in vredesnaam mee bezig?

Ik sta hier ook met lood in de schoenen vanuit de overweging dat

wij na jarenlange discussie ten slotte vastbesloten als wij zijn, in herhalende dreigen te vallen van argumenten pro en contra. Zodoende roepen wij de suggestie op dat wij bezig zijn ons zelf voortdurend te bevestigen. Door te repeteren zijn wij mogelijk bezig bij ons zelf onrust weg te praten. Dan is er geen sprake meer van achterhoedegevechten.

Is het moment niet gekomen om in zwijgen wijsheid te zoeken, om in rust en overtuiging te beslissen, beseffend dat wij anderen met al onze argumentatie niet aan onze kant van de streep kunnen trekken en dat wij onze stem geven aan de beslissing die ons als de juiste voorkomt op hoop van onmisbare zegen?

Inderdaad kan het wel eens voorkomen, dat de discussie dolgedraaid raakt. Ik kan en wil dit demonstreren met het heen en weer praten over de gekozen vorm van het verdrag, waarover gisteren en vandaag zoveel te doen was.

Men zegt, dat die gekozen is, opdat de regering vanwege politieke berekening een lange looptijd kan bedingen. De regering op haar beurt zegt, dat de Kamer immers deze vorm wilde. Men zou kunnen vragen met welke bedoelingen. Om de besluitvorming te vertragen? Of, nog verder gedacht en met een dubbele bodem, om bij aanvaarding van deze verdragsvorm het grondwettelijke vereiste van een tweederde meerderheid naar voren te brengen en om zodoende te dwingen tot een typisch dubbelbesluit, een tweeling-besluit, om, kiezend voor de tweederde meerderheid, impliciet ook te beslissen voor de plaatsing? Zo zouden wij kunnen voortgaan tot in het ongerijmde.

De heer **De Rijk** (PvdA): Ik wil de heer Abma erop attent maken, dat de wens van het parlement was om gelegenheid te hebben tot parlementaire goedkeuring. Nu komt ons argument. Voor de parlementaire goedkeuring was de verdragsvorm niet nodig geweest. De heer Abma schakelt die twee te zeer.

De heer **Abma** (SGP): Ik bestrijd niet, dat daarover van gedachten mocht worden gewisseld. Ik vind zelfs dat dit moet. Men kan zich soms echter beginnen te schamen, als men met de discussie daarover niet kan stoppen.

Ik ben de minister van Buitenlandse Zaken dankbaar voor de adhesie en voor de verzekering, dat ons land alles doet in breder kader om een

Abma

klimaat op te roepen waarin de dreiging van de kernbepapening aanzienlijk aan kracht inboet. Deze activiteit is stellig belangrijk en noodzakelijk. Mede bij ons leeft namelijk de gedachte, over wapenwedloop gesproken – en wij krijgen het gevoel, dat wij gevangen zitten in een razend rondgaande mallemlolen – dat afzien van plaatsing niet meer een bedaarde stap is, maar het karakter krijgt van een impulsieve sprong met eventueel niet minder schadelijke repercussies.

Aan de hand van al deze overwegingen kan ons standpunt niet anders zijn dan wij in eerste instantie al hebben aangegeven. Wij moeten helaas besluiten tot plaatsing, gericht op een uiteindelijke wapenterugdringing ten principale. En dezer dagen verscheen het bericht: Samen naar Mars.

De Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, West-Europa en Japan overwegen om samen binnen tien jaar een onbemande ruimtevlucht naar de planeet Mars te ondernemen. Alle energie, vernuft, tijd en geld, in zo'n project gestoken, worden in elk geval onttrokken aan het opzetten van andere schadelijke ondernemingen in het kader van het onderwerp waarover wij deze dagen spreken. Men kan het immers op een bedenkelijker wijze bij Mars gaan zoeken.

Het zou derhalve loffelijk zijn wanneer alle mogendheden zich eendrachtig en met volle inzet en met afzien van andere, op elkaar gerichte activiteiten op een gemeenschappelijk doelstelling werpen. Maar dan nog houden wij een vraag over, namelijk waartoe en hoe? Zo overhaast zijn wij tenslotte ook nog weer niet tevreden. De Kamer kent ons.

□

De heer **Van der Jagt** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ook ik breng graag mijn erkentelijkheid over aan de ministers voor de duidelijke beantwoording. Ik was daar content mee. Ik kom graag op één punt nog even terug, op wat minister De Ruiter zei over het extra afstoten van de twee kernwapentaken. Hij stelde dat de regering van meet af aan het totale aandeel in de nucleaire taak voor ogen heeft gestaan en dat de regering van mening was dat dit aandeel redelijk moest zijn. De regering vindt kennelijk dat indien in Woensdrecht de raketten worden geplaatst, die redelijkheid er niet

meer is. In de consultatie met de bondgenoten is gebleken dat deze opvatting niet enthousiast is ontvangen. Dat was jammer, maar het is zoals de minister zegt: ons land behoeft niet alles te doen wat de bondgenoten goedvinden. Wij vinden dat wij genoeg doen en de beslissing die wij over de plaatsing in Woensdrecht hebben genomen, heeft ervoor gezorgd dat onze bondgenoten het eindresultaat toch nog positief hebben beoordeeld. Ik dacht dat ik in deze paar zinnen vrij nauwkeurig het betoog van de minister op dit punt heb samengevat.

Toch bevredigt het betoog van de minister mij niet. Mijn eerste vraag aan hem is of de bondgenoten in het verleden niet gezamenlijk planmatig de kernwapentaken in goed overleg hebben verdeeld en in een gemeenschappelijke strategie geïntegreerd hebben vastgesteld. Waren wij daarin zwaarder belast dan onze bondgenoten? Mijn tweede vraag is of de andere plaatsingslanden, te weten Duitsland, Italië, België en Engeland eveneens van mening waren dat na plaatsing van de kruisraketten het redelijk aandeel dat zij hadden met de plaatsing ook verdween.

Is het niet zo, dat alleen Nederland zich op deze wijze heeft opgesteld? Als dit zo is, kan je dan zomaar eenzijdig twee belangrijke kernwapentaken op het bordje van je bondgenoten schuiven? Is dat wel loyaal tegenover je bondgenoten? Je kunt je dan wel, zoals de minister doet, erop beroepen dat je niet behoeft te doen wat je bondgenoten vinden, maar dan wijs ik erop dat wij in het verleden toch in gemeenschappelijk overleg de taken in een gemeenschappelijke strategie zorgvuldig hebben verdeeld en op ons hebben genomen. Ik kan mij voorstellen dat de regering om partijpolitieke redenen tot dit voornemen besluit, maar dan moet je naar mijn oordeel in het bondgenootschap trachten tot een consensus te komen.

De onderwerpen die aan de orde zijn, zijn naar mijn gevoelens geen zaken die je zonder meer aan je bondgenoten meedeelt met de intentie dat over dit besluit niet valt te onderhandelen. Want, en dit was mijn bezwaar in eerste termijn, je laat nu gaten vallen die de bondgenoten moeten dichtend, bondgenoten die zelf deze 'afschuifoperatie' niet uitvoeren en die daardoor dus een dubbele portie in hun maag gesplitst krijgen.

Dat ondanks de stevige kritiek van onze bondgenoten het eindresultaat in hun ogen nog is meegevallen, is begrijpelijk. Het zou voor het bondgenootschap een zeer slechte zaak geweest zijn indien wij de plaatsing van de kruisraketten alleen door onze bondgenoten hadden laten opknappen. Dat dit niet gebeurd is, is door onze bondgenoten met grote opluchting geconstateerd. Het eenzijdig afstoten van overige genoemde kerntaken heeft men noodgedwongen moeten accepteren.

Mijnheer de Voorzitter! Ik blijf volhouden, dat dit niet fraai is gegaan. Wij hadden ook op dit punt solidair moeten zijn en wij hadden ook op dit punt naar consensus moeten streven.

Ten slotte wil ik nog een opmerking over SDI maken. Ik heb begrepen dat het in principe mogelijk is dat SDI ook in Europees verband een taak kan krijgen in de bestrijding van de kernwapens.

□

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Er is gediscussieerd over de redenen die de regering hebben bewogen om voor de verdragsvorm te kiezen. Ik heb, ook na de interventie van de geachte afgevaardigde de heer De Rijk in tweede termijn, niet zoveel toe te voegen aan de argumentatie die eerder naar voren is gebracht.

De regering heeft de keuze voor de verdragsvorm in hoge mate laten bepalen door het belangrijke karakter van dit onderwerp en het politieke gewicht ervan. Verder heeft zij gelet op de wens van de Kamer zelf om vooraf goedkeuring aan een dergelijke beslissing te mogen geven. In dat kader is de regering tot een afweging van de modaliteiten gekomen. Zij is nagegaan op welke wijze het verdrag eventueel zou moeten worden ingericht en wat het karakter ervan zou moeten zijn.

Ik herinner mij de discussie die naar aanleiding van de adviesaanvraag aan de Raad van State in 1983 is gehouden. Toen werd ook melding gemaakt van de modaliteit van de uitvoeringsovereenkomst.

Uit de discussies in regeringskring maakte ik toen op, dat men bij voorkeur niet wilde praten over een goedkeuringsovereenkomst. In dat geval zou men namelijk geneigd zijn te denken aan een overeenkomst die voortvloeit uit een reeds bestaand verdrag en daarom niet onderworpen zou zijn aan het constitutionele

Van den Broek

vereiste van uitdrukkelijke parlementaire goedkeuring.

Dat heeft mij eigenlijk – nogmaals: zonder dat daarover inhoudelijk zeer zwaar is gediscussieerd – van bedoelde lijn afgebracht. Nogmaals, wij onderkennen de wens van de Kamer om in ieder geval een goedkeuringsprocedure te volgen.

Ik wil vervolgens herhalen wat ik al in eerste termijn heb gezegd. Zelfs al ware het anders geweest en al ware het dat wij hadden gekozen voor een uitvoeringsovereenkomst die voorgelegd zou worden aan de Kamer, dan nog had die methode ons op geen enkele manier belet om de langere looptijd als zodanig op te nemen. Ik denk daarbij aan de minimumlooptijd. Daarover spreken wij in feite. Daartegen richten zich ook de bezwaren van de geachte afgevaardigde.

Wanneer echter, door welke omstandigheid dan ook, de essentie aan een verdrag komt te ontvallen, is beëindiging van een dergelijke overeenkomst mogelijk. Het is wel zo, dat wanneer die essentie inderdaad komt te vervallen, men er dan ook van uitgaat dat beide partijen daarvan overtuigd zijn. Met wederzijdse toestemming is elk verdrag te wijzigen en te beëindigen. Dat geldt ook hier.

Ik wil eigenlijk wat afstand nemen van de benadering van de heer De Rijk. Hij is er voorstander van om voor een uitvoeringsovereenkomst van de mutual defense agreement te kiezen. Naar zijn mening is die agreement gemakkelijker op te zeggen dat bij voorbeeld het NAVO-verdrag.

Alsof wij in onze benadering ervan uit moeten gaan dat een volgend kabinet, dat mogelijk bezwaar zou hebben tegen het verdrag zoals het nu wordt gesloten, als instrument om van dat verdrag af te komen zou hanteren de opzegging van een koepelverdrag – daar spreken wij dan over – als het mutual defense agreement! Ik moet in ieder geval zeggen dat die benadering mij allerm minst waarschijnlijk lijkt. In ieder geval wil ik aan de geachte afgevaardigde overbrengen dat dit type redeneringen bij onze afwegingen en onze uiteindelijke keuze geen rol heeft gespeeld. De aanvullende argumenten betreffende de looptijd waarvoor de regering heeft gekozen, heb ik in eerste termijn voldoende nader toegelicht.

Ik heb bij de heer De Rijk en ook enkele andere sprekers uit de oppositie een beetje het gevoel gekregen: wat is een van de grote nadelen van dit verdrag of – laten wij gewoon man en paard noemen – wat is eigenlijk zozeer te betreuren rond de beslissing tot plaatsing in Nederland; dat is dat daarmee Nederland eigenlijk zijn recht opgeeft om als kritisch bondgenoot binnen de NAVO te opereren. Ik verwijs ook naar hetgeen de geachte afgevaardigde de heer Hoekstra daarover heeft gezegd. Ik acht dat geenszins het geval.

Ik moge ook verwijzen naar de opmerkingen van de heer Bukman. Kritisch bondgenoot zijn is goed. Ik meende dat dit ook de instelling was van achtereenvolgende kabinetten, in ieder geval in de laatste decade, in dit land. Daarnaast zijn er echter natuurlijk grenzen die bepaald worden door het element van bondgenootschappelijke solidariteit. Laten wij vooral die bondgenootschappelijke solidariteit niet altijd willen uitleggen als een soort verplichting van Nederland aan de NAVO.

Wij hebben het ook wel degelijk over een Nederlands belang. Op het moment dat onze loyaliteit aan de NAVO daar ter discussie wordt gesteld dan wel wordt betwijfeld, slaat dat naar mijn stellige overtuiging in negatieve zin terug op dit land. Dan praten wij ook over een Nederlands belang. Ook dat moet duidelijk zijn.

Dat er mogelijkheden zijn voor individuele bondgenoten om zich kritisch op te stellen binnen dat bondgenootschap zonder dat die grenzen worden overschreden, is naar mijn mening door de Nederlandse regering voldoende aangetoond met haar beleid. Men kan toch niet zeggen dat wij op dit punt slaafs volgend zijn geweest in de NAVO door sinds 1979 en tot 1986 te discussiëren over een buitengewoon gewichtig vraagstuk, dat hier grote maatschappelijke emoties te weeg brengt, waardoor wij ons zelf ook zeer aangesproken voelen en waarvan wij de ernst onderkennen. Wij hebben er zeven jaar over gedaan conform de formules die achtereenvolgende Nederlandse kabinetten daarvoor hebben gekozen. Dan kan toch moeilijk worden gezegd dat van slaafs volgen sprake is.

De regering heeft na zeven jaar discussies een eigen verantwoordelijkheid en uiteindelijk een beslissing

genomen, waarmee zekerheid werd gegeven aan de bondgenoten. Die hadden er zeker na 1 juni 1984 volstrekt recht op, omdat het bij dat 1 juni-besluit ook was toegezegd. Dan moet men niet vervolgens zeggen: daarmee geven wij alle mogelijkheden uit handen voor een kritisch lidmaatschap. Ik kan die dingen niet met elkaar rijmen.

Ik moet aannemen – het geldt in ieder geval voor dit kabinet – dat Nederland uit de aard der zaak een kritische inbreng zal blijven leveren in de discussie over wapenbeheersing. Ik hoef alleen maar te verwijzen naar hetgeen in de media is verschenen over het gesprek, de consultatie die wij zeer op prijs hebben gesteld, met de Verenigde Staten betreffende het antwoord van het Westen op de voorstellen van Gorbatsjov van 15 januari jongstleden. Wij hebben ook duidelijk het gevoel gekregen, de tegenvoorstellen van het Westen bestuderend, dat met de inhoud en de uitkomst van die consultaties duidelijk rekening is gehouden.

Dat is één manier om kritisch actief en tegelijkertijd ook constructief met wapenbeheersing bezig te zijn, ook in bondgenootschappelijk verband.

De heer De Rijk heeft de vraag, wat is nu de befaamde extra zekerheid die Nederland ontvangt door ondertekening van dit verdrag, nog eens herhaald. In aanvulling op hetgeen ik hierover eerder heb gezegd, kan ik de geachte afgevaardigde het volgende antwoord geven: diè extra zekerheid die elke schriftelijke overeenkomst additioneel verschaft boven een mondelinge.

De heer De Gaay Fortman heeft mij gevraagd om nog eens in te gaan op zijn beschouwingen over de ideologie van de maakbare veiligheid en op het concept van gedeelde veiligheid. Ik twijfel even, Mijnheer de Voorzitter – maar ik bepaal de orde in dit huis uiteraard niet – of deze gedachtenwisseling zich leent voor diepgaande beschouwingen. Ik wil bij dit onderwerp wel enkele kanttekeningen plaatsen. Voor het overige wil ik de geachte afgevaardigde verwijzen naar de Defensienota die nog niet zo oud en bejaard is en waarin juist in de totale veiligheidsfilosofie van deze regering naar mijn opvatting behartigenswaardige woorden zijn gezegd.

Als de geachte afgevaardigde concreet vraagt hoe een plaatsingsbeslissing in Nederland zich verdraagt met het concept van de gedeelde veiligheid of als hij zijn vraag nog

Van den Broek

anders verwoord en vraagt of de regering bij het nemen van deze beslissing zich ook heeft afgevraagd wat het effect daarvan is op de Sovjet-Unie, dan beantwoord ik die vraag met ja. Hetgeen waarmee wij sinds 1979 bezig zijn geweest, is daarvan een uitdrukking.

Nederland heeft toen een voorbehoud gemaakt. Er is gezegd dat wij het erover eens zijn dat er een politiek en zelfs militair antwoord nodig is op de voortgaande opbouw van SS-20-raketten in de Sovjet-Unie. Wij wensten echter eerst te zien, alvorens zelf een plaatsingsbeslissing te nemen, wat via onderhandelingen kan worden bereikt.

Een laatste poging daartoe is in feite gedaan bij het 1 juli-besluit, toen duidelijk werd gezegd dat wij nu nog gedurende 1,5 jaar, dat wil zeggen tot 1 november 1985, een laatste en uiterste poging zouden doen. Ik wijs de geachte afgevaardigde erop dat het natuurlijk zinvol kan zijn, om het concept van gedeelde veiligheid gezamenlijk te ontleden, maar dat kan alleen maar resultaat opleveren op het moment dat dit concept geleidelijk aan beide zijden, dus in Oost en West, wordt geïnterpreteerd.

Wij moeten niet uit het oog verliezen dat uiteindelijk de reden van het dubbelbesluit uit 1979, waarvan de regeringsbeslissing nu een verlaat onderdeel vormt, is geweest, een antwoord te geven op een ontwikkeling die in de Sovjet-Unie had plaatsgevonden. Als de Sovjet-Unie hetzelfde concept van gedeelde veiligheid zal aanhangen als de heer De Gaay Fortman hier verdedigt, dan had zij dus kunnen en moeten weten dat de plaatsing en de voortgaande opbouw van SS-20'ers in de Sovjet-Unie zou moeten leiden tot tegenmaatregelen van het Westen.

Een laatste opmerking betreft het volgende. Bij de afweging en de toetsing waarom de geachte afgevaardigde vraagt, dient tevens te worden bedacht dat hierbij het element aan de orde is in hoeverre de Sovjet-Unie er belang bij heeft om tot onderhandelingen te komen, of tijdens onderhandelingen tot resultaat te komen.

Dat argument is de regering meermalen voorgehouden. De 'benefit of the doubt' is gedurende lange jaren door de Nederlandse regering gehanteerd. En de situatie in 1983, bij het afbreken van de onderhandelingen door de Sovjet-Unie, en de situatie in november

jongstleden, in het vooruitzicht van de top in Genève, hebben deze opposenten naar mijn gevoel geen gelijk gegeven.

De heer De Gaay Fortman (PPR): De strategie van het onderhandelen met het mes op tafel, waarop het betoog van de minister in feite neerkomt, is een typisch onderdeel van het concept van de eenzijdig maakbare veiligheid. Bij de motivering van de minister gaat het puur en alleen om de afschrikking, om het antwoord op de SS-20. Ik merk daarbij op dat nog voordat er iets bekend was over een SS-20, zowel Pershing als kruisraket allang op de tekentafel stond.

Minister Van den Broek: Dat lijkt mij een buitengewoon sterk verhaal om de eenvoudige reden dat de plaatsing van de SS-20's begonnen is in de tijd van de ondertekening van de Helsinki-akkoorden. Dan kunt u nagaan wanneer die SS-20's op de tekentafel stonden!

De heer De Gaay Fortman (PPR): Het gaat erom dat deze wapens werden ontwikkeld zonder dat men wist waarop zij een mogelijk antwoord zouden moeten vormen.

Minister Van den Broek: Dat gelooft u toch zelf niet?

De heer De Gaay Fortman (PPR): Dat verhaal komt van het Zweedse veiligheidsinstituut en is nooit weersproken, ook niet door de Amerikanen. De Pershings en de kruisvluchtwapens stonden al op de tekentafel voordat iets bekend was over de ontwikkeling van een SS-20.

De heer Van Mierlo (D'66): Er is nu toch een misverstand. Die wapens werden wel ontwikkeld, maar niet voor het gebruik in Europa, dat later is voorgesteld. Voordat Schmidt vroeg om deze wapens, is hij twee keer in Moskou geweest om de Sovjet-Unie te bewegen, op te houden met het plaatsen van SS-20's.

De heer De Gaay Fortman (PPR): Dat is juist. De wapens werden ontwikkeld voor gebruik in Amerika. Toevallig bleken ze er te zijn op het moment dat aan de andere kant SS-20's verschenen. Toen gingen ze het antwoord vormen. Maar de ontwikkeling en research vonden al veel eerder plaats.

Waar het op aankomt bij het concept van gedeelde veiligheid, is dat degene die een veiligheidsbeslissing neemt, rekening houdt met niet

alleen het beoogde afschrikkingseffect, maar ook het onbeoogde bedreigende effect. De motivatie die de minister geeft, refereert uitsluitend aan afschrikwekkende aspecten en toont niet aan dat rekening is gehouden met mogelijke bedreigende effecten. Het gehele concept van gedeelde veiligheid wordt volstrekt ondermijnd als men als voorwaarde stelt dat het van twee kanten precies tegelijk en op dezelfde manier in praktijk wordt gebracht.

Minister Van den Broek: Ik vrees dat ik de geachte afgevaardigde niet verder tegemoet kan komen. Ik denk dat het gehele Nederlandse denken en doen op wapenbeheersingsgebied zich sinds 1979 heel sterk heeft laten leiden door de wens om de mogelijkheden te onderzoeken of zonder concrete stappen dezerzijds aan de andere kant concrete stappen konden worden bereikt.

Het NAVO-besluit uit 1979 heet niet voor niets een dubbelbesluit. Enerzijds was het een plaatsingsbeslissing. Anderzijds was het een uitdrukkelijk aanbod aan de Sovjet-Unie om te komen tot onderhandelingen die die plaatsing ook aan Westerse kant overbodig zouden maken. Daarvoor had men vier jaar de tijd. Over tekentafels gesproken! Eerst in 1983 zou de eerste plaatsing aan Westerse zijde worden gerealiseerd. Ik denk niet dat dat beeld zich verdraagt met het beeld dat de geachte afgevaardigde daartegenover stelt van een benadering met het mes op tafel.

Voorzitter! Ik heb de vragen van de geachte afgevaardigde de heer Hoekstra al gedeeltelijk beantwoord. Nederland kan naar mijn stellige overtuiging ook in de toekomst een eigen kritische rol spelen binnen de kaders die wij daarvoor uiteengezet hebben. Zijn kritiek op de afschrikingsstrategie kan ik intellectueel wel begrijpen. Zo lang er echter geen beter alternatief is ter oorlogsvoorkoming, zal de nucleaire afschrikingsstrategie ook door de NAVO worden gehandhaafd.

Ik neem ten minste niet aan dat de geachte afgevaardigde Hoekstra SDI als een redelijk alternatief voor de nucleaire afschrikingsstrategie ziet. Overigens zal de discussie daarover, zoals de collega van Defensie heeft gezegd, nog zeer veel tijd vergen. Deze is inderdaad op de verdere toekomst gericht.

Ik heb met belangstelling het interruptiedebatje tussen de heren Bukman en Van Mierlo gevolgd over

Van den Broek

de vraag in hoeverre de verdedigingswil of de steun aan de NAVO bij het Nederlandse volk zou afnemen naar aanleiding van de Nederlandse plaatsingsbeslissing. Ik heb vanochtend betoogd daarvoor geen enkele aanwijzing te hebben. Ik heb eigenlijk gewaarschuwd voor het oproepen van dit beeld. Niet dat ik er zo snel voor beducht ben dat zich hiermee een zichzelf vervullende profetie zou voltrekken, maar er is geen aanleiding om dat te denken.

Het zou anders zijn, als de Nederlandse plaatsingsbeslissing onder de Nederlandse bevolking zo gepercipieerd zou worden dat wij hiertoe in feite worden gedwongen en geen andere keuze hebben vanwege ons lidmaatschap van de NAVO. Ik heb gewezen op de voorgeschiedenis die een dergelijke conclusie op geen enkele manier rechtvaardigt.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Voorzitter! Ik wil de discussie niet opnieuw voeren. Ik hecht er echter aan dat de minister juist formuleert. Ik heb niet gezegd dat dit effect door de beslissing zelf gebeurt. Ik heb het over het hele proces gehad. Er is een soort cultuur van praten over dit vraagstuk ontstaan. Er zijn illusies gewekt. Daardoor is er naar mijn gevoel een grotere prijs betaald. Ik tast dus niet de beslissing aan. Ik tast de politieke cultuur die zich ontwikkeld heeft, aan.

Minister **Van den Broek**: Mijn aarzeling betreft in feite de redenering van de heer Van Mierlo. Deze vormt namelijk een aanvulling bij de argumentatie die de heer Van Mierlo volgens mij ook zelf hanteert om toch de huidige plaatsingsbeslissing af te wijzen. Hij ziet het als een element daarvan dat het toch zeer de vraag is of .... Dit is op zichzelf een retorische vraag. Ik zeg nogmaals dat ik er geen aanwijzingen voor heb dat gedurende deze hele discussie met alle verdeeldheid die daarover bestaat, de steun aan het NAVO-lidmaatschap in het geding is gebracht.

De geachte afgevaardigde de heer Abma die tevens optrad voor de heer Schuurman, heeft namens laatstgenoemde nog eens de vraag herhaald naar de relatie tussen kernwapens enerzijds en het humanitaire oorlogsrecht anderzijds. Hij heeft er zijn treurnis over uitgesproken dat de methodes en middelen van oorlogvoering inclusief kernwapens niet onderworpen zijn aan de desbetreffende geschreven regels van humani-

tair oorlogsrecht, terwijl anderzijds – daar is geen misverstand over – bij onverhoopt gebruik van kernwapens de humanitaire oorlogsregels ten aanzien van non-combattanten etcetera wel degelijk ook voor het gebruik van kernwapens gelden.

Ik vraag de heer Abma en degene namens wie hij sprak, of het goed is hierop wellicht dieper in te gaan, als hier in de Kamer binnenkort de zogenaamde protocollen bij de Rode-Kruis-verdragen van 1977 aan de orde komen. Deze hebben op deze materie betrekking en zijn onlangs ook in de Tweede Kamer behandeld.

Voor het overige kan ik mij zeer wel aansluiten bij de teneur van het betoog van de geachte afgevaardigde de heer Abma.

Ik onderstreep nogmaals het belang van versterking van de internationale rechtsorde. Juist de kwestie van het humanitaire oorlogsrecht maakt daar stellig deel van uit. Ik wil wel hier al gezegd hebben dat, indien de protocollen van Genève – ik sprak daar zojuist over – ook hadden moeten voorzien in de lacune die door de heer Abma is geschilderd, die protocollen niet tot stand waren gekomen. Ik zal dat graag nader toelichten bij de mondelinge behandeling van die protocollen in deze Kamer.

□

Minister **De Ruiter**: Mijnheer de Voorzitter! Mij vooral beperkend tot de wat concretere vragen die zijn gesteld, wil ik graag in tweede termijn het woord voeren. Ter vermijding van misverstand zeg ik tegen de heer De Rijk dat het 'fact sheet' waarop hij nog even terug is gekomen, geen NAVO-document is. Er is ook helemaal geen tekst overeengekomen tussen Nederland en de Amerikanen. Het is een enigszins populair gesteld informatieblad voor het publiek.

Nogmaals: – ik zeg dat met nadruk – het is geen document en in die zin is er dus ook geen bepaalde reden om aan tekstkritisch onderzoek te gaan doen. Daarvoor is dat blad niet bestemd. Ik ben het wel met de heer De Rijk eens dat, wie het papier leest met in het achterhoofd alles wat over procedures, bevoegdheden en competenties in deze debatten is gezegd, hier en daar aanleiding zou kunnen vinden voor werkelijk inhoudelijke kritiek. Laten wij dat papier daarvoor echter niet gebruiken, want daarvoor is het – ik zeg het nogmaals – absoluut niet bestemd. Ik

blijf dus geheel bij de zakelijke informatie die van onze kant is gegeven over hoe het in de Soesterbergse situatie verdragsmatig ligt.

De vraag, of het verdrag dat wij nu sluiten, al of niet uniek is, heeft eigenlijk geen bepaalde zelfstandige betekenis. Waar wij over moeten praten, is de inhoud van het verdrag. Daarover is nu wel voldoende gezegd. Ik zeg dit ook tegen de heer De Gaay Fortman, die onder een andere belichting een oude uitspraak heeft aangehaald.

Ik geloof dat raadpleging van het Soesterberg-verdrag – vooral van de tekst daarvan – en de tekst van het verdrag waarover wij nu spreken, voldoende laat zien, wat de overeenkomsten en verschillen zijn. Principieel gesproken zijn de consequenties van het ingevoegd zijn van strijdkrachten van een NAVO-land in de NAVO-structuur voor beide situaties volstrekt gelijk.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Als u het had gelaten bij de constatering dat er overeenkomsten en verschillen zijn, had ik niets gezegd. Vervolgens noemt u echter alleen de overeenkomsten.

Minister **De Ruiter**: Ik zal een verschil noemen: de opzeggingstermijn van de Soesterberg-overeenkomst is ander dan die van het onderhavige verdrag. Er is namelijk geen opzeggingstermijn.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): En de beslissende stem van Nederland bij de lancering. Zo heeft minister Staf het geformuleerd.

Minister **De Ruiter**: Ik heb het citaat niet in zijn context op kunnen zoeken, want ik hoorde er voor het eerst van. Waar overleg in de NAVO-raad wordt aangevoerd – kennelijk is bedoeld op het beslissende moment van een crisis, leidend tot inzet van wapens – wordt dat soort beslissingen bij unaniteit genomen. Dat is echter geen specifieke uitleg van dat verdrag. Het zou in ieder geval niet juist zijn. Het is wel een algemene aanduiding van die momenten, waarop binnen de NAVO de bondgenoten besluiten alleen gezamenlijk kunnen nemen.

Een hoofdpunt vormde nog het vraagstuk van het afstoten van de andere kernwapentaken. Ik zeg meteen dat ik uit de opmerkingen van de heren Van der Werff en Van der Jagt heb geconstateerd, dat wij het over bepaalde dingen niet helemaal eens zijn en dat er dus een

De Ruiter

'rest' zal blijven van zaken die niet meer door uitleg zijn weg te nemen. Er zit echter ook een verschil in appreciatie achter. Dat moet men op een gegeven moment kunnen accepteren. Dat neemt echter niet weg dat ik, wanneer ik door uitleg kan bijdragen aan meer overeenkomst, dat zoveel mogelijk zal doen.

De heer Van der Werff heeft één punt genoemd waar ik het mee eens ben: als wij praten over terugdringing van de rol – in dit geval eigenlijk ook van de omvang – van het arsenaal van kernwapens, mogen wij de taak en de omvang van de conventionele verdediging niet vergeten. Daar heeft hij gelijk in.

Ik breng in herinnering hoe in Nederland een zekere budgettaire bescherming heeft plaatsgevonden van het Defensie-budget. Hij zal daarin al een ondersteuning van die stelling zien, maar ook in het feit dat wij in het verband van dit besluit – ik druk het even in technische termen uit – een NATO Force Goal hebben geaccepteerd, juist op het gebied van de verbetering van de conventionele luchtverdediging. Dat ligt ook op dezelfde lijn.

Ik zou niet de stelling willen aanhangen dat wij overal waar wij nucleair iets zouden doen ook naar de dienovereenkomstige conventionele component zouden moeten kijken in de trant van: het moet altijd in directe zin in balans blijven. Zo werkt dat niet en zo behoeft het ook niet te werken. De geachte afgevaardigde heeft principieel gelijk met zijn opmerking. Die sluit trouwens nauw aan bij zijn tweede opmerking, maar die was meer een vraag. Hij vroeg of ik wilde ingaan op het verschil tussen het kernwapen als afschrikingswapen en het kernwapen als afschrikingswapen. Dit hangt namelijk nauw samen met de rol van de conventionele verdediging.

De heer Van Mierlo heeft in dit debat gesteld dat onze stelling ter zake van de terugdringing van de rol van de kernwapens alleen maar woorden bevat, retoriek is en iets is dat helemaal niet kan. Ik acht dat fundamenteel onjuist. Als wij de kwestie historisch bekijken en bezien hoe het is gegaan met het nadenken over de rol van kernwapens, dan zien wij een continu proces van terugdringing – soms niet, ook dat, met name van de omvang en de hoeveelheid van kernwapens – van de rol van de kernwapens.

Vroeger dacht men op gemakkelijke manier over de rol van kernwapens in de trant van: het is een goedkoop en uiterst effectief vechtwapen en daarmee zijn wij eigenlijk min of meer van de moeilijkheden van de verdediging af. Die gedachten heersen op het ogenblik helemaal niet meer. Algemeen wordt in het bondgenootschap – in ieder geval wordt het in de Nederlandse politiek ten zeerste benadrukt – gesteld dat kernwapens wel wapens worden genoemd, maar dat het geen wapens zijn waarmee je een oorlog kunt beginnen of voeren. In wezen zijn kernwapens er volkomen ongeschikt voor. Wij kunnen en mogen ze alleen als wapens zien die afschrikken, met andere woorden als wapens die hun rol hebben.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Dat is toch de enige rol! Die moet toch niet worden teruggedrongen!

Minister **De Ruiter**: Daar ben ik het volkomen mee eens. Wanneer wij dit zien vanuit het gezichtspunt dat in de loop van de laatste decennia, zeker aanvankelijk, kernwapens wel degelijk werden gezien als vechtwapens – er zijn gedachten ontwikkeld waarbij men ze als zodanig naar voren haalde – dan bestaat er ten opzichte daarvan inderdaad een terugdringing van de rol van de kernwapens, zeker als wij ze bij uitsluiting gaan zien als wapens die hun betekenis hebben, als wapens die afschrikken.

Daarover zijn wij het volkomen eens. Dat element moeten wij blijven benadrukken. Zolang wij ze hebben en wij niet een geheel ander concept kunnen aanvaarden wat betreft zaken die nog volkomen speculatief zijn, ben ik het ermee eens dat wij die rol niet moeten terugdringen, maar dat wij de gedachten die nog steeds bestaan en nog opkomen over het kernwapen als vechtwapen in samenhang met de betekenis van de conventionele verdediging moeten blijven terugdringen.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Jawel, maar u bent het toch met mij eens dat die preventieve rol er alleen nog maar is als je je voorstelt dat die operationeel is.

Minister **De Ruiter**: Dat zou mijn volgende zin zijn geweest.

De heer **Van Mierlo** (D'66): Neem mij niet kwalijk.

Minister **De Ruiter**: Maar daarmee hebben wij het niet over de rol van

de kernwapens als wapens waarmee je een oorlog zou kunnen ingaan of winnen, dus als vechtwapens. Het betreft alleen de noodzakelijke ondersteuning van de gedachte van de afschrikwekkende werking. Men kan namelijk niet anders dan spreken over afschrikking in termen van een gedacht gebruik. Het is belangrijk om dit te zien. Het is ondergeschikt aan de afschrikwekkende werking, dus de preventieve rol van de kernwapens. Het is daaraan ondergeschikt.

Het gevaar bestaat dat men de operationele mogelijkheden van kernwapens als het ware een zelfstandige betekenis geeft. Dat wil ik niet. Ik stel het onderwerp kernwapens aan de orde, nadat ik eerst duidelijk heb gemaakt dat kernwapens een ondersteuning zijn van de voor ons vooropstaande en eigenlijk uitsluitend aanwezige rol in de preventie van een oorlog.

Ik spreek daarbij niet alleen van een kernoorlog, maar van iedere mogelijke oorlog. Wij hebben dit in de Defensienota op de volgende wijze uitgedrukt. Alleen het feit reeds, dat er over en weer kernwapens aanwezig zijn, vereist van de kernwapenmogendheden de allergrootste behoedzaamheid bij iedere gedachte die zou kunnen leiden tot het beslechten van een politiek conflict met wapens.

De heer **Van Mierlo** (D'66): U weet dat de flexibele response strategy is ingevoerd, toen het onwaarschijnlijk werd geacht dat in de nieuwe opstelling tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten – waarin een soort 'Ebenbürtigkeit' was ontstaan in vernietigingskracht – deze kernwapens nog gebruikt zouden worden. Met andere woorden: zodra het niet meer waarschijnlijk is dat deze wapens gebruikt zullen worden, moet je iets doen. Dat betekent dat de operationele mogelijkheden van de kernwapens altijd het basisgegeven is voor de preventie.

Minister **De Ruiter**: Woorden als 'basisgegeven' kunnen natuurlijk snel een misverstand opleveren. In de kern zijn wij het volkomen eens. Ik formuleer het liefst op mijn manier, dat ieder gedachte – en deze gedachte moet er inderdaad zijn, omdat anders alles wegvalt – aan de operationele mogelijkheden van het gebruik van kernwapens ondergeschikt moet zijn aan de politieke functie van het kernwapen in zijn afschrikwekkende, en dus centrale rol als oorlogsvoorkomend.

De Ruiter

De enigszins retorische vraag van de heer Van der Werff: maar in laatste instantie zijn er toch ook nog gevechtswapens, mag alleen op deze manier worden beantwoord en niet in de trant van: als wij met het ene wapen niet uit de voeten kunnen, hebben wij gelukkig nog een ander, als een soort algemeen substituuut. Daarmee treedt namelijk een fundamenteel andere situatie in.

Dat is ook onze stimulans om ervoor te zorgen dat die dus inderdaad aanwezige mogelijkheid van operationele inzet van kernwapens door de aanwezigheid van een geloofwaardige conventionele verdediging op afstand wordt gehouden. Dat is de logica van onze inzet voor een defensiebudget en een goede conventionele verdediging. Ik hoop dat hierover geen misverstand bestaat.

Voorzitter! De heer Van der Werff heeft nog enkele meer specifieke vragen gesteld over de redeneringen van de NAVO over het eventueel afstoten van kerntaken. Hij heeft gevraagd of deze analoog waren aan de Nederlandse.

Voorzitter: Steenkamp

Minister **De Ruiter**: Die vraag is eigenlijk wat moeilijk te beantwoorden. De collega's binnen de NAVO waren niet geneigd – zij zijn dat nooit, als een standpunt van één land in het geding is – als het ware in de huid van dat land of de minister te kruipen en te zeggen: met jouw nationale mogelijkheden of onmogelijkheden zou ik het liever zo doen. Die verantwoordelijkheid nemen de collega's niet van je over. Ik kan het alleen maar wat voorzichtig en negatief benaderen. Vanuit dat gremium is geen beroep op mij gedaan om het anders te doen. Er is niet gezegd: ach, kun je niet beter in de plaats van de F-16 nog eens de artillerie nader overwegen?

Gegeven het feit, dat Nederland met zo'n type pakket kwam, heeft men dat niet immanent gekritiseerd door te zeggen, dat het anders moest. Ik wijs er nog op dat wij natuurlijk niet volstrekt blanco de situatie zijn ingegaan. Voorafgaande aan ons besluit – wij wisten, dat deze problematiek op tafel zou komen – hebben er allerlei gesprekken plaatsgevonden. Ik weet zeker, dat onze beslissing inzake de nucleaire artillerie analoog is met de redeneringen, die ter zake vanuit de NAVO

zouden worden opgezet, ware men inderdaad bereid geweest in onze lijn door te denken. Men heeft dit – en dat is logisch – echter voor de verantwoordelijkheid van het land willen laten.

De heer Van der Werff heeft gezegd dat hij eigenlijk geen antwoord heeft gehad met betrekking tot de NAVO-studie inzake de vervanging van een nucleaire dieptebom door een conventioneel alternatief. Ik meen dat ik heb gezegd dat er nog op gestudeerd wordt. Zijn vraag was of wij daarop een voorschot heben genomen. De technologie, ter zake aanwezig, is nog niet zover dat wij kunnen zeggen: wij hebben daarop een voorschot genomen. Dan zouden wij namelijk zeker moeten weten: op die datum is dat alternatief er en daarop anticiperen wij. Onze benadering is dat, gegeven het feit dat wij dit hebben gedaan en in het algemeen volgend uit onze politieke opstelling ten aanzien van nucleaire wapens, wij dit soort initiatieven ten zeerste steunen; wij hopen dat die tot een behoorlijk resultaat leiden.

Mijnheer de Voorzitter! Ik was en ben niet helemaal geprepareerd op het precies 'nalopen' van de cijfers die de heer Van der Werff naar voren heeft gebracht. Misschien vindt hij enige steun in het gisteren verschenen jaarlijkse boek van de Amerikaanse regering over de Russische militaire macht. Daarin staan grote aantallen gegevens, gegroepeerd van jaar tot jaar.

Ik meen dat ik hiermee ook de heer Van der Jagt heb beantwoord, al weet ik zeker dat ik hem niet helemaal heb kunnen overtuigen. Ik wil op een opmerking van zijn kant nog ingaan. Hij heeft kennelijk de gedachte dat er sprake is van een soort van automatisme in die zin dat, als een land iets niet doet, automatisch andere landen het doen. De redenering is blijkbaar: dat moet wel, want er is een bepaalde hoeveelheid afgesproken; dus zal, als de één een gat laat vallen, de ander dit moeten opvullen.

Ik moet zeggen dat die gedachte kan ontstaan maar dat het zo niet werkt. In dit geval ging het om een beslissing van Nederland, die na een degelijke consultatie is genomen en die uiteindelijk voor onze rekening komt. De vraag wat er vervolgens gebeurt, is een zaak van andere landen en datgene wat zij in hun eigen verantwoordelijkheid menen te moeten doen. Daarbij komt dat de zaak van ordening en omvang van nucleaire taken geen volstrekt

statisch geheel is. Er zit een zekere dynamiek in.

In de meest directe zin van het woord is wat de heer Van der Jagt meent niet de NAVO-methode. Ik denk dat hij doelde op het politieke punt van: wat je doet en waarmee collega-landen het niet eens zijn of waartegen zij bezwaren hebben, stelt die landen voor de vraag: hoe nu verder? Dat is juist. Ik kan alleen niet voorspellen hoe het verder zal gaan.

Ik meen dat wij niet in mineur moeten praten over het Nederlandse nucleaire aandeel als wij dat grofweg vergelijken met het aandeel van andere landen. Ik denk dat wij ons niet behoeven te schamen voor de nog steeds zware nucleaire verantwoordelijkheid, die wij, inbegrepen het plaatsingsbesluit dat wij vandaag bespreken, op ons nemen.

Ik heb bemerkt, dat het SDI-betooft van de heer Van Mierlo, waarop ik niet verder wil ingaan, veel vragen bevat die ook onze vragen zijn. Ik heb begrepen dat hij dat niet als redengevend beschouwt voor zijn uiteindelijke afwijzing van de beslissing, waarvoor deze Kamer nu wordt gesteld. Ik vind het jammer dat de overige motivering van de heer Van Mierlo om tot een negatieve beslissing te komen, vooral ligt in een aantal vrij onweegbare factoren van procedure, geschiedenis en beleving. Dat is niet meer een puur nationale gedachtengang, maar draagt zelfs niet-politieke elementen in zich. Ik vraag mij af hoe een dergelijk pakket van motivering, dat ik niet toereikend vind, tegenover de bondgenoten kan worden verdedigd.

□

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! Twee afgevaardigden hebben speciaal aan mijn adres enkele opmerkingen gemaakt, de heren De Rijk en De Gaay Fortman. De heer De Rijk is teruggekomen op het begrip 'soevereiniteit'. Hij stelde dat het bestaan van soevereiniteit voorondersteld is in artikel 92 van de Grondwet en ook als grondslag van ons bestel geldt. Ik kan hierin een eind met de heer De Rijk meegaan, als ten minste de relativiteit van het begrip 'soevereiniteit' in de gaten wordt gehouden.

In de Tweede Kamer is op dit punt professor François aangehaald, die verklaarde dat er sprake is van een langzaam maar onmiskenbaar inkrimpen van de soevereiniteit. Aan de overkant is daarbij het volgende citaat gehanteerd: 'De rechten van de staten worden bepaald naar de

De Korte

taak van bescherming en bijstand jegens de onderdanen. De staten kunnen onder de huidige omstandigheden niet meer deze taak doeltreffend vervullen zo te alleen op hun eigen middelen zouden moeten steunen buiten het kader en zonder de hulp van de internationale gemeenschap'.

Mijnheer de Voorzitter! Wat hier gezegd wordt over het niet meer kunnen steunen op eigen middelen door individuele staten geldt juist voor het terrein van vrede en veiligheid. Nederland maakt deel uit van de collectieve verdedigingsorganisatie de NAVO en zeker op het terrein van vrede en veiligheid moet het begrip 'nationale soevereiniteit' niet absoluut worden gehanteerd.

De heer **De Rijk** (PvdA): De NAVO is natuurlijk óók een verbintenis tussen soevereine staten, maar een overdracht van bevoegdheden van de ene soevereine staat aan de andere is toch iets anders dan de situatie waar de minister nu op doelt. Maar goed, de verschilpunten zullen wel blijven.

Minister **De Korte**: Ik denk dat wij elkaar niet geheel kunnen overtuigen, maar dat is, geloof ik, ook niet het doel van het 'democratisch discussiëren'.

De heer **De Rijk** (PvdA): Nee, bij elkaar overtuigen sta je daarna wéér tegenover elkaar!

Minister **De Korte**: Dat was dus mijn eerste opmerking, met deze interessante uitkomst! Mijn tweede opmerking, mijnheer de Voorzitter, die met de eerste verband houdt, is dat constitutioneel gezien het een vraag van beleid is, in welke mate een beperking van de nationale soevereiniteit aanvaardbaar is. Gelet op het feit dat wij onze onafhankelijkheid en veiligheid naar mijn opvatting dienen door dit verdrag, acht ik de beperking van onze nationale soevereiniteit, die uit dit verdrag voortvloeit, een terecht beleid. Immers, uit deze beperking van onze nationale soevereiniteit volgt een versterking van onze democratie en soevereiniteit.

De heer De Gaay Fortman heeft gevraagd welke bevoegdheden worden overgedragen, aan wie wordt overgedragen en hoe een en ander wordt gelegitimeerd. Zijn conclusie is dat het gaat om dwingende overheidsbevoegdheden waaraan de burger zich niet kan onttrekken en dat overgedragen wordt aan instellingen die geen basis hebben in onze

democratische rechtsorde waardoor sprake is van onvoldoende legitimatie. Ik wijs erop dat wij hier te maken hebben met een verdrag, dat door de Nederlandse regering is gesloten. Daartoe was zij ook bevoegd.

Aan alle eisen die de Grondwet stelt met betrekking tot het sluiten van verdragen – waaronder de grondwettigheidstoetsing – is voldaan. Ik zie dan ook niet een strijdigheid met de beginselen waarop ons parlementaire stelsel berust. Het gaat immers om de vrede en veiligheid in en de onafhankelijkheid van ons land.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Stel dat het non proliferatie-verdrag toeliet dat de Nederlandse regering de bevoegdheid had, de kruisvluchtwapens in te zetten. Dat zou dan echter niet kunnen worden geregeld voor een periode van vijf jaar, althans niet zonder een tussentijdse legitimatie. Ik doel dan uiteraard op verkiezingen. Welnu, het verschaffen van een dergelijke bevoegdheid is binnen de Nederlandse rechtsorde niet mogelijk. In feite is dat in nog mindere mate het geval als het gaat om het overdragen van bevoegdheden aan een vreemde staat.

Minister **De Korte**: Ik neem hiervan goede nota, maar ik meen toch dat ik goed heb beargumenteerd, waarom in dit geval de grondwettigheid niet wordt aangetast. Ik herhaal dat soevereiniteit een nogal vaag begrip is. Ieder verdrag houdt een beperking van de soevereiniteit in. De vraag van grondwettigheid komt pas aan de orde als er strijdigheid is met concrete grondwetsbepalingen. Ik heb het gevoelen dat een- en andermaal uiteengezet is dat dit steeds de heersende opvatting is geweest.

Misschien heb ik de heer De Gaay Fortman niet goed geciteerd toen ik sprak van 'politieke en juridische toetsing'. Ik wil hem recht doen door nu te zeggen dat ik de term 'politiek-juridische toetsing' had dienen te gebruiken. De heer De Gaay Fortman heeft ook gezegd dat wij geen constitutioneel hof hebben. In deze zin vormen de Eerste en de Tweede Kamer eigenlijk de constitutionele rechter.

De leden van beide Kamers, die politici zijn, hebben desalniettemin de taak, de zaak zo goed mogelijk juridisch te toetsen. Ik vind het overigens interessant om te constateren dat deze Kamer, met haar bezonken oordeel, vindt dat er op dit

punt geen sprake is van strijdigheid met de Grondwet.

Tot slot zeg ik dat de andere geachte afgevaardigden – ik noem met name de heer Bukman – de conclusie van de regering ondersteunen dat men bij twijfel niet de eis van een gekwalificeerde meerderheid moet stellen, omdat dan het recht van de gewone meerderheid al te snel gefrustreerd zou kunnen worden. Ik herhaal ook wat ik in eerste termijn zei: Als hoofdregel van de parlementaire besluitvorming dient het tweede lid van artikel 67 van de Grondwet te gelden: de Kamer besluit bij meerderheid. Het zal dus duidelijk zijn dat ik de Kamer aanvaarding van de motie-De Gaay Fortman ten zeerste ontraad.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Mevrouw Tiesinga wil – ik geef haar hiertoe de gelegenheid – een stemverklaring afleggen over de motie én over het wetsvoorstel.

□

Mevrouw **Tiesinga-Autsema** (D66): Mijnheer de Voorzitter! In afwijkende aansluiting op de bijdrage van mijn fractie aan het debat over dit verdrag wil ik graag een stemverklaring afleggen.

Van mening dat er van afwijking van de Grondwet geen sprake zou zijn als het waar was wat de regering beweert, dat de NAVO niet officieel over kruisvluchtwapens kan beschikken zolang Nederland niet heeft ingestemd met de afkondiging van general alert;

constaterend dat daarover, zoals ook in de motie-Engwirda is aangegeven, tussen Nederland en de Verenigde Staten geen overeenstemming bestaat, aangezien onder anderen de minister van Defensie zelf eerder heeft verklaard, dat niet vaststaat dat de mening van het kabinet overeenkomt met die van de regering van de Verenigde Staten;

overwegende dat de NAVO-procedures niet openbaar zijn, maar wel ongezien verbindend worden door goedkeuring van dit verdrag en dat derhalve het parlement in zijn geheel en – dat vind ik heel belangrijk – iedere parlementariër afzonderlijk niet in staat is om te beoordelen, of het verdrag met de Verenigde Staten bepalingen bevat die afwijken van de Grondwet dan wel tot zodanig afwijken noodzaken,

Tiesinga-Autsema

ben ik tegen de achtergrond van drie jaar intensieve aandacht voor deze materie tot de conclusie gekomen dat hierbij sprake is van een overdracht van verstrekkende bevoegdheden, zoals nog niet eerder in Nederland is vertoond. Op grond van het voorafgaande ben ik de mening toegedaan dat dit verdrag door de Kamer slechts met tweederde meerderheid kan worden goedgekeurd. Daarom heb ik de motie van de heer De Gaay Fortman mede ondertekend.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, over het wetsvoorstel hoofdelijk te stemmen en over de motie-De Gaay Fortman bij handopsteken.

Daartoe wordt besloten.

In stemming komt de motie-De Gaay Fortman (19 290, nr. 145c).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van de CPN, de PPR, de PvdA en de PSP, alsmede van de fractie van D'66 het lid Tiesinga-Autsema voor deze motie hebben gestemd en de overige aanwezige leden ertegen, zodat zij is verworpen.

Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen over het wetsvoorstel.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Het verdrag tot stationering hier te lande van door de Amerikaanse luchtmacht te lanceren kruisvluchtwapens doet, dat is de afgelopen twee dagen omstandig gebleken, een beroep op het vertrouwen van de Kamer.

Ten eerste: vertrouwen in niet openbare NAVO-procedures. Ten tweede: vertrouwen in de interpretatie door de regering van die procedures. Ten derde: vertrouwen in de uitoefening van in de rechtspositie van Nederlandse burgers dwingend ingrijpende bevoegdheden door de president van de Verenigde Staten.

Vertrouwen, mijnheer de Voorzitter, vormt in onze democratische rechtsorde onvoldoende legitimatie van macht. Daarom stemt de PPR-fractie tegen de goedkeuringswet.

De heer **Bukman** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik zal niet spreken over mijn fractie, maar over de fractie waarvan ik deel uitmaak. Die fractie zal unaniem voor goedkeuring van de

briefwisseling tussen de regering van het Koninkrijk der Nederlanden en de regering van de Verenigde Staten van Amerika in verband met een eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens stemmen.

Een aanwezig lid van de fractie dat op zich zelf sterke bezwaren heeft tegen plaatsing van kruisvluchtwapens, zal toch voor stemmen, omdat zij het verdrag primair op juridische merites wil beoordelen. Zij heeft tegen de vormgeving ook geen bezwaar. Bovendien houdt het verdrag de mogelijkheid in om positief in te spelen op resultaten van de onderhandelingen in Genève, hetgeen kan leiden tot een partiële plaatsing of geheel geen plaatsing.

Het voorstel wordt met 45 tegen 28 stemmen aangenomen.

Vóór hebben gestemd de leden Barendregt, Veder-Smit, Van Dalen, Van Tets, Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn, Geertsema, Postma, Van Boven, Wagemakers, Luteijn, Kuiper, Schouten, Zijlstra, Kiers, Eijsink, Van Graafeiland, Feij, Schuurman, Burkens, Abma, Van der Werff, Kaland, Franssen, Heijmans, Buijsert, Van der Jagt, De Jong, Van Bemmelen, Vonhoff-Luijendijk, Coenemans, De Vries, Heijne Makkreel, Ginjaar, Groensmit-van der Kallen, Hendriks, Christiaanse, Hofman, Pleumeekers, Uijterwaal-Cox, Grol-Overling, Bukman, Von Meijnenfeldt, Verbeek, Van der Werf-Terpstra en de Voorzitter.

Tegen hebben gestemd de leden Baarveld-Schlaman, Van de Zandschulp, M. A. van der Meer, J. H. B. van der Meer, IJmker, Veldhuizen, Van Leeuwen, Simons, De Rijk, De Gaay Fortman, Hoekstra, Vogt, Van Mierlo, Maassen, Tummers, Vermeer, Van Kuilenburg-Lodder, Ermen, Stam, Schinck, Oskamp, Glastra van Loon, Tiesinga-Autsema, Vis, Zoon, Van der Ploeg, Nuis en Bischoff van Heemskerck.

De vergadering wordt van 13.25 uur tot 14.15 uur geschorst.

Voorzitter: De Rijk

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het voorstel van rijkswet **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van bepalingen inzake de verdediging (19017, R 1285).**

De beraadslaging wordt hervat.

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! Het verheugt mij dat thans in deze Kamer de behandeling plaatsvindt van de voorstellen tot herziening van de Grondwet, die in februari door de Tweede Kamer zijn aanvaard. Door allerlei omstandigheden waarover ik nu niet behoef uit te wijden, is de behandeling van de voorstellen door de Eerste Kamer onder een zekere tijdsdruk komen te staan. Ik ben deze Kamer er erkentelijk voor dat zij eraan heeft willen meewerken dat deze voorstellen thans kunnen worden afgehandeld. Daardoor kan bereikt worden dat er tijdig genoeg overwegingswetten tot stand komen waarvoor vervolgens de nieuw gekozen Kamers zich zullen kunnen uitspreken.

Het stemt tot voldoening dat zich thans de gelegenheid voordoet deze voor het merendeel toch verouderde bepalingen te vervangen door andere, die de kern van de zaken waarom het gaat op meer adequate wijze weergeven en die naar vorm en inhoud beter passen in de Grondwet van 1983. De artikelen waarover wij spreken, de artikelen 97 tot en met 102, vormen nu toch een wat vreemde eend in de bijt.

Deze bepalingen, die sinds hun ontstaan vaak ongewijzigd zijn gebleven, waren weliswaar in veel gevallen reeds eerder verouderd en soms zelfs obsoleet geworden, maar konden net als andere bepalingen in de Grondwet voor 1983 nog in hun historische context worden verklaard. Maar nadat een ingrijpende herziening van de Grondwet, die op vrijwel alle gebieden de nodige verbeteringen en modernisering heeft gebracht, is gerealiseerd, komt de zaak toch anders te liggen. Dan wordt de aanwezigheid van verouderde bepalingen bepaald storend.

Kort nog iets over de hoofdlijnen van het voorliggende wetsvoorstel. In de eerste plaats worden in de geest van hetgeen ook elders bij de grondwetsherziening is gebeurd, overbodige bepalingen geschrapt, zoals de bepaling over het in dienst nemen van vreemde troepen (artikel 100), het zogenoemde mobilisatieartikel (artikel 101) en de bepaling over schadeloosstelling van kosten in verband met de inkwartiering van militairen (artikel 102). In een beknopte Grondwet horen dergelijke gedetailleerde bepalingen niet meer thuis.

De Korte

Het ontwerp bevat voorts in de twee voorgestelde artikelen 97 en 98 die elementen, die essentieel te achten zijn voor onze verdediging, namelijk het bestaan van de krijgsmacht en haar taken en de verplichtingen die bij of krachtens de wet aan de burgers kunnen worden opgelegd. Het oppergezag over de krijgsmacht en de vrijstelling van militaire dienst wegens ernstige gewetensbezwaren behoren daartoe.

Zoals in de stukken reeds is opgemerkt, is het grondwetsontwerp geënt op de inhoud van het destijds in deze Kamer verworpen grondwetsontwerp inzake de verdediging, met dit verschil dat thans de krijgsmacht en het oppergezag van de regering daarover uitdrukkelijk zijn vermeld. Ik meen dat aldus een alleszins bevredigend resultaat wordt verkregen met betrekking tot de defensiebepalingen in de nieuwe Grondwet.

Over dit wetsontwerp hebben gisteren in eerste termijn gesproken de geachte afgevaardigden De Gaay Fortman, Vogt en Abma. De heer De Gaay Fortman heeft in een bondig betoog de hoofdlijnen van het grondwetsontwerp samengevat en is daarbij in het bijzonder ingegaan op het oppergezag van de regering over de krijgsmacht en op de positie van de constitutionele Koning daarin als deel van de regering.

Hij stelde daarbij enkele vragen die, heb ik de gedachte afgevaardigde goed begrepen, geïnspireerd waren door passages uit de bijdrage van de fractie van het CDA aan het voorlopig verslag, die erop zouden duiden dat er een bijzondere band bestaat tussen de Koning en de krijgsmacht. Ik wil hier duidelijk zijn. Tussen de Koning en de krijgsmacht – hierover ging de eerste vraag van de heer De Gaay Fortman – bestaat in staatsrechtelijke zin geen bijzondere relatie.

Alle regeringsdaden ter uitoefening van het oppergezag over de krijgsmacht geschieden onder ministeriële verantwoordelijkheid. Op dit punt brengt het grondwetsontwerp geen enkele wijziging in de situatie onder de oude en de nieuwe Grondwet. Ik meen, dat dit ook de visie van de heer Christiaanse is. Hij heeft bij het betoog van de heer De Gaay Fortman, bij wege van een interruptie, nog eens met nadruk gesteld dat wat dit betreft, er eigenlijk niets nieuws onder de zon is.

Wat is dan de aard van die bijzondere relatie tussen de Koning en de krijgsmacht waarvan steeds

gesproken wordt? Dit was de volgende vraag van de heer De Gaay Fortman. Naar het oordeel van de regering is er ook op dit punt niets nieuws onder de zon. Het is een bekend feit, dat de krijgsmacht er prijs op stelt dat de Koning het symbool is van de nationale eenheid.

Het is ook een bekend feit, dat de krijgsmacht prijsstelt op koninklijke belangstelling voor de verrichtingen van de krijgsmacht. In zoverre kan gesproken worden van een bijzondere relatie tussen de Koning en de krijgsmacht, een relatie die overigens niet verschilt – dit zeg ik er uitdrukkelijk bij – van de relatie tussen de Koning en andere delen van het overheidsapparaat.

Welnu, ook op dit punt is er geen verandering tussen de oude en de nieuwe Grondwet, met dien verstande dat de term Koning in de grondwettelijke bepaling over het oppergezag is vervangen door de term regering. Daartoe werd reeds besloten in de Wet tot aanpassing en vernummering van de bepalingen over de defensie in de Grondwet, omdat een en ander noodzakelijk was met het oog op de in de nieuwe Grondwet gebruikelijke terminologie inzake de Koning. In de memorie van antwoord heeft de regering nog eens bevestigd dat het onderhavige wetsvoorstel geen enkele wijziging brengt in de positie van de constitutionele Koning ten opzichte van de krijgsmacht.

Voorzitter! Ik heb nota genomen van het oordeel uitgesproken door de geachte afgevaardigde de heer Vogt, dat de krijgsmacht niet grondwettelijk moet worden gelegitimeerd. Ik ben de heer Abma erkentelijk voor zijn lovende woorden die hij, mede namens andere reformatorische fracties, aan het wetsontwerp heeft gewijd. Dat de fractie van het GPV vanwege de verplichtingen die kunnen worden opgelegd, anders dan die ter verdediging van het Koninkrijk, tegen het wetsontwerp is, vind ik jammer, maar ik respecteer het standpunt dat door deze fractie ter zake consequent is ingenomen.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Voorzitter! Misschien is het goed voor de annalen erop te wijzen dat de muziek die het betoog van de minister verstoort, ten gehore wordt gebracht door de krijgsmacht.

Minister **De Korte**: En aangezien dit de plaats is waar de Koningin resideert, is dit misschien een uitdrukking van de bijzondere relatie tussen de krijgsmacht en de constitutionele Koning.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik heb juist het bericht binnen gekregen, dat de gevolmachtigd minister van Aruba, vanwege ambtsbezigheden elders, verhinderd is om vanmiddag de vergadering bij te wonen.

Ik merk nog op dat de stemming over dit voorstel van rijkswet later op deze dag zal worden gehouden.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het wetsvoorstel **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen over het binnentreden in woningen (19013)**.

De beraadslaging wordt hervat.

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! In het voorstel voor de algemene wet op het binnentreden in woningen dat in de Tweede Kamer in het beginstadium van behandeling is, is opgenomen een ontheffing van de legitimatie- en mededelingsplicht bij het binnentreden in een woning tegen de wil van de bewoner. Het is de Raad van State geweest, die naar aanleiding van deze bepaling geadviseerd heeft om artikel 12, tweede lid, van de Grondwet aan te passen.

Het hoogste adviescollege van de regering kwam tot het oordeel dat het – ik citeer – met het oog op de toekomst in het belang van de rechtszekerheid onontkoombaar is dat de ontstane spanning tussen de strikte vereisten die in artikel 12, tweede lid, zijn gesteld en de in andere bepalingen vereiste bescherming van de menselijke integriteit worden weggenomen door enige clausulering van de wetgever toe te staan door middel van een wijziging van artikel 12 van de Grondwet. Dit advies heeft geresulteerd in het door het kabinet ingediende wetsvoorstel waarover wij nu praten.

Het wetsvoorstel maakt het mogelijk dat de wetgever expressis verbis in de wet zelf uitzonderingen vastlegt op de bij het binnentreden in acht te nemen verplichtingen van legitimatie en mededeling van het doel van het binnentreden. Deze grondwetswijziging beschouwt de regering met de Raad van State niet tegen de wil van de grondwetgever.

De heer Heijne Makkreel, zo constateerde ik met genoegen, bleek

De Korte

deze opvatting te delen. De motivering van de regering van haar standpunt is dat de in het tweede lid van artikel 12 voorgeschreven vormvereisten, gezien in samenhang met de in het eerste lid gegeven bevoegdheid en mede gelet op de ontstaansgeschiedenis van de bepalingen, in redelijkheid niet opgevat kunnen worden als absolute garantie.

In het spoor van mijn ambtsvoorganger wijs ik ook op andere in de Grondwet beschermde zwaarwegende belangen die hier in het geding zijn, zoals de veiligheid van personen en de beveiliging van de samenleving door middel van opsporing van zeer ernstige delicten. Daarop heeft de heer Heijne Makkreel terecht gewezen.

Voorts heeft hij een boeiend betoog gehouden over de grondwettigheid van de circulaires van Binnenlandse Zaken en Justitie van 1983 over artikel 12 van de Grondwet. Deze circulaires bieden een leidraad voor de uitvoeringspraktijk bij het binnentreden in woningen. Naar de letter geeft het tweede lid van artikel 12 van de Grondwet niet de meest perfecte regelingen voor het tegen de wil van de bewoner binnentreden in zijn woning in alle denkbare gevallen. Hij gebruikte de aan de heer Burkens ontleende treffende term 'schuren'. Ik heb hierboven een aantal redenen opgesomd voor de juistheid van de uitleg van de Grondwet in de circulaires.

De heer Heijne Makkreel heeft nog andere argumenten aangevoerd op grond waarvan hij die uitleg acceptabel acht. Hij noemde als eerste argument dat het hier niet gaat om het legaliseren van een nieuwe praktijk maar om het grondwettig laten zijn van een bestaande praktijk, waarvan de noodzaak door ieder redelijk denkend mens wordt erkend. Als tweede argument noemt de heer Heijne Makkreel de openbaarheid van de circulaires en als derde een spoedige indiening van het wetsontwerp tot aanpassing van de Grondwet.

Ik heb met interesse kennis genomen van dit betoog. Ik meen te kunnen stellen dat het een ondersteuning oplevert van het regeringsstandpunt. De heer Heijne Makkreel doet voorts de suggestie om de door hem vermelde criteria als algemene criteria te gebruiken bij toekomstig vergelijkbare gevallen. Ik vraag mij af of voor gevallen als de onderhavige,

algemene criteria kunnen worden gevonden.

De praktijk van het rechtsleven, ook met betrekking tot de Grondwet, is zeer divers. Aard en inhoud van rechtsregels waaraan moet worden getoetst verschillen van geval tot geval.

Het oordeel over de grondwettigheid van een met de letter van de Grondwet 'schurende' maatschappelijke of bestuurlijke voorziening zal daarom telkens van een geheel van overwegingen afhangen. Ik wijs op de strekking, de historie en de formulering van een bepaling. Daarnaast noem ik de aard van de geregelde materie, de plaats van de bepaling in het grondwettelijk recht en factoren met betrekking tot de maatschappelijke of bestuurlijke praktijk of voorziening in kwestie.

Per geval zal het belang van de genoemde overwegingen moeten worden gezien en gewogen in het licht van hetgeen onder meer in de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel inzake grondrechten (13 872) is gezegd over de uitleg van grondwetsbepalingen over grondrechten. In dat geheel zal de grammaticale uitleg, de uitleg die een bepaling naar de letter leest, eveneens een functie hebben.

Mijn conclusie is, dat algemene criteria als bedoeld door de heer Heijne Makkreel, niet wel lijken te passen bij de variëteit van het recht. Wel ben ik uiteraard van mening, dat in het onderhavige geval de openbaarheid van de circulaires en de spoedige inwerkingtreding van de wijziging van artikel 12, tweede lid, geheel stroken met de zorgvuldigheid die past bij de Grondwet.

De geachte afgevaardigde de heer Abma heeft, sprekend namens de drie reformatorische fracties, de aandacht gevraagd voor de motieven die aan de herziening van artikel 12, tweede lid, ten grondslag liggen. Hij wees enerzijds op de bescherming van wie hij zo beeldend noemde 'degenen die de huiselijke soevereiniteit genieten'. Ik denk daarbij aan situaties die het leven of de gezondheid van de bewoner bedreigen, zoals brand en bewusteloosheid, waarin om die reden terstond moet worden binnentreden.

Anderzijds wees hij op de bescherming van de samenleving tegen de 'belagers van de vrijheid', zoals dat het geval is bij opsporing en beëindiging van zeer ernstige misdrijven. Dit voorstel valt zijns inziens niet te kenmerken als een verzwakking van

het grondrecht, maar juist als een bevestiging ervan. Met dit laatste kan ik instemmen. Grondrechten zijn niet absoluut.

Het zijn fundamentele bouwstenen van de democratie waarop slechts als daartoe de noodzaak bestaat, beperkingen mogen worden aangebracht. Dat blijkt ook uit het onderhavige wetsvoorstel. Ik constateer met genoegen dat daarvoor ook in deze Kamer een grote meerderheid bestaat.

Minister Korthals Altes: Mijnheer de Voorzitter! Mij rest de taak, de wat kritisch klinkende geluiden van de heer Vogt van passend commentaar te voorzien. Hij heeft die kritische geluiden doen horen over de in de memorie van toelichting genoemde uitzonderingen op de verplichtingen tot legitimatie en mededeling van het doel bij binnentreden. Hij vond die uitzonderingsgevallen niet waterdicht en te ruim geformuleerd.

Deze naar het oordeel van de regering nochtans strikte en in de wet zelf vast te leggen uitzonderingsgevallen, zijn in de toelichting op het wetsvoorstel al genoemd om aan te geven, dat de in artikel 12, tweede lid, te geven mogelijkheid tot uitzondering niet ongelimiteerd is. Over de precieze afbakening van die gevallen zal, naar ik hoop, spoedig verder worden gesproken bij de behandeling van het reeds genoemde voorstel voor een Algemene wet op het binnentreden. Ik geloof dat de heer Vogt gisteren iets te vooruitstrevend was voor zover hij een voorschot nam op de discussie over de reikwijdte van de uitzonderingsgevallen die in het kader van de behandeling van genoemde wet zal worden gevoerd.

De heer Vogt gaf te kennen, dat het bezwaar mede is ingegeven door de vrees dat de regering dit wetsvoorstel zou kunnen gebruiken ter opsporing van delicten die in het kader van politieke acties worden gepleegd en die onder de aanduiding 'burgerlijke ongehoorzaamheid' plegen te worden vergoelikt.

Mij is volstrekt onduidelijk hoe voor het binnentreden van woningen ter opsporing van dergelijke delicten het noodzakelijk zal zijn, dat geen toepassing wordt gegeven aan de legitimatie- en mededelingsplicht. Die noodzaak is toch een van de uit het voorstel voortvloeiende vereisten voor de grondwettigheid van een uitzondering? De opmerking van de heer Vogt op dit punt lijkt mij daarom slechts een slag in de lucht.

De heer **Heijne Makkreel** (VVD): Voorzitter! Ik dank de bewindslieden voor hun antwoord, in mijn geval in het bijzonder de minister van Binnenlandse Zaken. Ik heb er toch nog behoefte aan een kleine opmerking te maken. Ik stel voorop dat het wetsvoorstel waarover wij spreken in engere zin tussen ons niet in discussie is. Dat heeft de minister zelf ook duidelijk en terecht geconstateerd.

Mijn beschouwing van gisteren ging in hoofdzaak ook niet zozeer over het voorstel zelf als wel naar aanleiding daarvan over de vraag onder welke omstandigheden je je enige vrijheden met de interpretatie van de Grondwet mag veroorloven en in het bijzonder wanneer dit het grondrechtenhoofdstuk aangaat.

De minister is daarop ingegaan. Hij heeft zich eigenlijk niet willen vastleggen op het hanteren van de criteria die ik gisteren genoemd heb. Hij heeft een aantal andere mogelijkheden genoemd. Voor mijn gevoel heeft hij de zaak daarmee wat te veel ruimte gegeven.

Ik ben er in de snelheid van het betoog niet in geslaagd precies alle punten te noteren die hij noemde. Ik heb echter gehoord dat hij onder andere de strekking van de bepaling noemde. Daarmee zitten wij dus weer volledig bij de teleologische interpretatie. Ik heb gisteren juist uitdrukkelijk gezegd dat ik deze in dit geval absoluut niet toelaatbaar acht, omdat ik denk dat de vrijheid van handelen ten aanzien van grondrechten daardoor te groot wordt.

Ik heb niet voor niets geconstateerd dat in dit geval om de toelaatbaarheid van de circulaires te beredeneren, grote waarde gehecht moest worden aan het feit dat het gaat om een nieuwe bepaling en een oude praktijk.

Voorzitter! Ik denk dat wij er in deze qua omvang beperkte discussie niet in zullen slagen om het eens te worden over de criteria die je in dergelijke gevallen moet aanleggen. Ik wil de minister wel uitnodigen om daar nog eens over na te denken en na te gaan of de lijst van voor interpretatie relevante omstandigheden die hij vandaag aan ons heeft voorgelegd, toch niet iets te veel vrijheid biedt.

De heer **Vogt** (PSP): Voorzitter! Ik heb er behoefte aan om twee reacties te geven op het betoog van de minister van Justitie. Hij heeft

gezegd dat het verhaal dat ik gehouden heb naar aanleiding van de burgerlijke ongehoorzaamheid, het binnentreden van woningen en het verband daartussen, een slag in de lucht was. Ik meen dat ik de minister nu goed interpreteer.

Ik heb in eerste instantie het hele verhaal aangehaald als een voorbeeld. Ik heb gevraagd, wie er vaststelt wanneer de rechtsorde ernstig wordt geschokt. Dit is namelijk één van de drie punten die de regering aanhaalt in de memorie van toelichting. Ik heb daarbij een paar voorbeelden gegeven. Ik ben bij voorbeeld van mening dat het ernstig schokken van de rechtsorde door de PSP anders wordt beoordeeld dan door de regering.

Ik heb hierbij inderdaad de burgerlijke ongehoorzaamheid aangehaald. Ik denk dus niet dat de slag in de lucht die de minister constateert, uitsluitend hieraan moet worden toegewezen.

Ik zal op dit punt een voorbeeldje geven.

Ik heb in 1947 een beroep op de Dienstweigeringwet gedaan, waarbij kennelijk de politie werd ingeschakeld om een onderzoek in te stellen naar de politieke betrouwbaarheid of iets dergelijks van de persoon in kwestie. Ik was op dat ogenblik als student in Groningen gehuisvest in een studentenkosthuis – toen waren er daar nog veel van – en de politie kwam daar binnen en vroeg aan mijn hospita, of zij mijn kamer even mocht zien. Gelukkig was die hospita niet zo heel erg gemakkelijk over te halen; zij vroeg om een bevel tot huiszoeking.

Dit is een voorbeeld waarbij de politie heeft geprobeerd, misbruik te maken. Wat ik wil is dat in de Grondwet deze dingen waterdicht geregeld worden. Ik kom dan meteen op het volgende onderwerp, waarbij de minister mij te veel vooruitstrevendheid in de schoenen schoof. Ik denk overigens dat dit meestal niet zo heel veel kwaad kan. Er is een wezenlijk verschil tussen datgene, wat de minister naar voren brengt, en datgene, wat ik bedoeld heb. Ik heb bedoeld te zeggen: wij moeten nu al hiermee 'problemen maken'. Immers, alleen in de toelichting op het ontwerp staat iets over de beperkingen. De minister zegt dat dit straks bij het ontwerp zelf aan de orde komt. Ik heb gisteren al gezegd dat de grondwetswijzigingen naar mijn gevoel tegenwoordig te gemakkelijk gebeuren. De drempels die destijds door de grondwetgever zijn opgelegd,

zijn te gemakkelijk geslecht in verband met de mannetjesmakerij die ik gisteren heb aangehaald.

Desondanks moet ik zeggen dat de Grondwet nog altijd moeilijker kan worden vastgesteld en gewijzigd dan een wet. Als wij dit nu bij Grondwet te gemakkelijk in een toelichting opnemen, komt de zaak er bij de wijziging van de wet door op een manier, die misschien – ik zeg dat met nadruk – niet door meer dan eenderde van de bevolking wordt gedeeld.

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! De heer Heijne Makkreel heeft nog enige opmerkingen gemaakt op mijn terrein. Hij heeft genoteerd dat mijn beschouwing in eerste termijn in hoofdzaak ging over het aspect, onder welke omstandigheden enige vrijheid ten opzichte van de interpretatie van de Grondwet veroorloofbaar is. Hij heeft geconstateerd dat die interpretatie vrij ruim is, als ik hem goed begrijp. Hij zegt dat je de vrijheid van handelen ten opzichte van zulke fundamentele grondrechten niet te groot moet maken.

Hij heeft in ieder geval wel herhaald – dat heb ik althans geconcludeerd – dat de toelaatbaarheid van de circulaires van Binnenlandse Zaken en Justitie uit 1983 eigenlijk niet in discussie is. Hij vindt wel dat nader zou moeten worden aangegeven wat de criteria zijn, waaronder enige vrijheid wordt verschaft door de overheid. Welnu, daar wil ik graag over nadenken, want dat was de vraag van de heer Heijne Makkreel.

De heer **Heijne Makkreel** (VVD): Het komt er eigenlijk op neer, dat ik heb willen betogen dat de omstandigheden waarom ik de circulaires van 1983 acceptabel acht, tevens zo ongeveer de grens aangeven van wat ik acceptabel acht.

Minister **De Korte**: Ik heb dat goed begrepen.

Minister **Korthals Altes**: Mijnheer de Voorzitter! Het is inderdaad de bedoeling van dit voorstel, dat aan de wetgever wordt gedelegeerd, welke uitzonderingen er zullen zijn op de hoofdregel van artikel 12 van de Grondwet, een artikel waarvan ik moet beginnen met te zeggen dat het in 1947 nog niet in de Grondwet stond in deze zin. Een voorbeeld dat aan die tijd is ontleend, kan dus op dit ogenblik niet overtuigen. Waar het

De Korte

om gaat is dat de wetgever bij het maken van een uitzondering, zich ervan bewust moet zijn dat de hoofdregel in de Grondwet staat en dat het de wetgever slechts geoorloofd is, een aantal uitzonderingen te formuleren.

Degenen die die uitzondering toepassen, wetende dat het een uitzondering is, zijn gehouden om die uitzondering zo stringent mogelijk te interpreteren omdat de hoofdregel in geval van twijfel altijd voorrang heeft. In die zin blijf ik volhouden, dat de discussie over de vraag, hoe die uitzondering straks geformuleerd zal worden, voorbarig was omdat die bij het wetsvoorstel thuishoort.

In die zin vraag ik mij ook af, of er geen sprake is van koud-watervrees, omdat in de voorbeelden die zijn genoemd in de toelichting op deze grondwetswijziging is gesteld dat het gaat om zeer ernstige inbreuken op de rechtsorde. Wanneer men dan verwijst naar dat soort van delicten dat vergoelijkenderwijze wordt aangeduid met burgerlijke ongehoorzaamheid, dan hebben wij in het algemeen niet met die categorie van misdrijven te maken. Mocht dat wel zo worden, dan zal het misschien aanleiding zijn om zowel de term burgerlijke ongehoorzaamheid te herzien alsook deze uitzondering toe te passen. Daar zijn wij ook weer zelf bij.

Nu ook weer in tweede instantie, naar mijn smaak enigermate met de haren erbij gesleept, de mannetjesmakerij bij de afgelopen verkiezingen ter sprake is gekomen, merk ik nog één ding op. Juist bij de komende ontbinding van de Eerste Kamer, wanneer de Provinciale Staten in het laatste jaar van hun bestaan geroepen zullen zijn om opnieuw een Eerste Kamer samen te stellen, kunnen zij bij uitstek de grondwettelijke plicht om bij deze kandidaatstelling rekening te houden met het feit dat het een ontbinding is wegens grondwetsherziening en niet een periodieke ontbinding, extra cachet geven.

De heer **Vogt** (PSP): Mijnheer de Voorzitter! Meent de minister dat nu echt? Laten wij nu reëel zijn.

Minister **Korthals Altes**: Ik meen echt dat het van grote betekenis is dat de Provinciale Staten in de gelegenheid zijn om op dit ogenblik een nieuwe Eerste Kamer te kiezen en dat zij daarbij vrij zijn om bij hun kandidaatstelling alle elementen te

laten meewegen die zij van belang achten en dat daarbij de mannetjesmakerij nu juist het minste meetelt omdat er te zelfder tijd verkiezingen zijn voor de Tweede Kamer en daar gaat het om.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Is niet nog belangrijker dan de vraag wie er in de nieuwe fracties zitten, de vraag wie er straks na de grondwetslezingen in eerste termijn woordvoerders van die fracties zijn geworden?

Minister **Korthals Altes**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kan deze vraag in het kader van de omvang van de aan het woord zijnde fractie niet plaatsen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ook de stemming over dit wetsvoorstel zal later op deze dag worden gehouden.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het voorstel van rijkswet **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het geven van inlichtingen door de ministers en de staatssecretarissen (19014, R 1284)**.

De beraadslaging wordt hervat.

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! De geachte afgevaardigde de heer Postma is gisteren uitvoerig op het herzieningsvoorstel 19014 inzake de inlichtingenplicht ingegaan. Uit zijn bijdrage spreekt zijn grote belangstelling voor dit onderwerp, waarvan de spreker ook recentelijk blijk gaf in een monografie over het interpellatie- en vragenrecht van de Eerste en de Tweede Kamer.

De heer Postma heeft een viertal onderwerpen aan de orde gesteld. Ik ga er kort op in. Het eerste betreft de door hem opgeworpen vraag, of het wetsvoorstel niet overbodig is. Het tweede punt heeft betrekking op de tot stand gekomen aanwijzing dat een bewindspersoon die het voornemen heeft om een beroep te doen op de verschoningsgrond ex art. 68 van de Grondwet, dit aan de orde stelt in de ministerraad.

Vervolgens zal ik enige opmerkingen maken over de door de heer Postma opgeworpen vraag naar de relatie tussen de artikelen 10 en 13 van de Grondwet en de in artikel 68 neergelegde inlichtingenplicht.

In de vierde plaats zal ik enige opmerkingen maken over de verschoningsgrond: strijd met het belang van de staat.

De heer Postma heeft ons meegevoerd naar het jaar 1848, het ontstaansjaar van het huidige artikel 68, dat ook nu nog, na bijna 140 jaar, zo'n cruciale rol speelt in ons parlementaire stelsel. Hij heeft ons daarbij een inzicht gegeven hoe dit artikel, wat betreft het individuele vragenrecht, in de loop der tijd aan verschillende interpretaties onderhevig is geweest.

Dat er verschillende interpretaties zijn geweest en wellicht nog zijn van artikel 68 wat betreft de vraag of het individuele vragenrecht daarin begrepen is, constateer ik, zonder daarover in dit verband een oordeel uit te spreken, als een feit. Ik verwijs daarbij onder meer naar de laatste algehele grondwetsherziening, waar dit punt eveneens aan de orde is geweest. Ook constateer ik dat er al gedurende een lange reeks van jaren tussen regering en Kamers overeenstemming over bestaat dat bewindspersonen in beginsel verplicht zijn de door een individueel kamerlid gevraagde inlichtingen te verstrekken en dat dit individuele vragenrecht een belangrijke functie vervult in ons parlementaire stelsel.

In die situatie acht ik het herzieningsvoorstel toch van belang. Het onderhavige wetsvoorstel strekt ertoe dit individuele vragenrecht expliciet in de Grondwet te vermelden en aldus dit recht van ieder individueel Kamerlid op de door hem of haar van bewindspersonen verlangde inlichtingen te waarborgen. Ik meen dat deze expliciete grondwettelijke waarborg bepaald van betekenis is.

Ik kom nu te spreken over de praktische bezwaren die de heer Postma ziet met betrekking tot de aanwijzing, inhoudende dat de bewindspersonen die overwegen een beroep op de verschoningsgrond te doen, dit vooraf in de Ministerraad aan de orde te stellen. De heer Postma heeft enige gevallen geschetst met betrekking tot het vragnuurtje, waarin zijns inziens de eerder genoemde aanwijzing niet zou kunnen functioneren. Ik deel in deze zijn opvattingen eigenlijk niet.

In de eerste plaats merk ik op dat slechts in zeer uitzonderlijke gevallen door bewindspersonen een beroep op de verschoningsgrond: strijd met het belang van de staat, wordt gedaan. Alleen al om die reden zullen complicaties bij het vragnuurtje,

De Korte

zoals door de heer Postma geschetst, zich niet of nauwelijks voordoen.

In de tweede plaats wil ik opmerken, dat de situatie die de heer Postma heeft geschetst, zich ook zonder het bestaan van de eerder genoemde aanwijzing kan voordoen. Artikel 5 van het reglement van orde voor de ministerraad geeft aan, dat alle andere dan de uitdrukkelijk in dit artikel genoemde kwesties, die van politiek belang kunnen zijn voor het beleid van het kabinet, met de minister-president worden besproken en zo nodig in de ministerraad worden gebracht.

Ik stel mij voor dat, als het gaat om een zo gewichtige zaak in de verhouding tussen regering en parlement als de afweging of aan het parlement met een beroep op het belang van de staat inlichtingen geweigerd moeten worden, er veelal aanleiding zal zijn om ook al ingevolge artikel 5 van het reglement van orde voor de ministerraad deze afweging in de ministerraad te bespreken. Ik zou ook niet, indien een bewindspersoon aan de Kamer duidelijk maakt over de beantwoording van een vraag nader overleg te willen voeren, alvorens tot beantwoording over te gaan – bij voorbeeld omdat aan de gestelde vraag aspecten van het belang van de staat verbonden kunnen zijn – dit willen opvatten als het weigeren van een inlichting.

Het is hierbij goed te bedenken, dat de in de aanwijzing neergelegde interne procedure in de ministerraad beoogt besluitvorming van de betrokken bewindspersoon over een mogelijk beroep op de verschoningsgrond door gemeen overleg in het kabinet van extra zorgvuldigheid te voorzien.

Deze zorgvuldigheid houdt een waarborg te meer in, dat niet lichtvaardig een beroep op de verschoningsgrond wordt gedaan. Een aanwijzing laat de individuele ministeriële verantwoordelijkheid van de betrokken bewindspersoon onverlet. De aanwijzing gaat niet verder dan dat een minister of staatssecretaris, die het voornemen heeft een beroep te doen op dit verschoningsrecht, met behoud van eigen verantwoordelijkheid hierover de ministerraad in de gelegenheid stelt te beraadslagen.

De heer Postma heeft een aantal opmerkingen gemaakt over de reikwijdte van de verschoningsgrond: strijd met het belang van de staat.

Met betrekking tot de vraag of ook de privacy – sommigen spreken het uit als 'praaivacy'; ik doe het op Engelse wijze – onder het belang van de staat kan worden begrepen, werd gevraagd of het standpunt van de huidige regering genuanceerder is dan het standpunt dat bij de behandeling van de afgelopen grondwetsherziening door de toenmalige regering in de memorie van toelichting op wetsvoorstel 14 225 werd ingenomen.

Ik vestig er de aandacht op dat in de loop van de behandeling van wetsvoorstel 14 225 toentertijd in de discussie tussen regering en parlement reeds een zekere nuancering van het in de memorie van antwoord ingenomen standpunt heeft plaatsgevonden. In reactie op de in de memorie van toelichting op wetsvoorstel 14 225 opgenomen opsomming – veiligheid van de Staat, weigeringsgronden ex artikel 4 van de Wet openbaarheid van bestuur, eenheid van de Kroon en dergelijke – zou ik willen opmerken dat het onder omstandigheden mogelijk kan zijn dat deze onder het begrip 'belang van de staat' worden gebracht.

Ik meen echter niet dat het zinvol is om naar aanleiding van bedoelde opsomming in de casuïstiek te treden. Steeds zal, indien bij een verzoek om inlichtingen aspecten in het geding zijn die betrekking hebben op het belang van de staat, in het concrete geval de afweging moeten worden gemaakt of het belang van de staat zich tegen het al dan niet gedeeltelijk verstrekken van de gevraagde inlichtingen verzet. De vraag of het belang van de staat niet mag worden gezien als een caoutchouc-formulering beantwoord ik, zoals ook uit de aan deze Kamer uitgebrachte memorie van antwoord moge blijken, bevestigend.

Dan kom ik toe aan de beantwoording van de vraag van de heer Postma over de verhouding van artikel 68 van de Grondwet tot de artikelen 10 en 13 van de Grondwet betreffende de bescherming van de persoonlijke levenssfeer en het briefgeheim. Beperking van deze grondrechten is alleen geoorloofd op grond van de daarin omschreven beperkingsmogelijkheden. Artikel 10, eerste lid, van de Grondwet bepaalt dat ieder behoudens bij of krachtens de wet te stellen beperkingen recht heeft op eerbiediging van zijn persoonlijke levenssfeer.

Artikel 68 van de Grondwet kan worden beschouwd als zo'n wettelijk

bepaling. Artikel 68 van de Grondwet geeft de bevoegdheid en het criterium voor een afweging van enerzijds het democratische belang van het verstrekken van inlichtingen aan het parlement en anderzijds het belang van de privé-sfeer van de burger en dus ook van het recht op bescherming van de privacy.

Artikel 13, eerste lid, van de Grondwet luidt: Het briefgeheim is onschendbaar, behalve in de gevallen bij de wet bepaald, op last van de rechter. Dit grondrecht biedt voor de regering aldus geen mogelijkheid voor het openen van brieven. Wel is een dergelijke bevoegdheid bij voorbeeld toegekend aan opsporingsorganen in het Wetboek van Strafrecht.

Mijnheer de Voorzitter! Ik kom tot mijn laatste opmerkingen. De heer Postma heeft gezegd dat ook wel gevraagde inlichtingen worden geweigerd zonder dat een beroep wordt gedaan op de verschoningsgrond ex artikel 68 van de Grondwet. Het komt inderdaad wel eens voor, dat of antwoord wordt geweigerd omdat de regering de gestelde vraag niet ter zake doende vindt, of het belang dat de Kamer bij de inlichtingen heeft naar het oordeel van de regering niet opweegt tegen de belangen, die bij het geven van het antwoord in het geding zijn.

Deze aanvankelijke weigeringen plegen door de regering gemotiveerd te worden. Veelal wordt een dergelijke gemotiveerde weigering ook door de Kamer geaccepteerd. Het gaat hierbij om zaken, die over en weer in billijkheid en redelijkheid beoordeeld moeten worden. Wordt een aanvankelijke weigering, zoals ik zoëven schetste, niet door de Kamer geaccepteerd dan zal de regering alsnog de verlangde inlichtingen verstrekken of, indien daar de termen voor aanwezig zijn, de inlichtingen met een beroep op het belang van de staat weigeren.

Regering en parlement hebben ieder hun eigen verantwoordelijkheid bij de vraag of het belang van de staat in het geding is. Indien de Kamer de juistheid van een beroep op de verschoningsgrond niet aanvaardt, kan dit voor haar aanleiding zijn het vertrouwen in de betrokken bewindspersoon of zelfs het gehele kabinet op te zeggen. Dit betekent overigens niet dat daarmee de Kamer vervolgens wél de beschikking over de gegevens krijgt. Dat zal een nieuw aangetreden bewindspersoon of

De Korte

kabinet immers zelf moeten beoordelen. Overigens zal de situatie, die ik nu schets, zich niet licht voordoen.

De heer **Postma** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil de minister van Binnenlandse Zaken graag mijn compliment maken voor het feit dat hij in een tijdsbestek van slechts enkele dagen zich zo diepgaand in deze reeds lang slepende materie heeft kunnen inwerken. Ik constateer dat er tussen de CDA-fractie en de minister over een groot aantal punten overeenstemming bestaat. Enkele van die punten zijn uitdrukkelijk door de minister genoemd; andere punten uit mijn interventie heeft hij achterwege gelaten. Uit dat stilzwijgen maak ik op dat ten aanzien daarvan overeenstemming bestaat tussen regering en Kamer.

Ten aanzien van een aantal punten lijkt echter een verschil van mening aanwezig. Ondanks de uitsluiting van de minister van hedenochtend bij de behandeling van een ander wetsvoorstel, wil ik toch in overeenstemming met de gedragslijn van de liberalen uit de 19e eeuw trachten door middel van argumenten en contra-argumenten als redelijk denkende wezens alsnog met elkaar tot overeenstemming te komen.

Dat betreft allereerst de vraag of de voorgestelde herziening van de Grondwet eigenlijk als overbodig moet worden beschouwd. De minister heeft gezegd dat het jaar 1848 moet worden gezien als een cruciaal jaartal in ons parlementaire stelsel. Ik merk tussen haakjes op, dat er in 1848 van een parlementair stelsel als zodanig nog geen sprake was. Dat is namelijk in de eerstvolgende decennia ontstaan. De minister heeft geconcludeerd dat er gronden aanwezig waren om expliciet het recht op antwoord op individueel gestelde vragen in de Grondwet op te nemen.

Ik constateer dat de noodzaak van deze expliciete vermelding door de CDA-fractie gisteren niet is bestreden. Wij hebben alleen gezegd, dat de tekst van het huidige artikel 68 van de Grondwet deze opnemings niet noodzakelijk maakt maar dat het gebrek aan kennis omtrent de parlementaire geschiedenis van de totstandkoming van de Grondwet in 1848 die herziening wel noodzakelijk maakt. En om aan te sluiten bij één van de eerdere sprekers zeg ik, dat het in het algemeen zo kan zijn dat

een aantal wijzigingsvoorstellen in de toekomst kan worden vermeden wanneer men zich – en ook dit overeenkomstig de liberale traditie van de 19de eeuw – meer bezighoudt met het bestuderen van de parlementaire geschiedenis.

Vervolgens kom ik bij de aanwijzing op grond van artikel 15, lid 3, van het reglement van orde van de Raad van Ministers. De door mij geschetste bezwaren worden zo niet volledig ontkend door de minister dan toch wel teruggebracht tot een minimum-niveau dat door hem nog aanvaardbaar wordt genoemd.

In de eerste plaats stelt hij dat het uitzonderlijk zal zijn als die situatie zich voordoet. Het woord 'uitzonderlijk' geeft aan dat de situatie zich wel kan voordoen, ook al zou het maar één keer per jaar of één keer in twee jaar zijn. In de tweede plaats stelt de minister dat het voorgestelde ook nu al mogelijk is, en wel op basis van artikel 5 van het vigerende reglement van orde van de Raad van Ministers. Wel, als dat het geval is, rijst de vraag waarom een aanwijzing op grond van het derde lid van artikel 15 van het reglement van orde dan nog noodzakelijk zou zijn.

In de derde plaats zegt de minister dat het, als een minister tijdens het vragenuur geen antwoord wil geven omdat hij het voornemen heeft, de zaak aan de Raad van Ministers voor te leggen, in feite niet het weigeren van een inlichting is. Daar ben ik het niet mee eens, ik houd staande dat het op dat moment wel het weigeren van een inlichting is.

Het is mogelijk dat de betrokken minister, als hij kennis genomen heeft van de mening van zijn collegae proximi in de raad van Ministers, alsnog de gevraagde inlichtingen verschaft. Dan ontstaat de situatie van een aanvankelijke weigering van inlichtingen, waarvan enkele dagen later wordt teruggekomen.

Het verheugt mij dat de minister heeft gezegd dat er geen lichtvaardig beroep op die aanwijzingsmogelijkheid gedaan zal moeten worden. Dat is ook de hele teneur geweest van hetgeen ik in eerste termijn heb betoogd en van het antwoord van de minister in eerste instantie. Ik verschil wel met hem van mening als het gaat om het behoud van de individuele ministeriële verantwoordelijkheid.

Ik denk dat er al heel gauw een verschuiving zal ontstaan doordat een minister die moeilijkheden voorziet, een beroep doet op de

betreffende aanwijzing en zich vervolgens verschuilt achter de beslissing van de Raad van Minister, die zo niet formeel, dan toch in elk geval informeel genomen zal worden. Dat betekent per saldo een versterking van de collectieve ministeriële verantwoordelijkheid.

Voorts het belang van de Staat. Wij moeten ons niet laten meevoeren in casuïstiek. Ik ben het helemaal met de minister eens dat er bij een beroep op het belang van de Staat nog genoeg tijd en reden is om op het betreffende geval in te gaan. Ook ben ik hem er dankbaar voor dat hij heeft gezegd dat het belang van de Staat geen caoutchouc-formulering is waaronder allerlei weigeringsgronden gevat zouden kunnen worden.

Enige opmerkingen zou ik nog willen wijden aan de verhouding tussen artikel 68 van de Grondwet enerzijds en de artikelen 10 en 13 van de Grondwet anderzijds. De minister zegt dat artikel 13 'bovengeschikt' is aan artikel 68 van de Grondwet en dat dat niet geldt voor artikel 10.

De bescherming van de privacy zou aangetast kunnen worden, niet door een formeel-wettelijke bepaling, maar door de bepaling van artikel 68 van de Grondwet zelf. Wat dat betreft ben ik niet van de juistheid van het standpunt van de minister overtuigd. Het is de vraag of men bij de formulering van artikel 10 van de Grondwet ook het oog heeft gehad op de bepaling uit artikel 68 van de Grondwet. Vooralsnog zou ik dan ook willen vasthouden aan het standpunt dat ik in eerste termijn verwoord heb.

Ik ben ook niet helemaal gerustgesteld door het antwoord van de minister inzake de aanvankelijke weigering. Hij schetst de volgende situatie. Er vindt een aanvankelijke weigering plaats om antwoord te geven op een vraag van een individueel kamerlid. Vervolgens moet de vraag, of die weigering gerechtvaardigd is, niet door het individuele kamerlid maar door de plenaire Kamer beoordeeld worden. Ik denk dat daar nu juist de crux in zit. Als je in de richting gaat van een onderscheid tussen aanvankelijke en definitieve weigeringen en als ook een aanvankelijke weigering door de Kamer plenair beoordeeld moet worden, dan neem je met de ene hand terug wat je met de andere hand, in casu met dit herzieningsvoorstel, aan het individuele kamerlid wil toebedelen.

Postma

Er is nog gesproken over het uiteindelijke votum dat bij een definitieve weigering door de Kamer als zodanig moet worden geveld. Ik deel op dat punt het gevoel van de minister. Het is niet mogelijk dat bij een weigering op grond van het belang van de Staat ten aanzien van een vraag, gesteld door een individueel Kamerlid, het vertrouwen door dat individuele Kamerlid kan worden opgezegd. Staatsrechtelijk zou dit interessant zijn, maar het heeft natuurlijk geen enkele politieke consequentie. Hier zal in laatste instantie de Kamer als zodanig een oordeel moeten uitspreken.

□

Minister De Korte: Mijnheer de Voorzitter! Gelet op het ingrijpende karakter van de materie en de zeer deskundige vragen die de heer Postma heeft opgeworpen, vraag ik 5 à 10 minuten de tijd om even te overleggen.

De Voorzitter: Zou het helpen wanneer wij uw tweede termijn verschuiven tot na de behandeling van het volgende wetsvoorstel?

Minister De Korte: Dat lijkt mij uitstekend.

De beraadslaging wordt geschorst.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het **voorstel van rijkswet van de leden Van der Burg en Stoffelen tot het in overweging nemen van een voorstel tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het recht van onderzoek (enquête) (19029, R 1286)**.

De beraadslaging wordt hervat.

□

De heer **Van der Burg:** Mijnheer de Voorzitter! De initiatiefnemers zijn er verheugd over, kort na het debat in de Tweede Kamer, begin februari van dit jaar, hun wetsvoorstel tot herziening van de Grondwet op het punt van het enquêterecht in de Eerste Kamer te kunnen verdedigen.

Een initiatiefvoorstel tot wijziging van de Grondwet is een zeldzaamheid. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog is het een keer gebeurd en gelukt! De toenmalige leider van de rooms-katholieke staatspartij, Romme, bewerkstelligde een wijziging van de Grondwet via een initiatiefvoorstel, zodat de

publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie met verordenende bevoegdheid gestalte kon krijgen.

Het onderhavige initiatiefvoorstel is het eerste na de Tweede Wereldoorlog dat poot de Grondwet te wijzigen. Eén maal in de afgelopen veertig jaar, derhalve.

De initiatiefnemers danken de deelnemers aan het debat, de heren De Gaay Fortman, Kaland, Abma, Visser en Geertsema. Doch ook dank aan de leden van de fractie van de PvdA, die hun stem blijkbaar aan dit voorstel van wet willen geven en daartoe al voldoende door de initiatiefnemers zijn geïnformeerd.

De initiatiefnemers hebben bij dit plenaire debat een taakverdeling afgesproken. Mede-initiatiefnemer Stoffelen zal spreken over het advies van de Raad van State, het criterium $\frac{1}{3} - \frac{1}{5}$, het vraagstuk van de privacy inclusief alles wat omtrent de grondrechten is opgemerkt en alles wat de heer Kaland tegen hem heeft gezegd als lid van de oppositie in de Tweede Kamer.

Ik zelf zal voor mijn rekening nemen de vraag waarom er weer een voorstel komt, de verhouding tussen Tweede en Eerste Kamer, de effectiviteit van het minderheidsenquêterecht, de vragen over de commissie van de Tweede Kamer voor organisatie, onderzoek en werkwijze, de samenhang met de wet op de parlementaire enquête, het al dan niet overbodig zijn in de Grondwet van één criterium ofte wel de deinstitutionalisering.

De heer Kaland van de CDA-fractie gewaagde gisteren in zijn uitvoerige interventie van teleurstelling over het feit, dat dit initiatiefvoorstel ter tafel ligt. Reeds in de memorie van antwoord hebben de initiatiefnemers daartoe drie oorzaken aangevoerd. In de eerste plaats is thans de discussie in de wetenschappelijke literatuur en in de pers in het algemeen meer gerijpt dan bij het amendement-Faber, dat in 1979 is ingediend bij de eerste lezing van de grondwetsherziening, die leidde tot de Grondwet van 1983, waaronder wij nu leven.

In de tweede plaats wijzen de initiatiefnemers op het rapport van de commissie-Biesheuvel 'Kiezers en beleidsvorming'. Dit beoogt wegen te zoeken om de relatie tussen kiezer en gekozenen te versterken.

Men denke in dit verband ook aan de voorstellen omtrent een referendum. Echter, mede ook, met name en met nadruk zij gewezen op de sterk toegenomen betekenis van het

regerakkoord, dat de fracties die de coalitie vormen, zeer bindt en dat als het ware, zoals de heer Vis van de D'66-fractie gisteren heeft gezegd, het enquêterecht voor de minderheid oproept. De initiatiefnemers achten deze analyse van de heer Vis juist. In de derde plaats is er de RSV-enquête. Deze enquête was er nooit gekomen, indien niet kort tevoren de Tweede Kamer in grote meerderheid zich twee maal had uitgesproken voor een minderheidsenquête.

Naar aanleiding van zijn verwijzing aan het slot van zijn betoog naar het ongeschreven staatsrecht, verwijs ik de heer Kaland naar A. M. Donner, elfde druk, Handboek Van der Pot/Donner, Zwolle 1983, bladzijde 496. Let wel: het is geschreven na zijn artikel in Trouw van 8 mei 1982. Ik citeer:

In april 1983 besloot de Tweede Kamer een onderzoek in te stellen naar het door achtereenvolgende kabinetten gevolgde beleid ten aanzien van het RSV-concern. Bij dat besluit schijnt de herinnering aan het minderheidsrecht een rol te hebben gespeeld. De minderheid die op de enquête aandrong, trok een meerderheid over de streep, met het argument dat het toch na de aanvaarding, althans in de Tweede Kamer, van het bewuste herzieningsvoorstel inconsequent zou wezen om een enquêtevoorstel af te wijzen, omdat men er zelf geen behoefte aan gevoelde. Als het zo is gegaan, scheidt dit gebeuren uiteraard geen ongeschreven staatsrecht in de zin, dat praktisch het verworpen artikel recht zou zijn geworden. De Kamers zijn vrij en blijven vrij in de beoordeling of een enquête gewenst is. Bij die beoordeling kunnen precedentes een rol spelen, doch de Kamers zijn politieke colleges, zodat zij tot consistentie niet zijn gehouden zoals een rechter of een ambtelijke instantie.

Mijnheer de Voorzitter! Ongeschreven staatsrecht werkt hier niet. Iets is pas recht in ons rechtssysteem, als afwijking daarvan als onrechtmatig wordt ervaren. Thans is het een gunst, afhankelijk van de politieke luimen van de meerderheid op een bepaald moment. Zeker, de vertrouwensregel en de homogeniteitsregel zijn ongeschreven staatsrecht. De initiatiefnemers willen er een recht van maken. Als alle belangrijke constitutionele rechten behoort dit naar het oordeel van de initiatiefnemers dan ook in de Grondwet.

De heer Kaland, van de CDA-fractie, die het minderheidsenquêterecht

Van der Burg

onder het ongeschreven staatsrecht wil doen behoren, heeft naar het oordeel van de initiatiefnemers op dit punt een onjuiste rechtsopvatting. Hij spreekt in dit verband ook van een brede consensus. Wie toetst dat? Bij wetgeving blijkt uiteindelijk bij de stemming pas of een voorstel van wet de meerderheid haalt of bij de Grondwet in tweede termijn een tweederde meerderheid.

In de Tweede Kamer is herhaaldelijk een brede consensus gebleken.

Onlangs heeft zich meer dan tweederde van het aantal leden uitgesproken voor ons initiatief-voorstel van wet. Reeds voor de aanvaarding van de motie-Meijer in de Tweede Kamer heeft de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, Rietkerk, doen blijken, dat de regering niet met een voorstel van wet zou komen. Reden was het op de valreep in de Eerste Kamer stranden in tweede lezing van het amendement-Faber.

De Tweede Kamer stond derhalve geen andere weg open dan zelf met een initiatief-voorstel van wet te komen.

Gisteren heeft de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken gezegd dat indien het voorstel van wet de Eerste Kamer haalt, de regering het contra-seign zal verlenen. Ik acht dit een belangrijke opmerking.

De conclusie is duidelijk: de regering laat het over aan de Staten-Generaal of er een minderheidsenquêterecht in de Grondwet komt. Logisch ook vanuit de geschiedenis. De ministers Wiegels en Van Thijn hebben het amendement-Faber in de Eerste, respectievelijk in de Tweede en Eerste Kamer verdedigd, daarbij gesteund door de regerings-commissaris professor Simons. De Raad van State adviseert in ons staatsbestel. Een afwijkend advies onderzoekt de wetgever, maar uiteindelijk beslist de wetgever zelf over de vraag van indiening van een voorstel van wet.

Resumerend op dit punt: in de Eerste Kamer was bij eerste lezing van het amendement van de Kamer een meerderheid voor. Bij tweede lezing haalde het voorstel zelfs geen enkelvoudige meerderheid, wellicht op grond van het advies van de Raad van State. Het kabinet-Van Agt II was evenals het kabinet-Van Agt I voor.

NRC-Handelsblad van 7 februari 1986 heeft in een hoofdredactioneel commentaar over het initiatiefvoorstel dat wij thans behandelen, gesteld:

'Het principieelst echter is de besluitvorming bij minderheid als zodanig.' Inderdaad, ons voorstel geeft een derde van het grondwettelijk aantal leden van de Tweede en van de Eerste Kamer en van de Verenigde Vergadering het recht als onderzoeksmiddel aan te wijzen de enquête. Daarna is het de meerderheid die het onderwerp nader preciseert en de onderzoeksoverdracht, het aantal leden van de enquêtecommissie, het budget, de tijdsspanne van het onderzoek en dergelijke zaken meer vaststelt.

Vervolgens bepaalt ook de meerderheid van de enquêtecommissie wie bij voorbeeld als getuige of deskundige wordt gehoord. Van een uitholling van de grondrechten door een derde, zoals de heer Kaland gisteren heeft betoogd, is derhalve naar het oordeel van de initiatiefnemers geen sprake. Collega Stoffelen zal hierop zo dadelijk nog ingaan bij de beantwoording van het vraagstuk van de privacy en de grondrechten.

De minderheid wijst slechts het onderzoeksmiddel aan en dat na een afweging op goede gronden. Daarna besluit de meerderheid tot regeling van de enquête. Minderheid en meerderheid dienen in ons voorstel van wet elkaar uiteindelijk te vinden.

Ik kom dan tot de verhouding Eerste Kamer/Tweede Kamer. De heer Vis, van de fractie van D'66, heeft daarover gisteren een aantal belangrijke opmerkingen gemaakt.

In de Tweede Kamer heeft een grote meerderheid, royaal tweederde van het aantal leden, zich onlangs uitgesproken vóór het onderhavige initiatiefvoorstel. Dit voorstel wordt verdedigd door een lid van de grootste regeringsfractie en door een lid van de grootste oppositiepartij. Dit keer hebben alle leden van de fractie van het CDA in de Tweede Kamer hun stem aan het minderheids-enquêterecht gegeven.

Voorzitter! Zowel de heer De Gaay Fortman van de fractie van de PPR als de heer Vis van de fractie van D'66 heeft erop gewezen dat in het initiatiefvoorstel is gepoogd de bezwaren van de Raad van State en die van de Eerste Kamer in 1982 weg te nemen door het doen van een inhoudelijke concessie: de drempelverhoging van een vijfde naar een derde van het aantal grondwettelijke leden.

Sedert de uitbreiding van de Tweede Kamer in 1956 tot 150 leden heeft zich daar slechts twee maal het

verschijnsel voorgedaan dat een fractie meer dan 50 leden had. In 1963 was dat het geval met de fractie van de KVP en in 1977 met de fractie van de Partij van de Arbeid. Dit betekent, dat door deze drempelverhoging onder ons minderheids-enquêtevoorstel in de Tweede Kamer altijd meer fracties met een verzoek tot het houden van een enquête zullen moeten komen.

De door de heer Kaland van de fractie van het CDA aangehaalde auteur Dölle – zie monografie 3 van het Nederlands parlamentsrecht; het recht tot parlementaire enquête – onderkent dit ook. Hij ziet in het eisen van een forse minderheid, namelijk een derde, een element waardoor het risico van strijdmiddel wordt beperkt.

Voorzitter! Verwerping van dit initiatiefvoorstel door de Eerste Kamer, zo dit al zou gebeuren, betekent dat in ons staatsbestel de Tweede Kamer zal moeten berusten in het ontberen van een minderheids-enquêterecht, althans voorlopig. Zoals ik al heb gezegd, Voorzitter, strakke regeerakkoorden roepen als het ware een enquêterecht voor de minderheid op. Dat die minderheid niet gelijkstaat, en niet behoeft gelijk te staan, met de oppositie zal collega Stoffelen nader uiteenzetten.

Voorzitter! Ik kom voorts te spreken over de problematiek van de effectiviteit van het minderheids-enquêterecht waarover de heer Kaland met zoveel nadruk heeft gesproken. Merkwaardigerwijs maakte hij aan het einde van zijn betoog enkele opmerkingen over de RSV-enquête. Niet alleen naar het oordeel van de Tweede Kamer – zie het verslag van de drie RSV-debatten – maar ook naar het inzicht van velen daarbuiten is de RSV-enquête geslaagd. In 16 delen is de informatie geboekstaafd. Tot op heden heeft niemand gewezen op echt grote lacunes in de informatieverzameling.

De hoogleraar vaderlandse geschiedenis de heer Woltjer – hij is door de heer Kaland genoemd – miskent de betekenis van het recht van enquête. Ook al heeft de Tweede Kamer het kabinet uiteindelijk bij de beoordeling van de enquêtegegevens gesteund, overeind blijft dat door de Tweede Kamer alle mogelijke informatie over steunverlening aan RSV boven water is gehaald en dat daarmee de controletaak van de Tweede Kamer, met het instrument van de enquête, tot volle bloei is gekomen.

Van der Burg

Daarna volgt de oordeelsvorming en dat is heel iets anders dan het vermengen van de effectiviteit van de enquête met de politieke oordeelsvorming en de conclusies die daaruit door de diverse fracties getrokken zouden moeten worden.

Voorzitter! Is een minderheidsenquête nu minder effectief dan een meerderheidsenquête? Neen, de doelstelling is gelijk. Nadat het onderwerp is bepaald, gaat de meerderheid aan de slag om de informatie boven water te halen. Het is toch zo, dat bij de vraag van de Tweede Kamer, hoe ter beoordeling van het regeringsbeleid aan informatie moet worden gekomen, alles de revue kan passeren. Ik denk daarbij aan het inlichtingenrecht, mondelinge en schriftelijke vragen, het recht van interpellatie en het instellen van een enquête, waarbij de meerderheid uiteindelijk in een afweging tegen een enquête kan kiezen omdat de meerderheid meent, ook langs andere wegen wel aan de gewenste informatie te kunnen komen. Maar de minderheid kan blijven staan op het uitvoeren van een enquête. Dan zegt ons initiatiefvoorstel dat in een dergelijk geval de minderheid het recht heeft om een enquête ook te vragen.

De heer Abma sprak namens de SGP en de RPF. Hij had gisteren grote moeite met ons wetsvoorstel. Hij zag een inflatie van middelen. Ook het recht van enquête zou aan betekenis inboeten indien ons initiatiefvoorstel de Grondwet zou bereiken.

De Tweede Kamer heeft binnen één eeuw twee enquêtes uitgevoerd. De Eerste Kamer heeft sedert de Grondwet van 1887 het recht van enquête, maar heeft daarvan nog nooit gebruik gemaakt. Is de zorg van de heer Abma in dezen niet ietwat overdreven, te meer daar een enquête, of deze nu drie maanden, zes maanden, één jaar, twee jaar of langer duurt, geen sinecure is? Ik kan daarvan als lid van de enquêtecommissie RSV getuigen. Het is helemaal niet te verwachten dat lichtzinnig met het minderheidsenquêterecht zal worden omgesprongen. Er zijn immers nog allerlei tussenvormen die de Tweede Kamer ook in het verleden gebruik heeft. Denk maar aan de affaires-Menten en Aantjes en de Rhodesië-boycot.

De heer Kaland van de fractie van het CDA zegt dat het een verarming van ons staatkundig bestel zou

worden indien één van de belangrijkste taken, namelijk het controleren van de macht, overgelaten zou worden aan de oppositie. Initiatiefnemers menen dat ieder lid van de Tweede Kamer grondwettelijk verplicht is om de regering te controleren. Dat geldt dus ook voor de fracties die de regering steunen.

Een van de controlemiddelen, en wel een heel zwaar en uitzonderlijk, is het recht van enquête. Over de inzet van dat middel kan verschil van mening bestaan tussen een minderheid en een meerderheid in Eerste Kamer, Tweede Kamer of in de Verenigde Vergadering.

Bij een dergelijk verschil van mening heeft de meerderheid, gedachtig de steun van het amendement-Faber, in 1983 in de Tweede Kamer gezegd: akkoord, CPN, D'66 en Partij van de Arbeid; wij stemmen in met het houden van een enquête. Materieel is toen het minderheidsenquêterecht erkend. Dit is, ik zei het al, geen ongeschreven staatsrecht. Initiatiefnemers wensen van de gunst van 1983 een recht te maken in de Grondwet.

In tegenstelling tot de Groningse school, waartoe ik ook de heren Vis, Dölle en Elzinga reken en waarbij zich ook uit Leiden de heer Visser heeft aangesloten, hebben de initiatiefnemers geen deinstitutionalisering van het enquêterecht bepleit. In die visie zou de gewone wetgever het minderheidsenquêterecht moeten vastleggen. Bij enkelvoudige meerderheid kan dan ook het minderheidsenquêterecht weer worden opgeheven.

Daargelaten de vraag of daarvoor een meerderheid zou zijn in de Staten-Generaal, menen initiatiefnemers dat een minderheidsenquêterecht een dusdanig belangrijk nieuw element in ons staatkundig bestel is, dat het met de hoofdlijnen van ons staatkundig bestel in de Grondwet zelf thuishoort. Op dit punt is ook de Raad van State het met de initiatiefnemers eens. Een tussenvoorstel, zoals gesuggereerd door de Groningse school, is van meet af aan om die reden door de initiatiefnemers verworpen. Dit is meteen een antwoord op de vraag van de heer Vis, waarom toch die weg niet gevolgd.

Voorzitter! De heer Kaland heeft ook een andere vrucht van de RSV-enquête ter sprake gebracht: de Commissie organisatie, onderzoek en werkwijze van de Tweede Kamer, in de wandeling de commissie-Dolman genoemd. Ik heb de eer van die

commissie lid te zijn. Allereerst merk ik op dat het gaat om een interne commissie van de Tweede Kamer, waarin individuele leden beraadslaagd hebben over de mogelijkheden om tot verbetering van de organisatie, het onderzoek en de werkwijze van de Tweede Kamer te komen.

Zelfreflectie naar aanleiding van de RSV-zaak! Individuele rapporteurs hebben zonder ruggespraak met hun fracties standpunten ingenomen, waarover de Tweede Kamer, nadat besluitvorming in de fracties heeft plaatsgevonden, zal debatteren. Ik denk even aan mijn eigen voorstel om tot een wetgevingscommissie te komen. Dit soort zaken kunnen in een volle Kamer wellicht nog op voldoende steun rekenen. Zo ook de kwestie van het inschakelen van externe adviseurs.

Het gaat niet aan, alvorens de fractie hierover heeft gediscussieerd, te vragen naar mijn standpunt in de interne commissie van de Tweede Kamer. De heer Kaland kan toch niet zeggen dat wie voor het meerdere is, ook voor het mindere moet zijn, als het gaat om twee geheel verschillende zaken; ik heb zojuist gewezen op andere onderzoeksvormen die de Tweede Kamer in het recente verleden heeft gebruikt. De kwestie van de externe adviseurs mag niet verward worden met het staatkundig desideratum van de initiatiefnemers van een minderheidsenquêterecht.

Ik wil er overigens op wijzen dat de eerste ondertekenaar van dit initiatiefontwerp in 1983 bij het formuleren van de opdracht aan de enquêtecommissie RSV de noodzaak van externe deskundigen onderkend heeft en dat mede door zijn inspanningen, deze deskundigen een waardevolle bijdrage aan die enquête hebben kunnen leveren. Het was trouwens de eerste keer in de geschiedenis van het enquêterecht, dat een parlementaire enquêtecommissie zich liet bijstaan door externe deskundigen. Wat mij betreft, is het zeker niet de laatste keer geweest.

Het gehele palet van onderzoeksmogelijkheden van beide Kamers en de Verenigde Vergadering beschouwend, zal in sommige gevallen een minderheid met goede argumenten de voorkeur geven aan een enquête. De initiatiefnemers willen met de heer Mateman van de CDA-Tweede Kamerfractie die minderheid niet afhankelijk doen zijn van een gunst, van de politieke lui men van de meerderheid van dat moment. Dat is de principiële keuze die hier gemaakt wordt.

Van der Burg

Het onderzoeksmiddel wordt na een debat met argumenten over en weer in laatste instantie bepaald door een minderheid, die geenszins met de oppositie hoeft samen te vallen. Het gaat om het inzicht van de initiatiefnemers en een verdieping van het functioneren van onze parlementaire democratie in de twintigste eeuw en naar ik hoop ook in de eenentwintigste.

Een serieus verzoek van de minderheid, zoals de heer Kaland wil, bestaat niet. Wie bepaalt de grond van de 'seriositeit' en hoe wordt zulks bepaald? Het is de meerderheid die al dan niet bereid is, een verzoek van een minderheid om een enquête te houden, in te willigen. In politieke organen als de Eerste en Tweede Kamer en de Verenigde Vergadering kan men zich niet, zoals Donner terecht zegt, beroepen op het argument van het precedent.

Het was voor de initiatiefnemers interessant om te zien dat de VVD-fractie in de korte en heldere bijdrage aan de schriftelijke gedachtenwisseling wees op het Europees Parlement, waar in 1983 een minderheidsenquêterecht is ingevoerd. Niemand in deze Kamer zal ontkennen dat het Europees Parlement in een groeifase verkeert, terwijl onze Staten-Generaal in de verhouding tot de regering reeds heel lang de staat van volwassenheid heeft bereikt. Toch heeft men het blijkbaar aangedurfd in het Europees Parlement.

Voorzitter! Controleren kost geld. Dat betwist niemand. Met een parlementaire enquête is een budget gemoeid, dat ook nog overschreden kan worden. Wie de minderheid een enquêterecht geeft in de zin van het aanwijzen van het onderzoeksmiddel en het onderwerp en de meerderheid laat beslissen over precisering van het onderwerp, aantal leden van de commissie, samenstelling en voorzitter, dient voor het onderzoek ook de ruimte te geven en een budget waarmee dat onderzoek volvoerd kan worden.

De initiatiefnemers geven toe dat er een zekere spanning is tussen de wens van de minderheid en het feit dat de meerderheid dan mee te werken heeft aan het uitvoeren van het enquêterecht. Als de grondwetgever echter een dergelijk recht toekent, dan is de meerderheid verplicht in redelijkheid aan een dergelijk minderheidsenquêterecht gestalte te geven. Onredelijke

verzoeken om een enquête door een minderheid straffen zich naar het oordeel van de initiatiefnemers zelf af.

De RSV-enquête was de eerste enquête die zich mede richtte op regering en Staten-Generaal. De vrees voor lamlegging van het parlementaire werk achten de initiatiefnemers geen serieus argument tegen, waar in Nederland ook kabinetten van wisselende samenstelling het regeerakkoord maken en de duur van een kabinet niet altijd gelijk is aan een parlementaire periode van vier jaar.

Kortom, in Nederland, een pluriforme natie vol minderheden, heeft iedereen elkaar nodig. Onderdelen van de minderheid van vandaag vormen de meerderheid van morgen. Dat is de realiteit. Aan een minderheid de keuze van een controlemiddel geven na uitvoerige beraadslaging en afweging van alternatieven, betekent in de ogen van de initiatiefnemers een verrijking van ons staatsrecht.

Ik hoop dat de fracties van CDA en VVD, gehoord het gemeen overleg, nog eens nader willen overleggen alvorens tot de stemming over dit initiatiefwetsvoorstel te besluiten.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Allereerst spreek ik ook mijn dank uit aan degenen die aan dit debat hebben deelgenomen en die de initiatiefnemers de eer hebben aangedaan indringende aandacht te besteden aan dit initiatiefvoorstel. Dit betreft een onderwerp dat in dit huis al eerder aanleiding is geweest tot, als ik het zo mag zeggen, geanimeerde discussies.

Overeenkomstig de taakverdeling zal ik eerst enige opmerkingen maken over de procedure van de adviesaanvraag aan de Raad van State. Ik zal dit doen in relatie met de vraag wat nu het verschil is tussen het onderhavige initiatiefvoorstel en de voorstellen tot grondwetswijziging die in twee lezingen aan de orde zijn geweest.

Bij het beraadslagen over het indienen van dit initiatiefvoorstel hebben de initiatiefnemers zich enerzijds zeer goed gerealiseerd dat het tot op zekere hoogte een onderwerp betreft dat ampel en meermalen in discussie is geweest in Tweede en Eerste Kamer en anderzijds dat het wenselijk zou zijn om in beduidende mate, voor zover mogelijk, tegemoet te komen aan

bezwaren die met name in de Eerste Kamer zijn geuit.

Wij delen de opvatting van de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman dat er inderdaad sprake is van een voorstel waarbij rekening gehouden wordt met bezwaren die in een eerdere fase tegen een oorspronkelijk voorstel geuit zijn. De vraag deed zich niet voor – ik zeg dit in alle openheid – of het advies van de Raad van State gevraagd moest worden. Natuurlijk niet, dat is vanzelfsprekend. Van angst was ook geen sprake. De heer Kaland wist dat waarschijnlijk al, toen hij even spelend suggereerde dat de initiatiefnemers bang zouden zijn voor een advies van de Raad van State.

De vraag was wel, wat het meest effectief zou zijn. Ik wijs nog eens op een veel stellig oordeel, dat in een eerdere fase door de oud-minister van Binnenlandse Zaken is gegeven. Het gaat om een betoog van hem, gehouden in eerste lezing in dit huis. Sprekend over het amendement-Faber en geconfronteerd met opmerkingen uit deze Kamer over de vraag, of het niet wenselijk zou zijn voor behandeling in de Eerste Kamer opnieuw advies van de Raad van State te vragen, zei oud-minister Wiegel dat hij het met de geachte afgevaardigde de heer De Gaay Fortman senior eens was, dat de Raad van State over zeer ingrijpende nota's van wijzigingen opnieuw gehoord moet worden.

Hij bedoelde nota's van wijzigingen, waardoor een wetsvoorstel zo ingrijpend wordt veranderd, dat feitelijk sprake is van een nieuw ontwerp, waarover de Raad vanzelfsprekend gehoord wordt. Van een dergelijke wijziging van het wetsvoorstel was toen, volgens oud-minister Wiegel, evenwel geen sprake.

Een zo vergaande conclusie hebben de initiatiefnemers volstrekt niet willen trekken. De vraag was, op welk moment het advies van de Raad van State het best kon worden gevraagd. Enerzijds hadden wij haast, omdat wij ons realiseerden dat het een initiatiefvoorstel tot wijziging van de Grondwet betreft, dat derhalve aan tijd gebonden is, gezien de komende verkiezingen. Anderzijds was de vraag aan de orde, in hoeverre dit voorstel wel of niet principieel dan wel inhoudelijk zeer sterk verschilt van het vorige voorstel, dat in twee lezingen in het parlement aan de orde was geweest. Verschillende sprekers zijn daarop ook ingegaan,

Stoffelen

waarbij ik doel op de heren Vis, Abma en Kaland.

In eerste instantie hebben wij gedacht dat het beter zou zijn, het advies van de Raad van State te vragen na afloop van de behandeling in de Tweede Kamer. Bij nadere overweging zijn wij tot een andere conclusie gekomen, bij het snel vragen van advies. Ik wil daarvoor twee opmerkingen maken. Het is ons gebleken dat het werken aan een initiatiefvoorstel soms buitengewoon veel sneller gaat – en ik hoop ook bijna even goed – als het geval zou zijn bij een regeringsvoorstel en dat het mogelijk is zeer snel en hopelijk effectief te werken.

Verder constateer ik dat het bij andere onderwerpen kennelijk ook wel eens moeilijk is na te gaan, op welk moment al dan niet opnieuw een advies van de Raad van State gevraagd moet worden. Ik doel op een initiatiefvoorstel dat aan de overkant aanleiding is geweest voor geanimeerde discussies, waaruit ik constateer, dat ook anderen wat geworsteld hebben met de vraag of het wenselijk was, wel of niet opnieuw en zo ja, op welk moment advies te vragen aan de Raad van State. Ik ben niettemin blij, dat wij uiteindelijk tot de conclusie gekomen zijn, het advies van de Raad van State te vragen. Het is ook een belangwekkend advies.

De vraag is gesteld, wat het verschil is tussen een derde en een vijfde. Is dat van principiële of alleen van inhoudelijke betekenis? Ik noem twee voorbeelden. Is het van principiële betekenis of alleen van zwaarwegend inhoudelijke betekenis, als de opzegtermijn van een verdrag zes maanden, één of vijf jaar is? Ik heb er weinig behoefte aan, te twisten over de vraag of dat van principiële betekenis is. Het is immers een algemene politieke realiteit dat dit verschil inhoudelijk van zwaarwegende betekenis is.

Verder kan men van mening verschillen over de vraag, of het bij een verhoging van het hoogste BTW-tarief met een half dan wel één procent al dan niet om een principieel verschil gaat. Dit is van zwaarwegende politieke betekenis. Ik houd staande dat het verschil tussen een derde en een vijfde van grote betekenis is. De berekening die ik de Tweede Kamer heb voorgelegd, wil ik ook dit huis voorleggen. Het is inderdaad het verschil tussen een derde (25 zetels) en een vijfde (15 zetels), ofte wel 10 zetels.

Het gaat om de fracties van de PSP, de CPN, de SGP, de PPR, de RPF en het GPV. Ik geloof dat ik die fracties hevig onrecht zou aandoen, als ik iets anders zou opmerken dan dat het totaal aantal leden van die fracties wel degelijk van zeer grote betekenis is. Ik ken geen fractie, althans aan de overkant niet, die niet zou reageren op het verlies of de winst van tien zetels. Wij houden dus staande dat het verschil tussen ons voorstel en het regeringsontwerp van zwaarwegende betekenis is en dat de heer De Gaay Fortman gelijk had toen hij opmerkte, dat wij bewust geprobeerd hebben om tegemoet te komen aan de bezwaren.

Ik kom thans tot een reactie op een aantal opmerkingen die door de heer Geertsema en de heer Kaland zijn gemaakt over de vermeende inbreuk op de privacy en de grondrechten. Het gaat hier om een ernstig bezwaar en dat verdient een ernstig antwoord. Het was een genoegen om de heer Geertsema weer te horen. Ik ken hem nog heel goed uit de tijd dat hij minister van Binnenlandse Zaken was.

Ik weet dat hij de bereidheid heeft om te luisteren, zoals wij ook de bereidheid hebben om te luisteren, dat hij de bereidheid heeft om te overtuigen en overtuigd te worden. Dat is het wezenlijke van gemeen overleg. Daarom vind ik het ook verheugend dat de bezwaren van de fractie van de VVD in de Eerste Kamer tegen een vergelijkbaar voorstel in de loop van de tijd beduidend zijn verminderd. Al optellend kwam ik in eerste lezing tot 11 bezwaren in de Eerste Kamer. Bij de tweede lezing kwam ik tot 10 bezwaren.

In eerste termijn in de Tweede Kamer kwam ik bij ons voorstel ook nog tot 10 bezwaren. In tweede termijn kwam ik tot 2 bezwaren. Ik heb bij de heer Geertsema één bezwaar genoteerd, namelijk de inbreuk op de privacy en de grondrechten. Dat is hoopgevend.

De gemaakte opmerkingen hebben allereerst betrekking op de eventuele inbreuk die ons initiatiefvoorstel zou maken op de grondrechten. Ik noem het briefgeheim. De heer Kaland heeft erover gesproken en in zekere zin de heer Geertsema ook. In dit verband is van belang art. 14a van de Wet op de parlementaire enquête. Daarin staat, dat de commissie te allen tijde inzage kan vorderen en afschrift kan nemen van alle bescheiden waarover getuigen of deskundigen beschikken, waarvan naar haar

redelijk oordeel inzage of afschrift voor de vervulling van haar taak nodig is. Daarbij is de nieuwe grondwetsbepaling van belang.

Ik verplaats mij in de gedachten-gang van de heer Kaland en de heer Geertsema die bezwaren hebben geuit. Ik geef die tekst dus weer, want wij hechten aan een openhartige en reële discussie. De nieuwe Grondwet stelt, dat het briefgeheim onschendbaar is, behalve in de gevallen bij de wet bepaald, op last van de rechter. Boon is ook aandachtig geraadpleegd door de heer Kaland. Boon stelt: 'Nu de Wet op de parlementaire enquête op dit punt niet voorziet in de inschakeling van de rechter, brengt dat naar mijn mening mee dat artikel 14a met betrekking tot brieven geen toepassing zal kunnen vinden'. Boon concludeert dat wijziging van de Wet op de parlementaire enquête nodig is. Wij zijn het daarmee eens, maar wat is de betekenis van het geuite bezwaar? Het geuite bezwaar heeft in genen dele te maken met de vraag, of er sprake is van een minderheids-enquête of een meerderheids-enquête.

In alle gevallen is wijziging van de Wet op de parlementaire enquête nodig, of ons voorstel wordt aanvaard of verworpen. In alle redelijkheid, ik vind niet dat dit ons tegengeworpen kan worden, omdat het bezwaar in alle gevallen geldt, ongeacht de vraag, of het een minderheids-enquête of een meerderheids-enquête betreft.

Wat het huisrecht betreft is art. 7, lid 3 van de Wet op de parlementaire enquête van belang: Indien een getuige of deskundige door ongesteldheid wordt verhinderd om voor de commissie ter aangewezen plaats te verschijnen, kan zij, zulks noodzakelijk ter beoordeling aan de kantonrechter, de woonplaats van die getuige of deskundige opdragen om hem daar ter plaatse en naar gelang van omstandigheden zelfs in zijn eigen woning te ondervragen.

Boon merkt op: 'Met het nieuwe grondwetsartikel over het huisrecht is artikel 7, lid 3 in elk geval niet in strijd'. Ik benadruk nog eens, dat in de tekst van de Wet op de parlementaire enquête gesproken wordt over tussenkomst van een rechter.

Ik noem vervolgens de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Ook wat dit punt betreft, komt Boon niet tot de conclusie van strijdigheid met de Grondwet. Hetzelfde geldt voor het recht op fysieke vrijheid. Ik citeer met enige nadruk – ik kom hierop in ander verband nog terug –: 'De

Stoffelen

artikelen uit de Wet op de parlementaire enquête die vrijheidsbeneming toestaan, voldoen alleen al aan de Grondwet omdat zij in de wet staan. Als het ware ten overvloede wordt tevens voorzien in de tussenkomst van een rechter'.

Dit brengt mij bij de opmerkingen die de regeringscommissaris Simons in dit Huis gemaakt heeft. Degenen die aan dit debat hebben deelgenomen, hebben ongetwijfeld reeds kennis genomen van het betoog van de heer Simons. Ik wil hierop toch nog eens ingaan, omdat daarbij de vraag een rol speelde of het minderheidsenquêterecht geen essentiële inbreuk zou maken op de privacy en de grondrechten, met name door de vergaande dwangbevoegdheden die de Wet op de parlementaire enquête kent.

Ik citeer de regeringscommissaris: 'Een belangrijk bezwaar is geopperd in het betoog van de geachte afgevaardigde de heer Wiebenga', – toenmalig Eerste-Kamerlid – 'omtrent het enquêterecht van een kamerminderheid. Hij heeft grote bezwaren tegen het wetsvoorstel, omdat door het amendement-Faber ook een kamerminderheid kan bereiken dat een onderzoek wordt gehouden met dwangbevoegdheden, zelfs de bevoegdheid om een getuige te gijzelen. Daarbij zijn belangen van mensen rechtstreeks in het geding', zoals hij terecht opmerkt.

Maar ik wil erop wijzen dat de verplichting tot het afleggen van een getuigenverklaring in een Kamer-enquête in overeenstemming is met ons gehele rechtsstelsel. In straf- en civiele procedures en ook in administratieve procedures zijn burgers verplicht gevolg te geven aan oproepen en dagvaardingen tot het verschijnen als getuige en tot het geven van getuigenis. Voldoen zij daaraan niet, dan zijn zij strafbaar ingevolge artikel 92 Wetboek van Strafrecht. Zelfs voordat een burgerlijk geding aanhangig is, kan een getuigenverhoor worden bevolen en kunnen de opgeroepen zelfs worden gegijzeld.' De regeringscommissaris noemde toen artikel 117 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, thans de artikelen 876/877 en volgende.

Dat gaat dus om een voorlopig getuigenverhoor, dat vroeger meer bekend was als een valetudinaire enquête. Daaraan zijn ten aanzien van het verschijnen van de getuigen

dezelfde verplichtingen en sancties, strafbaarheid en gijzeling, verbonden. Dat is dus – men bedenke dit goed – een soort privé-enquête, die op verzoek van één enkele burger kan worden bevolen.

Waarom zouden dergelijke verplichtingen dan niet mogen gelden bij een parlementaire enquête, ook al wordt die op verzoek van een minderheid van het aantal leden gehouden? Ik citeer weer de regeringscommissaris: 'Ik wijs er hierbij nog op, dat de verplichtingen die aan de burgers kunnen worden opgelegd en de verschoningsgronden in het kader van de parlementaire enquête nauwkeurig zijn geregeld in de Wet op de enquête. In die wet is ook geregeld, wat de sancties zijn op het niet nakomen van deze verplichtingen.

Nu ben ik er mij zeer wel van bewust, dat de heren Kaland en Geertsema in feite hebben opgemerkt: het is met tussenkomst van de rechter. Ik heb mij nog eens nader verdiept in de literatuur over het burgerlijk procesrecht. Ik heb geconstateerd, dat normaal gesproken, het verzoek tot voorlopig getuigenverhoor wordt ingewilligd. Er is inderdaad sprake van tussenkomst van de rechter, maar materieel wordt het nagenoeg zonder uitzondering ingewilligd.

Ik wijs hierbij onder meer op het arrest van het Hof van Amsterdam op 29 juli 1954, Nederlandse jurisprudentie 1954, nr. 756, waarin nog eens nadrukkelijk is vastgelegd, dat behoudens zeer exceptionele omstandigheden, het verzoek tot het voorlopig getuigenverhoor wordt ingewilligd. Het betreft een civiel geding; partijen bepalen de aard en de omvang van het geschil.

De heer **Heijne Makkreel** (VVD): Heeft de heer Stoffelen zich gerealiseerd dat ook een voorlopig getuigenverhoor altijd gehouden wordt naar aanleiding van een zeer nauwkeurig omschreven en te bewijzen feit, terwijl een enquête een min of meer open zoeken naar feiten is? Dat maakt een zeer aanzienlijk verschil voor de consequenties voor de getuigen.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Het kernpunt van het bezwaar van de heren Kaland en Geertsema was, als ik het goed begrepen heb, van principiële aard. Dat was, los van het belangwekkende praktische punt dat de heer Heijne Makkreel noemde en dat niet zonder betekenis is, dat een

minderheid zou kunnen bewerkstelligen dat zeer vergaande bevoegdheden worden uitgeoefend. In dat kader heeft regeringscommissaris Simons terecht gesproken over het voorlopig getuigenverhoor.

De heer **Heijne Makkreel** (VVD): Dat kan wel wezen, Voorzitter, maar ik merk dit op naar aanleiding van de wijze waarop de heer Stoffelen de rechterlijke tussenkomst als het ware heeft weggewimpeld door te constateren, terecht overigens, dat een voorlopig getuigenverhoor bijna altijd wordt toegewezen. Dat wordt dan toegewezen omdat de rechter constateert dat hetgeen de betrokken partij verklaart dat de getuigen naar voren zouden kunnen brengen, kan bijdragen tot het vaststellen van een te bewijzen opgedragen of aangeboden feit. Dat is een totaal andere positie dan bij een parlementaire enquête, terwijl bovendien dan die rechterlijke tussenkomst daar een drempel is en een en ander bij een enquête zal gebeuren in een veel ruimer kader op verlangen van de belanghebbende.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Het is echt toeval dat ik op het punt stond een tekst uit te spreken, die een antwoord is op deze interruptie. Ik vervolg mijn poging tot betoegen.

De regeringscommissaris heeft gezegd: de vervolging ter zake van het niet nakomen van die verplichtingen is opgedragen aan de rechterlijke macht. Daarbij is de procedure bij de wet voor strafzaken voor de arrondissementsrechtbank van toepassing verklaard. Aldus wordt voldaan aan het vereiste van artikel 5 van het Europees Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden.

Het tweede antwoord is – ik moet het zeggen – dat er kennelijk sprake is van een beduidend misverstand als ik het betoog van de heer Kaland op mij laat inwerken. Immers, het is niet de minderheid die beslist tot het oproepen van de getuigen, zoals de mede-initiatiefnemer duidelijk gezegd heeft. De enquête zal plaatsvinden als de minderheid na afweging daartoe besluit. Als het tot een enquête komt, is het vervolgens de enquêtecommissie ofwel de meerderheid die beslist over de nadere aanduiding van het onderwerp, de vraag hoe het onderzoek verricht zal worden – inschakeling van externe deskundigen of niet – wat het tijdpad is, welke getuigen worden....

Stoffelen

De heer **Kaland** (CDA): Ik ben erg gehandicapt in mijn spraakvermogen, zodat ik helaas niet in tweede instantie aan de discussie kan meedoen, maar dit wil ik nog wel even rechtzetten. Er bestaat onzerzijds geen enkel misverstand hierover, tenzij de heer Stoffelen die lege dop wil geven via het minderheidsenquêterecht. Het is toch ondenkbaar dat het minderheidsenquêterecht wordt toegewezen en dat iemand uit die minderheid een getuige wil oproepen waarna de meerderheid dat afwijst?

De heer **Stoffelen** (PvdA): De initiatiefnemers kijken daar anders tegenaan, Voorzitter, en ik zal uitleggen waarom en wat de politieke realiteit zal zijn, zoals de heer Kaland wel degelijk bekend is.

Meerderheid en minderheid zijn op elkaar aangewezen. Allen die hebben opgemerkt – ik denk o.a. aan de heer Vis – dat er sprake is van innerlijke tegenstrijdigheid in het voorstel, hebben in die zin gelijk dat hoe dan ook bij de verdere bepaling van het onderwerp en in de verdere procedure de meerderheid en de minderheid op elkaar zijn aangewezen.

Als de wens van de minderheid om een enquête te houden, wordt ingewilligd, zal de meerderheid niet zeggen: Wij laten alles over aan die minderheid. Dat zal de realiteit niet zijn. Op het punt van de effectiviteit kom ik overigens nog nader terug. Het ging mij nu om de vraag of redelijkerwijs kan worden aangevoerd dat het minderheidsenquêterecht een inbreuk betekent op grondrechten. Zowel gezien het betoog van de regeringscommissaris alsook gezien het belangwekkende werk van de heer Boon meen ik die vraag ontkenkend te moeten beantwoorden.

Als er al problemen zijn in de relatie tussen enquête en Grondwet, zijn dat problemen die ios staan van de vraag of het een meerderheids- of minderheidsenquête betreft. Die bezwaren gelden hoe dan ook en kunnen derhalve redelijkerwijs niet bij dit voorstel worden aangevoerd.

Tenslotte kom ik te spreken over een eventuele behoefte aan het minderheidsenquêterecht in samenhang met de effectiviteit. In dit verband is de term 'lege huls' genoemd. Ik begrijp de in dit verband genoemde bezwaren zeer wel. Het gaat immers om serieuze bezwaren.

Verwezen is naar de geschiedenis van het enquêterecht. Voorzover zich problemen hebben voorgedaan,

hadden ze een theoretische en niet een praktische betekenis. Ik herhaal hetgeen door ons aan de overzijde is gezegd, aangevuld met enkele andere punten. Ik constateer, dat de gehouden enquêtes betrekking hadden op de accijns op het zout, de concessie tot landaanwinning, verdieping van het vaarwater in de mond van het Zwolse Diep, de toestand van de Maas en van de Zuid-Willemsvaart, de zeemacht die Nederland behoeft, de toestand van de koopvaardijvloot, de besmettelijke longziekte onder het rundvee, de exploitatie van de spoorwegen, het tegengaan van overmatige arbeid en de toestand in fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid, de gezondheid en het welzijn der werklieden, het regeringsbeleid in de jaren 1940–1945 en tenslotte de RSV-enquête.

Deze opsomming is overigens niet volledig. De volgende verzoeken tot het houden van een parlementaire enquête zijn niet gehonoreerd en ook nu zal de opsomming niet volledig zijn: het verzoek tot een enquête naar de toestand van de nationale zeevisserij, naar het misbruik van sterke drank, naar de aanbesteding van de leverantie van koperen muntplaatjes voor Nederlands Indië, naar onoerbare beïnvloeding van de verkiezingen in Limburg, naar de inrichting van een departement van algemeen bestuur en naar de zaak-Oss.

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Mijn stem is nog goed en daarom kan ik de heer Kaland even te hulp snellen. Wij hebben gevraagd naar voorbeelden uit de laatste 20 jaar waarin de partij, waartoe de heer Stoffelen behoort, af en toe in de oppositie is geweest.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Zeker. Terecht merkt u op dat ik op het punt stond daarop in te gaan. Van de 200 initiatief-voorstellen zijn er 21 door de Eerste Kamer en 49 door de Tweede Kamer verworpen. Uiteraard kom ik nog terug op de realiteit van vandaag de dag.

Mijnheer de Voorzitter! Ik heb nagegaan bij welke onderwerpen serieus is overwogen tot een enquête te komen. Ook deze lijst is niet volledig; het is slechts een greep. Ik beperk mij tot de laatste 15, 20 jaar.

In overweging zijn geweest een enquête naar de concentratie van economische macht door fusies – het voorstel is verworpen –, een enquête naar het wapenaankoopbeleid, de

kwestie-Nieuw-Guinea, de zaak-Aantjes, het vervolgingsbeleid inzake politieke delinquenten uit de Tweede Wereldoorlog, de toekomst van de kernenergie, de koopsompolis-affaire, de affaire-Menten, de Lockheed-affaire, de gedachte van de heer Vis uit deze Kamer...

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Is er één voorbeeld bij van een voorstel van een minderheid die door een meerderheid werd verworpen, of gaat het slechts om zaken die serieus door iemand werden overwogen? Wij overwegen hier ook wel eens iets serieus, terwijl het dan om allerlei redenen niet doorgaat. Bij mijn beste weten heeft u nog geen enkel voorbeeld genoemd van een geval waarin een voorstel van een minderheid verworpen werd door de meerderheid.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Er is een aantal voorstellen in discussie geweest, zoals het voorstel tot het houden van een enquête over de concentratie van economische macht door fusies. Dat voorstel is verworpen.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Dat is het voorbeeld!

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat is inderdaad een zeer reëel voorbeeld. Ik maak even mijn lijst af van onderwerpen die in discussie zijn geweest. Ik was bij de gedachte van de heer Vis; ik weet niet of hij die in een voorstel verwerkt had, maar de gedachte is in ieder geval in discussie geweest. Verder noem ik de Arabische boycot, sancties tegen Rhodesië, schrootfraude in de EGKS en de helmenaffaire.

Vervolgens de vraag, of die besprekingen in alle gevallen tot een formeel voorstel hebben geleid. Neen, dat is juist.

De heer **Vermeer** (PvdA): De helmenaffaire wel.

De heer **Stoffelen** (PvdA): In een aantal gevallen werd er wel degelijk een voorstel gedaan, dat verworpen werd. In andere gevallen gold in belangrijke mate wat de heer Vis opmerkte. Ik moet bekennen dat ik de gewoontes aan de overzijde aanzienlijk beter ken dan die in dit huis. Natuurlijk wordt een gedachte vooraf besproken met woordvoerders van andere fracties, al dan niet in commissieverband. Ik weet ook dat de neiging om een voorstel in te dienen dat zeker verworpen zal worden, niet altijd even groot is.

Stoffelen

En het is de realiteit, zoals de heer Vis stelde, dat wel degelijk het enkele feit van het niet bestaan van een recht van enquête voor een minderheid zijn werking heeft. Denken leden van dit huis werkelijk dat de Tweede Kamer vier keer een voorstel aanneemt, wetend dat er ernstige aarzelingen in dit huis zijn, als het alleen zou gaan om een historisch probleem of om een gril van een enkeling? Dat is niet de realiteit.

Vervolgens is de vraag aan de orde, of het middel effectief is. De heer Kaland heeft erover gesproken dat bij het politieke debat een bepaalde motie verworpen werd. Ik ben het geheel met mijn mede-initiatiefnemer eens dat de essentie van een enquête het verkrijgen van informatie is, om de Kamer in staat te stellen, op basis daarvan tot een politiek oordeel te komen.

De RSV-enquête is een groot succes geweest en een schok voor velen, die hopelijk nog lang zal doorwerken. De vraag wat er vervolgens in de politieke beoordeling gebeurt, staat in beginsel los van het doel van de enquête. Men kan dus niet met recht tegenwerpen dat de effectiviteit van de enquête gering zou zijn als niet steeds in die politieke beoordeling één bepaald oordeel het won. Dat is niet de realiteit.

Waarom doet de Tweede Kamer – ik vind dit een reële vraag van de heer Kaland – niet eerst ervaring op met de praktijk waarbij de meerderheid zich loyaal en royaal opstelt tegenover een minderheid?

Deze vraag is ook aan de overzijde aan de orde geweest. De initiatiefnemers hebben toen tot de VVD-woordvoerder Wiebenga in stellende zin gezegd: Het is van tweeën één. Of het betekent dat de meerderheid, als een betekende minderheid een aanvraag indient, die aanvraag honoreert. Dan ligt deze vraag voor de hand: als het om zoiets wezenlijks gaat, waarom zouden wij dat dan niet vastleggen? Of is het toch waar wat ik in de woorden van de heer Kaland hoorde?

Wanneer serieuze voorstellen gedaan worden, worden ze ingewilligd. Dan is het dus zeker nodig om de opstelling echt vast te leggen. Waarom is dat nodig? Ik citeer in de richting van de heer Geertsema een stuk uit het betoog van een andere bekende liberaal, de heer Oud, uit het Constitutioneel recht van het Koninkrijk der Nederlanden I, Zwolle, 1947, de bladzijden 678 en 679.

Oud spreekt hier over de zaak-Oss in een discussie met het lid De Geer: 'In de gedachtengang van De Geer zou het besluit daartoe immers altijd het karakter dragen van een votum van wantrouwen in de minister.' 'In welke positie toch komt – zoo vroeg ik – een Minister wanneer de Kamer als het ware zegt: gij, Minister, gij zijt niet in staat, om de noodige inlichtingen te verschaffen en dus moet de Kamer zich die zelf verschaffen.'

'Een besluit der Kamer, op een dergelijke overweging gegrond, zou evenzeer een votum van wantrouwen zijn als een motie van afkeuring tegen een minister, die geen inlichtingen verschaffen wil. Aldus, zo constateerde ik, betekent een politieke enquête per se het uitspreken van wantrouwen. Tegen deze opvatting kwam ik op, omdat men aldus in de parlementaire enquête een element ging brengen, dat er niet in behoorde te liggen.'

'Interpellatie en enquête dienden uitsluitend beschouwd te worden als middelen om de nodige informatie te bekomen. Of aanleiding zou bestaan het regeerbeleid af te keuren, behoorde eerst aan de orde te zijn, wanneer de informatie verkregen was. Waarom, zo vroeg ik, ziet men, waar het over regeringsdaden gaat, in het besluit tot het houden ener interpellatie op zichzelf geen votum van afkeuring en in dat tot het houden ener enquête wel? Voor dit onderscheid zag ik geen grond.

Er volgde uit door De Geer verdedigde opvatting – die blijkens de beslissingen over politieke enquêtes door mij vermeld, in het algemeen de opvatting der Kamer schijnt te zijn – nog iets anders. Zij leidt er toe, dat het recht van controle voor de oppositie aan banden wordt gelegd. Ik wees er reeds eerder op, dat in de moderne parlementaire praktijk de tegenstelling niet meer is die tussen Regering en Parlement, doch die tussen regeringsmeerderheid en oppositie.'

Ik herhaal dat ik Oud citeer. Ik citeer niet het rapport-Biesheuvel over de invloed van kiezers op de beleidsvorming en de kabinetsformatie. Ik citeer Oud uit 1947. 'Daarom is het onbevredigend, dat de oppositie voor het toepassen van een middel van controle afhankelijk is van de medewerking der meerderheid.

Wij zagen, dat bij het recht van interpellatie de praktijk ten onzent is, dat de Kamer in den regel zelfs aan een vertegenwoordiger ener kleine minderheid de toepassing van dat

recht vergunt. Het gevolg daarvan is, dat in het verlenen van een verlot tot interpelleren nimmer een uiting van wantrouwen jegens de regering wordt gezien.

Zou deze praktijk ook ten aanzien van het recht van enquête ingang hebben gevonden, dan zouden voorstellen tot het houden ener politieke enquête niet tot de partijstrijd aanleiding hebben behoeven te geven, die men daarbij thans herhaaldelijk kon waarnemen.'

Mijnheer de Voorzitter! Als dit de realiteit is, zou dan niet eerst praktijk moeten worden opgedaan met minder vergaande middelen? Ik herhaal wat wij aan de overzijde hebben gezegd. Uiteraard ligt het voor de hand dat een ieder die overweegt, een parlementaire enquête aan te vragen, zich eerst afvraagt of het niet mogelijk is deze behoefte aan informatie te bevredigen via een minder vergaand middel. Natuurlijk, maar de realiteit is dat het neerkomt op deze vraag: als een minderheid besluit – op goede gronden, naar het oordeel van die minderheid – tot het aanvragen van een enquête, is die minderheid dan aan de meerderheid overgeleverd?

Wat dat betreft wil ik allereerst het antwoord geven op de vraag over de betekenis van het voorstel voor de oppositie. Dat het voorstel voor de oppositie van betekenis is, zal ik niet ontkennen. Ik moet hier toch weergeven wat wij ook aan de overkant hebben gedaan. Minister Van Thijn heeft al uitgelegd, dat volgens de handboeken het parlementaire stelsel tot ontplooiing is gekomen, toen in 1721 Walpole de eerste prime minister werd die verantwoording aflegde aan het toenmalige Lagerhuis.

Hij zei verder: 'Het is niet waar; het parlementaire stelsel is pas tot volle ontplooiing gekomen, toen zich vier jaar later een oppositie tegen de heer Walpole begon af te tekenen onder leiding van Lord Bolingbroke, de eerste oppositieleider in de parlementaire geschiedenis aller tijden, die tot 1742 bezig is geweest om zijn grote ideaal te bereiken, namelijk de omverwerping van de regering van de heer Walpole.

Dat is de essentie van de parlementaire democratie; het bestaan van de oppositie, de levenskansen van de oppositie en de mogelijkheden die een oppositie in ons bestel krijgt niet alleen om een regering dwars te zitten, maar om geleidelijk ook een machtswisseling tot stand te brengen. Dat is het zout in de pap.'

Stoffelen

Tot zover het citaat van oud-minister Van Thijn. In dat kader wil ik ook een reactie geven op wat de heer Kaland heeft gezegd. Dat is namelijk het volgende: 'Mocht echter, hetgeen wij niet hopen, een verdergaande verstrengeling van macht tussen kamermeerderheid en kabinet bij de komende coalities, hoe dan ook samengesteld, zich nog duidelijker gaan manifesteren en een structureel karakter krijgen, dan zouden wij ons standpunt over de bijzondere positie van de oppositie moeten heroverwegen.' Dit is een hoopgevende tekst.

Dit geeft aan, dat er kennelijk van alles wegdrukkende, zeer zwaarwegende principiële bezwaren geen sprake is. Verder wordt wel degelijk de relevantie erkend van één van de drie argumenten die de initiatiefnemers voor hun voorstel hebben genoemd. Natuurlijk, zoals de commissie-Biesheuvel terecht heeft opgemerkt, heeft ieder regeerakkoord, laat staan een gedetailleerd regeerakkoord, laat staan een gedetailleerd regeerakkoord dat een feitelijke binding oplevert van leden van de regeringsfracties, zijn betekenis. Ik constateer, dat de laatste jaren, althans voor de oppositie, die betekenis zeer reëel is geweest. Kunt u zich voorstellen dat ik mij één moment afvroeg – want niets menselijks is mij vreemd – wie beter in staat is na te gaan, waaraan de oppositie behoefte heeft: de vertegenwoordigers van de oppositie of de vertegenwoordigers – met alle respect – van de partijen die decennia deel hebben uitgemaakt van de regering?

De heer **Kaland** (CDA): Tijdens het kabinet-Den Uyl was mijn partij in de oppositie. Wij weten heel goed wat dat is!

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat geeft hoop.

Het zou echter, zoals mijn mede-initiatiefnemer al heeft opgemerkt, een misverstand zijn, het onderwerp te beperken tot alleen de rechten van de oppositie en de essentiële betekenis die dit heeft in de parlementaire democratie. Het is het recht van minderheden. Ik durf de stelling aan, dat het zeer wel denkbaar is, dat er belangwekkende verschillen zijn tussen twee regeringspartijen, tussen twee regeringsfracties.

De verleiding om een ander initiatief-voorstel te noemen is uitzonderlijk groot. Ik zal dat echter

niet doen. Het is zeer wel denkbaar, dat ten aanzien van punten van zwaarwegende politieke betekenis één van de regeringsfracties nadrukkelijk behoefte heeft aan een nader onderzoek naar onderwerpen die voor die fractie, voor die partij, van principiële betekenis zijn. Daarom is het ook zo belangwekkend en een politieke realiteit, dat dit voorstel inderdaad – en ik corrigeer mij zelf – wordt ingediend door een vertegenwoordiger van een thans regeringspartij zijnde partij, het CDA, en een vertegenwoordiger van een thans nog oppositiepartij zijnde partij, de PvdA.

Daarom is het van betekenis dat er in de Tweede Kamer feitelijk wel degelijk sprake was van een consensus, met enerzijds een niet bepaald als links-revolutionair te boek staande heer Mateman en anderzijds vertegenwoordigers van de PSP en CPN. Meer dan twee derde meerderheid, voor de vierde keer. Dat komt niet vaak voor. Het is de vraag of dit punt op zichzelf toch niet enige relevantie heeft.

Ik kom tot mijn afronding. In wezen gaat het wel degelijk om de vraag of democratie uitsluitend de besluitvorming is door 50% van een vertegenwoordigend lichaam plus één, of dat het meer is. Het spijt mij, ik kan het niet anders uitdrukken. Natuurlijk heeft de heer Kaland gelijk als hij zegt dat in officiële zin alleen rechten geëerbiedigd, gerespecteerd kunnen worden die erkend zijn. Maar dat is niet de vraag waar het om gaat.

De vraag is of feitelijk meerderheden beseffen dat minderheden ook aan hun trekken moeten kunnen komen. Dit is een vraag die ver uitstijgt boven de behandeling van dit initiatief-voorstel. Ik heb er geen behoefte aan voorspellingen te doen. Ik realiseer mij zeer wel dat het bij de komende kabinetsformatie, hoe ook de uitkomst van de verkiezingen zal zijn, zal komen tot een regeringsvorming waarbij het voor ieder van de regeringspartijen van wezenlijke betekenis is dat democratie meer is dan de helft plus één.

Moet ik hier de voorbeelden gaan noemen waaruit het overduidelijk blijkt dat bij tal van onderwerpen het wezen van de democratie is, dat niet simpel en alleen een meerderheid van bij voorbeeld VVD en PvdA geldt bij andere onderwerpen?

Natuurlijk is het – de heer Geertsema heeft er in ander verband wel eens enige opmerkingen over gemaakt – van grote betekenis dat

met name in de combinatie van twee partijen die geen van beide de meerderheid hebben, beseft wordt dat democratie meer is dan de helft van de stemmen plus één. Dat is de vraag die hier aan de orde is. Dat is de vraag die volgens de Tweede Kamer hier voor de vierde keer aan de orde is.

Wij vragen ieder lid van de Kamer nadrukkelijk, ik sluit mij hierin aan bij mijn mede-initiatiefnemer, het standpunt nader te overwegen en te beseffen dat de betekenis van dit voorstel in essentie, hoe belangrijk het voorstel ook is, ook ver uitgaat boven de stemming alleen over dit voorstel.

De beraadslaging wordt geschorst.

De **Voorzitter**: Ik heb een verzoek aan de Kamer, speciaal aan degenen die aan de discussie over dit wetsvoorstel deelnemen. Ik stel voor dat wij de tweede termijn van dit wetsvoorstel over tien minuten aanvangen, dan hebben wij inmiddels de gelegenheid om twee andere wetsvoorstellen af te handelen.

Daartoe wordt besloten.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het voorstel van rijkswet **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van een bepaling inzake het geven van inlichtingen door de ministers en de staatssecretarissen (19014, R 1284)**.

De beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **De Korte**: Mijnheer de Voorzitter! Ik kom graag terug op de opmerkingen van de geachte afgevaardigde de heer Postma. Ik ben hem natuurlijk dankbaar voor zijn compliment aan mij over mijn inwerken, maar ik denk dat dit compliment moet worden doorgeleid naar de uitstekende staf van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Er was even een schorsingstijd nodig voor mijn antwoord, omdat de zeer boeiende opmerkingen van de heer Postma nogal ver reikten, zelfs verder dan de strekking van het wetsontwerp.

De heer Postma wil op grond van argumenten tot overeenstemming komen. Ik verwelkom consensus, maar als liberaal streef ik niet tot elke prijs naar consensus. In die zij blijf ik

De Korte

bij mijn opmerkingen van hedenmoren. Geen eenheidsstaat zijn wij en dat moeten wij ook nooit worden.

Vervolgens wil ik iets zeggen over de opmerking van de heer Postma met betrekking tot de overbodigheid van het expliciet opnemen van het vragenrecht van kamerleden in de Grondwet. Ik vond zijn standpunt genuanceerd. Ik begrijp, dat, gegeven het gemis aan kennis van de parlementaire historie bij een aantal mensen die het betreft, de heer Postma het expliciet opnemen van dit artikel kan billijken.

De heer Postma heeft ook een opmerking gemaakt over de 'aanwijzing' en over artikel 5 van het reglement van orde van de ministerraad. Het betreft de aanwijzing dat een bewindspersoon die een beroep wil doen op verschoningsgrond ex artikel 68, dit aan de orde stelt in de ministerraad. Is die aanwijzing gezien het reglement van orde van de ministerraad, niet overbodig, zo vroeg de heer Postma.

Naar mijn mening is een dergelijke aanwijzing wel nuttig. Waarom? Bij een beroep op de verschoningsgrond wordt hierdoor extra zorgvuldigheid betracht. Eigenlijk geldt hierbij hetzelfde verhaal als bij het individueel vragenrecht: het expliciet opnemen van de aanwijzing verschaft een extra waarborg.

De heer Postma vroeg ook nog of in de toekomst de ministeriële verantwoordelijkheid niet te snel schuil zou gaan achter de collectieve ministeriële verantwoordelijkheid. Ik deel die vrees niet. In artikel 68 wordt uitdrukkelijk over de ministers en de staatssecretarissen gesproken en niet over het collectief van ministers en staatssecretarissen. Zij blijven individueel aanspreekbaar.

Bovendien schept de betrokken minister zich via die aanwijzing de gelegenheid om in de ministerraad de betrokken kwestie aan de orde te stellen zonder dat daar een collectief besluit behoeft te vallen.

De heer Postma heeft nog enkele interessante opmerkingen gemaakt over de artikelen 13 en 10 in relatie tot artikel 68. De heer Postma vroeg of artikel 13 als het ware niet bovengeschiedt was aan artikel 68, terwijl artikel 10 eigenlijk ondergeschikt is aan artikel 68. De regering zou nooit een brief kunnen openen, tenzij op last van de rechter Artikel 68 opent geen mogelijkheden om 13 te omzeilen. Gebruikmaking van artikel 68 zou onder omstandigheden

wel degelijk met zich kunnen brengen dat inlichtingen worden gegeven die de privacy schenden.

Wat dit laatste betreft, merk ik op dat een openbare verstrekking van dit soort gegevens met het oog op privacybescherming, zelden plaatsvindt. Mag ik in dezen naar consensus met de heer Postma zoeken door te stellen dat er in juridische zin veeleer sprake is van nevenschikking, hoewel het in de praktijk anders kan uitpakken?

Ik kom toe aan het laatste punt waarover de heer Postma sprak. Dat betreft de aanvankelijke weigering. Zijn vraag was: nemen wij met betrekking tot de aanvankelijke weigering niet met de ene hand terug wat wij met de andere hand hebben gegeven? Ik vind dat er op dit punt eigenlijk geen verschil van mening bestaat.

In het geval dat een individueel kamerlid persisteert op het verkrijgen van een aanvankelijk geweigerde inlichting, zal de minister alsnog de gevraagde inlichting moeten geven, dan wel een uitdrukkelijk beroep moeten doen op de verschoningsgrond. Kortom, het lijkt mij toe dat er op dit punt consensus bestaat. Ik hoop dat ik hiermee adequaat de boeiende opmerkingen en vragen van de heer Postma heb beantwoord.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Zoals ook bij de voorgaande wetsvoorstellen het geval is, zal de afhandelingsplaatsvinden na die van het wetsvoorstel 19 300.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van de wetsvoorstellen:

Wijziging van de bepalingen in de Kieswet, de gemeentewet en de Provinciewet betreffende de uitsluiting van het kiesrecht en van de verkiesbaarheid alsmede regeling van de uitoefening van het kiesrecht door hen aan wie rechtmatig hun vrijheid is ontnomen;

Wijziging van het Wetboek van Strafrecht en enkele andere wetten, inzake de ontzetting van het kiesrecht (18973, nrs. 2 en 4).

De beraadslaging wordt hervat.

Minister **Korthals Altes**: Mijnheer de Voorzitter! Het verheugt mij dat ik

mevrouw Van der Meer, die gisteren ziek was, weer gezond en wel in de Kamer aantref, zodat ik haar opmerkingen die zijn uitgesproken door de heer Van Veldhuizen alsnog rechtstreeks aan haar kan beantwoorden. Ik hoop dat de heer Van Veldhuizen intussen zo zeer door de materie is geboeid dat het antwoord hem ook nog persoonlijk aanspreekt.

Mevrouw Van der Meer heeft door de heer Van Veldhuizen de aandacht erop doen vestigen dat er een probleem is gerezen in verband met artikel 32 van de Krankzinnigenwet als gevolg van het Winterwerp-arrest van het Europese Hof voor de rechten van de mens. In het betoog klonk enige verontwaardiging door over het voorkomen in de memorie van toelichting van de door ons als onjuist gekwalificeerde passage.

Ik kan niet meer doen, Mijnheer de Voorzitter, dan herhalen hetgeen reeds in de memorie van antwoord is gezegd, namelijk dat wij de fout niet alleen gemaakt hebben maar dat wij deze ook betreuren. Maar, wij moeten daarbij wel de juiste proporties in het oog houden. Het betreft hier geen fout in de wetstekst, maar een onjuiste weergave van het geldend recht in de memorie van toelichting. Ook als in deze Kamer geen vragen over deze passage zouden zijn gesteld, zou de memorie van toelichting, naar ik aanneem, niet tot een onjuiste toepassing van artikel B3, eerste lid, aanhef en onder b, van de Kieswet hebben geleid.

De bepaling houdt in, dat uitsluitend personen die wegens een geestelijke stoornis door de rechter onder curatele zijn gesteld, van het kiesrecht zijn uitgesloten. Mijn ambtgenoot van Binnenlandse Zaken en niet ik, zoals mevrouw Van der Meer meende, zal in de circulaire aan de gemeenten die hij in verband met de onderhavige wijziging van de Kieswet doet uitgaan, de gemeenten waarschijnlijk ten overvloede op de betekenis van de bepaling wijzen. Ik mag echter dit onderdeel van mijn antwoord besluiten met mijn erkentelijkheid te betuigen voor het feit dat dank zij deze interventie de fout in de memorie van toelichting is hersteld.

Demente bejaarden die niet onder curatele zijn gesteld, zijn niet uitgesloten van het kiesrecht. Artikel 54, tweede lid, van de Grondwet biedt hiertoe ook geen mogelijkheid, zoals in de nota naar aanleiding van het eindverslag aan de Tweede Kamer reeds is uiteengezet. Ik vermeld dit naar aanleiding van een

Korthals Altes

opmerking die aan het slot van de interventie van mevrouw Van der Meer is gemaakt.

Het buiten toepassing blijven van artikel 32 van de Krankzinnigenwet vloeit voort uit een uitspraak van het Europese Hof in de zaak Winterwerp in samenhang met artikel 94 van de Grondwet.

Van de vervallenverklaring van artikel 32 van de Krankzinnigenwet bij wet is destijds afgezien, waarschijnlijk omdat werd aangenomen dat een daartoe strekkend wetsvoorstel niet meer het ontwerp van Wet bijzondere opnemings psychiatrische ziekenhuizen zou inhalen. Daar kunnen wij thans anders over denken.

Het praktische probleem waarvoor echter in die gedachtegang mijn ambtsvoorganger zich gesteld zag, betrof de vraag hoe men nu kan bewerkstelligen dat men weet dat de bepaling in de Krankzinnigenwet inzake het verlies van rechtswege van het beheer over goederen buiten toepassing blijft.

Geopteerd is toen voor de in de memorie van antwoord aan deze Kamer vermelde richtlijnen aan het Openbaar Ministerie. Deze richtlijnen strekken ertoe om in elk geval van een rechterlijke machtiging tot plaatsing in een psychiatrisch ziekenhuis, een uitspraak van een rechter uit te lokken inzake de handelingsonbekwaamheid van de betrokkene. Deze richtlijnen scheppen geen nieuw recht, maar hebben tot doel het geldend recht tot uitdrukking te brengen. Ik kan niets afkeurenswaardigs zien in het geven van dergelijke richtlijnen.

Het komt wel vaker voor dat in de gevallen die zich daartoe lenen, door middel van circulaire, mededelingen of richtlijnen, de uitvoerende instanties erop wordt gewezen dat de bepalingen van het nationale recht in strijd bleken te zijn met bepalingen van internationaal recht en dat de bepalingen van het nationale recht vooruitlopend op een wijziging daarvan niet of op een andere wijze moeten worden toegepast.

Inmiddels is met betrekking tot het onderhavige probleem, zoals reeds in de memorie van antwoord ter sprake kwam, gebleken dat de richtlijnen niet voldoende duidelijkheid omtrent het geldende recht hebben kunnen scheppen. Bovendien zijn de richtlijnen van 1980, nader toegelicht in 1981, inmiddels verouderd, omdat daarin alleen de mogelijkheid van

ondercuratelestelling wordt genoemd, terwijl de mogelijkheid van het ook door mevrouw Van der Meer vermelde beschermingsbewind nog niet kon worden vermeld, omdat die mogelijkheid in werking trad op 1 september 1982. Overigens is aan het Openbaar Ministerie deze wettelijke voorziening intussen bekend.

Mevrouw Van der Meer heeft kans gezien mij op nog een fout te wijzen, die ik bij dezen wil herstellen. Ik zal overleg voeren met de staatssecretaris van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om te bezien of het wenselijk is, te bevorderen dat alsnog de artikelen 32 en 33 van de Krankzinnigenwet bij wetswijziging vervallen worden verklaard. De verwijzing naar een niet meer bestaande staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne, een begrip dat ook al niet meer bestaat in ons staatsbestel, berust inderdaad op een vergissing. Ik hoop met dit alles genoegzaam op de vragen en opmerkingen van mevrouw Van der Meer, uitgesproken door de heer Van Veldhuizen, te zijn ingegaan.

De beraadslaging wordt gesloten.

De wetsvoorstellen worden zonder stemming aangenomen.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

Voorzitter: Steenkamp

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van het voorstel van rijkswet **van de leden Van der Burg en Stoffelen tot het in overweging nemen van een voorstel tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het recht van onderzoek (enquête) (19029, R 1286)**.

De beraadslaging wordt hervat.

□

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Voorzitter! U bent even weg geweest. Voor de heer Kaland komt echter een stand-in vanwege een gebrek aan stem van de heer Kaland. Het spijt mij voor de heer Kaland. Het spijt mij voor de indieners. Het spijt mij voor de Kamer. Wij hebben hier echter geen sportartsen die, zoals in de sport gebruikelijk is, degene die door kwalen wordt overvallen, onmiddellijk weer oplappen. U zult het dus met

mijn reactie namens de CDA-fractie moeten stellen.

Om te beginnen wil ik de indieners van het initiatiefvoorstel buitengewoon hartelijk dank zeggen voor de zeer uitvoerige wijze waarop zij ons geantwoord hebben en voor de kwaliteit en het animo waarmee zij dat gedaan hebben. Dat zij ons daardoor nog niet hebben overtuigd, zal dadelijk blijken. Het komt echter de kwaliteit van dit debat ten goede dat zij daar zoveel moeite in gestopt hebben.

De heer Van der Burg begon met erop te wijzen dat het zo goed was dat dit initiatiefvoorstel al zo kort na de indiening in juni 1985 hier behandeld kon worden. Ik moet eerlijk zeggen dat ik dit niet beschouw als één van de hoogtepunten van het debat vandaag. Waarom niet? Bij de grondwetsherzieningen die wij hier dezer dagen behandelen – er zijn er meer aan de orde – is bij herhaling gezegd dat met grondwetsherzieningen grote zorgvuldigheid moet worden betracht en dat juist een hoog tempo waardoor binnen enkele maanden een initiatiefvoorstel tot en met de Eerste Kamer behandeld kan worden, op zichzelf geen goede procedure is voor grondwetsherziening.

Wij zijn een groot voorstander van een snel tempo bij formele wetgeving. Bij grondwetsherziening behoort het naar onze mening echter rustig toe te gaan. De indieners hadden niet meer tijd. Het zij hun dus vergeven. Ik wilde dit echter even kwijt.

Op onze vraag waarom nu zo kort nadat het vorige grondwetsvoorstel op dit punt via het amendement-Faber in deze Kamer is verworpen, weer een voorstel ingediend moest worden, zij het dat het aantal leden van één vijfde in één derde is gewijzigd, heeft de heer Van der Burg een aantal argumenten genoemd.

Eén daarvan was dat de discussie in de afgelopen tweeënehalf à drie jaar meer is gerijpt. Ik wil de indieners erop wijzen dat de discussie pas is begonnen na het indienen van het amendement-Faber. Of deze al gerijpt is, blijkt voorshands nog niet uit dit debat. Wij zijn namelijk nog niet bij een consensus aangeland. Voor die tijd was er echter nauwelijks enige discussie in dit land, althans over dit onderwerp.

Een ander argument dat hij heeft genoemd, is de sterk toegenomen betekenis van het regeerakkoord. In die tweeënehalf jaar heb ik mij

Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn

afgevraagd of ik even terug mag kijken naar de periode van 1973 tot 1977. Wij hadden toen het kabinet-Den Uyl met een zeer moeizaam en overigens ook gedetailleerd regeerakkoord. Waarom was dit moeizaam? Eén van de fracties was parlementair aan dat kabinet gecommiteerd en twee andere extraparlamentair. Dat was dus een bijzondere situatie, maar er was een strak regeerakkoord.

Ik wil daarmee aangeven dat de betekenis van het begrip regeerakkoord, hoe strak of hoe gedetailleerd dan ook, nog niet wil zeggen dat er zo'n vermenging van de macht tussen de meerderheid en de regering behoeft plaats te vinden dat er daardoor geen controle op de macht meer mogelijk is. Regeerakkoorden hebben trouwens ook in de recente parlementaire geschiedenis sterk gewisseld in gedetailleerdheid. Of dit het probleem is bij de controle op de macht, waag ik te betwijfelen. Ik kom daar zo op terug.

Vervolgens is als aanleiding om opnieuw, zo kort na het vorige voorstel, met dit voorstel hier terug te komen, de RSV-enquête genoemd. De RSV-enquête is nu juist door ons genoemd als voorbeeld – de heren zijn niet goed ingegaan op die vraag – waarom het grondwettelijk verankerde minderheidsenquêterecht niet nodig was. Het is wel door hun beaamd, maar het kan naar onze mening geen reden zijn om er nu hier mee terug te komen, omdat de RSV-enquête geëntameerd door een minderheid nu juist mogelijk is geworden ondanks het ontbreken van dat grondwettelijk verankerde minderheidsenquêterecht.

Ik heb kennis genomen van het feit dat de regering heeft aangekondigd, te zullen contra-signeren als dit wetsvoorstel door deze Kamer zal worden aanvaard. Dat lijkt mij in dit geval in zoverre voor de hand te liggen, dat het gaat om een recht dat in de eerste plaats de Kamer, de Staten-Generaal – bedoeld als controlemiddel op de regering – aanbelangt. Hoezeer ook naar ons oordeel de regering zich, ook bij grondwetsherzieningen, een eigen oordeel over ieder initiatief-wetsvoorstel heeft te vormen – ik weet overigens niet of dat gebeurd is –, het ligt in dit geval in de rede dat dit eigen oordeel uiterst marginaal is, omdat het gaat om een typische bevoegdheid van het parlement ten opzichte van de regering.

Wat is het unieke, waarom wij uiteindelijk bezwaar hebben en houden tegen het grondwettelijk verankerde minderheidsenquêterecht? Het is immers een unicum in de hele democratie, dat de minderheid beslist wat de meerderheid moet doen. Het voorstel richt zich tegen de dictatuur van de meerderheid. De heer Stoffelen heeft daar behartigenswaardige dingen over gezegd, waarmee ik het volstrekt eens ben, maar ook daarop kom ik straks nog even terug.

Wat verandert het initiatiefvoorstel? Het verandert in het feit dat de minderheid beslist. Wordt het daar nu beter van? Ik wil toch nog één keer voorlezen, wat er staat in het in het ontwerp.

Het is geen minderheidsenquêterecht in de zuivere zin van het woord. Er staat: zij – dat zijn de kamers, die dat recht dus hebben – kunnen door een derde deel van het aantal leden worden verplicht, van dat recht gebruik te maken. De minderheid beslist dus, wat de meerderheid moet doen. Daarmee zou dit recht zich onderscheiden van ieder ander minderheidsrecht dat wij in dit land kennen.

Wij kennen klassieke grondrechten, typische rechten voor minderheden. Dat zijn echter rechten die de minderheden zelf hebben; zij strekken zich nu juist niet uit tot de beslissingsbevoegdheden van minderheden over meerderheden. Dat is een heel uniek iets, waar wij niet aan toe zijn.

Ik kom toe aan het punt dat de Tweede Kamer, die zich tot viermaal toe via deze grondwetgeving heeft uitgesproken, zich erbij neer zal moeten leggen, wanneer de Eerste Kamer – daar komt het, nu de regering heeft aangekondigd te zullen contra-signeren, op neer – niet instemt met het minderheidsenquêterecht. Onze stelling is andermaal dat de Tweede Kamer daarin niet behoeft te berusten; dat geldt ook voor de minderheid in deze Kamer.

Het is immers steeds weer mogelijk in een democratie – dat moet ook zo zijn – dat de meerderheid de minderheid respecteert en serieuze voorstellen van minderheden – wij hebben dat ook in eerste termijn gezegd – respecteert. Wij zullen zien, hoe dat gaat. Met de RSV-enquête is het goed gegaan en waarom zou het niet een tweede maal goed gaan?

In dat verband haal ik een aantal uitspraken van de heer Van der Burg aan waarmee ik grote problemen

heb, namelijk dat het een gunst is van de meerderheid voor de minderheid, dat de minderheid afhankelijk is van politieke luimen van de meerderheid en dat serieuze verzoeken van minderheden niet bestaan.

Ik vraag mij dan af, hoe wij in een democratie met elkaar omgaan, als wij verzoeken van minderheden zo betitelen. Het zou dan gaan om een gunst van de meerderheid; minderheden moeten niet afhankelijk zijn van politieke luimen van de meerderheid en serieuze verzoeken van minderheden bestaan niet.

Ik vind dat op zichzelf ernstig te betreuren, want in een volwassen democratie horen dergelijke begrippen naar ons oordeel niet thuis en moet een meerderheid, of het nu om enquêterecht gaat of om wat dan ook – bij wetgeving is het de gewoonte zaak van de wereld dat men in debatten constant de moeite doet om naar consensus te zoeken – met de opvattingen van de minderheid rekening houden.

Als wij daarmee ophouden, zou het heel slecht gaan met de democratie. Dat wil nog helemaal niet zeggen dat men bij wetgeving het beslissingsrecht naar de minderheid die dan toevallig in de oppositie verkeert gaat verleggen. Overigens kan dat iedereen op zijn beurt treffen. Misschien is het wel nuttig als dat iedereen op zijn beurt treft, maar daarvoor is de bereidheid van PvdA en VVD nodig om met elkaar te regeren.

Er ontstond een misverstand tussen de heer Kaland en de indieners over het succesvol zijn van de RSV-enquête. Zijn stelling is niet geweest dat de RSV-enquête geen succes was. Hij heeft juist gezegd dat de RSV-enquête een groot succes was wat betreft het onderzoek, maar dat is gebleken dat, toen het aankwam op het trekken van politieke conclusies, die minderheid wel degelijk van die meerderheid afhankelijk is. Ook bij het effectueren daarna van mogelijke maatregelen is het steeds weer de meerderheid die het zal moeten doen. Dat heeft de heer Kaland gezegd toen hij het had over effectiviteit.

Ik heb de laatste 20 jaar niet veel voorstellen gehoord ter zake. Er is er wel één in deze Kamer geweest. Het ging toen om een voorstel van een minderheid – een en ander voldeed toen niet aan het nieuwe criterium dat hier wordt voorgesteld, namelijk een derde van het aantal leden – voor een enquête dat door de meerderheid

Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn

is afgewezen. In de genoemde voorbeelden is steeds overwogen om een enquête te houden, zoals ook hier wel eens is overwogen om een enquête te houden naar de Tilburgse Hypotheekbank. Dat is allemaal niet doorgestaan om vele redenen.

Het zou mij op zichzelf verbazen wanneer bij het uiteindelijk niet indienen van een voorstel in het achterhoofd van de mensen de mogelijkheid zou hebben meegespeeld dat de meerderheid het niet zou honoreren. Als de oppositie bij iedere motie die door haar wordt ingediend, zou afwegen of die motie al of niet door de meerderheid wordt gesteund, dan zou de heer Dolman niet zoveel speeches behoeven te houden over de motie-inflatie die zich in de Tweede Kamer afspeelt.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Mijnheer de Voorzitter! Ik noem de enquête van 1968; het voorstel-Aarden over concentratie van economische macht en over de vragen: hoe komen fusies tot stand en hoe zou het fusiebeleid van de regering erop moeten reageren? Dit is officieel ingediend als voorstel. Er is ook op gereageerd. Het werd uitvoerig gesteund buiten de Kamer, maar het is niettemin verworpen. Dat was natuurlijk al een frustrerende ervaring, juist omdat het voorstel zo serieus was gebracht.

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Dat heb ik ook niet ontkend. Daarom heb ik ook gezegd: niet zoveel. Dat was het voorbeeld dat bekend is, evenals het voorstel dat in deze Kamer is ingediend. In beide kamers is er één voorbeeld van bekend. In deze Kamer is er ook eens een voorstel gedaan, niet zo lang geleden.

De heer **De Gaay Fortman** (PPR): Er heeft een ongelooflijke hoeveelheid werk gezeten in de voorbereiding van het voorstel-Aarden. Een aantal mensen is er een half jaar mee bezig geweest. Het is dan niet onbegrijpelijk dat ze vervolgens peilen of een dergelijk voorstel kans maakt op aanvaarding alvorens weer een halfjaar te gaan werken.

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Misschien kan er iets meer gepeild worden als er moties worden ingediend, maar die kosten geen half jaar tijd aan voorbereiding. Dat geef ik toe.

De heer Stoffelen heeft gezegd: kennelijk zijn de bezwaren van de CDA-fractie niet zo principieel, want de heer Kaland heeft nu al gezegd dat, mocht er een verdergaande verstrengeling van macht plaatshebben tussen de regering en de meerderheid van de Kamer – die steunt de regering – de CDA-fractie haar stelling zal heroverwegen.

Voorzitter! Dat is een zeer principiële opmerking van de fractie van het CDA. Waarom is dat zo? Wij willen daarmee zeggen dat wij er absoluut niet aan toe zijn om ons standpunt op te geven – want dat zit erin – als er een machtsverstrengeling aan de gang is tussen de meerderheid van de Kamer, die daarmee haar taak verwaarloost, en de regering.

De taak van de Kamer is om de regering te controleren. Ik heb reeds gezegd dat de regeerakkoorden naar onze mening daarvoor geen belemmering vormen. Zij maken het soms lastig bij afpraken over wetgeving. De controle van de macht wordt er zeker niet alleen door belemmerd. Wij zijn daarom voorshands niet bereid om ons standpunt op te geven, namelijk dat het mogelijk is om ook als Kamermeerderheid de regering te controleren.

Wij zullen ons veel meer moeten beraden over de vraag hoe dit in zijn werk moet gaan. Het is een taak voor de hele Kamer en zeker niet alleen voor de minderheid. Als wij die kant – noodgedwongen – uit zouden moeten gaan, gaat het slecht met onze democratie. Wanneer ik dit zou moeten doen, zou ik in feite het ordelijk functioneren van onze democratie hebben opgegeven door toe te geven, dat wij als meerderheid ons werk niet goed meer doen.

De vraag door welke zaken de controle op de macht bemoeilijkt wordt, is naar mijn overtuiging in dit debat wat erg eenzijdig gericht geweest op punten van het regeerakkoord, meerderheden-minderheden, coalitie-gedoe en strategisch monisme. Dit is een nieuw woord in dit verband, niet nieuw vandaag, maar nieuw in de laatste tijd. Naar onze overtuiging wordt de controle op de macht in hoge mate bemoeilijkt door de uiterst gecompliceerde wijze, waarop de Staat functioneert. Ik bedoel de steeds verder uitgedijde Staat. Wij kunnen ons de discussies over de verzorgingsstaat misschien nog eens in herinnering roepen. Wij kunnen ons daarbij afvragen hoe het komt dat niet alleen de macht zelf uiterst moeizaam functioneert, maar

dat ook de controle op de macht erg is bemoeilijkt. Gelukkig zijn er door verschillende politieke partijen voor de komende regeerperiode gedachten aangedragen om een beter functioneren van de Staat, de overheid op afstand en verkleining van de verzorgingsstaat tot stand te brengen.

Dit zou ook tot gevolg hebben dat het parlementaire stelsel weer veel beter kan functioneren. De eenzijdige gedachte dat dit aan meerderheden en minderheden ligt, is mij veel te beperkt. Het ligt zeker mede aan de problematiek van de uit haar krachten gegroeide overheid, die ook het parlement – meerderheid of minderheid – niet meer aan kan.

Wij hebben dus het geloof in het dualisme in het geheel niet verloren. Wij zijn ook het geloof niet toegedaan dat de democratie in ons land reeds ontaard is in de dictatuur van de helft plus één. Wij gaan er nog steeds vanuit dat het nodig is als meerderheid minderheden te respecteren. Wij achten dit iets anders dan het omdraaien van de beslissing: de meerderheid beslist. Dat is de reden, dat wij die kant niet uit willen. Overigens geldt dit voor het overgrote deel van mijn fractie.

De **Voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mee, dat de minister van Binnenlandse Zaken voor een spoedgesprek voor korte tijd is weggeroepen. Hij hoopt zo spoedig mogelijk weer in ons midden te zijn. Wij gaan natuurlijk gewoon door.

□

De heer **Abma** (SGP): Mijnheer de Voorzitter. Ik zal proberen de lengte van mijn tweede termijn omgekeerd evenredig te doen zijn met hetgeen vanachter de regeringstafel naar voren kwam. De heer Van der Burg heeft nog een hartstochtelijk beroep gedaan om de fracties van het CDA en de VVD over de streep te trekken. Hij noemde niet de drie kleine fracties, namens wie ik het woord voer. Misschien een te geringe minderheid! Voorts heeft de heer Van der Burg gezegd, dat een initiatiefvoorstel inzake grondwetsartikelen een zeer zeldzame vogel is in de parlementaire geschiedenis. Hij riep als precedent aan het voorstel van wijlen fractieleider Romme ter zake van de PBO.

De PBO heeft nogal wat onrust in het land verwekt. Als ik het goed heb, is van de PBO niet alles overgebleven. Vertaald in de termen van het voorstel dat nu aan de orde is, zeg ik:

Abma

misschien is zoveel als een meerderheidsenquête overgebleven van de voorgestelde minderheidsenquête.

Over politieke luimen heeft mevrouw Leyten al gesproken. Ik wil er niet uitvoerig op ingaan. Ik wil alleen dit vragen: wanneer politieke luimen de meerderheid parten kunnen spelen bij het beslissen over een verzoek, is het dan per definitie uitgesloten dat soortgelijke luimen aanwezig zijn bij het verzoeken om een dergelijke enquête?

De effectiviteit van enquêtes in het algemeen is opgehangen aan de uitkomst van de RSV-enquête. Je zou kunnen spreken van een bruto en een netto rendement. Bij bruto rendement denk ik aan de omvang van de rapportage en bij netto rendement aan de politieke gevolgen. Dergelijke gevolgen zijn afhankelijk van de meerderheid.

De heer Van der Burg heeft gezegd: toen de RSV-enquête werd toegestaan, zette ook de meerderheid zich in beweging. Wat zal er gebeuren, wanneer die meerderheid minder gewillig is, een onderzoek aan te pakken? Over de luimen zwijg ik dan maar.

Er is een tendens waarneembaar om aan minderheden, ook individuele kamerleden – ik denk aan een ander wetsvoorstel – meer faciliteiten toe te kennen. Over de inflatie van de middelen waarover de Kamer beschikt, heb ik in eerste termijn al uitvoerig gesproken. Ik wil nog op één omstandigheid wijzen. Ik denk aan de kamervragen.

Elk individueel kamerlid is het recht toegekend, dergelijke vragen te stellen. Ik zie de laatste tijd hoe langer hoe meer dat kamervragen ondertekend zijn door niet alleen verscheidene kamerleden, maar liefst ook door kamerleden uit verschillende fracties, naar ik denk om er meer gewicht aan toe te kennen. Ik vermoed dat dit iets zegt, namelijk: hoe kamerbreder, hoe beter, en dat de wal het schip begint te keren.

De woordvoerder van de VVD-fractie was bevreesd voor repercussies voor derden en belangen van derden. De heer Stoffelen heeft gezegd: bij de VVD zie ik een proces waarbij de optelling hoe langer hoe kleiner wordt en ten slotte maar één bezwaar is overgebleven. Als ik de heer Geertsema echter goed begrepen heb, is dat nog wel een heel dik bezwaar. Als ik dan denk aan de devaluatie van de middelen waarover ik heb gesproken en als ik denk aan

de luimen, die deze middag naar voren gekomen zijn, dan is er voor ons sprake van van X maal Y maal Z, geen optelling en geen aftrekking maar iets van een vermenigvuldiging.

Ik ben gisteren begonnen met uit te spreken dat wij moeite hadden. Na deze moeizame discussie kan de Kamer begrijpen dat het voor ons niet gemakkelijker wordt.

□

De heer **Vis** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Hoewel wij wat achterliggen op het door u geplande tijdschema wil ik toch de vrijheid nemen, een paar opmerkingen te maken.

Ik wil de initiatiefnemers dank zeggen voor hun uitvoerige en wat mij betreft ook deels overtuigende argumentatie. Ik vind dat zij zich zeer sterk hebben gemaakt voor hun zaak. Eerlijk gezegd wil ik wel toegeven dat de aarzelingen, die ik aanvankelijk had en die ik gisteren tot uitdrukking heb gebracht, zijn verminderd.

Er is ook iets gezegd over de argumentatie – ondertussen schijnt de 'Groningse school' te zijn ontstaan – met betrekking tot de deconstitucionalisering. Ik blijf het minder verstandig vinden van de initiatiefnemers dat zij die weg niet kiezen, hoewel ik enig begrip heb voor hun redenering dat dit een zo belangrijk onderwerp is, dat het in de Grondwet moet worden geregeld.

Maar ook bij deconstitucionalisering behoeft de Grondwet niet te worden uitgeschakeld. De mogelijkheid wordt geboden en het enige verschil is dat met enkelvoudige meerderheid het minderheidsrecht kan worden gecreëerd of afgeschaft. Ik ben het er dus niet echt mee eens, maar het is nu eenmaal hun verantwoordelijkheid.

Mijnheer de Voorzitter! De bezwaren tegen schending van de privacy – de nieuwe minister van Binnenlandse Zaken beheerst het Engels kennelijk goed en spreekt privacy uit als 'privesie' – en hebben door het betoog van de initiatiefnemers wel wat aan kracht verloren.

Het is de meerderheid, die de procedure bepaalt en de getuigen oproept. Het viel mij op dat de heer Kaland daar wat smalend over deed en dat begrijp ik niet zo goed. Hij maakte een gebaar van wij-weten-wel-hoe-dat-gaat. Moet ik dat uitleggen als een soort van mededeling, dat de minderheid dan wint? Ik vind het in ieder geval een overtuigend argument dat de meerderheid de procedure beheerst als het onderwerp is vastgesteld.

Mijnheer de Voorzitter! Ik wil ook nog enige woorden richten tot de tegenstanders, waaronder de heer Kaland die ondertussen tot sprake-loosheid is vervallen maar zich waardig liet vervangen door mevrouw Leyten. De Eerste Kamer schijnt nogal wat wantrouwen te hebben tegen de meerderheid van de Tweede Kamer, terwijl die meerderheid een groot vertrouwen heeft in de minderheid als het gaat om het gebruik van het enquêterecht. Ik vind nu dat juist op dit punt de Eerste Kamer enige bescheidenheid past.

Tot viermaal toe is bij ons een voorstel gedeponereerd. Deze Kamer is indertijd ingesteld om te waken tegen de waan van de dag en een bolwerk te vormen tegen allerlei gevaarlijke veranderingen. Zij zou zich moeten afvragen of het wel zo verstandig is deze mogelijkheid wederom te blokkeren. De Eerste Kamer zal er zelf ongetwijfeld weinig mee te maken krijgen.

□

De heer **Geertsema** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank allereerst de heer Stoffelen, met name voor zijn vriendelijke woorden aan mijn adres. Ik zou het ontzettend waarderen als hij een volgende maal op dezelfde plaats zat – in welke kwaliteit dan ook – en ik een betoog kon houden dat meer in zijn richting zou gaan dan vandaag het geval kan zijn.

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Misschien zit u daar dan ook wel!

De heer **Geertsema** (VVD): Persoonlijk heb ik geen enkele moeite met een coalitie van PvdA, D'66 en VVD. Ik geloof alleen dat mijn leeftijd een bezwaar kan vormen om naast de heer Stoffelen aan die tafel te zitten.

De **Voorzitter**: Ik stel voor, dat wij bij het onderwerp blijven.

De heer **Geertsema** (VVD): Jawel, maar ik moest even reageren op een interruptie van mevrouw Leyten.

De **Voorzitter**: Die interruptie heb ik goed gehoord!

De heer **Geertsema** (VVD): Ik moet ook een woord van dank aan dominee Abma uitspreken voor zijn Freudiaanse vergissing, waaruit bleek dat hij mij capabel acht om een van de moeilijkste functies in den lande uit te oefenen, namelijk het voorzitterschap van de VVD.

Voorzitter, ik kom tot een bespreking van het onderwerp. De heer Stoffelen citeerde prof. Oud. Mij is

Geertsema

geen enkele passage in woord of geschrift bekend waarin Oud aandringt op een wettelijke of grondwettelijke regeling van een minderheids-enquête. Wel zijn mij vele passages bekend waarin Oud aandringt op een zeer ruimhartige toepassing van de rechten die minderheden verlangen. Het sprak voor mij vanzelf dat de heer Stoffelen nog terug zou komen op de woorden van de heer Simons.

Ik heb ze ook met opzet gisteren in eerste instantie aangehaald. Ik heb zelfs heel letterlijk aangehaald wat ook de heer Stoffelen zei, namelijk dat het rechtens mogelijk is om een privé-enquête op verzoek van één burger in te stellen. Ik weet natuurlijk ook best dat in bepaalde omstandigheden ook bij toepassing van het enquêterecht de rechter kan of moet worden ingeschakeld. Maar mijn bezwaar tegen hetgeen de heer Simons zei, en dus ook tegen hetgeen de heer Stoffelen zei, is dat zij het verschil onderschatten tussen een getuigenverhoor door de rechter of door burgers met instemming van de rechter en een getuigenverhoor door politici.

Natuurlijk – ik geef het graag toe – speelt dit zelfde zich af bij enquêtes op verzoek van de meerderheid. Het is onze opvatting dat aantasting van de persoonlijke levenssfeer en aantasting van grondrechten natuurlijk in bepaalde omstandigheden mogelijk moet zijn, mits natuurlijk Grondwet en/of wet zo'n aantasting toestaat, maar wij achten een dergelijke aantasting dermate ingrijpend dat wij de beslissing daartoe uitsluitend in handen van de meerderheid willen geven.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Ik neem aan dat de heer Geertsema nog toekomt aan onze uitleg dat de werkelijkheid is dat ook bij aanvaarding van ons voorstel de meerderheid beslist over het oproepen van getuigen. Met andere woorden, hij bestrijdt een effect dat het voorstel niet heeft. Als hij bedoelt, een bezwaar tegen ons voorstel aan te geven, dan begrijp ik dat werkelijk niet. Ook in ons voorstel kan de minderheid de meerderheid slechts verplichten tot het houden van een enquête, maar vervolgens beslist de meerderheid over de procedure en over de vraag, of en zo ja, welke getuigen opgeroepen worden. Ik begrijp dus werkelijk niet wat het bezwaar is.

De **Voorzitter**: Is er een misverstand, mijnheer Geertsema?

De heer **Geertsema** (VVD): Er is heel duidelijk sprake van een misverstand, want die minderheid bepaalt, waarover het onderzoek zal gaan. Als die beslissing eenmaal vastligt, dan ligt praktisch ook vast, welke mensen daarbij als getuigen gehoord zullen moeten worden. Als je bepaalde getuigen niet hoort, heeft een dergelijk onderzoek immers ten enenmale geen zin.

Ik heb wat dat betreft meer vrouwen in de meerderheid dan klaarblijkelijk de heer Stoffelen. Als eenmaal op grond van de wet de meerderheid een enquête moet toestaan, omdat de minderheid dat wil, dan zal zij verder loyaal zijn en niet zeggen dat essentiële getuigen niet mogen worden gehoord. Dat lijkt mij een volstrekt ondenkbare zaak.

Ten slotte de conclusie. Het beroep van de indieners op de VVD is dus vergeefs geweest. Ik kan ze alleen ter geruststelling zeggen dat ze het ene lid van mijn fractie dat wilde voorstemmen, niet van die gedachte hebben afgebracht.

De heer **Van der Burg** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ook in tweede termijn danken de initiatiefnemers de deelnemers aan dit debat voor hun inbreng. Ik zal, in tegenstelling tot de eerste termijn, de sprekers in volgorde beantwoorden.

Mevrouw Leyten zei dat de CDA-fractie nog niet is overtuigd. Door het gebruik van de woorden 'nog niet' put ik hoop uit het feit dat het gemeen overleg over dit wetsvoorstel nog niet is beëindigd. Ik hoop dat zij, net zoals wij naar haar hebben geluisterd, ook nog naar ons wil luisteren.

Mevrouw Leyten sprak in het algemeen over de grote zorgvuldigheid die moet worden betracht bij het behandelen van een grondwetswijziging. Daar zijn de initiatiefnemers het hartgrondig mee eens. Na afloop van de RSV-enquête en na de besprekingen in de commissie onderzoek organisatie en werkwijze van de Tweede Kamer viel ons de eer te beurt om dit wetsvoorstel voor te bereiden. Het was echter al juni 1985. Daarbij hebben wij, zoals wij allen weten, nog verkiezingen op 21 mei a.s.

Mevrouw Leyten vroeg weer waarom een voorstel is ingediend. Zij bestrijdt mijn stelling dat de discussie sedert 1979 meer gericht is. Ik

herinner eraan dat bij een initiatiefwetsontwerp tot wijziging van de Wet op de parlementaire enquête van 1976, ingediend door de leden K. G. de Vries en W. de Kwaadsteniet, voor het eerst het vraagstuk betreffende de parlementaire minderheids-enquête aan de orde is gesteld.

Bij de eerste lezing van de grondwetsherziening, die leidde tot de Grondwet van 1983, was het eerst de heer Patijn van de PvdA die met een amendement kwam. Later kwam de heer Faber met een succesrijk amendement, zeker in eerste lezing. Nadien is de discussie in een stroomversnelling geraakt. Het kan niet worden ontkennd dat de laatste jaren in wetenschappelijke tijdschriften van allerlei pluimage de nodige artikelen over dit onderwerp van ons staatsrecht zijn verschenen. Ik herhaal het weer: de Groningse school heeft daarbij een duit in het zakje gedaan. Dat is de initiatiefnemers bepaald niet ontgaan.

Mevrouw Leyten merkte op dat wij nog niet bij een consensus zijn aangeland. Ik kan slechts herhalen wat ik in eerste termijn heb gezegd. De vraag of er in ons stelsel sprake is van een consensus blijkt pas bij de stemming. Ik meen in ieder geval de stelling overeind te kunnen houden dat deze materie vóór 1976 in ons land in de staatsrechtelijke literatuur praktisch onbekend was, op de ontboezemingen van Oud na die sprak over het minderheidsrecht naar aanleiding van de zaak-Oss. Het leidde een sluimerend bestaan en Doornroosje is in 1976 gewekt.

Mevrouw Leyten heeft gezegd dat er nog geen consensus is. Tja, wat is het geschikte moment om de hand aan de ploeg te slaan? Dat is een heel moeilijke vraag. De initiatiefnemers hebben, toen hen werd gevraagd dit initiatiefvoorstel voor te bereiden en te verdedigen, niet gearzeld om de hand aan de ploeg te slaan.

Vervolgens heeft mevrouw Leyten gereageerd op mijn opmerkingen over het regeerakkoord. Ik herhaal in alle duidelijkheid, dat de gedetailleerdheid en de mate van binding aan het regeerakkoord naar het oordeel van de initiatiefnemers als het ware roepen om een minderheidsenquête. Wat mevrouw Leyten heeft gezegd over de periode-Den Uyl, van 1973 tot 1977, heeft de initiatiefnemers niet tot een andere zienswijze gebracht.

Ten slotte heeft mevrouw Leyten opnieuw gesproken over de RSV-enquête. In de ogen van mevrouw

Van der Burg

Leyten en de CDA-fractie is kennelijk een grondwetswijziging, een grondwettelijke verankering van het minderheidsenquêterecht niet nodig. Later is mevrouw Leyten teruggekomen op een aantal woorden die ik heb gebruikt, om aan te geven waarom de initiatiefnemers het wel nodig achten.

Ik wil nu in tweede termijn toch weer een citaat van de heer Donner hier doen klinken. Dat geeft heel nadrukkelijk aan waar de crux precies zit. Ik citeer weer zijn handboek, elfde druk, Zwolle 1983, bladzijde 496, maar dan het einde van het citaat in eerste termijn:

'De Kamers zijn vrij en blijven vrij in de beoordeling of een enquête gewenst is. Bij die beoordeling kunnen precedenten een rol spelen. Doch de Kamers zijn politieke colleges, zodat zij tot consistentie niet zijn gehouden, zoals een rechter of een ambtelijke instantie dat is.'

Dat is precies de reden dat de initiatiefnemers, met de RSV-enquête in het achterhoofd, gemeend hebben tot een wettelijke verankering te moeten overgaan.

Mevrouw **Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn** (CDA): Heeft de heer Van der Burg een rechter nodig om zichzelf tot consistent gedrag te bewegen? Consistent gedrag is toch van een morele orde? Dat leg je toch jezelf op? Daar heb je toch geen rechters bij nodig?

De heer **Van der Burg** (CDA): Het probleem is, dat in een sterk verdeeld en pluriform land als Nederland in het parlement nooit een meerderheidspartij binnen afzienbare tijd te verwachten is, dat de minderheid van gisteren aan kan sluiten bij de meerderheid van morgen. Wij moeten dit goed bedenken.

Ik zeg dit in alle duidelijkheid. Voor mijn eigen gedrag heb ik geen wettelijke regels nodig. Daarom gaat het echter niet. Het gaat om het gedrag van politieke fracties in politieke organen als de Eerste en Tweede Kamer en de Verenigde Vergadering. Dat is de kern. Het is Donner die het in alle duidelijkheid heeft gezegd. En ik paraphraseer nu: Bij de politiek weet je 't nooit precies. de redengeving voor het één vandaag is, kan de redengeving voor het andere morgen zijn. Duidelijker kan ik niet zeggen wat de initiatiefnemers op dit punt heeft bewogen.

Ik heb van mevrouw Leyten begrepen, dat zij bezwaar heeft tegen

het unicum dat in ons voorstel van wet vastligt, namelijk dat de minderheid besluit wat de meerderheid moet doen. Ik vind dat een te parafraserende vertaling. Gezien de tekst moet worden vastgesteld, dat de minderheid het controlemiddel, namelijk de enquête, kan kiezen en het onderwerp daarvan omlijnt en omcirkelt.

Vervolgens – en ik heb dat een- en andermaal gezegd in de stukken aan de overzijde, in deze Kamer en ook vanmiddag, – beslist de meerderheid over precisering, duur, tijdsspanne, leden, samenstelling, voorzitter en noem maar op. Mevrouw Leyten sprak over een unicum. Ik heb mij verstout, daartoe geïnspireerd door de VVD-fractie, om het Europees Parlement ten tonele te voeren. Ik heb dat vanmiddag een parlement in een groeifase genoemd. Ik heb gemeend, beide Kamers der Staten-Generaal te moeten betitelen als zeer volwassen organen tegenover de regering.

Dan de verhouding tussen Eerste en Tweede Kamer. Inderdaad, als dit voorstel onverhoopt zou worden verworpen, dan heeft de Tweede Kamer maar verder te berusten. De Tweede Kamer kan ook niets anders in ons staatkundig bestel. Mevrouw Leyten heeft gesproken van het accepteren van serieuze voorstellen. Het probleem daarvan is naar mijn oordeel: wie meet objectief hoe serieus een voorstel is?

Is dat toch niet afhankelijk van de politieke luimen van de meerderheid van dat moment? Is dat in feite niets anders dan een gunst onder het motto 'Ja, wij doen het maar'? Wij worden herinnerd aan ons verleden, dat heeft de Tweede Kamer goed gedaan, ten aanzien van het amendement-Faber. Er is ingestemd met het verzoek van de CPN en D'66 waarbij de PvdA zich later heeft aangesloten.

Ik verschil met mevrouw Leyten van mening over de politieke conclusies. De effectiviteit van het recht van enquête valt te meten aan de wijze waarop en de gedegenheid waarmee informatie via een enquête bijeen wordt gebracht. Pas aan de hand daarvan valt de effectiviteit te beoordelen. De beoordeling van het regeringsbeleid vereist gedegen informatie. Dan kan een minderheid menen dat die gedegen informatie alleen maar vergaard kan worden door middel van een enquête. Wij willen die minderheid dat recht geven.

De heer Abma heeft mij in tweede termijn bestraffend toegesproken, omdat ik vergeten heb hem op te roepen. Dat spijt mij, want misschien had dat ook bij hem enig effect gehad. Hij heeft in eerste termijn gezegd moeite met het wetsvoorstel te hebben. Die moeite heeft mij kennelijk zeer helder voor ogen gestaan en ten gevolge daarvan ben ik vergeten ook tot hem mijn oproep te richten. Maar beter laat dan nooit: bij dezen!

Ik ben de heer Vis zeer dankbaar voor zijn woorden. Het is mij vooral opgevallen dat de aarzelingen bij hem zijn afgenomen. Dat doet een mens altijd deugd, want dat betekent dat het gemeen overleg iets voorstelt, dat men naar elkaar wil luisteren, dat men zich wil laten overtuigen, dat men opstaat voor elkaars mening.

De heer Geertsema heeft mij niets behoeven toe te voegen, omdat het onderwerp dat hij besprak op het terrein van mijn mede-initiatiefnemer lag. Mijn vreugde is toch groot dat het ene VVD-lid na mijn bijdrage aan dit debat toch niet omgevallen is naar de voor mij verkeerde kant.

De heer **Stoffelen** (PvdA): Voorzitter! Een korte reactie op het betoog van mevrouw Leyten, die ik dank voor haar vriendelijke woorden. Zij vroeg naar voorbeelden van serieuze voorstellen naast de al genoemde voorstellen, zoals het voorstel-Aarden en het voorstel-Vis. Bij die beide voorstellen zijn zeer ernstig de mogelijkheden onderzocht om tot een enquête te komen. Het ging daarbij respectievelijk om de Arabische boycot en om het aanschaffingsbeleid op het gebied van defensiematerieel. Ik zeg nogmaals dat het niet voor niets is dat de Tweede Kamer vier keer het voorstel heeft aangenomen.

Ik zou het betoog van mevrouw Leyten en de heer Kaland in belangrijke mate kunnen volgen en onderstrepen als het thans zou gaan om de vraag of een minderheid een meerderheid kan dwingen tot het trekken van politieke conclusies, naar aanleiding van informatie over het regeringsbeleid. Als dat aan de orde zou zijn, zou ik zeer wel de reactie begrijpen, dat dat niet mogelijk is.

Waar het ons om gaat, is het verschaffen van een mogelijkheid aan de meerderheid om informatie te verkrijgen om op basis daarvan de Kamer als geheel – zeker, ik denk

Stoffelen

hierbij ook aan regering en oppositie – in staat te stellen politieke conclusies te trekken.

De heer Mateman heeft namens de fractie van het CDA in dit opzicht wellicht overtuigender – misschien ook niet! – gesproken, toen hij zei: 'In de huidige situatie gaat het toch om gunst en welwillendheid van de meerderheid ten opzichte van de minderheid, terwijl wij hier spreken over de vastlegging van een recht voor de minderheid. Juist die heeft zo vaak behoefte aan parlementaire enquêtes. De meerderheden hebben inzicht. Zij behoeven de inlichtingen niet apart ter tafel te brengen, want zij krijgen de gegevens al via hun contacten met de regering. De minderheid moet het recht hebben om gegevens als het ware boven tafel te halen.'

De lijn vragenrecht–interpellatie-recht–enquêterecht, die de heer Oud zeer terecht heeft getrokken, is hier aan de orde. Er is geen sprake van dat de minderheid de meerderheid politieke conclusies zou kunnen en mogen opdringen. Het gaat om het verschaffen van betere rechten voor het parlement om de regering te kunnen controleren. Ik geloof dat in de verste verte niet gezegd kan worden dat er tientallen of honderden voorstellen tot het houden van enquêtes zullen worden gedaan. In belangrijke mate onderschrijf ik de opmerking van de heer Abma over devaluatie van middelen. Bij die opmerking doelde hij op het indienen van moties. De realiteit is echter dat in dezen niet de vergelijking met voorstellen tot het houden van parlementaire enquêtes gemaakt kan worden.

Ook minderheden zijn in het algemeen verstandig genoeg om te beseffen dat het enquêterecht een ingrijpend middel is. Ik hoop dat een ieder dit van mij wil aannemen. Over het privacy-aspect kom ik nog te spreken. Ik dank de heer Vis voor zijn opmerkingen.

Mijnheer Geertsema, mag ik concluderen dat wij het eens zijn over niet geringe zaken? Ik dank u voor de vriendelijke woorden.

Zoals ook door de heer Simons is opgemerkt, kan een individuele burger bij het voorlopig getuigenverhoor al van vergaande bevoegdheden gebruik maken. Dit kan het gevolg zijn van tussenkomst van de rechter. Niettemin vindt het getuigenverhoor plaats tussen partijen.

De heer **Geertsema** (VVD): De vragen moeten door de rechter worden geodgerd! Dat heb ik bij de RSV-enquête niet zien gebeuren!

De heer **Stoffelen** (PvdA): Dat is zeker waar. Er is wel sprake van een civiel geding: de partijen bepalen het geschil. Toen de vraag aan de orde was welke getuigen opgeroepen zouden moeten worden, zei de heer Geertsema, overigens niet geheel terecht: 'Het is in feite de minderheid die beslist door het doen van het voorstel.' Dat is niet waar. Hoeveel sterker geldt dit niet voor partijen die voor de rechter een civiel geding als het ware uitstrijden. Op dit punt waren wij het echter al eens.

Wij waren het er ook over eens, dat op geen enkele wijze wordt gehandeld in strijd met de Grondwet, althans waar het de enquête betreft. Ik maak hierbij een uitzondering voor het probleem dat altijd geldt, zowel bij minderheids- als bij meerderheids-enquêtes: de Wet op de parlementaire enquête behoeft wijziging gezien de nieuwe Grondwet. Ook op dit punt zijn de heer Geertsema en ik het eens.

Er blijft dan nog één punt over. Dat betreft het oproepen van getuigen in de sfeer waarin een enquête plaatsvindt. Ter wille van de tijd wil ik aan dit onderwerp slechts een paar zinnen wijden.

De ervaring leert, dat niet willekeurig burgers opgeroepen worden om voor een enquêtecommissie te verschijnen. Een ieder die gebruik kan maken van publieke middelen dient te beseffen, dat tegenover de mogelijkheden van dit gebruik een verantwoordiging staat. Uiteraard heeft de betrokken persoon formeel en feitelijk de verplichting informatie te verschaffen.

Uiteraard dient criminalisering van getuigen voorkomen te worden. Het is mij niet bekend, dat de RSV-enquêtecommissie criminaliserend heeft verhoord. Er geldt in dezen één uitzondering. Het past mij echter niet om over gerechtelijke procedures ten aanzien van één niet nader te noemen burger te spreken. Hoe dan ook, ik begrijp de opmerking van de heer Geertsema. Het gaat er echter om, dat de meerderheid van de commissie besluit welke getuigen gehoord zullen worden. Ondanks alle vertrouwen dat ik heb in andere partijen – ik zeg dit niet zo maar –, kan ik mij niet voorstellen dat als het tot een enquête zou komen die verzocht is door een minderheid, de

meerderheid dan achterover leunt en willoos alles laat beslissen door de minderheid. Daarin geloof ik echt niet. De heer Geertsema is een te goed politicus om daarmee zelf rekening te houden.

De heer **Geertsema** (VVD): Het gaat mij er niet om dat de meerderheid achterover leunt en de minderheid haar gang maar laat gaan. Het gaat mij erom dat het onderwerp dat gekozen is door de minderheid, heel gemakkelijk de noodzakelijkheid met zich kan brengen om bepaalde mensen als getuige te horen. Dat is dan een beslissing tot aantasting van de persoonlijke levenssfeer van die mensen, genomen door een minderheid. Daartegen hebben wij bezwaar.

De heer **Stoffelen** (PvdA): De laatste twee zinnen luidden: het is de meerderheid die beslist over de vraag welke getuigen en het zijn geen willekeurige individuen die gehoord worden, maar mensen die de publieke zaak gediend hebben of die publieke middelen genoten hebben.

Samenvattend kan ik zeggen dat het een door en door redelijk voorstel is dat wij verdedigen. Ik hoop dat het mogelijk is geweest, ook deze Kamer van de redelijkheid van het voorstel te overtuigen.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: De afhandeling van dit wetsvoorstel vindt plaats na de afhandeling van de wetsvoorstellen inzake de ziektekostenverzekering.

Verschillende leden hebben mij al gevraagd of ik mijn belofte gestand doe dat de stemmingen in ieder geval zullen plaatsvinden voor de dinerpauze. Die belofte doe ik gestand, maar dat betekent wel dat u wat uitgehongerd zult worden. Wij zullen in ieder geval stemmen voor de dinerpauze en eerder gaan wij hier niet eten!

Ik schors de vergadering tot de intocht van de heer Van der Reijden.

De vergadering wordt enkele ogenblikken geschorst.

Aan de orde is de behandeling van de wetsvoorstellen:

– **Regels ten aanzien van de toegang tot de particuliere ziektekostenverzekeringen en uitbreiding van de personele werkingsfeer van de in de Ziekenfondswet geregelde**

Voorzitter

verplichte verzekering onder opheffing van de in die wet geregelde bejaardenverzekering en vrijwillige verzekering, alsmede einge andere wijzigingen in de Ziekenfondswet en andere wetten (Wet op de toegang tot ziektekostenverzekeringen) (18 972);

– **Interne lastenverevening particuliere ziektekostenverzekeringsbedrijf; Medefinanciering oververteenwoordiging oudere ziekenfondsverzekerden (19 010);**

– **Wijziging van de inkomstenbelasting (belasten van aanspraken op verstrekkings ingevolge de Ziekenfondswet bij bepaalde periodieke uitkeringen) (19 300),**

en over:

– de motie-Veder-Smit c.s. over het verplicht toetreden van de invaliditeitspensioengerechtigden op grond van de Algemene Burgerlijke Pensioenwet met een onzuiver inkomen lager dan de inkomensgrens (18 972, nr. 110h).

De **Voorzitter**: Door mij zijn schriftelijke antwoorden ontvangen van de staatssecretarissen van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid op vragen, gesteld in eerste termijn.

Deze antwoorden zullen worden opgenomen in een bijvoegsel bij de Handelingen van deze vergadering.

[Het bijvoegsel is opgenomen aan het eind van deze editie.]

De beraadslaging wordt hervat.

□

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Mijnheer de Voorzitter! Allereerst wil ik alle fracties dankzeggen voor de wijze waarop zij hebben willen meewerken aan de vlotte behandeling van het wetsvoorstel. Dit, ondanks de bedenkingen die door een aantal leden naar voren zijn gebracht. Tegelijkertijd wil ik graag aan alle senatoren die in eerste termijn hebben gesproken, mijn waardering uitspreken voor de vaak doorwrochte betogen, geheel passend in een chambre de réflexion.

Ik heb er goede nota van genomen dat mevrouw Van der Meer mede namens de fracties van D'66 en de PPR heeft gesproken.

Als ik in de schriftelijke beantwoording, die u hedenmorgen heeft

ontvangen, mevrouw Van der Meer antwoord, heb ik dus heel duidelijk de bedoeling gehad via haar ook de fracties van D'66 en de PPR te antwoorden. Hetzelfde geldt voor de heer Schuurman, die mede namens de SGP en het GPV het woord heeft gevoerd.

De Wet op de toegang tot ziektekostenverzekeringen (WTZ) regelt zoals de titel aangeeft de toegang tot het verzekeringsstelsel. Enerzijds is het voorstel beperkt van strekking. Het beoogt immers slechts een oplossing te bieden voor de acute knelpunten. De heer Eijsink heeft dan ook volkomen terecht gewezen op de in zijn ogen redelijke lijn in het wetsvoorstel, te weten de sanering van het vrijwillig ziekenfonds en de sanering van, zoals hij het uitdrukte, enorme kosten die gemoeid zijn met de bejaardenverzekering.

Ook mevrouw Veder heeft gewezen op de betekenis van het wetsvoorstel voor de oplossing van de problemen van de vrijwillige en de bejaardenverzekering. Zij geeft aan, dat met de voorstellen wordt voldaan aan een meermalen door de VVD-fractie geuite wens.

Anderzijds kan het wetsvoorstel als een duidelijke structuurwijziging worden afgeschilderd, hoewel een definitieve structuur van het stelsel van ziektekostenverzekeringen nog niet tot stand is gekomen en zelfs nog niet ontworpen is. Daarom spreekt mevrouw Veder duidelijk van een interim-oplossing. De heer Eijsink onderschrijft de betekenis van het wetsvoorstel door het aanbrengen van verdergaande wijzigingen, zij het op termijn.

De essentie van het voorstel is, dat de bejaarden- en de vrijwillige ziekenfondsverzekering worden opgeheven, voor grote groepen uitkeringsgerechtigden een verzekeringsplicht wordt gecreëerd en voor de particuliere verzekeringsmarkt begeleidende regelgeving wordt ingevoerd. Daarbij heeft het kabinet niet gekozen voor een oplossing via een volksverzekering. De regering blijft, ondanks de in deze Kamer door mevrouw Van der Meer en de heer Vogt geuite kritiek, van mening, dat de gekozen oplossing een volksverzekering van welke aard dan ook niet in de weg staat.

Voorzitter! Ter voorbereiding van deze behandeling heb ik alle stukken nog eens doorgenomen. De vragen die in eerste termijn zijn gesteld, deel ik in in drie categorieën. Ten eerste zijn er vragen waarop nog werkelijk nadere informatie kan worden

gegeven. Het is een buitengewoon ingewikkeld onderwerp. Het is dus geen wonder, dat ook deze Kamer aanvullende informatie heeft gevraagd.

Ten tweede zijn er vragen die betrekking hebben op zaken die sommigen in deze Kamer ongewenst vinden, doch die reeds in de sinds jaar en dag geldende wetgeving liggen opgesloten. Ik denk bij voorbeeld aan de premievrije polissen, die elk jaar in discussie zijn als de ziekenfondsgrens wordt opgetrokken. Dit is zeker een onderwerp waarover wij nader zullen praten, maar niet een onderwerp dat specifiek bij dit wetsvoorstel thuis hoort.

Ten derde zijn er vragen die betrekking hebben op zaken die uit deze wetgeving voortvloeien, die reeds eerder beantwoord werden, doch waarvan de antwoorden niet tegemoet zijn gekomen aan datgene wat de vragensteller of vragenstelster als wenselijk voor ogen staat. Daarvoor geldt dat het antwoord de vragensteller of vragenstelster niet smaakt. Maar ik heb in dat geval geen andere smaken beschikbaar. Dat wil niet zeggen dat de wetgeving of de uitwerking slordig is, noch dat deze onlogisch is, noch dat het toevallige bijkomstigheden zijn.

Voorzitter: Feij

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Het uitgangspunt van deze regering is geweest, zoals de heer Eijsink als motto aangaf: zedelijk handelen is redelijk handelen, waarbij men zich rekenschap geeft van de gevolgen van dat handelen. Dat sommigen in deze Kamer een andere opvatting over zedelijkheid en redelijkheid hebben, is mij duidelijk. Dit is gezien de pluriformiteit van de samenleving wellicht zelfs onvermijdelijk. Evenmin meen ik dat het wetsvoorstel strijdt met artikel 10, lid 1 van de Grondwet. De heer Schuurman vroeg zich dit af. In mijn schriftelijke reactie op de door de heer Schuurman in eerste termijn gestelde vragen heb ik hier reeds op gewezen.

Een aantal zaken is in samenhang bezien en tot een oplossing gebracht. Bij die samenhang wil ik nog even stilstaan. Zoals reeds eerder in het kader van de parlementaire behandeling is aangegeven, is de acute problematiek ontstaan op het moment dat een aantal ziekenfondsen weigerde om nog langer mee te doen aan de onderlinge verevening.

Van der Reijden

Gecombineerd met de toen reeds bestaande problematiek met betrekking tot de ongelijke concurrentieverhouding tussen de particuliere ziektekostenverzekeringen en de vrijwillige ziekenfondsverzekering noodzaakte dit feit het kabinet om maatregelen te treffen. Ik ben het dan ook niet eens met de analyse van mevrouw Van der Meer dat het kabinet de problemen bedacht dan wel zelf geschapen heeft. Dat is echt een volstrekt onjuiste interpretatie van de feiten.

De dynamiek van de ongelijke concurrentieverhouding tussen de vrijwillige ziekenfondsverzekering en de particuliere verzekering heeft het kabinet ertoe doen besluiten, voor te stellen de vrijwillige ziekenfondsverzekering op te heffen. Alle voorgestelde alternatieven, waarbij er een romp vrijwillige ziekenfondsverzekering overbleef, hebben ondanks dat de berekeningen op papier wellicht sluitend leken te zijn, het kabinet niet kunnen overtuigen van een afdoende levensvatbaarheid van een dergelijke oplossing.

Gelijktijdig met de opheffing van de vrijwillige ziekenfondsverzekering heeft het kabinet besloten, voor te stellen om via een opheffing van de bejaardenziekenfondsverzekering de zogenaamde AOW-plus-problematiek tot een definitieve oplossing te brengen. Vanuit vele fracties van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, ook uit die van de Partij van de Arbeid, alsmede door adviesorganen is op de betekenis daarvan gewezen.

Naast de opheffing van deze twee ziekenfondsverzekeringen heeft het kabinet besloten, voorstellen te doen tot een aantal aanvullende maatregelen ten einde tot een aanvaardbare opvang te komen, enerzijds van degenen die zich thans in de bejaardenziekenfondsverzekering en de vrijwillige ziekenfondsverzekering bevinden, anderzijds om na opheffing van deze verzekeringen tot een verbeterd stelsel van ziektekostenverzekeringen te komen.

Voorzitter! Ik wil nog eens aangeven op welke essentiële uitgangspunten in onderdelen het wetsvoorstel steunt. Eén van de grondgedachten is geweest dat de afzonderlijke verzekeringsblokken solidair dienen te zijn met hun eigen bejaarden. Daarom ook is ervoor gekozen de verplichte ziekenfondsverzekering na het bereiken van de 65-jarige leeftijd voort te zetten, terwijl het in de particuliere markt zo is dat degenen

die bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd particulier verzekerd zijn, dat na het bereiken van die leeftijd blijven.

Een ander uitgangspunt is geweest dat in beginsel alle in het wetsvoorstel genoemde uitkeringsgerechtigden in de verplichte ziekenfondsverzekering dienen te worden ondergebracht. Dit omdat het kabinet van mening is dat personen die moeten leven van een sociale-verzekeringsuitkering, gerekend moeten worden tot een groep uit onze samenleving die recht heeft op een zekere bescherming van overheidswege, ook op het terrein van de ziektekostenverzekeringen.

Indien men door een calamiteit gedwongen wordt een uitkering aan te vragen om in het levensonderhoud te voorzien, dient de overheid naast deze geldelijke uitkering ook een zekerheid te scheppen tegen de risico's op het gebied van ziekte die iedereen loopt.

Een derde onderdeel van het wetsvoorstel betreft de toelatingsvoorwaarden voor de particuliere markt. Na inwerkingtreding van het onderhavige voorstel, zijn de particuliere ziektekostenverzekeraars verplicht om iedereen die de ziekenfondsverzekering of een publiekrechtelijke ziektekostenregeling voor ambtenaren moet verlaten, te accepteren voor een zogenaamd standaardpakket. Daarbij mogen geen kwalen of gebreken worden uitgesloten, dan wel leeftijdstoelagen worden gevraagd.

Op de vraag van mevrouw Van der Meer, hoe het nu toch moet met gedeeltelijk arbeidsongeschikten die wegens – het is nu eenmaal de term daarvoor – 'afschatting' de verplichte ziekenfondsverzekering moeten verlaten, wil ik nog eens antwoorden – ik deed dat ook al schriftelijk – dat ook voor deze personen deze regeling geldt. Zij zullen dan ook te allen tijde een adequate verzekering kunnen afsluiten.

Voor de thans vrijwillige ziekenfondsverzekerden zal voor het standaardpakket voor 1986 een maximale premie gaan gelden van f 135 per volwassene per maand. De verwachting van mevrouw Van der Meer op dit punt, namelijk dat deze premie wel zeer snel zal stijgen, deel ik niet. Allereerst wordt de premie niet door de particuliere ziektekostenverzekeraars opgesteld, maar door de regering.

Daarnaast moet, zoals bekend mag worden verondersteld, een voorgestelde premieverhoging op basis van

het vijfde lid van artikel 2 dertig dagen voor inwerkingtreding aan beide kamers der Staten-Generaal worden meegedeeld. Ik verwacht dat dit voldoende waarborgen inhoudt voor een verantwoorde wijziging van bedoeld premieniveau.

Als laatste onderdeel van de regelgeving kunnen de onder de verantwoordelijkheid van de minister van Financiën ingediende wetsvoorstellen worden genoemd, die enerzijds een dwarsverband scheppen tussen de ziekenfondsverzekering en de particuliere verzekeringen in verband met de oververtegenwoordiging van bejaarden – ik spreek dan over de MOOZ – en anderzijds maatregelen betreffen om tot een betere lastenverdeling te komen van de ongelijk verdeelde risico's, verbonden aan de vergrijzing binnen de particuliere markt.

Ik spreek dan over het afschuwelijke synoniem ILPZ. Dit complex van maatregelen vormt één geheel en dient dan ook in zijn geheel te worden beoordeeld. Daarbij zal het duidelijk zijn, dat een aantal groepen er financieel op vooruit en een aantal andere groepen er financieel op achteruit zullen gaan.

Structurele wijziging van het stelsel van ziektekostenverzekering, waarbij niemand er financieel op achteruit gaat, is per definitie niet mogelijk. Ik heb dat ook nooit betoogd, noch in de Tweede Kamer, noch voor de televisie. Ik herinner mij als de dag van gisteren een interview van de heer Gravendaal, staande voor de bankjes van D'66 aan de overkant, waarin ik categorisch op zijn vragen heb geantwoord: ik kan niet verklaren dat geen enkel individu erop achteruit zal gaan. Dat niet erop achteruitgaan geldt slechts globaal voor groepen, maar niet individueel.

De enige vorm om te voorkomen dat iemand er financieel op achteruitgaat, lijkt te zijn om dan maar niets te doen. Zelfs dat is onjuist, want niets doen zou betekenen dat de vrijwillige ziekenfondsverzekerde het gelag zou moeten betalen via een forse premieverhoging. Nu dienen alle verzekerden, dus ook thans particuliere verzekerden, via een premieverhoging aan een evenwichtiger lastenverdeling bij te dragen.

Mevrouw Veder heeft hier, aan het begin van haar betoog, terecht op gewezen. Ik wil op dat punt nog eens nadrukkelijk wijzen en de Kamer voorhouden dat, als het huidige voorstel verworpen zal worden, de problemen bepaald niet van de baan zijn, integendeel.

Van der Reijden

Ik kom toe aan de opmerkingen van mevrouw Veder-Smit en de heren Schuurman en Eijsink over de wijze van voorlichting aan de verzekerden. De algemene klacht dat de voorlichting over dit complexe stuk wetgeving binnen een erg, kort tijdsbestek moet plaatsvinden dat mensen tot nu toe aan de late kant zijn ingelicht, gevoegd bij de specifieke klacht dat de gele folder geen wonder van duidelijkheid en volledigheid zou zijn, geven mij aanleiding het volgende op te merken.

De voorbereiding van de voorlichting is reeds enkele maanden geleden gestart in overleg met de Ziekenfondsraad die onder meer in uitvoeringstechnische zin een taak vervult. Via die raad zijn de instanties die de in het geding zijnde uitkeringen verzorgen, waaronder het ABP en de Sociale Verzekeringsbank, benaderd, die ten behoeve van de voorbereiding van de administratieve consequenties van het wetsvoorstel zijn begonnen met het op de hoogte brengen van de uitkeringsgerechtigden van de voorgestelde maatregelen.

Ook de ziekenfondsen hebben hun verzekerden afzonderlijk aangeschreven over de individuele gevolgen van het wetsvoorstel. Ik wijs er nog eens op, dat het tijdsplan van behandeling in de Tweede Kamer en in de Eerste Kamer, gevoegd bij het veronderstelde tijdstip van invoering, het mogelijk heeft gemaakt dat deze Kamer beter geïnformeerd was dan de Tweede Kamer.

Als bij voorbeeld de invoeringsdatum bij 1 oktober zou hebben gelegen, dan zou deze Kamer uitsluitend over de tekst van het wetsvoorstel hebben geoordeeld. Dat heeft de Tweede Kamer ook gedaan, namelijk vragen gesteld, antwoorden gekregen enzovoorts. Voor deze Kamer ligt de grote winst erin dat er in feite, gezien de tijdsdwang, een stukje voor-invoering, geen feitelijke invoering – informatie betekent voor-invoering; mevrouw Van der Meer sprak daar in haar inleiding ook over – heeft plaatsgevonden die normaal nooit plaatsvindt, waardoor iedereen, iedere individueel betrokkene met de neus op de feiten is gedrukt.

De heer Eijsink sprak er gisteren ook over. Ik dacht, toen hij sprak over de functie van de Eerste Kamer die zozeer was erkend door velen in den lande, dat hij mij een bedankje zou uitreiken, maar dat deed hij niet. Ik doe dat mezelf dus maar. Dat is wel de verklaringsgrond waarom de

Eerste Kamer zo feitelijk, zo bijzonder goed is geïnformeerd, terwijl de Tweede Kamer dat niet was.

Dat is ook de reden waarom wij zolang met elkaar – dat is terecht overigens – discussiëren over allerlei consequenties van een wetsvoorstel dat wij anders niet zo precies zouden hebben kunnen doorzien.

Hoewel ik begrip heb voor het argument van de heer Eijsink, dat een juiste psychologische benadering van de verzekerden veel onnodige onwil kan wegnemen, heb ik ook wel begrip voor de problemen van de uitvoeringsorganen die in korte tijd de zaak in orde moeten maken. Daarbij zal het bericht van het verplicht verzekerd worden bij verzekerden ongeacht de verpakking soms negatieve reacties oproepen.

Teneinde een zo zorgvuldig mogelijke presentatie naar de ziekenfondsverzekerden toe te waarborgen, heb ik de Ziekenfondsraad als toezichthoudend orgaan schriftelijk verzocht de ziekenfondsen hierin expliciet te ondersteunen. De particuliere verzekeraars zijn door het KLOZ vroegtijdig op de hoogte gesteld van de voorgenomen veranderingen.

Ten behoeve van degenen die op grond van het wetsvoorstel particulier verzekerd worden, heeft het KLOZ een afzonderlijke folder opgesteld. Ik neem aan dat iedereen weet dat het KLOZ de contactcommissie is die voor de ziektekostenverzekeraars werkt. Deze folder vult de gele folder uitstekend aan.

De gele folder is in nauwe samenwerking met het Voorlichtingscentrum Sociale Verzekering tot stand gekomen. Een organisatie die voorwaar een zekere reputatie op het gebied van de voorlichting over sociale verzekeringen geniet. Bij de vormgeving van de folder stond de te betrachten eenvoud naar de burgers toe voorop. Er doen zich immers talloze specifieke situaties voor, zoals de leden van deze Kamer en mij thans volstrekt helder is.

Prioriteit had een overzichtelijke presentatie van de voorkomende situaties. Voor verdere specifieke informatie worden de betrokkenen in de folder verwezen naar het ziekenfonds, dan wel de particuliere ziektekostenverzekeraars.

Het ligt in de bedoeling om, indien de Kamer de beraadslagingen vanavond met een stemming afsluit – de heer Schuurman refereerde eraan, dat ik hierover in het mondeling overleg iets had gezegd – morgen-

avond en de ochtend daarna – immers, het bedrijfsleven werkt op Goede Vrijdag – in de dagbladen een vrij grote annonce te doen opnemen. Daarin zal men nog eens worden gewezen op een paar essentialia en op de mogelijkheid tot het verkrijgen van nadere informatie bij de ziekenfondsen en de particuliere verzekeraars.

Aangezien ik vrees dat niet alle ziekenfondsen die dag geopend zullen zijn, – wellicht wel vrij veel particuliere verzekeraars – heb ik een telefoonlijn geopend. Deze telefoonlijn is niet gratis, omdat ik dan ook heel andere opmerkingen krijg over mijn beleid. Nu moet men daarvoor tenminste betalen. Ik hoor nu van de heer Koning, dat dit op Financiën niet voorkomt. Ik begrijp dat. Daar zijn geen ontevreden mensen, alleen maar ontevreden inspecteurs.

Ik heb een aantal telefoonlijnen geopend waar het mogelijk is nadere informatie te krijgen. Ik heb de specialisten van het ministerie en van de Ziekenfondsraad gevraagd om aan deze informatieverstrekking mee te werken, opdat tenminste – het is helaas maar één werkdag en het zijn er zelfs geen twee, zoals mevrouw Veder veronderstelde – één werkdag vóór de inwerkingtreding van de wet, indien deze Kamer daartoe besluit, informatie kan worden verkregen door individuen.

In het kader van de thans voorliggende maatregelen heeft het kabinet, zoals reeds gezegd, ervoor gekozen om in beginsel alle uitkeringsgerechtigden onder de werkingssfeer van de verplichte ziekenfondsverzekering te brengen. Daarbij heeft het kabinet echter als zijn mening uitgesproken, dat de verplichte ziekenfondsverzekering met name van toepassing dient te zijn op diegenen, die een inkomen onder de loongrens hebben.

Inkomenstoetsing en premieheffing over eventuele neveninkomens zouden dan ook in principe verbonden moeten zijn aan de verplichte verzekering van de uitkeringsgerechtigden. Aangezien de problematiek van samentelling van inkomensbestanddelen uit verschillende bronnen een problematiek is, die zich niet beperkt tot uitkeringsgerechtigden, doch die veel algemener speelt in het kader van de verplichte ziekenfondsverzekering, was het niet mogelijk het gekozen beginsel bij de inwerkingtreding van het onderhavige voorstel in te voeren.

Over deze problematiek is op 29 april 1985 een advies van de

Van der Reijden

Ziekenfondsraad, van de Sociaal-economische Raad en van de Emancipatieraad gevraagd. Naar verwachting zal de Ziekenfondsraad nog vóór deze zomer zijn advies uitbrengen over dit ingewikkelde vraagstuk. Het volgende kabinet zal dan zo ongeveer bij de jaarwisseling daarover uitspraak moeten doen naar de Kamer toe.

Het is een buitengewoon ingewikkeld en ingrijpend vraagstuk. Het is een operatie, die met de onderhavige vergelijkbaar is. Opnieuw zijn er dan ongeveer een miljoen verzekerden bij betrokken. Wij moeten eerst het advies van de Ziekenfondsraad afwachten.

Uitsluitend om een duiventil-effect te voorkomen, namelijk eerst alle uitkeringsgerechtigden verplicht verzekerd maken om daarna weer een aantal van hen uit te zonderen op grond van het samentellingsbeginsel, stelt het kabinet voor een tijdelijke uitzondering toe te staan op de algemene verzekeringsplicht van uitkeringsgerechtigden. Zij, die kunnen aantonen dat hun inkomen hoger is dan de loongrens, kunnen op hun verzoek voor een periode van drie jaar na inwerkingtreding van het wetsvoorstel ontheven worden van de verzekeringsplicht op grond van de Ziekenfondswet.

Dit argument gaat duidelijk niet op voor de genoemde groepen uitkeringsgerechtigden met een inkomen onder de loongrens. Zij zullen in het voorstel van het kabinet verplicht verzekerd zijn en blijven. Het aanbren-gen van een keuzemogelijkheid voor personen met inkomens onder de loongrens is strijdig met de uitgangspunten van de ziekenfondsverzekering.

Naast de hiervoor genoemde uitzondering wordt voorgesteld, een tweede uitzondering te maken en die heeft te maken met de nog niet afgeronde discussies over de mogelijke herstructurering van de ambtelijke ziektekostenregelingen, de zogenaamde IZO-regeling. Teneinde eventuele beslissingen in dit kader niet voor de voeten te lopen is besloten ambtenaren, voor wie de ziektekostenregeling nu reeds onderdeel uitmaakt van de arbeidsvoorwaarden – de zogenaamde publiekrechtelijke ziektekostenregelingen voor ambtenaren – eveneens voor een periode van drie jaar, gerekend vanaf de inwerkingtreding van het onderhavige wetsvoorstel, uit

te zonderen van de verplichte ziekenfondsverzekering, indien zij zijn aangewezen op een van de in het wetsvoorstel genoemde uitkeringen. Hier is dus sprake van volledige uitzondering en hier is dus geen sprake van een keuzemogelijkheid.

Er is dus sprake van één algemeen principe, namelijk: alle uitkeringsgerechtigden worden verplicht verzekerd. Er zijn twee uitzonderingen gemaakt op twee te onderscheiden gronden. Voor een periode van drie jaar is gekozen in de verwachting dat binnen deze periode de besluitvorming over enerzijds de samenstellingsproblematiek en anderzijds de zogenaamde BOAZ-rapportage – dat is de rapportage over de mogelijkheden om voor de ambtenaren tot één ziektekostenverzekeringsstelsel te komen – tot afronding is gebracht.

Enkele sprekers hebben gevraagd wat er gebeurt na de periode van drie jaar. Mijnheer de Voorzitter! Dit hangt natuurlijk af van de te nemen besluiten. Zijn deze niet tijdig genomen, dan zijn er twee mogelijkheden. De eerste is dat de periode van drie jaar wordt verlengd; dat vereist wetswijziging. De tweede is dat groepen waarom het gaat alsnog zonder keuzemogelijkheid ziekenfondsverzekerd worden. Het kabinet heeft met opzet dit alles zo vastgelegd, opdat er druk op de beslisketel blijft. Het is dus een tweede moment waarop het kabinet in elk geval terug bij de Kamers zal komen met bepaalde voorstellen.

De voorgaande uiteenzetting brengt mij tot de beoordeling van de door de VVD, het CDA en de heer Schuurman – ik ben in het ongewisse of de heer Schuurman in dit geval ook namens het GPV en de SGP heeft gehandeld, zodat ik hem persoonlijk heb genoemd – voorgestelde motie. Zoals uit de hele parlementaire behandeling van het onderhavige voorstel blijkt, acht ik de in het wetsvoorstel neergelegde constructie ten aanzien van de verzekeringsplicht van uitkeringsgerechtigden een juiste.

De omstandigheid dat een aantal thans particulier verzekerde uitkeringsgerechtigden met een inkomen onder de loongrens, met name invaliditeitsgepensioneerden van het ABP, om welke individuele motieven dan ook geen behoefte heeft aan een verplichte verzekering respecteer ik, zoals ik ook begrip kan hebben voor de vier overige, door de indieners van de motie genoemde overwegingen.

Ik vraag mij echter af of dit respect en begrip er noodzakelijkerwijze toe dienen te leiden dat wij het dictum zouden moeten volgen als consequentie en dat dus de wenselijkheid zou moeten worden geschapen voor verzekerden met een inkomen onder de loongrens om een keuzemogelijkheid te verkrijgen inzake het al dan niet verplicht verzekerd worden. Deze gedragslijn ligt in de lijn van het wetsvoorstel niet in de rede en past ook feitelijk niet in de filosofie – ik zei het zoëven al – van de verplichte verzekering.

Dit brengt mij ertoe te overwegen, conform een van de overwegingen vermeld in de motie, teneinde niet vooruit te lopen op eventuele beslissingen over een IZO-regeling, degenen die deelnemen aan een publiekrechtelijke regeling voor ambtenaren als categorie uit te sluiten van de verplichte ziekenfondsverzekering.

Ik zou er dan ook met het oog op consistentie van wetgeving en beleid de voorkeur aan geven, niet de opportuniteit van een individuele situatie als mede-bepalend element te kiezen, doch in lijn met de reeds opgenomen uitzonderingen, in het bijzonder de tweede, de particulier verzekerde invaliditeitsgepensioneerden van het ABP om wie het gaat, voor een periode van drie jaar, gerekend vanaf de inwerkingtreding van het onderhavige wetsvoorstel, uit te zonderen van de verplichte verzekering. In dat geval zou voor deze mensen gelden dat zij in afwachting van de uitkomst van de discussie over de IZO-regeling voor een periode van drie jaar de verzekeringsvorm behouden die thans voor hen geldt, te weten enigerlei particuliere verzekering.

Ik geef deze Kamer mijn gedachten in overweging en ik verneem hierop in tweede termijn gaarne een reactie, opdat ik nog vóór de stemming mijn definitieve oordeel over de motie aan de Kamer kenbaar kan maken.

□

Staatssecretaris **Koning**: Mijnheer de Voorzitter! Ik begin met de minister van Financiën te verontschuldigen, die heden wegens verblijf in het buitenland niet in staat is, de door hem ondertekende wetsvoorstellen die onder één nummer aan de orde zijn, te verdedigen. Het spijt hem zeer, hier nu niet aanwezig te zijn en hij heeft mij gevraagd, in zijn plaats de verdediging op mij te

Koning

nemen. Die verdediging kan betrekkelijk kort zijn, omdat de Kamer niet uitgebreid van gedachten heeft gewisseld over het gedeelte waarop die verdediging betrekking moet hebben.

Mevrouw Van der Meer heeft nog aandacht gevraagd voor de mogelijke financiële problemen van de stelselwijziging voor de Stichting studenten-gezondheidszorg, de SSGZ. Zij heeft daarbij gezegd dat zij er geen behoefte aan heeft, de reeds schriftelijk gevoerde discussie voort te zetten, maar toch gevoel ik de behoefte, nog een enkele kanttekening te maken om een misverstand uit de weg te ruimen over de financiering van het gedeelte van de medefinancieringsbijdrage dat betrekking heeft op het jaar 1986. Ik meen namelijk dat het een misverstand is, te menen dat dat deel van de bijdrage ten laste van de reserves zou moeten worden gebracht, zoals de SSGZ stelt.

Krachtens artikel 5 van de wet MOOZ dient deze medefinancieringsbijdrage deel uit te maken van de premie. Voorts is in artikel 13 bepaald dat het verschuldigde bedrag door de verzekeraars in termijnen kan worden voldaan. Dat houdt in dat de last van de over het jaar 1986 verschuldigde medefinancieringsbijdrage in de tijd kan worden gespreid.

Over de mate waarin dat gebeurt, kan de SSGZ bovendien afspraken maken met het uitvoeringsorgaan. Artikel 13 van de wet biedt de mogelijkheid om via voorschotten en gespreide betaling de door de SSGZ signaleerde problemen zo goed mogelijk te vermijden. En voor de continuïteit van de SSGZ heeft dan ook niet te worden gevreesd.

Ik voeg hieraan toe dat het zeker niet de bedoeling van de minister van Financiën is geweest om de SSGZ te betichten van het spreken van onwaarheid, zoals mevrouw Van der Meer denkt. In de nadere memorie van antwoord is slechts de verwachting uitgesproken dat de SSGZ op de hoogte had kunnen zijn van de op stapel staande stelselwijziging.

Als dat kennelijk niet het geval is, is dat achteraf gesproken spijtig. Ik meen echter dat met de hier gegeven nadere toelichting de positie van de SSGZ zo goed mogelijk recht is gedaan.

Mijnheer de Voorzitter! In de motie van mevrouw Veder, waarover mijn collega uitvoerig heeft gesproken,

staat een passage waarop ik mij als fiscalist aangesproken voel. Ik heb mij wat nader in deze materie verdiept. Het betreft namelijk de verschuldigde belasting over het werkgeversaandeel in de ziekenfondspremie. Ik heb een beetje het gevoel dat er sprake is van een misverstand als een zelfstandig gewicht wordt gegeven aan het inkomenseffect van die belastingheffing.

Zowel de premie Ziekenfondswet als de premies van een particuliere verzekering zijn voor het gehele bedrag niet aftrekbaar voor de inkomstenbelasting. Ik ga voorbij aan de omstandigheid dat als grenzen zijn overschreden, de buitengewone-lastenregeling in werking treedt. Dan is zowel het gedeelte dat de belastingplichtige zelf moet bijdragen als het gedeelte dat de werkgever of de inhoudingsplichtige voor hem heeft betaald, samengeteld aftrekbaar als buitengewone last, indien de grens van de buitengewone-lastenregeling wordt overschreden. Het is mijn indruk dat de belastingheffing als zodanig geen rol speelt voor de vraag of de verplichte verzekering ingevolge de Ziekenfondswet al dan niet voordelig is.

□

Mevrouw M. A. van der Meer (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ik dank de staatssecretaris, en uiteraard zijn ambtenaren, voor het feit dat wij enkele uren geleden een groot aantal antwoorden op vragen hebben gekregen. Dat moet zeer snel werken zijn geweest. Helaas hebben zij dus geen tijd gehad om nog even heel fundamenteel na te denken over al deze problemen. De antwoorden ademen een beetje de sfeer van: wij hebben altijd gelijk.

Ik heb de door mij genoemde problemen niet aangevoerd, omdat de antwoorden mij niet smaakten, zoals de staatssecretaris suggereert. Ik heb ze alleen genoemd op punten waarvan wij vinden dat het gevolg van deze wetgeving buitengewoon onlogisch en onredelijk is in het kader van deze gehele wet. Wij kunnen daarover van mening verschillen.

Akkoord. Ik heb echter geen zaken aangevoerd die in strijd zouden zijn met deze wet of waarvan van tevoren te verwachten was dat de staatssecretaris ze niet kon accepteren, omdat ze een heel andere richting uitgingen. Dat heb ik niet gedaan. Ik heb in het kader van deze wet meegedacht

– hoewel ik natuurlijk hoop dat hij verworpen wordt – en zaken aangevoerd waarvan ik vond dat ze erin pasten. Daarom vind ik dat ik op een paar van deze zaken mag terugkomen.

Ik noem de bejaarden in de bejaardentehuizen. Ik ben daarmee in eerste termijn ook begonnen. De staatssecretaris gaat niet in op het punt dat ik als belangrijkste punt noemde. Ik doel op de administratie die voor de meesten een absoluut onneembare hobbel is. Wij hebben daarover veel brieven gehad. Uiteraard niet van de bejaarden zelf. Zij kunnen en durven dat waarschijnlijk niet. Het waren brieven van mensen uit hun omgeving die merken dat ze daar heel benauwd van worden. Vele bejaarden kunnen 's nachts niet meer slapen, omdat ze zich afvragen hoe het straks verder moet met al die briefjes.

Dat is iets, waarvan je waarschijnlijk niet snapt hoe het werkt, als je het niet in je eigen omgeving kent. In deze omgeving is dat moeilijk te begrijpen, maar het bestaat. Ik vind dat men daarmee rekening moet houden. Tot nu toe regelden de ziekenfondsen dit. Men behoefde gewoon niets te doen. Nu moet men een administratie voeren, die nog niet eens zo simpel is.

Verder blijft het vreemd dat mensen die geen weet meer hebben van de hoogte van hun inkomen, omdat zij in een bejaardentehuis wonen en omdat zij alleen maar zakgeld krijgen, toch niet in het ziekenfonds mogen op grond van die voor hen imaginaire hoogte van hun inkomen.

Dan is er nog de rare situatie van de vrijwillig verzekerde bejaarden met betrekking tot het al dan niet gehuwd zijn, het al dan niet verkrijgen van een premiereductie en het al dan niet in het ziekenfonds mogen. De staatssecretaris verwijst deze kwestie naar zijn adviescolleges. Ik dacht dat adviescolleges er waren om advies te geven en dat de uiteindelijke besluitvorming toch bij de staatssecretaris lag. Als hij afwijkt van adviezen, zal hij daarvoor goede argumenten moeten hebben. Het gebeurt echter vaak genoeg zonder goede argumenten. Op zichzelf zou het dus geen precedent zijn. Naar mijn mening zijn de argumenten echter goed genoeg.

Het kabinet heeft niet het advies van de adviescolleges gevolgd om een onderzoek in te stellen naar het verzekeringsverleden van ongehuwde bejaarden, omdat dit administratief-technisch onmogelijk zou zijn. Dit lijkt mij heel onwaarschijnlijk. Bestaat iets

Van der Meer

wat administratief-technisch onmogelijk is nog wel? Waarom is eigenlijk zo'n onderzoek nodig? Waarom kunnen niet alle bejaarden met een inkomen onder de loongrens in het ziekenfonds worden opgenomen?

Waarom wordt zo ingewikkeld gedaan voor deze mensen? Nogmaals: ik vind het idioot dat je vanwege het bestaan van een echtgenoot al dan niet verplicht verzekerd bent. Een wet moet toch naar de mensen toe de schijn van enige redelijkheid kunnen ophouden? Bovendien is f 135 wel minder dan f 165, al hebben de mensen in de bejaardenoorden daar geen weet meer van. De zelfstandig wonende bejaarden zijn dan echter iets beter af, zolang die f 135 f 135 blijft. Echter, bij de meeste bejaarden zal een procentuele ziekenfondspremie waarschijnlijk nog lager uitvallen.

In de beantwoording van de vragen over de bijna-gepensioneerden en de VUT-ters staat een heel aardige alinea, althans niet aardig voor de gedupeerden in deze groep, maar wel voor anderen. De staatssecretaris zegt, dat het wetsvoorstel uitgaat van de gedachte dat iedere verzekeringsvorm zijn eigen bejaarden behoudt. Hiermee wordt solidariteit betracht binnen de groep. Binnen die gedachtengang past het niet om voor bepaalde groepen daarvoor een uitzondering te maken. Nu, er zijn in dit wetsvoorstel wel veel uitzonderingen gemaakt.

Er kan er dus best één bij. Dat argument lijkt mij dus niet helemaal juist, zeker als het maar voor korte tijd is, zoals bij de VUT-ters het geval is. Maar als je deze redenering toepast bij de algemene studentenverzekering, zou die dus helemaal in de lijn van de staatssecretaris passen. Dat is solidariteit binnen de groep. Hierover heeft de staatssecretaris weliswaar niets gezegd, maar als dit betekent, dat hij ook in het kader van dit citaat daarover nog eens nadenkt, mag hij althans tot mijn genoegen daarover voorlopig blijven zwijgen.

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Bedoelt u de VUT of de SSGZ?

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): De SSGZ, maar de VUT natuurlijk ook graag. Het argument waarmee de staatssecretaris de VUT-ters afwijst, past weer wel in het kader van die studentenverzekering. Wat mij betreft zou hij moeten nadenken over al deze zaken, en als het even kan met vrucht.

Ik kom terug op die collectieve lasten. Daarover kun je eindeloos praten. Als de staatssecretaris zwart noemt wat ik wit noem, dan krijgt hij altijd gelijk en dan krijg ik altijd gelijk. Ik heb nog wel een citaat van de heer Ruding bij de behandeling van dit wetsvoorstel in de Tweede Kamer. Het gaat om de vraag wat wel en wat niet collectieve lasten zijn. In die Handelingen staat, dat het wel betekent dat een forse potentiële claim op de schatkist achterwege zal blijven. Het gaat dus om het schatkistgedeelte en niet om de premies van de verzekerden zelf. De heer Ruding noemt mijn wit dus ook wit. Hoewel ik in het algemeen niet graag op één lijn zit met de heer Ruding, vind ik dat in deze situatie ten opzichte van de heer Van der Reijden wel aardig.

Wat de vrije artskeuze betreft is voor mensen die particulier verzekerd waren en nu naar het verplichte ziekenfonds moeten, het antwoord aanzienlijk vager dan in het mondeling overleg.

Dat de wet wel mogelijkheden biedt, is niet hetzelfde als dat het in de praktijk ook zonder problemen kan gebeuren. Ik zou graag nog eens heel ondubbelzinnig van de staatssecretaris horen dat hij in overeenstemming met de wet meent dat er geen belemmeringen zijn voor huisartsen, specialisten en ziekenfondsen om overeenkomsten aan te gaan ten behoeve van een bepaalde patiënt. Dit zal niet alleen over alternatieve artsen gaan. Iemand die een lopende behandeling heeft bij een niet-alternatieve arts, een 'normale' arts om het zo maar te zeggen, zal deze behandeling ook willen voortzetten. Mij lijkt dat ook uit een oogpunt van gezondheidszorg gewenst.

De gemeenten moeten het werkgeversdeel van de premie gaan betalen voor invalide ex-werknemers. Toen ik in eerste termijn hierover sprak, had ik uiteraard niet het oog op gemeenten met IZA-regelingen. Ik begrijp niet goed dat gemeenten die om hun moverende redenen niet voor de IZA gekozen hebben, daar nu voor gestraft moeten worden, doordat de voordelige aspecten van hun keuze hun nu opeens worden afgenomen.

Ik heb gisteren niet expliciet gesproken over B2-instellingen, omdat die naar mijn idee waren inbegrepen. Ik moet ze nu wel noemen, omdat de staatssecretaris sprak over 'slechts enkele gemeenten'. Er zijn heel veel B3-instellingen waarvoor hetzelfde geldt. Krijgen

deze hiervoor nu extra subsidie? Dat zou bij culturele instellingen het geval moeten zijn. Hoe gaat het dan bij instellingen voor wetenschappelijk onderzoek? Wat gebeurt er als die instellingen inmiddels niet meer bestaan, wat nogal eens voorkomt? Wie betaalt dan de werkgeverspremie?

Dan toch nog maar een opmerking over de SSGZ en de studenten. Ik attendeer erop dat de notitie van de minister van Onderwijs en Wetenschappen nog niet is verschenen en dus ook nog lang niet tot maatregelen leidt, terwijl de mensen om wie het hierbij gaat vanaf aanstaande dinsdag vaak zeer hoge premies moeten gaan betalen.

Als de staatssecretaris daar nog tijdig naar wil kijken, zoals hij dat noemt, moet hij wel opschieten. Ik begrijp overigens niet waarom hij daarvoor juist gegevens van de SSGZ nodig heeft. Het betreft toch juist mensen die, mijns inziens ten onrechte, niet bij de SSGZ verzekerd zijn. De studenten die nu vrijwillig verzekerd zijn en volgende week naar de particuliere verzekeringsmaatschappijen moeten overstappen, kunnen moeilijk door de SSGZ geregistreerd worden. Ik denk dat de staatssecretaris dus op een andere wijze iets zal moeten doen, en dan wel razendsnel!

De staatssecretaris blijft optimistisch dan ik over de mogelijkheden bij de particuliere verzekeraars voor mensen die niet jong en gezond zijn. Ik begrijp ook niet goed waarom dat zo nodig voor elkaar moet worden gekregen, met of zonder persoonlijke hulp van de staatssecretaris. Waarom wordt niet eenvoudig de toezegging gedaan dat arbeidsongeschikten in het ziekenfonds blijven, bij welke mate van arbeidsongeschiktheid dan ook? Het is een niet-ingewikkelde regel en het zou deze mensen een veilig en rustig gevoel geven, wat voor hun wankelende gezondheid ook heel belangrijk is.

Wij worden het kennelijk niet eens over het nut van overeenkomsten, terwijl het mij toch zo vanzelfsprekend leek en lijkt. Hoe kom je nu aan die gegevens? Denkt de staatssecretaris echt dat de farmaceutische industrie bereid zal zijn om gedetailleerd op te geven hoeveel pillen X of poeders Y er zijn geleverd? Juist dat eigen-bijdragesysteem geeft toch heel veel onbekende gegevens? Ik denk dat het voor alle partijen nuttig zou zijn om zaken vast te leggen, zoals dat nu tussen ziekenfondsen en producenten

Van der Meer

gebeurt, niet in de laatste plaats voor de beleidsmakers, want die hebben die cijfers nodig om hun beleid te kunnen plannen.

De mensen met de premievrije polissen moeten zich wel heel schandelijk behandeld voelen. De staatssecretaris spreekt over een onbevredigd rechtsgevoel, wat mijns inziens een keurige uitdrukking is voor een heel veel ergere zaak. Deze mensen kunnen immers eigenlijk hun particuliere verzekering niet meer opzeggen.

Formeel wel, maar in feite niet, want zij hebben al voor hun hele leven betaald. Dat hebben zij dus binnen, zou je zeggen, en dat kan niet meer weg. Nu moeten zij de ziekenfondsverzekering erbij nemen, terwijl de staatssecretaris zelf zegt dat dubbele verzekeringen onzin zijn. De staatssecretaris noemt dit 'niet fundamenteel'. Ik vind het wel fundamenteel en ik vraag nogmaals om maatregelen. De allerminste maatregel zou toch al kunnen zijn dat wordt overgegaan tot teruggave van reeds betaalde premie.

De staatssecretaris van Financiën spreekt over medefinancieringsbijdragen die door SSGZ zouden moeten worden betaald. Die bijdragen zouden gespreid gedaan mogen worden. Ik denk dat dat niet echt helpt. Allereerst wijs ik erop, dat men daarmee niet onmiddellijk kan beginnen. Pas in de tweede helft van 1986 kunnen de betalingen over 1986 plaatsvinden. Bovendien moet een heffing achteraf worden betaald, waar geen inkomsten achteraf tegenover staan. Gespreid betalen betekent toch niet minder betalen?

Op de een of andere manier moet het toch uit de reserves komen. Of je het nu over 20 porties verdeelt of dat het om één portie gaat: het moet er wel uitkomen. Als er niets tegenover staat, helpt het niet dat de betaling gespreid mag plaatsvinden. Ik begrijp daarom niet helemaal waarom die gespreide betaling een oplossing zou zijn.

Misschien kunnen SSGZ en de minister een goede regeling vinden die ook de bestaansmogelijkheid van SSGZ niet aantast. In dat geval ben ik tevreden. Ik hoop dat ik uit de woorden van de staatssecretaris mag begrijpen dat hij dezelfde intentie heeft en dat ook hij vindt dat de bestaansmogelijkheid van SSGZ niet mag worden aangetast. Als hij dat wil bevestigen, ben ik gelukkig.

Ik wil nog iets naar voren brengen dat ik gisteren vergeten ben te zeggen. Ik heb niets gezegd over wetsvoorstel 19300. Wij hadden daar ook geen opmerkingen over. Als wetsvoorstel 18972 onverhoopt zou worden aangenomen, wordt ook wetsvoorstel 19300 aangenomen. Dat hoort erbij. Wij kunnen in het geval 18972 aangenomen wordt geen bezwaar hebben tegen aanname van wetsvoorstel 19300. Als wetsvoorstel 18972 wordt verworpen, hangt wetsvoorstel 19300 als het ware in de lucht. Ik denk dat er dan met dat wetsvoorstel ook geen problemen meer zijn. Daarom hebben wij over dit wetsvoorstel geen opmerkingen gemaakt.

Ik wil voorts iets zeggen over de motie van mevrouw Veder en de gedachten van de staatssecretaris daarover. Ik geloof dat deze motie niet de goede manier aangeeft om deze wel wezenlijke problemen op te lossen. Ik heb dat gisteren ook al gezegd. Ik heb zelf ook een aantal mogelijkheden genoemd. Deze methode schept echter nieuwe onrechtvaardigheden. Waarom wordt gedacht aan de invaliditeitspensioenerden van het ABP en niet aan de weduwen van het ABP?

Van die laatste groep heb ik ook een heleboel brieven gekregen. En waarom denkt men alléén aan de ABP-invaliditeitspensioenerden? Hoe zit het dan met de andere arbeidsongeschikten? Het voorgestelde lijkt heel sympathiek, maar ik vind het niet echt aardig. Bovendien zou op deze manier het draagvlak van de ziekenfondsen nog kleiner worden, terwijl het al zo sterk verkleind is. Dat is ook een gevolg van dit wetsvoorstel.

Het kan toch niet de bedoeling zijn, ook niet van de ondertekenaars van deze motie, om de ziekenfondsen op termijn af te breken? Kortom, ik heb niet het gevoel dat met de antwoorden van de staatssecretaris op mijn opmerkingen in eerste termijn, de zaak er ook maar iets beter op is geworden. Ik blijf van mening dat dit een zeer slecht wetsontwerp is. Ik heb in mijn fractie gehoord – ik heb dat trouwens ook buiten mijn fractie gehoord – dat men het een van de meest schandelijke voorstellen vindt die wij in deze Kamer ooit behandeld hebben.

Naar mijn mening zou het voor zeer velen een heel goede zaak zijn als dit wetsvoorstel niet aangenomen werd. Nadat de advertentie geplaatst is en nadat de mensen gemerkt

hebben wat er gaat gebeuren, zal de staatssecretaris dat ook wel merken. Ik hoop dat hij dan een beetje spijt krijgt. Het zou mij – en naar ik meen heel veel mensen – erg veel waard zijn als het wetsvoorstel niet aangenomen werd.

□

Mevrouw **Veder-Smit** (VVD):
Mijnheer de Voorzitter! Mijn fractie heeft er geen behoefte aan om over de principes van het wetsontwerp nog nader in discussie te treden. Wat de voorlichting over het wetsontwerp betreft, merk ik op dat er een inhaalmanoeuvre zal moeten plaatsvinden. Gelukkig zullen sommigen nog enkele maanden de tijd hebben voor het nemen van beslissingen.

Laten wij hopen dat men met die voorlichting een zogenaamde gelukkige hand heeft. Ik ben blij dat de gele folder meer als basismateriaal wordt beschouwd ter aanvulling van informatie voor specifieke groepen en dat niet gezegd kan worden dat deze folder nu de voorlichting is.

Over de uitvoeringsproblemen – ik heb er een zestal aan de staatssecretaris voorgelegd – behoeft ik nog maar weinig te zeggen. De beantwoording van de schriftelijke vragen vond ik heel goed. Grotendeels was zij afdoende. Over drie punten wil ik echter nog iets zeggen.

Het eerste punt is het volgende. Ik heb gevraagd of, als je je wilt verzekeren voor een hogere klasse, dat door middel van een aanvullingsfonds of particulier kan geschieden.

De staatssecretaris heeft geantwoord dat dit particulier mogelijk is. Het KLOZ heeft nog een dringend beroep gedaan op de aangesloten verzekeraars om dit mogelijk te maken. Ik weet nu nog niet of dit ook door middel van een aanvullingsfonds bij de verplichte ziekenfondsverzekering kan gebeuren.

Het tweede punt is het duiventileffect. Ik begrijp dat bij kortdurende werkkringen allerlei overbruggingsregelingen te maken zijn en dat dat ook is gebeurd. Niet is geantwoord op mijn vraag hoe de positie is van degenen die een voor hen gunstige particuliere verzekering gesloten hebben en daarop niet meer kunnen terugvallen. Ik denk dat dit ook niet geregeld kan worden. Het lijkt mij zeer moeilijk te regelen. Dat spitst zich toe op degenen die hun premie vooruit hebben betaald. Ik zie dit meer als een extra argument om de keuzemogelijkheid te openen waarover ik nu ten slotte iets wil

Veder Smit

zegen. Ik doel op de consequenties voor grote groepen verzekerden.

In eerste termijn heb ik twee consequenties genoemd, namelijk de uitkeringsgerechtigden ingevolge de AWW en de AAW en de niet-ambtenaren. Wat de uitkeringsgerechtigden betreft, zullen wij er ons nu bij moeten neerleggen dat sommigen van hen in de toekomst erop achteruit zullen gaan. Ik hoop dat bij een volgende wetgeving en wellicht al bij de preparatiewetgeving daarna nog gekeken kan worden. Ditzelfde geldt voor de niet-ambtenaren. Laten wij hopen dat ook voor deze groep nog aanvullende maatregelen mogelijk zijn, waar nu geen blokkade wordt aangebracht.

Voorts wil ik nog even ingaan op de inhoud van de motie, waarvan de staatssecretaris heeft gevraagd of deze nu wel in de lijn ligt van het wetsontwerp. Mijns inziens is dat het geval. Het wetsontwerp geeft ook aan degenen die boven de loongrens komen, een keuzemogelijkheid. Waarom zou je deze keuzemogelijkheid niet toekennen aan die speciale groep waarvoor in de motie wordt gepleit, namelijk voor de invaliditeitspensionengerechtigden uit het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds als zij beneden de loongrens komen? Mijns inziens hebben deze personen nog meer belang bij een zelfstandige bepaling van hun positie.

Een volgend argument is dat deze gewezen ambtenaren nu anders worden behandeld dan de ambtenaren die de zekerheid en de meer gunstige regeling kennen van IZA en andere regelingen. Men kan ontzettend moeilijk inzien dat voor de ambtenaren een uitzondering wordt gemaakt, terwijl voor hen zelfs de mogelijkheid van een uitzondering niet zou worden gegeven. Ik heb in eerste termijn gezegd dat deze mensen zich niet in het ziekenfonds mochten laten opnemen. Zij mochten voorts niet toetreden tot de verplichte verzekering.

Nu worden zij in heel kort tijdsbestek en zonder dat daarom gevraagd is, daartoe gedwongen. Een uitzondering moet gemaakt kunnen worden zonder dat je de gehele lijn van het wetsontwerp ondergraaft als de noodzaak zich hiertoe aandient, dus als hiervoor een wetsbepaling bestaat, en als het een groep betreft die bij een overgangsproblematiek is betrokken. Dat leidt ertoe om met kracht opnieuw de inhoud van de

motie onder de aandacht van de staatssecretaris te brengen. Ik meen te mogen verwachten dat deze motie wordt aangenomen.

Ik zou de staatssecretaris daarom willen vragen om reeds nu in tweede termijn met grote duidelijkheid te verklaren dat deze motie onverkort zal worden uitgevoerd. Dat houdt ingevolge artikel 16, vierde lid, in, dat dit geldt voor de tijdsduur waarin alle anderen ook moeten wachten op een eventueel nieuw stelsel, dat zij vier maanden de tijd zullen krijgen hun keuze te bepalen en dat ook aan hen de nodige duidelijke voorlichting zal worden gegeven.

□

De heer **Schuurman** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Ook ik dank de staatssecretaris hartelijk voor de schriftelijke beantwoording en voor de beantwoording in eerste termijn.

Ik begin met een algemene opmerking. De opmerking van de staatssecretaris dat wij in de Eerste Kamer met betrekking tot dit wetsvoorstel beter geïnformeerd zijn dan de leden van de Tweede Kamer, vond ik onthullend. Ik denk eigenlijk dat dit met meer wetsvoorstellen het geval is. In de Eerste Kamer zullen wij op deze problematiek ook in een ander verband moeten terugkomen.

De democratie naar haar ware aard is in het geding als parlementariërs kiezen voor of tegen wetsvoorstellen zonder voldoende geïnformeerd te zijn over de consequenties. Dat lijkt mij een ernstige zaak.

Ik verschil niet van mening met de staatssecretaris wanneer hij in antwoord op mijn vraag inzake artikel 10, lid 1, van de Grondwet zegt, dat de aantasting van de privacy niet in het geding is. Ik heb alleen herhaald wat in brieven aan ons is geschreven. In die brieven werd ook gesproken van de gelijke behandeling. Dat doet aan een ander grondwetsartikel denken. Ik weet ook niet precies of het wel een juiste omschrijving is. Vandaar dat ik in eerste termijn gesproken heb over het ontbreken van een afweging van rechtsbelangen. Op dat punt zou ik graag nog iets van de staatssecretaris horen. Is het niet van belang het beginsel van afweging van rechtsbelangen de voorkeur te geven boven andere principes? De staatssecretaris noemde twee principes. Eigen blokken, mensen die er op dezelfde manier aan toe zijn, moeten voor een zelfde wetgeving komen te staan. Parafrazerend noem ik dat de solidariteit in eigen kring.

Als wij de afweging van rechtsbelangen daarbij betrekken, krijgen wij een conflict rondom die solidariteit in eigen kring. Mevrouw Veder-Smit heeft er al op gewezen. Het is een verzekering waarin ambtenaren en gewezen ambtenaren kunnen kiezen, terwijl een andere categorie gewezen ambtenaren niet kan kiezen. Daar hebt u het conflict van de verschillende blokken. Dat conflict is alleen maar op te lossen als het beginsel van de afweging van rechtsbelangen als een fundamenteel beginsel wordt toegepast.

Het is ook om die reden, dat ik graag zou zien dat de staatssecretaris, zoals dat in de Tweede Kamer wordt genoemd, klip en klaar instemming betuigt met de motie. Gisteren hebben wij al gezegd dat wij hopen dat de staatssecretaris eenduidig en boven alle twijfel verheven zal instemmen met de motie.

Voor het overige sluit ik mij graag aan bij de opmerkingen van mevrouw Veder op het punt van de reparatiewetgeving. Juist met het oog op de afweging van rechtsbelangen onderstreep ik ook het argument van mevrouw Van der Meer om te komen tot reparatiewetgeving, juist als in de komende dagen of weken ernstige gevallen optreden. Daarvoor moet een oplossing komen.

□

De heer **Vogt** (PSP): Voorzitter! De reactie van de staatssecretaris op de motie bracht mij op de volgende vraag. Als hij bepaalde groepen, in dit geval gepensioneerden in het ABP die een invaliditeitspensioen hebben, wil uitzonderen, hoe doet hij dat dan met mensen die daar nu in zitten en die bij de vrijwillige ziekenfondsverzekering zijn? Deze mensen zijn er ongetwijfeld.

Ik maak meteen van de gelegenheid gebruik om een stemverklaring te geven over de motie. Mevrouw Van der Meer heeft een groot aantal argumenten tegen de motie genoemd. Ik onderschrijf deze. Daarnaast wordt zodanig de nadruk gelegd op deze groepen – wij zien de problematiek hiervan heus wel – dat daardoor de hoofdzaak van het wetsontwerp, waar wij tegen zijn, wordt ondergesneeuwd. Ook daarom voelen wij er niet voor om de motie te steunen.

□

De heer **Eijsink** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mijn interventie kan betrekkelijk kort zijn. Ik sluit mij

Eijsink

graag aan bij datgene wat mevrouw Veder-Smit ter zake gesteld heeft. Ik wijs in het bijzonder op hetgeen de heer Schuurman gesteld heeft. Deze interventie geeft mij tegelijkertijd de mogelijkheid om in het voetspoor van de heer Schuurman te zeggen dat het natuurlijk niet zo is dat de motie, zoals die er ligt, alle problemen en alle categorieën dekt.

Wij hebben in de schriftelijke voorbereiding heel uitdrukkelijk gesteld dat, mochten er zich nu reeds of in de uitvoering gevallen voordoen waarbij een aperte crisissituatie optreedt, wij dan van de regering verwachten dat zij hetzij met de middelen van de wet – daar hoort ook de aanwijzing bij – hetzij door middel van reparatiewetgeving bereid is aan die lacunes aandacht te besteden en deze zo mogelijk te repareren. Ik hoop dat de staatssecretaris dit nog eens bevestigt.

Er ligt nu echter iets anders op tafel. Er zijn namelijk categorieën onder ambtenaren. Nu willen wij de ene groep ambtenaren niet slechter of beter dan de andere behandelen, maar het is wel een specifieke problematiek. In de wetgeving en in de feitelijkheid, zoals deze zich straks zal ontwikkelen, wordt namelijk duidelijk onderscheid gemaakt tussen soorten van ambtenaren.

Nu is het een vrij eenvoudige zaak, omdat deze Kamer zegt – daar komt het hele verhaal op neer –: gelijke monniken, gelijke kappen. Dit is echter een ander probleem dan de grenssituaties die kunnen ontstaan. Een deel daarvan hebben wij individueel in de brieven gevonden. Mogelijkerwijze betreffen deze groepen en groeperingen. Op dat punt zijn toezeggingen gedaan door de regering. Ik hoop alleen dat deze bevestigd worden.

De heer **Vogt** (PSP): Er zijn nu ook al verschillen tussen ambtenaren, namelijk gemeente-ambtenaren en provincie-ambtenaren enerzijds en rijksambtenaren anderzijds. De heer Eijsink moet die verschillen niet wegcijferen.

De heer **Eijsink** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Er treedt nu een doldriest vergissing op. Ik had het namelijk nergens anders over dan de ambtenaren die reeds onder regelingen vallen die aanmerkelijk beter zijn, en andere ambtenaren die inderdaad onder de vigeur van deze motie vallen en die anders bedeed worden.

Zowel ten aanzien van degenen die onder de vigeur van de motie vallen als ten aanzien van degenen die onder een regeling vallen en al dan niet een keuzemogelijkheid hebben spreekt de motie uit dat die mogelijkheid alsnog geschapen moet worden. Er wordt dus niet voorbijgegaan aan degenen die in de IZA en de IZR zitten. Neen, het geldt ook voor hen. Dat zijn namelijk de groeperingen in ambtelijke situaties die een verschillende positie hebben. Dit willen wij graag zoveel mogelijk ook in deze wetgeving wegwerken.

Ik herhaal dat wij nu niet de eindfase van de totale herstructurering van de ziektekostenverzekeringen aan de orde hebben. Neen, het is echt een partiële herstructurering. Deze is overigens wel structureel op een bepaald punt, maar het is niet de laatste. Dat betekent bij voorbeeld – de staatssecretaris heeft dat uitdrukkelijk gesteld; wij zijn hem daar zeer erkentelijk voor – dat er met betrekking tot de samenstelling van het inkomstenbestand consequenties zullen zijn ook voor deze situatie. Dan komt uiteraard dat stuk nieuwe wetgeving hier. Ook bij deze gelegenheid zou – ik verwijs naar de praktijk – reparatie mogelijk zijn.

De staatssecretaris heeft uitdrukkelijk gesteld dat aan niemand financiële voor- of achteruitgang is beloofd. Ten aanzien van grote categorieën is dat echter wel gesteld. Niettemin is onze fractie bereid – wanneer de doelstelling van een evenwichte lastenverdeling, zoals verwoord door de staatssecretaris, wordt gehandhaafd – na de toezeggingen over de motie, waar mevrouw Veder om heeft gevraagd, aan de totstandkoming van deze wetgeving mee te werken.

□

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Mijnheer de Voorzitter! Ik had reeds goed begrepen, wat de intentie van mevrouw Van der Meer was. Zij wijst volstrekt correct en terecht op de problemen die zich in de praktijk voordoen. Zij poogt daarbij nog eens te wijzen op de noodzaak om nu of in nadere wetgeving – ik heb aangeduid dat daarvoor drie momenten zijn: de samenstellingsdiscussie, de verdere stelselwijziging en in elk geval het moment over drie jaar – daar wat aan te doen. De heer Eijsink heeft dat in eerste termijn reparatiewetgeving genoemd.

Ik heb nooit de indruk willen wekken dat – als je zo'n ingrijpende wijziging van een stelsel doorvoert na

twintig jaar – zich geen problemen zouden voordoen. In mijn eerste termijn heb ik gezegd dat het naar mijn mening onmogelijk is om een stelsel zo ingrijpend te wijzigen en niemand in zijn belangen te laederen. Als je dat wilt, moet je niets wijzigen.

Het dilemma waarvoor het kabinet, zoals iedereen, stond, was dat het zo niet verder kon. Ik wil toch nog eens heel duidelijk zeggen – ik heb dat ook in de Tweede Kamer gedaan – dat dat deel van het ziekenfondsstelsel failliet was. Aan de overkant heb ik dat gezegd en ik wil dat hier herhalen. Wij moeten niet doen alsof wij zo door hadden kunnen gaan, noch met de bejaardenverzekering, noch met de vrijwillige verzekering.

Wij moeten ons goed realiseren dat het niet alleen een zaak van openbare financiën en collectieve lasten was, maar dat de spanning in dit stelsel zo hoog was opgelopen – bij een vrijwillige verzekering praat je immers over de vrijwilligheid om een verzekering aan te gaan – dat de zaak niet te handhaven was.

Ik zeg dat nadrukkelijk, ook al hebben wij de laatste tijd opnieuw – ik heb die 'wave' ook gehad voor de behandeling in de Tweede Kamer – in de ziekenfondsbladen bij voorbeeld weer gelezen dat, als die wet wordt afgestemd, het allemaal weer wordt opgenomen. Onzin! Dat deel van het stelsel was failliet en zou failliet blijven. De bejaardenverzekering wordt opgeheven in een poging – die is gelukkig overal onderschreven – om tot een sociaal aanvaardbaar systeem over te gaan.

Iedere verzekering draagt haar eigen portie bejaarden. De vrijwillige verzekering wordt opgeheven, ten einde een aantal groepen in de verplichte verzekering te brengen waarvoor een titel is, en een aantal andere groepen naar de particuliere verzekering over te doen gaan.

Natuurlijk, als je een dergelijke ingrijpende operatie verricht, zijn er grensproblemen. Dan zijn er overgangsproblemen. Ik bedoel nu niet de problemen die ontstaan bij de overgang van het oude naar het nieuwe stelsel. Er zijn dan overgangsproblemen die zich altijd afspelen als er grenzen in inkomen waaraan rechten ontleend kunnen worden in het geding zijn. Er zullen altijd mensen zijn die zich gelaedeerd voelen. Dat was de discussie die de basis is rondom bij voorbeeld de motie. Dat is echter ook de discussie die ik voer met mevrouw Van der Meer.

Van der Reijden

Er zijn mensen in de particuliere verzekering – mevrouw Veder zegt dat en ik beaam dat; mevrouw Van der Meer heeft het ook gezegd in haar eerste termijn, maar zij heeft ook gezegd en dat ben ik met haar eens, dat wij daarmee het ziekenfonds niet moeten deklasseren en niet als een substituuat moeten zien voor een behoorlijke verzekering – die het een laedering van hun positie vinden, financieel of wat de status betreft, als zij gedwongen naar een ziekenfonds zouden moeten.

Er zijn juist weer andere mensen die het een laedering van hun belangen vinden als ze worden gedwongen om juist uit dat ziekenfonds naar de particuliere verzekering te gaan. De essentie is, dat de premie in de vrijwillige verzekering niet te handhaven was op dat niveau. Mevrouw Van der Meer zegt nu opnieuw: dat bedrag van f 165, blijft dat f 165? Dat maken regering en beide Kamers uit.

Het bedrag van f 165 was al een te lage premie op het moment dat wij erover kwamen te spreken, alle andere verhalen ten spijt. De premie zou – zo heb ik in de Tweede Kamer gezegd – in een aantal plaatsen van het land, aangezien bij de ziekenfondsen niet meer de bereidheid bestond om te poolen – daar is het begonnen; ik handhaaf die stelling – tot bij voorbeeld f 200 zijn opgelopen. Dan staat de regering voor een heel duidelijke keuze. Het maken van keuzehandelingen, dat weet elke economist, is het moeilijkste dat er is. De regering heeft een keuze gemaakt en dan zijn er wrijvingsproblemen en daarover spreken wij. Ik kom dan gelijk op een opmerking van de heer Schuurman. Neen, de Tweede Kamer is niet minder geïnformeerd – de heer Schuurman zei dat dit met meer wetsvoorstellen het geval is – dan de Eerste Kamer. Ik heb geprobeerd aan te geven dat wij hier met een heel specifiek geval te maken hebben. Ik heb heel duidelijk gezegd dat de uitvoering, niet onwettig, maar met het oog op een richtige uitvoering, op het moment dat deze Kamer zich erover zou hebben uitgesproken, in gang is gezet, waardoor per individueel geval – dat is anders nooit het geval, noch aan de overkant, noch in deze Kamer – kon worden berekend wat de effecten waren van de stelselwijziging. Dat is het grote probleem in de discussie met bij voorbeeld mevrouw Van der Meer.

Ik kan met mevrouw Van der Meer blijven discussiëren, nog tijden lang, maar over een aantal punten zullen wij het niet eens worden. Dat zijn knelpunten die zich in deze verzekering voordoen. Dat is ook het grote probleem als wij praten over andere algemene zaken. Wij zijn van een algemene beschouwing van de wet, hetgeen gebruikelijk is bij de beide Kamers, nu gekomen tot het per categorie van problemen bespreken van die problemen en het zoeken naar oplossingen. Ik heb daar geen problemen mee; begrijp mij goed. Deze uitzonderlijke situatie is veroorzaakt door het tijdpad en het tijdstip van invoering.

Ik denk dat de heer Schuurman vrijwel nimmer meer een geval zal tegenkomen als dat waarover wij vandaag spreken, maar ik laat hem natuurlijk het recht – want wie ben ik – om daar in deze Kamer nog eens over te spreken.

De heer **Schuurman** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil dit toch niet onweersproken laten. Ik heb mijn opmerkingen niet gemaakt in die zin, dat de staatssecretaris daar volledig achter zou moeten gaan staan. Ik denk dat het hier ook niet de plaats is om voorbeelden te noemen, maar die voorbeelden zijn er wel. Het onderhavige wetsvoorstel is dus ook weer niet zo'n bijzonder geval.

De opmerking van de staatssecretaris, dat algemene wetgeving altijd fricties zal geven in individuele gevallen, is terecht. Het gaat hier echter ook om fricties van structurele aard. Daarover ging mijn opmerking. Dit komt ook bij andere wetgeving voor. Ik kan voorbeelden noemen. Ik doe dit echter niet, ter wille van de tijd.

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Voorzitter! Ik ben dankbaar voor de opmerking, maar ik zal hierop dan ook niet ingaan. Overigens is dit een boeiende discussie. In deze Kamer zou je over dergelijke kwesties nog eens rustig moeten kunnen spreken.

Ik heb al gezegd dat ik een aantal verschilpunten houd met mevrouw Van der Meer. Dit komt vooral omdat mevrouw Van der Meer een aantal 'hobbels' aanvoert – in één van haar eerste zinnen gebruikte zij dit woord – waarvan zij verwacht dat ik deze onmiddellijk zal wegnemen. Ik ben daartoe niet in staat. Dat kan van een wetgever volgens mij ook niet gevraagd worden. Het wetsvoorstel – ik herhaal dit – wijzigt na 20 jaar

heel fundamenteel de bestaande wetgeving. Daaruit komen een aantal fricties naar voren. De wetgever, in ieder geval de regering, is dan gehouden om naar deze fricties te kijken. Zodra er voldoende duidelijkheid is waarom het precies gaat dient zij maatregelen te nemen. Die toezegging heb ik, in het bijzonder aan de heer Eijssink, reeds gedaan.

In mijn nota van 24 maart 1986 op bladzijde 11, ben ik hier uitvoerig op ingegaan onder het hoofdje: Oplossing noodsituaties na inwerkingtreding van de WTZ. Ook ik heb een mening over hoe dit moet gebeuren. Daarover bestaat geen enkel misverstand.

Desalniettemin wil ik graag een paar korte opmerkingen maken bij een aantal punten, die mevrouw Van der Meer opnieuw aan de orde heeft gesteld. Ik heb de schriftelijke beantwoording voor mij liggen. Het betreft geen nieuwe punten. Mevrouw van der Meer toonde zich onbevredigd op deze punten.

Ik begin met de administratie van de bejaardenoorden. Natuurlijk zullen de problemen voor bejaarden in bejaardenoorden, die in een meer afhankelijke positie verkeren dan de thuiswonenden, die nog zelfstandig functioneren, groter zijn dan voor degenen die nog zelfstandig functioneren. Dat geldt niet alleen voor deze zaak, maar ook voor andere zaken.

Ook nu worden bejaarden geconfronteerd met eigen bijdragen, waarvoor in de praktijk ook een oplossing wordt gevonden. Ik meen, dat in de praktijk een oplossing kan worden gevonden voor de administratieve problemen. Ik ben bereid met de organisaties van bejaardenoorden – eigenlijk mag ik dit woord niet gebruiken – overleg te voeren, hoewel het mijn minister is, die regelmatig met hen spreekt.

De reden voor opsplitsing van bejaarden in de vrijwillige ziekenfondsverzekering – bejaarden met reductie, die verplicht verzekerd zullen worden en bejaarden zonder reductie, die op particuliere verzekeringsmaatschappijen zijn aangewezen – heb ik op papier gezet.

Er is ook uitvoerig over gediscussieerd aan de overzijde. Er is bij voorbeeld overleg gepleegd over de opsplitsing, zoals ik al zei, op basis van het verzekeringsverleden. Deze zaak is administratief-technisch en praktisch onuitvoerbaar. Daarom is voor deze oplossing gekozen.

Ook over de vrije artskeuze heb ik in de schriftelijke gedachtenwisseling een aantal opmerkingen gemaakt.

Van der Reijden

Ik wil dit eraan toevoegen. Mevrouw Van der Meer wil geen belemmeringen voor huisartsen en specialisten om een overeenkomst aan te gaan met de ziekenfondsen. Dat is nooit het probleem geweest. Het probleem is dat sommige huisartsen, respectievelijk specialisten geen overeenkomst willen aangaan met het ziekenfonds. Als de verzekerde dan bij een dergelijke arts onder behandeling is, wordt het voor mij buitengewoon moeilijk, aan die problematiek iets te doen.

Mevrouw Van der Meer heeft een nieuwe vraag gesteld, hetgeen ik haar niet kwalijk neem. Ik moet in alle ootmoed echter een bekentenis doen en wel dat ik op de vraag naar de B3-instellingen en de instellingen van wetenschappelijk onderzoek op dit moment geen antwoord kan geven, zelfs niet als ik uitvoerig omhoog kijk. Ik wil haar vragen of ik dat antwoord alsnog schriftelijk mag geven, hoewel dat voor het wetsvoorstel niets meer uitmaakt.

De **Voorzitter**: Kan mevrouw Van der Meer daarmee genoegen nemen? Ik constateer dat dit het geval is.

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Mijnheer de Voorzitter! Ik heb gezegd met betrekking tot de premievrije polissen: dat is een probleem dat niet specifiek bij de behandeling van dit wetsvoorstel aan de orde is. Het is een probleem dat zich elk jaar voordoet als de ziekenfondsgrens wordt opgetrokken. Bij de samentelling van de inkomens zullen wij moeten spreken – ik doe dit heel voorzichtig, want ik ontwikkel een denkbeeld dat pas over acht of negen maanden in deze Kamer aan de orde komt – over een extra optrekking van de ziekenfondsgrens. Het lijkt mij in de rede te liggen, daarover ten minste te spreken.

Bij de discussie over de samentelling van de inkomens is de positie van een miljoen verzekerden in het geding. Ik denk dat, als wij de ziekenfondsgrens niet aanpassen, het bestand van de ziekenfondsen drastisch onder 60% van de bevolking zal dalen. Sommigen zullen zeggen quod non, anderen zullen dat een onoverkomelijke zaak vinden. Als je aan de relatieve positie van de ziekenfondsen iets wilt doen, zul je de ziekenfondsgrens meer moeten optrekken dan gebruikelijk is. Ik denk dat in die discussie voortreffelijk past te bezien hoe het zit met de problematiek van degenen, die ook nu – dat

is elk jaar weer het geval – een premievrije polis hebben.

Ik heb in eerste termijn al in mijn ogen duidelijke opmerkingen gemaakt over de SSGZ. Ik heb een afspraak met het bestuur gemaakt om overleg te voeren. Ook dat is een zaak die binnen een jaar – in parlementaire kring is dat een korte termijn – aan de orde dient te komen, omdat de heer Deetman heeft toegezegd bij de discussie over de Wet op de studiefinanciering om binnen een jaar duidelijke uitspraken te doen over de regeling van de positie van de studenten. Daarbij wordt aan twee mogelijkheden gedacht, enerzijds de verplichte ziekenfondsverzekering en anderzijds de particuliere verzekering.

Voorzitter! Mevrouw Veder sprak van een inhaalmanoeuvre op voorlichtingsgebied. Dat is de tegenhanger van wat ik zojuist tegen de heer Schuurman zei: wij hebben met de voorlichting een voorschotje genomen om niet klem te komen zitten als er nog maar weinig tijd tot 1 april over zou blijven. Maar anderzijds moesten wij natuurlijk de rechten van deze Kamer respecteren en hebben wij ons bij die voorlichting buitengewoon terughoudend moeten opstellen. En dus spreekt mevrouw Veder volstrekt terecht van een inhaalmanoeuvre. Ik hoop dat ik haar er enige indicatie van heb gegeven dat wij daarmee morgenochtend zullen beginnen.

Mevrouw Veder heeft verder nog een opmerking gemaakt over het verzekeren in een hogere klasse. Zij zei terecht dat het KLOZ dit heeft gedaan en zij vroeg zich af, hoe het wat dit betreft met het aanvullingsfonds zit. Mij heeft geen informatie bereikt dat de ziekenfondsen een groots gebaar overwegen, vergelijkbaar met dat van de particuliere ziektekostenverzekeraars, maar ik ga er eerlijk gezegd van uit dat de ziekenfondsen, zodra zij daarvan horen, niet achter zullen willen blijven.

Mijnheer de Voorzitter! De discussie over de 'duiventil' is voor mevrouw Veder en anderen aanleiding geweest, de nadruk te leggen op de keuzemogelijkheid, opgenomen in de motie. De overwegingen die in de motie aan het dictum voorafgaan, respecteer ik niet alleen, ik onderschrijf ze ook. Wij voeren een discussie over de keuze van het dictum: dient die in mijn richting te gaan – ik leg vooral de nadruk op het respecteren van het algemene beginsel 'verplichte verzekering is verplichte verzekering',

daar kun je geen keuzemogelijkheid in aanbrengen – of in de richting van hetgeen nu door de meerderheid van de Kamer aan mij wordt voorgelegd.

Gehoord al hetgeen mevrouw Veder, de heer Schuurman en de heer Eijsink hebben gezegd, overwegende de argumenten die daarbij zijn gebruikt, kennis genomen hebbend van het feit dat ook deze meerderheid van de Kamer hecht aan de beperkte werking van dit dictum – de drie jaar – zal ik de uitspraak van de meerderheid van de Kamer respecteren. Het is mij nu al volstrekt duidelijk dat die meerderheid er is.

Met de heer Schuurman heb ik al even van gedachten gewisseld over de behandeling van wetsvoorstellen en in het bijzonder van dit wetsvoorstel. In de Tweede Kamer zou ik hem vragen, hierover achter de groene gordijnen wat verder te praten, maar hier kan dat wellicht in de koffiekamer.

Ik wil nog wel een opmerking maken over de afweging van rechtsbelangen door de heer Schuurman. Voorzitter, zo'n afweging is voortdurend aan de orde als je spreekt over wetsvoorstellen waarbij het om een zeer brede kring van betrokkenen gaat. Naarmate de kring groter wordt, nemen de spanningen tussen het rechtsbelang van het individu en het algemeen nagestreefde beginsel dat met de wet wordt beoogd, toe. Het sterkst blijkt dat bij een volksverzekering, dat is heel duidelijk. Ik noem als voorbeeld de AWBZ.

Ook dat speelt een rol bij de verplichte verzekering. Als je werknemer bent kun je dat leuk vinden of niet. Je kunt je er tegen verzetten of niet, maar er wordt geld op je loon ingehouden. Het enige wat je kunt doen, is je verweren door je niet te laten inschrijven, met alle negatieve effecten van dien.

Inderdaad is sprake van spanning tussen de algemene rechtsbelangen van het individu en de solidariteit, al dan niet in eigen kring. Ik weeg dit mee in mijn beoordeling van de motie, zoals die mede door de heer Schuurman is ingediend.

De heer **Van der Werff** (VVD): Ik hoorde de staatssecretaris daarnet het woord 'respecteren' gebruiken. Ik vind dat magnifiek, maar wat betekent dit ten aanzien van de uitvoering van de motie?

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Ik vond dat dit woord paste bij deze chambre de réflexion. Ik wil echter duidelijk zeggen dat, als ik de motie

Van der Reijden

niet zou uitvoeren, ik haar ook niet zou respecteren. Als u het omgekeerd wilt horen: respecteren betekent bij mij dat ik de motie zal uitvoeren.

De heer Vogt stelde mij een vraag. Het was mij niet helemaal duidelijk wat hij mij vroeg over wat ik deed met de ABP-uitkeringsgerechtigden die in het ziekenfonds zitten. In mijn optiek blijft iedereen zitten waar hij zit. Degenen in de particuliere verzekering zouden daar moeten blijven en degenen die in de vrijwillige verzekering zitten, zouden in het ziekenfonds moeten blijven. In de optiek van de motie is het volstrekt duidelijk dat er nu een keuze is. De gevallen die naar de verplichte verzekering moeten, kunnen dit nu ontvluchten door een keuze te maken.

De heer **Vogt** (PSP): Zij kunnen naar een ziektekostenverzekering?

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Dat is de keuze. Zo heb ik dat begrepen.

Ik heb de heer Eijnsink al geantwoord toen ik inging op de algemene beschouwing over de motie.

De heer **Heijmans** (VVD): Er is door mevrouw Veder en door de heer Schuurman een vraag gesteld, waarop geen antwoord is gekomen. Ik wil dat antwoord graag hebben. Is de staatssecretaris bereid om bij reparatiewetgeving van zijn kant geen barrières op te werpen ten aanzien van de categorie niet-ambtenaren?

Staatssecretaris **Van der Reijden**: Bladzijde 11 van mijn nota van 24 maart geeft duidelijk antwoord op deze vraag. Het gaat helemaal niet over ambtenaren. In algemene zin heb ik uitspraken gedaan over de oplossing van noodsituaties. Ik kan daar korthedshalve naar verwijzen.

□

Staatssecretaris **Koning**: Mijnheer de Voorzitter! Tijdens mijn wandeling door dit voor mij onbekende bos kom ik nog een enkel markeringspunt tegen, waarbij ik mevrouw Van der Meer aantref. Op de eerste plaats betreft het haar opmerkingen over de definitie van de collectieve lasten. Onverschillig welke definitie juist is – die welke mevrouw Van der Meer naar voren brengt of die welke de regering naar voren brengt – één ding moet duidelijk zijn; er moet een consequente en consistente definitie worden gehanteerd.

Al moge de definitie van de zijde van de regering in de ogen van mevrouw Van der Meer minder juist zijn, er is wel consistentie en consequentie in de hantering van de definitie, hetgeen noodzakelijk is om tot een vergelijking te komen. Dat wordt ook bedoeld in het schriftelijke deel van de antwoorden.

De heer **Zoon** (PvdA): Mag ik de staatssecretaris ter verduidelijking een fictief voorbeeld voorleggen? Een aantal individuen brengt vrijwillig in ruil voor bepaalde diensten 100 miljoen op. De centrale overheid, de schatkist dus, legt daar 10 miljoen bij. Aan deze regeling komt een einde. De individuen die vrijwillig een bedrag oprachten, moeten hun heil ergens anders zoeken. De rijksoverheid staakt haar bijdrage van 10 miljoen. Hoe groot is nu de verlaging van de collectieve lasten, 110 miljoen of 10 miljoen?

Staatssecretaris **Koning**: U weet hoe weinig duidelijk ik altijd ben met betrekking tot cijfervoorbeelden. Hoewel de rekensom thans voor mij is gemaakt, hangt het waarschijnlijk af van de vraag in hoeverre... Laat ik daar mijzelf onderbreken. Die 10 miljoen, waarbij de overheid is betrokken, is een vraag van collectieve last, ja dan nee.

De heer **Zoon** (PvdA): Uitstekend.

Staatssecretaris **Koning**: Ik kan mij voorstellen, dat dit antwoord de geachte afgevaardigde bevredigt. Nu komt echter de rest. Het hangt af van de vraag – maar ik redeneer nu werkelijk vanuit 'mijn bolle toet' – hoe je dat resterende bedrag schat. Is dat werkelijk een volledige vrijwilligheid of is het een kwestie van semi-vrijwilligheid? Is er wel sprake van dat je vrijwillig iets doet? In feite kun je in de praktijk er niet onder uit om het zo te doen. In het laatste geval kan het wellicht zo zijn, dat je dit ook nog onder de definitie van het eerste gedeelte brengt.

Mevrouw Van der Meer heeft nog een opmerking gemaakt over de lasten die op de SSGZ worden gelegd. Ik meen, voor zover er geen mogelijkheid is om via de premie de betaling te verhalen, dat er inderdaad sprake is van een ten laste van de reserves brengen. Mij is echter duidelijk geworden dat dit niet hoeft, zodat in die sector geen sprake is van een noodzakelijk ten laste van de reserves brengen. Overigens wil ik mevrouw Van der Meer gaarne toezeggen, dat de uitvoering van de

MOOZ-regeling de continuïteit van de SSGZ niet in gevaar zal brengen. Wij zullen daarop ook toezien.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Ik heb begrepen, dat er behoefte is aan een korte schorsing. De stemmingen over de motie, deze drie wetsvoorstellen en nog zeven andere wetsvoorstellen, zullen plaatsvinden om 19.40 uur precies.

De vergadering wordt van 19.32 uur tot 19.40 uur geschorst.

Aan de orde is de **stemming over de motie-Veder-Smit c.s.** over het verplicht toetreden van de invaliditeits-pensioengerechtigden op grond van de Algemene Burgerlijke Pensioenwet met een onzuiver inkomen lager dan de inkomensgrens (18972, nr. 110h).

De **Voorzitter**: Het is mij bekend dat ten minste bij twee leden onduidelijkheid bestaat over de inhoud van de motie, niet over wat de motie betekent, maar over de feitelijke inhoud. Ik geef het woord aan mevrouw Van der Meer, voor het stellen van een vraag. Er wordt dus niet meer gediscussieerd over de motie, er wordt alleen nog informatie gevraagd en verstrekt over de feitelijke inhoud.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Het is mij toch nog niet helemaal duidelijk. In het begin van de motie staat dat het om particulier verzekerden gaat, maar uit het einde van de motie zou je kunnen concluderen dat het ook om vrijwillig verzekerden gaat, kortom over iedereen.

De **Voorzitter**: Mevrouw Veder, kunt u antwoord geven op deze vraag, voordat men wellicht niet goed stemt?

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Ik wil uiteraard graag weten wat de indieners bedoelen, maar ik wil dan ook weer het antwoord van de staatssecretaris horen.

De **Voorzitter**: Nee, dan zouden wij aan een derde termijn beginnen.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA): Nee, ik wil weten of hij die motie uitvoert in de uitleg van mevrouw Veder. Dat heeft hij namelijk nog niet gezegd.

Voorzitter

De **Voorzitter**: Dan geef ik nu eerst het woord aan mevrouw Veder om te vertellen wat er precies in de motie staat.

Mevrouw **Veder-Smit** (VVD): Het dictum van de motie bedoelt een keuzevrijheid toe te kennen zowel aan hen die in de particuliere verzekering willen blijven als aan hen die in de ziekenfondsverzekering willen gaan.

Staatssecretaris **Van der Reijden**: In deze uitleg versta ik onder particulier verzekerden: uitkeringsgerechtigden ABP. Daarna vroeg mevrouw Van der Meer. Die motie voer ik onverkort uit, zoals ik al heb gezegd.

De **Voorzitter**: Bestaat er in de Kamer bezwaar tegen dat wij overgaan tot stemming over de motie? Ik ben niet van plan tot stemming over te gaan als er nog onduidelijkheid over de motie bestaat.

Mevrouw **M. A. van der Meer** (P.v.d.A.): Het is mij niet duidelijk of de nu vrijwillig verzekerden er wel of niet onder vallen.

De **Voorzitter**: Het blijkt dat de inhoud van de motie nog steeds niet duidelijk is. Dan moet ik komen tot een derde termijn. Er is niets aan te doen. Wij kunnen niet gaan stemmen over zaken waarover zo veel onduidelijkheid bestaat. Ik heropen de beraadslaging en geef het woord aan de staatssecretaris.

□

Staatssecretaris **Van der Reijden**: De exegese en de wordingsgeschiedenis van deze motie zijn van belang. Ik heb niet voor niets de vijf overwegingen genoemd die aan het dictum voorafgaan. Zoals mevrouw Veder in haar toelichting nog eens nadrukkelijk en expliciet heeft gezegd, gaat het hierbij om mensen met een particuliere verzekering die nooit de kans hebben gehad om in de verplichte verzekering hun dekking te zoeken. Mevrouw Veder heeft gezegd dat het onredelijk is om die mensen te verplichten naar de verplichte verzekering te gaan. Dit standpunt is ook in een van de overwegingen opgenomen. Dat vloeit heel duidelijk uit de exegese voort.

Een heel andere zaak is – ik ga dan in op bladzijde 11 van mijn nota van 24 maart naar aanleiding van het betoeg van de heer Eijnsink, maar dat hebt u daarstraks niet meegemaakt, mijnheer de Voorzitter – ...

De **Voorzitter**: Ik heb het gehoord.

Staatssecretaris **Van der Reijden**: ... dat er nog andere groepen zijn. Voor die groepen zal ik in reparatiewetgeving oplossingen vinden.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter**: Het respecteren gaat daarbij voorop, heb ik begrepen van de staatssecretaris.

Dan geef ik nu gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen vooraf, welke stemverklaringen ook afzonderlijk mogen worden gegeven. Op dat punt ben ik plooibaar.

□

Mevrouw **Tiesinga-Autsema** (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Met dank aan mevrouw Van der Meer van de Partij van de Arbeid die ook gisteren onze bezwaren tegen het wetsvoorstel inzake de toegang tot de ziektekostenverzekering zo voortreffelijk heeft verwoord, leg ik namens mijn fractie de volgende stemverklaring af.

Wij verwachten dat de wetsvoorstellen redelijk rechtvaardig en evenwichtig zijn en dat zij een doel dienen. Naar onze mening voldoen de wetsvoorstellen onder nr. 18972 hier niet aan. Dit is om twee redenen het geval.

1. Er is geen sprake van bezuiniging. De wetsvoorstellen brengen geen vermindering van collectieve lasten teweeg doch veroorzaken slechts een verschuiving van lasten.

2. Te weinig mensen zijn met deze voorstellen gediend. Gezien de talloze reacties van mensen in allerlei omstandigheden hebben de voorstellen veel praktische bezwaren en onbedoelde effecten. Zij dienen de rechtsgelijkheid niet. Daarom zouden wij zeker in dit huis de conclusie moeten trekken dat dit soort slechte wetgeving ons niet mag passeren. Het is haastwerk, mijnheer de Voorzitter; er is gebroddeld.

3. Deze wetgeving dient niet het doel dat D'66 uiteindelijk voor ogen staat: een volksverzekering. Integendeel! Deze wetgeving brengt deze mogelijkheid verder van ons weg.

Mijn fractie zal dan ook haar stem aan wetsvoorstel 18972 onthouden. Hetzelfde geldt voor wetsvoorstel 19010. Mochten beide wetsvoorstellen aangenomen worden, dan zullen wij ons niet tegen de aanneming van wetsvoorstel 19300 verzetten.

Aan de motie van mevrouw Veder-Smit zullen wij onze stem, hoe sympathiek die motie in principe ook

is, niet geven. Wij geven onze steun hier niet aan omdat.

1. het draagvlak met uitvoering van deze motie zou worden verkleind, hetgeen wij onverantwoord achten;

2. uitvoering ervan opnieuw een volksverzekering verder van ons weg zal brengen;

3. wij het niet rechtvaardig achten om van de ABP-verzekerden alleen uitkeringsgerechtigden en niet de weduwen uit te zonderen.

In de vierde, maar niet de laatste plaats, mijnheer de wetgever ...

De **Voorzitter**: Dat zou ik wel willen zijn, hoor!

Mevrouw **Tiesinga-Autsema** (D'66): Niet in de laatste plaats zullen wij onze steun aan dit wetsvoorstel onthouden omdat wij het idee hebben – wij zijn er ook van overtuigd – dat deze slechte wetgeving er nu door een motie van de regeringspartijen als het ware overheen getild en doorgerukt wordt. Dat vinden wij een slechte zaak en daar werkt D'66 niet aan mee.

De **Voorzitter**: Dit waren twee stemverklaringen in één.

In stemming komt de motie-Veder-Smit c.s. (18972, nr. 110h).

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het GPV, de SGP, de RPF, de VVD en het CDA voor deze motie hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat zij is aangenomen.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Regels ten aanzien van de toegang tot de particuliere ziektekostenverzekeringen en uitbreiding van de personele werkingsfeer van de in de Ziekenfondswet geregelde verplichte verzekering, onder opheffing van de in die wet geregelde bejaardenverzekering en vrijwillige verzekering, alsmede enige andere wijzigingen in de Ziekenfondswet en andere wetten (Wet op de toegang tot ziektekostenverzekeringen) (18972)**.

De **Voorzitter**: Ik geef gelegenheid tot het afleggen van een stemverklaring vooraf.

De heer **Schuurman** (RPF): Mijnheer de Voorzitter! Ik heb in dit debat het woord gevoerd namens de fracties van de SGP, het GPV en de RPF. De fractie van de SGP stelt er prijs op, geacht te worden tegen dit wetsvoorstel te hebben gestemd. Zij is op dezelfde gronden tegen dit wetsvoorstel als welke in de Tweede Kamer zijn aangevoerd. In de Tweede Kamer is gezegd, dat het element van de verplichting in het wetsvoorstel te zwaar weegt. De fractie van de SGP verwijst naar de verklaring die de heer Van Dis aan de overzijde heeft afgelegd.

Ik voeg hieraan nog iets toe. Juist het element van de verplichting heeft in de motie minder sterk de nadruk gekregen. Daarom heeft deze fractie wel voor de motie gestemd.

In stemming komt het wetsvoorstel.

De **Voorzitter**: Ik constateer, dat de aanwezige leden van de fracties van het GPV, de RPF, het CDA en de VVD voor dit wetsvoorstel hebben gestemd en die van de overige fracties ertegen, zodat het is aangenomen.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Interne lastenverevening particuliere ziektekostenverzekeringsbedrijf; Medefinanciering oververtegenwoordiging oudere ziekenfondsverzekerden (19010)**.

Dit wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fractie van D'66 wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden, tegen het wetsvoorstel te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Wijziging van de inkomstenbelasting (belasten van aanspraken op verstrekkingen ingevolge de Ziektenfondswet bij bepaalde periodieke uitkeringen) (19300)**.

Dit wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Het aanwezige lid van de fractie van de PSP wordt aantekening verleend, dat hij geacht wenst te worden, tegen het wetsvoorstel te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen over het binnentreden in woningen (19013)**.

Dit wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de CPN en de PSP wordt aantekening verleend dat zij geacht wensen te worden, tegen het wetsvoorstel te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het voorstel van rijkswet **Verklaring dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het geven van inlichtingen door de ministers en de staatssecretarissen (19014, R 1284)**.

Dit voorstel van rijkswet wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de **stemming** over het voorstel van rijkswet **Verklaringen dat er grond bestaat een voorstel in overweging te nemen tot verandering in de Grondwet van de bepalingen inzake de verdediging (19017, R 1285)**.

Dit voorstel van rijkswet wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van het GPV, de CPN en de PSP, alsmede van de fractie van de VVD het lid Feij wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden, tegen het wetsvoorstel te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het voorstel van rijkswet van de leden **Van der Burg en Stoffelen tot het in overweging nemen van een voorstel tot verandering in de Grondwet van de bepaling inzake het recht van onderzoek (enquête) (19029, R 1286)**.

De **Voorzitter**: Het lijkt mij goed dat hierover hoofdelijk wordt gestemd.

Ik geef gelegenheid tot het afleggen van stemverklaringen.

Ziektekostenverzekering
Grondwet
Enquêterecht
Belastingvoorstel

De heer **Vermeer** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! De fractie van de Partij van de Arbeid, erkennend dat van de algemeen geldende meerderheidsregel alleen bij hoge uitzondering mag worden afgeweken, constaterend dat in ons politiek systeem een derde deel van één van de beide Kamers het recht heeft om bepaalde vitale beslissingen te blokkeren, acht het alleszins gerechtvaardigd eenzelfde minderheid het recht toe te kennen, een onderzoek in te stellen om zodoende bij vitale beleidsonderwerpen tot een effectieve controle op het regeringsbeleid te komen, en zal daarom voor dit voorstel van rijkswet stemmen.

Het voorstel van rijkswet wordt met 43 tegen 27 stemmen verworpen.

Tegen hebben gestemd de leden Abma, Van der Werff, Kaland, Franssen, Heijmans, Buijsert, Van der Jagt, De Jong, Van Bemmelen, Vonhoff-Luijendijk, Coenemans, De Vries, Heijne Makkreel, Ginjaar, Hendriks, Christiaanse, Hofman, Pleumeekers, Uijterwaal-Cox, Grol-Overling, Bukman, Von Meijenfheldt, Verbeek, Van der Werf-Terpstra, Barendregt, Veder-Smit, Van Dalen, Van Tets, Leyten-de Wijkerslooth de Weerdesteyn, Geertsema, Postma, Van Boven, Wagemakers, Luteijn, Kuiper, Schouten, Zijlstra, Kiers, Eijsink, Van Graafeiland, Schuurman, Burkens en de Voorzitter.

Voor hebben gestemd de leden Vogt, Van Mierlo, Maassen, Groen-smit-van der Kallen, Tummers, Vermeer, Van Kuilenburg-Lodder, Ermen, Stam, Oskamp, Glastra van Loon, Tiesinga-Autsema, Vis, Zoon, Van der Ploeg, Nuis, Bischoff van Heemskerck, Baarveld-Schlaman, Van de Zandschulp, M. A. van der Meer, J. H. B. van der Meer, IJmkers, Van Veldhuizen, Simons, De Rijk, Feij en De Gaay Fortman.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Wijziging van de landbouwwijziging voor de inkomstenbelasting en de vennootschapsbelasting (18915)**.

Dit wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de **stemming** over het wetsvoorstel **Wijziging van de Wet interim inhouding salarissen onderwijs (Stb. 1983, 1) (19345)**.

Dit wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de PSP, de CPN, de PvdA, D'66 en de PPR wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen het wetsvoorstel te hebben gestemd.

Aan de orde is de **stemming** over het voorstel van rijkswet **Goedkeuring van de op 31 oktober 1983 te Bagdad tot stand gekomen Overeenkomst inzake economische en technische samenwerking tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Republiek Irak (Trb. 1983, 172) (18297, R 1250)**.

Dit voorstel van rijkswet wordt zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: De aanwezige leden van de fracties van de PvdA, de PSP, de CPN en de PPR wordt aantekening verleend, dat zij geacht wensen te worden tegen het voorstel van rijkswet te hebben gestemd.

De vergadering wordt van 20.00 uur tot 21.00 uur geschorst.

Aan de orde is de behandeling van het wetsvoorstel **Machtiging tot uitbreiding van de deelneming in de N.V. Koninklijke Luchtvaart Maatschappij (19421)**.

De beraadslaging wordt geopend.

Voorzitter: De Rijk

□

De heer **Simons** (PvdA): Mijnheer de Voorzitter! Ter zake van het thans te behandelen wetsvoorstel wordt ons in de titel te verstaan gegeven, dat het alleen zou gaan om een uitbreiding van de deelneming van de Staat in KLM. In feite vermindert echter de Staat juist zijn deelneming, en via de verkoop van f 60 mln. nominaal gewone aandelen en door niet te participeren in de aangekondigde emissie van KLM.

Het percentage van de deelneming gaat terug van 54,8 voor het gebruik van de uitstaande warrants dan wel

50,1 na het gebruik hiervan, tot respectievelijk 39,4 of 36,6. Dit blijkt niet uit het wetsvoorstel, doch uit de toelichtende memorie, die het wetsvoorstel vergezelt.

Het wetsvoorstel zelf beoogt, de mogelijkheid te openen dat de Staat wederom 50,1% van het geplaatste aandelenkapitaal van de KLM in handen krijgt, een percentage dat lager ligt dan het huidige. Van een uitbreiding van de staatsdeelneming is dus geen sprake. De wijze van aanduiding is in dit opzicht bijna misleidend; de vlag dekt de lading niet. Misschien vormt dit de reden, dat sommigen niet begrijpen wat er aan de hand is en zich niet realiseren, welke gevaren zich kunnen voordoen.

Ik wil nu verder eerst ingaan op het wetsvoorstel zelf, en dus op het compromis zoals het gestalte heeft gekregen in dit wetsvoorstel. Voorop wil ik daarbij stellen en wellicht ten overvloede nogmaals benadrukken, dat de Partij van de Arbeid op zichzelf de totstandkoming van de optie-overeenkomst een goede zaak vindt, tenminste als wij van de vier volgende vaststaande feiten uitgaan, die daarmee voor deze Kamer als het ware een gegeven zijn.

De Staat zal f 3 mln. aandelen KLM verkopen die thans in zijn bezit zijn; de Staat zal niet in de emissie van f 12 mln. nieuwe aandelen participeren; de emissie van in totaal f 15 mln. aandelen KLM is met alle publiciteit die er al geweest is, als het ware een onherroepelijk feit.

Het prospectus is uit en wij moeten er daarom alles aan doen om deze emissie te doen slagen, omdat anders de belangen van de KLM, met name de werkgelegenheid en de bedrijfscontinuïteit, geschaad kunnen worden. Ten slotte steunen de regeringsfracties het pakket transacties zoals voorgenomen. De minister moet daarvoor het groene licht hebben verkregen. De Kamer is daardoor in een dwangpositie gebracht. Dit is ook aan de overzijde vastgesteld; het geldt hier nog in versterkte mate.

Aanvankelijk vernam ik, dat de emissie vandaag plaats zou vinden en dat de sluitingstijd op 22 uur hedenavond gesteld zou zijn. In de voormiddag kreeg ik van de zijde van het departement het bericht, dat het tijdstip tot wanneer beleggers zouden kunnen inschrijven, gesteld was op 12 uur morgenmiddag. Ik verzag toen grote problemen, doch gelukkig kon ik later in de middag

constateren dat men, althans wat de beurs in Amsterdam betreft, adequate maatregelen had genomen.

Ik vernam dat de commissaris voor de notering bekend had gemaakt, dat er morgen een verbod voor handel zou gelden in aandelen en warrants KLM van 0 tot 14 uur. Kan de minister dit bevestigen? Hoe zit het overigens met de handel buiten de beurs van Amsterdam om? Kan daarover iets worden medegedeeld?

Bij dit alles speelt ook nog een rol, hoe belangstellenden kennis kunnen nemen van wat hier besproken wordt. Dit lijkt niet zonder belang, omdat de minister in feite de aanneming van het onderhavige wetsvoorstel verbonden heeft met het doorgaan van de emissie. Hoe ziet zij dit? De gehele voorlichting rondom de emissie heeft overigens nogal wat stof doen opwaaien.

Is het juist dat in een aantal voorlichtingsbijeenkomsten in de Verenigde Staten uitsluitend bepaalde grote beleggers toegang hadden en dat informatie is aangereikt, die nog niet bekend werd gemaakt aan andere beleggers? In welke periode werden die bijeenkomsten gehouden? Gaarne krijg ik hierover enige opheldering.

Met de voorgenomen emissie van nieuwe aandelen stemt mijn fractie in. Over de noodzaak hiervan zijn wij het met de indienster van het wetsvoorstel eens.

Daarover behoeft wat ons betreft niet gediscussieerd te worden. Alleen moet worden gevreesd dat men tamelijk laat met deze emissie is gekomen. Misschien heeft men het goede tij reeds laten verlopen.

Uitgaande van de eerder door mij gesignaleerde gegevens valt het overigens te waarderen, dat bij de afweging van belangen als die van een zogenaamde privatisering en het vermeende budgettaire belang gelukkig toch ook nog het veilig stellen van de continuïteit van de KLM een rol heeft gespeeld. Overigens, hoe zou men anders kunnen? De positie van de KLM moet ons toch allen ter harte gaan? Als positief ervaren wij ook de nadere toezeggingen die zijn gedaan met betrekking tot de vangnetconstructie.

Ik heb toch goed begrepen dat, als er meer dan een paar ton verlies van de KLM zou dreigen te ontstaan bij onderhandelingen om waar ook ter wereld landingsrechten te krijgen, de minister onverwijld gebruik zal maken van de mogelijkheid die de

Simons

optie-overeenkomst biedt? Gaarne hierover de nodige duidelijkheid.

Ik heb nu zo ongeveer alle punten genoemd die geen grote kritiek oproepen. Keren wij terug naar de uitgangspunten die aan het wetsvoorstel ten grondslag hebben gelegen, dan constateren wij dat er een niet gering aantal kritiekpunten is met betrekking tot het beleid dat de minister voert. Onze belangrijkste bezwaren in dezen hebben betrekking op:

1. de verkoop van 3 mln. aandelen KLM door de Staat en het niet participeren in de emissie van nieuwe aandelen;
2. de gevaren voor de KLM die zouden kunnen ontstaan;
3. de mogelijke beperktheid van de optie-overeenkomst;
4. het ontbreken van alternatieven;
5. de gevolgde procedure van behandeling van het onderhavige wetsvoorstel.

Wat de verkoop van 3 mln. aandelen KLM door de Staat en het niet participeren in de emissie van nieuwe aandelen betreft kan ik kort zijn. Wij wijzen het beleid van de minister in dezen af. De minister heeft zich hierbij blijikbaar alleen laten leiden door de wens om het aandeelhoudersbelang van de Staat te verminderen. Met het belang van de KLM heeft dit evenwel niets te maken.

Ik signaleer de volgende nadelen die dit onderdeel van het beleid oproept. Een zo forse vermindering van het belang van de Nederlandse overheid in de KLM schraagt het vertrouwen dat men in de KLM moet hebben niet. Juist nu de KLM het de komende jaren moeilijker kan krijgen, lijkt het niet gewenst om het staatsbelang te reduceren. Ik wijs in dit verband onder meer op de gevolgen van de daling van de koers van de dollar, de toenemende concurrentie, soms van maatschappijen die direct of indirect overheidssubsidie ontvangen, en de sterke uitbreiding van de capaciteit op de Noord-Atlantische routes die van groot belang zijn voor de KLM.

In de emissieprospectus wordt hierover het een en ander gezegd. Juist nu de KLM een grote emissie pleegt, had men niet tegelijkertijd een fors aantal aandelen van de Staat op de markt moeten willen plaatsen. Dit komt de marktpositie van de aandelen niet ten goede, kan daarom ook niet in het belang van de

aandeelhouders zijn en levert de Staat wellicht nog minder op ook.

Voorts moet het toch juist ook in internationaal verband een merkwaardige indruk maken dat de Staat een deel van zijn aandelen verkoopt uitgerekend op het moment waarop een zeer grote emissie van nieuwe aandelen plaatsvindt. Vindt de minister het overigens niet frappant dat Amerikaanse institutionele beleggers in het laatste kwartaal van 1985 voor niet minder dan 80 mln. dollar KLM-aandelen hebben afgestoten? Dit staat in Trouw van 21 maart jongstleden te lezen blijkens de knipselkrant van het ministerie van Verkeer en Waterstaat.

Het zou bijna op voorwetenschap kunnen duiden. Trouwens, het zal daarbij wel niet zijn gebleven. Ook elders kan extra zijn verkocht, terwijl wij de cijfers van 1986 tot op heden niet kennen. De minister moet wel inzicht in dezen hebben. Kan zij ons hieromtrent inlichten? Hoe dit ook zij, de tot dusverre bekende verkopen overtreffen op basis van de huidige dollarkoers reeds de opbrengst die de Staat kan toucheren en dan houdt de minister toch nog vol dat de belangstelling voor de aandelen zeer groot is.

Ja, dank je de koekoek! Die ontstaat blijkbaar pas als de koers fors is gedaald, met alle gevolgen van dien. Hoe verklaart de minister dit nu allemaal en welke conclusie trekt zij hieruit? Realiseert zij zich wat er aan de hand kan zijn? Wordt de schijn niet gewekt, alsof er aanzienlijke koerswinsten zijn gemaakt die zeker in de hand kunnen zijn gewerkt door de extra verkoopdruk die het gevolg is van de verkoop van 3 miljoen aandelen in handen van de Staat? Wie betaalt eigenlijk zodoende de opbrengst van de Staat?

Realiseert de minister zich wie dit kunnen zijn? Kan de minister in het licht van het voorgaande staande houden, dat de aanbieding van de bestaande aandelen uit het bezit van de Staat neutraal is voor de marktpositie van de aandelen en de huidige aandeelhouders? Gaarne verzoek ik de minister dit te onderbouwen. Geen van de door mij geraadpleegde deskundigen kan het standpunt van de minister onderschrijven. Ten slotte kan ik opmerken dat het budgettair belang in dezen ook geen grote rol kan hebben gespeeld.

Gisteravond bleek dit ook nog eens. Ik denk daarbij aan het gemak, waarmee de fracties van CDA en VVD besloten om de behandeling

van de afschaffing van de negatieve aanslag in het kader van de Wet Investeringsregeling tenminste voor één maand uit te stellen, terwijl blijkens mededeling van de staatssecretaris van Financiën hiermee per maand minstens 165 miljoen op transactiebasis is gemoeid. Toevallig – dat geef ik toe – is dit hetzelfde bedrag dat de verkoop van 3 miljoen aandelen KLM van de Staat maximaal zou opleveren. Ik ga er dan hier maar even aan voorbij, wie betaalt. Tenslotte kan in dit verband worden opgemerkt, dat het hierbij gaat om bezit dat ook rendement oplevert. Of is dit niet het geval?

Wat de gevaren die voor KLM kunnen ontstaan betreft, wijs ik op de luchtvaartpolitieke positie van Nederland, die van eminente betekenis is voor KLM. Deze positie is op zich minder sterk.

Ik heb al eerder gewezen op de toenemende concurrentie. Ook het protectionisme kan in dit verband genoemd worden. Tegen deze achtergrond moet alles vermeden worden, wat de kwetsbaarheid verhoogt. Ik vermag niet in te zien, dat het beleid van de minister juist hiermee in voldoende mate rekening houdt. Integendeel! Ook het liberaliseringsbeleid van de minister maakt de positie van KLM in zekere opzichten kwetsbaar. Hoe staat het in dit verband, zo vraag ik de minister, met de ontwikkeling van het aantal bestemmingen van KLM in de laatste vijf jaar?

Mijn fractie hecht bijzonder aan een zo sterk mogelijke positie van de KLM. Een blijvend meerderheidsbelang van de Staat zou daarvoor wel een voorwaarde kunnen zijn. In ieder geval moet men in dezen geen risico's gaan lopen. De uiterste waakzaamheid en inspanning zijn juist geboden voor de KLM om zich te handhaven te midden van de relatief weinig luchtvaartmaatschappijen in de wereld, die kans zien om een redelijke winst te maken, zo schrijft de minister immers zelf. Ter zake van de optie-overeenkomst is vooral van belang het criterium voor de vraag, onder welke omstandigheden de minister van Verkeer en Waterstaat van de machtiging tot het verkrijgen van een pakket preferente aandelen KLM gebruik zal of kan maken.

Wij achten dit criterium niet sterk omschreven. In de memorie van antwoord aan de Tweede Kamer wordt vermeld dat de regering pas als de positie van de KLM ernstig zou worden aangetast, omdat derde

Simons

landen zich zullen beroepen op het feit dat het Nederlandse karakter van de KLM niet meer ondubbelzinnig vaststaat, dan niet zal aarzelen de corrigerende maatregelen te nemen, waartoe de wet daar de mogelijkheden zal bieden. Nu staat geenszins vast wat men onder ernstige aantasting verstaat. Het lijkt gewenst dat de minister hier nog eens op ingaat, te meer omdat dreigingen geen rol zullen spelen. Of zie ik dat verkeerd?

Het kan toch in de verschillende stadia van onderhandelingen al eerder nodig zijn, dat de Staat de controle herneemt? Pas als zich bepaalde feiten hebben voorgedaan, zal de regering reageren, zo lees ik in de stukken. Wij menen dat hier sprake is van een veel te grote terughoudendheid van de minister, die ertoe kan leiden dat de bedrijfsbelangen van de KLM reeds geschaad zijn, alvorens wordt ingegrepen. Als dit het geval zou kunnen zijn, dan wijzen wij een dergelijke standpuntbepaling van de minister vierkant af.

Wij hopen ten stelligste, dat men geen blijk zal geven de put te dempen, nadat het kalf is verdronken. Het gaat bij dit alles niet alleen om de situatie, waarbij derde landen nieuwe rechten zullen weigeren, maar ook om die, waarbij er sprake is van het kortwieken van het bestaande rechtenpakket van de KLM. Dit laatste geval lijkt bepaald niet denkbeeldig in een wereld waarin het protectionisme nog zo'n grote rol speelt. Gaarne verzoek ik de minister op deze situatie nader in te gaan.

Wat het ontbreken van alternatieven betreft, kan ik opmerken, dat wij het als zeer teleurstellend hebben ervaren, dat de minister niet bereid is geweest een overzicht aan de beide Kamers over te leggen van de belangrijkste alternatieven, die een rol hebben gespeeld bij het onderzoek, dat uiteindelijk tot het wetsvoorstel heeft geleid. De Kamers wordt slechts één oplossing aangeboden, en dan nog een, waarbij als het ware reeds beslist is inzake de verkoop en het niet-participeren. Het kabinet is niet bereid geweest een splitsing aan te brengen in het totaal van zijn beleidsbeslissing. Dit is te betreuren, omdat de Kamers daardoor niet in de gelegenheid zijn om over de diverse beleidsbeslissingen, die ten grondslag liggen aan het wetsvoorstel, afzonderlijk te beslissen.

De regeringsfracties dragen voor deze gang van zaken mede-verantwoordelijkheid. Nu is er, hoe men het

ook keert of wendt, als het ware sprake van één koppelverkoop. Andermaal kan slechts worden geconstateerd, dat dit de Kamers in een dwangpositie plaatst. Dat is een verwerpelijke zaak.

Wat de gevolgde procedure van behandeling van het onderhavige wetsvoorstel betreft, kan het volgende worden vastgesteld. In feite is de Kamer niet de mogelijkheid geboden zich goed en gedegen voor te bereiden op behandeling van het wetsvoorstel. De tijd ontbrak daarvoor ten enenmale. Bij een goede planning was dit mijns inziens wel mogelijk geweest.

Per slot van rekening werden tegen eind december 1985 in ieder geval het tijdstip en de omvang van de emissie concreet kenbaar. Begin maart was al een aantal exemplaren van het voorlopige emissieprospectus in Nederland beschikbaar. De Kamer ontving het prospectus eerst bij brief van 18 maart j.l. De minister heeft voor deze gang van zaken haar verontschuldiging aangeboden, waarvan akte. Helaas blijft het feit bestaan.

Ik kom tot een afronding. Het voorgaande samenvattend, kan het eindoordeel over het door de minister ter zake van de bij dit wetsvoorstel gevoerde beleid niet anders dan negatief uitvallen. Dit geldt voor een aantal essentiële onderdelen van het beleid. Ik heb deze aangegeven. Om redenen, die ik ook vermeld heb, was het niet mogelijk – dit is ook in de Tweede Kamer gebleken – op enige van die essentiële onderdelen van het beleid wijzigingen aan te brengen.

De politieke ruimte voor een afzonderlijke besluitvorming op onderdelen van het beleid heeft ontbroken. De in het kabinet overeengekomen besluitvorming verhinderde dit blijkbaar, zo mag ik veronderstellen. De regeringsfracties hebben dit beleid geaccepteerd. Bij de voorbereiding van dit wetsvoorstel is dit ook hier gebleken. Om al deze redenen betreurt mijn fractie het gevoerde beleid.

Mevrouw Groensmit-van der Kallen (CDA): Aan dit debat zullen wij, mijnheer de Voorzitter, slechts in beperkte mate deelnemen, omdat wij in dit geval het vooral verantwoord achten, mee te werken aan een snelle afhandeling van het aan de orde zijnde wetsvoorstel. Wij hebben ons bij het voorbereidende onderzoek

bepaald tot de memorie van toelichting en de memorie van antwoord aan deze Kamer en tot het kennisnemen van de discussie aan de overzijde.

Uit een en ander hebben wij weloverwogen de conclusie kunnen trekken dat het wenselijk is, dat de Staat der Nederlanden de mogelijkheid heeft, in de toekomst zo nodig de deelneming in de N.V. Koninklijke Luchtvaart Maatschappij weer uit te breiden en dat daarbij ingevolge artikel 40 van de Comptabiliteitswet 1976 wettelijke machtiging is vereist.

Wij achten het voorstel met zijn optiebeveiliging van groot belang voor de KLM als onze nationale luchtvaartmaatschappij. Bovendien is daarmee de werkgelegenheid gediend van ruim 15.000 mensen in ons land en ongeveer 5.000 werknemers in het buitenland. De KLM moet op internationaal niveau mee kunnen doen. Daar zijn wij sterk voor. Daarom verlenen wij graag onze steun aan dit wetsvoorstel.

Mevrouw Tiesinga-Autsema (D'66): Voorzitter! Ter wille van de tijd wil ik een korte stemverklaring afleggen om de minister te laten weten dat dit wetsvoorstel ook de aandacht van de fractie van D'66 heeft gehad.

Gezien het grote belang voor de KLM heeft mijn fractie graag willen meewerken aan de snelle afhandeling van dit voorstel in deze Kamer. Dit betekent niet dat wij het eens zijn met alle uitgangspunten, die tot de gekozen constructie hebben geleid. Wij onderschrijven hetgeen collega Wessel-Tuinstra namens D'66 aan de overkant heeft gesteld, namelijk dat wie aan de veilige kant wil blijven, kiest voor een blijvend meerderheidsbelang van de Staat. Dat zou ook de keuze van mijn fractie zijn geweest.

De regering heeft echter een andere keuze gemaakt. Zoals de zaken er nu voorstaan, mag het wetsvoorstel toch op de steun van mijn fractie rekenen, te meer omdat de mogelijkheid bestaat dat bij dreigend gevaar de Staat zijn meerderheidsbelang kan hernemen.

De heer Heijne Makkreel (VVD): Voorzitter! Het belang van de KLM eist dat de vloot vernieuwd wordt. Voor die vlootvernieuwing is een niet onaanzienlijke hoeveelheid extra kapitaal nodig. Dat eist een emissie.

Heijne Makkreel

De heer Simons heeft al uiteengezet dat handhaving van het relatieve belang van de KLM staatsdeelneming in die emissie vereist zou hebben, terwijl de regering, uitgaande van een verlangen dat op zichzelf onze instemming heeft om staatsdeelneming eerder te verminderen dan te vermeerderen, een andere richting gekozen heeft.

Dit wetsvoorstel heeft in feite alleen tot doel, dit beleid te realiseren zonder de KLM in de gevarenzone te brengen wanneer het Nederlandse karakter van het bedrijf door anderen in twijfel zou kunnen worden getrokken. Het wetsvoorstel heeft een vangnetfunctie en die functie heeft onze volledige instemming.

Nu zou uiteraard uitvoerig kunnen worden gediscussieerd over de wijze waarop de emissie tot stand is gekomen, maar mijns inziens gaat dat de bespreking van dit wetsontwerp te buiten. Ik zal daarop dan ook niet verder ingaan. Wij steunen dit wetsvoorstel.

Minister **Smit-Kroes**: Mijnheer de Voorzitter! Ik wil beginnen met mijn dank uit te spreken voor de bereidheid van deze Kamer om dit wetsvoorstel in zo'n sneltreinvaart te behandelen. Ook spreek ik mijn dank uit voor de in het algemeen positieve houding die de verschillende sprekers hebben ingenomen tegenover dit wetsvoorstel. Ik realiseer mij overigens dat er ongebruikelijke procedures zijn gevolgd ten aanzien van de invulling van de verlangens van ook deze Kamer.

Mijnheer de Voorzitter! Ik hecht eraan, te benadrukken dat sprake is geweest van een overmachtsituatie. In overgrote meerderheid is vastgesteld dat een dergelijke emissie absoluut vereist – zeker gezien het global and world wide-karakter van de emissie – dat de regels worden gevolgd die in de Verenigde Staten gelden. Vandaar ook het tweesporenbeleid en de ongebruikelijke procedure.

Mijnheer de Voorzitter! Zeer belangrijk was dat er geen voorwetenschap bij wie dan ook mocht bestaan. Dit vereiste gold met name in de Verenigde Staten, maar ik denk dat dit bij zo'n emissie altijd een buitengewoon belangrijk punt is.

Mijnheer de Voorzitter! De constructieve houding van mevrouw Groensmit, mevrouw Tiesinga en de heer Heijne Makkreel maar toch ook,

maar dan enigszins versluierd, van de heer Simons ten aanzien van het KLM-belang wordt zeer op prijs gesteld. Welke zijn de randvoorwaarden die bij deze problematiek in acht moeten worden genomen? In de eerste plaats moest worden vastgesteld dat het van belang was dat de KLM een groter eigen vermogen kreeg, met name met het oog op de plannen voor vlootvervangende en -uitbreiding.

In de tweede plaats is het luchtvaartpolitieke belang van de KLM een randvoorwaarde bij deze problematiek. Een derde randvoorwaarde is dat een en ander moet passen in het regeringsbeleid ten aanzien van het verminderen van het aandeelhoudersbelang van de Staat als dat even kan. Een laatste randvoorwaarde houdt een zo beperkt mogelijk budgettair beslag in indien daarvan al sprake zou zijn. Die vier randvoorwaarden hebben het kader geschapen waarbinnen moest worden getracht, tegemoet te komen aan de terecht verlangens van de KLM. Daarover is uitgebreid gesproken. Begin januari 1985 is door de KLM binnenshuis gesproken over het plaatsen van de emissie. In de loop van 1985 begon zich dat wat duidelijker te profileren.

In het najaar zijn toen concretere onderhandelingen gevoerd, onder andere met de ministeries van Financiën en van Verkeer en Waterstaat, hetgeen uitmondde in het bestuderen van varianten. De heer Simons zegt: Dat is buitengewoon belangwekkend en we weten hoe dat indertijd is gegaan, maar waarom toch die terughoudendheid als reactie op ons verzoek, ons een aantal van die varianten voor te schotelen? Ik kan daar duidelijk over zijn: met de vier randvoorwaarden die ik net genoemd heb, kwamen wij alleen op deze variant uit.

Andere zouden er niet aan voldoen, dus dat was duidelijk. Toen was het inmiddels eind 1985. Begin 1986, toen de orde van grootte veel exacter te bepalen was en toen er meer duidelijkheid was over de mogelijkheden, is de zaak in een stroomversnelling geraakt. Daarvan is de Kamer op de hoogte. De Raad van State heeft in een buitengewoon hoog tempo zijn licht over het wetsontwerp laten schijnen.

Dat hebben wij in februari aan het parlement gepresenteerd en het geheel is uiteindelijk vorige week in de Tweede Kamer met de aanvaarding van het wetsvoorstel bekroond. Hoe begrijpelijk ik het verzoek van de heer

Simons ook vind – het was ook al aan de overzijde gedaan – ik kan er niet op ingaan omdat er binnen die vier randvoorwaarden geen andere concrete varianten te bedenken zijn.

Voorzitter! De heer Simons heeft, zij het in een kritisch betoog, maar dat past natuurlijk bij de oppositie, toch gezegd dat hij het tot stand komen van de optie-overeenkomst op zichzelf een goede zaak vindt. Ik verheug mij daarover.

Er is nog gevraagd, of het verbod op de handel in aandelen en warrants KLM van 0 uur tot 14.00 uur algemeen geldt. Ik ben niet precies van de situatie op de hoogte, maar ik neem aan dat ik daarop 'ja' kan zeggen. Dit betekent overigens dat er een weg gevolgd is die al vaker gevolgd is; er is bij zo'n belangrijke boodschap wel vaker een verbod op handelen in aandelen ingesteld.

De heer Simons heeft ook een buitengewoon kritische opmerking over de aanvaarding van dit wetsvoorstel gemaakt. Zowel in het informele overleg dat ik met de vaste commissie van deze Kamer heb mogen voeren als aan de overkant heb ik gezegd dat aanvaarding van dit wetsvoorstel door beide Kamers voor mij absoluut een voorwaarde is om de KLM groen licht te geven. De heer Simons heeft gevraagd, of dit betekent dat de emissie, zo het wetsvoorstel niet aanvaard zou worden, niet zou doorgaan. Mijnheer de Voorzitter, ik ben consequent en ik hoop dus oprecht dat er op zo kort mogelijke termijn duidelijkheid over deze situatie zal ontstaan en dat ik de KLM zo gauw mogelijk telefonisch de boodschap kan doorgeven die ik hoop te kunnen overbrengen.

Dan is er nog gevraagd, wanneer de 'road-shows' zijn gehouden, met name tegen de achtergrond van de markten die interessant zijn voor deze emissie. In de afgelopen weken zijn er presentaties geweest in Japan, Duitsland en de Verenigde Staten. Steeds kon er gemeld worden dat er een buitengewoon grote belangstelling voor was en dat er enthousiasme was.

Een van de punten van zorg van de heer Simons was dat de emissie tamelijk laat is. Ik heb daarstraks al gezegd dat we aan een buitengewoon strak tijdschema gebonden waren – ik kan het wel een keurslijf noemen – omdat wij onder alle omstandigheden moesten voorkomen dat er sprake zou zijn van voorwetenschap, waarmee wij al op voorhand in het beklagdenbankje gezet zouden worden.

Smit-Kroes

Ik heb de vier randvoorwaarden al genoemd. Ik heb hierbij tevens gesproken over het budgettaire belang. Over de staatsdeelname heb ik opgemerkt dat het beleid van de regering erop gericht is om op punten waarop dat verantwoord is de overheidsactiviteiten terug te dringen.

Mijnheer de Voorzitter! Mij is gevraagd of dit alles in het belang van de KLM is. Betekent het niet dat een extra risico wordt ingebouwd? De heer Simons merkte terecht op dat er een koppeling bestaat tussen de emissie en de gedachte om tegelijkertijd een deel van de staatsdeelname te verkopen. Hierbij wordt tevens de vangnetconstructie ingebouwd. Indien het je ernst is, en u wilt van mij aannemen dat het de regering ernst is, dan moet die koppeling tegelijkertijd worden aangebracht. Dat betekent dat er op dat moment geen extra risico voor de KLM ontstaat. Integendeel, de regering ziet de KLM als een volwassen maatschappij die in de loop der tijden heeft bewezen, dit aan te kunnen.

Wanneer wij onverhoopt moeten vaststellen dat de overheid er weer een aanmerkelijk belang bij moet nemen, dan is daar die vangnetconstructie voor bedoeld. Wanneer gebeurt zoiets? Daarvoor kan geen definitie worden gegeven, noch in bedragen, noch voor de vraag wat voor situatie zich kan voordoen. In de gesprekken met de hoofddirectie van de KLM, de raad van commissarissen, de ondernemingsraad en de vertegenwoordigers van de bonden is door mij onderstreept dat, als er een aanmerkelijk belang voor de KLM op het spel staat, het vanzelf spreekt dat de overheid haar verantwoordelijkheid invult.

Ik noem een dwarsstraat. Indien dit betekent dat tijdens onderhandelingen een nadelig effect van een aantal tonnen optreedt, omdat de overheid niet in een meerderheidspositie zit, dan moeten wij vaststellen dat er geen evenwicht bestaat ten aanzien van het bedrag dat dan moet worden ingevuld door de verhoging van de overheidsdeelname. Edoch, als dit betekent dat er een.....

De heer **Simons** (PvdA): De minister spreekt over een aantal tonnen. Ik kan met dat begrip niet uit de voeten. Bedoelt zij met 'aantal tonnen', enkele tonnen?

Minister **Smit-Kroes**: Ja, daar bedoel ik enkele tonnen mee. Als wij het op 2 of 3 ton houden, dan kunnen wij niet de stelling verdedigen dat zo'n aanmerkelijk hoger bedrag door de overheid op tafel gelegd moet worden om deze nadelige post te voorkomen. Wij hebben hierover constructieve gesprekken met de KLM gevoerd. Dat is het laatste waar ik mij zorgen over maak.

De heer Simons vraagt of ik mij niet te veel heb laten leiden door de wens om het aandeelhoudersbelang van de staat te verminderen. Ik heb heel open gezegd: één van de vier voorwaarden is de wens om het aandeelhoudersbelang, indien verantwoord, van de staat te verminderen. Nummer één is heel duidelijk de wens van de KLM om ten aanzien van het eigen vermogen beter in de slappe was te komen zitten.

Het vertrouwen dat wij in de KLM stellen blijkt overduidelijk uit deze combinatie. Kan de KLM het niet moeilijker krijgen de komende jaren? Wij gaan dan koffiedik kijken. U hoort mij niet zeggen dat het allemaal een fluitje van een cent is. De KLM heeft echter tegen de verdrukking in de afgelopen decennia een ongelooflijke prestatie geleverd.

Daarover zijn vrind en vijand het eens. Het is een gezonde, sterke maatschappij met een buitengewoon gemotiveerd team, waar vele andere maatschappijen met grote jaloezie naar kijken. Er is nog steeds sprake van een uitbreiding van de mogelijkheden van de KLM, zeker wereldwijd. De concurrentie is ook groeiende. Wij kunnen echter niet van twee walletjes eten in het leven. Dat zal ook de geachte afgevaardigde de heer Simons bekend zijn.

Als wij voor liberalisatie in de luchtvaart staan – en de geachte afgevaardigden weten dat ik daarvoor sta – dan ben ik ervan overtuigd, dat het saldo daarvan uiteindelijk positief en beter is dan wanneer wij allemaal vanuit het protectionisme opereren. De bewijzen zijn overigens aan mijn zijde. Ik neem dus aan, dat deze stelling door de gehele Kamer wordt gedeeld.

Dit betekent dus ook, dat in de komende tijden alle hens aan dek moet, om die positie zo te houden of, als het kan, te verbeteren. Wij merken dat de mogelijkheden nog steeds aanwezig zijn en dat uiteindelijk een goed produkt beloond wordt. De belangstelling daarvoor is er nog steeds.

De aanbidding van de bestaande aandelen uit het bezit van de Staat is neutraal voor de marktpositie van de aandelen en de huidige aandeelhouders. Ik blijf dit herhalen. Ik heb dit ook in de memorie van toelichting onder woorden gebracht. De luchtvaartpolitieke positie van Nederland is een uitdagende. Een klein land dat een grote luchtvaartmaatschappij heeft, is voor velen een uitdaging. Ik ben er echter van overtuigd, dat dit eminente belang nog groter zou kunnen worden, zeker met dit liberaliseringsbeleid.

De geachte afgevaardigde Simons heeft ook gevraagd naar de ontwikkeling van het aantal bestemmingen van de KLM, vooral gedurende de afgelopen vijf jaar. De onderhandelingen blijken moeilijk te zijn, maar het blijkt nog steeds mogelijk te zijn om een aantal bestemmingen of een aantal frequenties erbij te krijgen. Ik wil een willekeurig en verre van volledig rijtje noemen.

Wij hebben nu de westkant van Canada erbij gekregen. Op Japan hebben wij een extra frequentie gekregen, evenals op India. In Australië hebben wij goed geboerd in de afgelopen vijf jaar. Zo zijn nog meer zaken te noemen. Dit is zonder meer een compliment aan de onderhandelaars van de KLM en aan de eigen onderhandelaars. Het staat echter vast, dat wij daarmee in ieder geval de kansen voor de toekomst hebben. Daarbij deel ik overigens de stelling van de geachte afgevaardigde, dat wij waakzaam moeten blijven en dat wij de grootst mogelijke inspanning moeten blijven leveren. Het wordt ons in de luchtvaart nu eenmaal niet op een presenteerblaadje aangeboden. Het moet elke dag weer bewezen worden.

Ik houd vol, dat de verkoop door de Staat van een pakket aandelen van de KLM per saldo een neutraal effect heeft. Wat de voorlichting over de emissie betreft moet worden vastgesteld, dat er een zo groot mogelijke voorlichting is gegeven, onder andere op de road shows, rekening houdend met wat daar wel en niet geoorloofd was. Van de handel buiten de beurs van Amsterdam om is al eerder door mij gezegd, dat de zaak vanuit de Nederlandse tijdstabel is opgezet. Het lijkt gebruikelijk te zijn, dat er een tijdelijke opschorting van de handel plaatsvindt. Ook in dit geval was dit met zo'n emissie aan de orde.

Smit-Kroes

De heer Simons heeft ook nog naar het bedrag gevraagd waarvoor in het laatste kwartaal aan KLM-aandelen is verkocht. Hij is daarin wat exacter geweest. Als wij kijken naar de normale omzetten van dit fonds, blijken deze verkopen niet excessief te zijn. Je zou zelfs kunnen zeggen, dat het fonds steeds in de belangstelling van de beurs blijkt te staan. Wij hopen ook oprecht, dat de beursontwikkeling nu ook zal aangeven dat wij een schot in de roos doen.

Ik eindig met het antwoord op de afzonderlijke besluitvorming. De Kamer heeft al uit mijn woorden kunnen opmaken dat het voor de regering een absolute voorwaarde is om de koppeling te handhaven. Wij vinden het onverantwoord ons niet in te dekken tegen mogelijke risico's. Wij hebben er zeker gedachten over, hoe wij mogelijke risico's zouden kunnen ondervangen. Wij moeten tegelijkertijd met het zich wellicht in theorie voordoen van die risico's de beschikking hebben over zo'n vangnetconstructie.

Ik dank de geachte afgevaardigden voor hun constructieve bijdrage. Ik hoop oprecht dat de Kamer bereid is om hedenavond ook nog het laatste deel van de behandeling van dit wetsvoorstel te laten plaatsvinden.

De beraadslaging wordt gesloten.

Het wetsvoorstel wordt zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van **hoofdstuk V (Buitenlandse Zaken) van de rijksbegroting voor 1986; vaststelling van de begroting van uitgaven; vaststelling van de begroting van ontvangsten (uitgezonderd het deel Ontwikkelingssamenwerking) (19 200-V)**.

De beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **Van den Broek**: Mijnheer de Voorzitter! Ik realiseer mij, dat het voor de Kamer moeilijk is geweest om in de zeer korte tijd die nog ter beschikking stond, voldoende aandacht te besteden aan de begroting van Buitenlandse Zaken. Daarom hebben de inbrengen meer het karakter van varia gekregen. Deze opmerking is niet oneerbiedig bedoeld. De antwoorden zullen

noodgedongen hetzelfde karakter hebben.

Ik wil eerst het woord richten tot de geachte afgevaardigde de heer Van der Werff. Hij heeft met name gesproken over de betrekkingen tussen de EPS, de Europees Politieke Samenwerking, en de Arabische wereld. Hij heeft daarbij de vraag opgeroepen hoe de EPS-partners tot een vruchtbare relatie met de Arabische wereld zouden kunnen komen.

In dat verband wil ik opmerken, dat aan de over het algemeen reeds goede betrekkingen tussen de Arabische wereld en EPS nog een extra dimensie toegevoegd kan worden door de reactivering van de zogenaamde Euro-Arabische dialoog.

Na contact met de andere leden van de gemeenschap van de Twaalf heb ik onlangs het initiatief genomen om aan de secretaris-generaal van de Arabische Liga voor te stellen, de Euro-Arabisch dialoog sterk hebben intensiveren dat er een aparte politieke gedachtenwisseling tussen Europa en de Arabische Liga zou kunnen plaatsvinden, terwijl deze dialoog dan niet zou worden gehinderd door allerlei fomedie obstakels die tot dusver de voortgang in de Euro-Arabische dialoog sterk hebben gefrustreerd.

Wij proberen nu een splitsing tot stand te brengen en de meer specifiek politieke onderwerpen – deze hebben met name betrekking op zaken als de situatie in het Midden-Oosten, de oorlog tussen Iran en Irak en de bestrijding van het terrorisme – te scheiden van de minder politiek georiënteerde activiteiten. Bij dat laatste denk ik aan economische, culturele en wetenschappelijke samenwerkingsvormen. Ik denk daarbij ook aan samenwerkingsvormen op het gebied van de landbouw en dergelijke.

Tot dusver heeft een gebrek aan overeenstemming over de politieke onderwerpen ook de voortgang van samenwerking op economisch, cultureel en wetenschappelijk gebied geblokkeerd. Daarom proberen wij genoemde splitsing aan te brengen. Wij proberen te voorkomen dat de politieke gesprekken belast worden met zeer lange ambtelijke voorbereidingen, waarbij gestreefd wordt naar consensus vooraf over communiqués en dergelijke. Op deze manier willen wij proberen in politiek opzicht meer inhoudelijk en als het ware minder belast met elkaar te spreken.

In het verlengde van de opmerkingen over de betrekkingen met de Arabische wereld heeft de geachte afgevaardigde de heer Van der Werff een vraag gesteld over de contacten tussen Spanje en de PLO. Ik heb ook van bedoelde informatie kennis genomen. Mijn indruk is, dat het hierbij gaat om niet meer dan een formalisering van een reeds bestaande praktijk en van reeds bestaande contacten tussen Spanje en de PLO.

De heer Van der Werff vroeg of het niet voor de hand had gelegen om, gezien de afspraken die er binnen de EPS bestaan, in ieder geval de andere leden van de gemeenschap van de Twaalf te consulteren alvorens tot een dergelijke stap over te gaan. Ik wil de geachte afgevaardigde erop wijzen, dat de betrekkingen met de PLO als zodanig niet behoren tot het politieke acquis van de Twaalf.

Dat wil zeggen: de individuele lid-staten kunnen elk op min of meer eigen wijze bedoelde betrekkingen onderhouden. De één doet dat door het toekennen van bepaalde diplomatieke privileges en de ander door het toestaan van een politiek bureau van de PLO in zijn hoofdstad. Derden doen dat wellicht op een andere manier. Men kan dus zeker niet zeggen, dat deze benadering van Spanje in strijd kan worden geacht met Europees beleid. Deze stap houdt geen formele erkenning van de PLO door Spanje in puur volkenrechtelijke zin in. Dat kan namelijk alleen als het om staten of hun vertegenwoordigers gaat. Hier kan hoogstens gesproken worden over een internationale organisatie, al lijkt het mij ook goed dat een zekere afstemming tussen de Twaalf op dit punt plaatsvindt. Nogmaals, ik verwacht niet dat daar waar de Twaalf proberen hun Midden-Oosten-beleid in het algemeen te harmoniseren, hetgeen tot geharmoniseerde standpunten heeft geleid, hetzelfde ook het geval zal zijn ten aanzien van de betrekkingen met de PLO.

De heer Van Bemmelen heeft opnieuw gesproken over het wapen-exportbeleid ten aanzien van Iran en Irak. De geachte afgevaardigde weet dat bij eerdere begrotingsbehandelingen ter sprake is geweest dat de Twaalf zaken die de wapenexport betreffen, beschouwen als een puur soevereine nationale zaak. Ik herhaal dat nog eens. Afstemming in EPS-verband vindt dus niet plaats. Dat wil niet zeggen dat het onderwerp nooit ter sprake komt.

Van den Broek

Destijds hebben de diverse hoofdsteden van de Twaalf bezook gekregen van een delegatie van de Arabische liga met een heel uitdrukkelijk verzoek om ten aanzien van de wapenexport iets te doen. De Nederlandse situatie is duidelijk. Men weet dat naar spanningsgebieden, en zeker naar gebieden waar een conflict heerst, zoals dat het geval is in Iran en Irak, door Nederland geen wapens worden uitgevoerd. Als zodanig betreft een en ander ons dus niet.

Ik wijs de geachte afgevaardigde erop dat de situatie wellicht ietwat gevoeliger ligt dan op het eerste oog lijkt, omdat de meeste verzoeken die ons bereiken om een wapenembargo door de Twaalf te laten afkondigen doorgaans gericht zijn op wapenleveranties uitsluitend tegen Iran en niet tegen de ander betrokken partijen in het conflict, hetgeen de zaak ook al niet gemakkelijker maakt.

Ik denk dat het duidelijk is, dat wil men werkelijk tot een effectief wapenexporteargo komen, in feite de Veiligheidsraad het aangewezen orgaan zal zijn om een uitspraak te doen om in dat conflict op te roepen tot wapenstilstand, wat overigens eerder is gebeurd maar is genegeerd. Aan die partijen die zich niet aan die oproep wensen te houden, zal een eventueel wapenembargo worden opgelegd. Tegen zo'n land zal dus een wapenembargo worden afgekondigd.

Men weet hoe het met de Veiligheidsraad gesteld is en men kent het vetorecht daarin. Zover is het nog nooit gekomen. Ik kan de heer Van Bemmelen verzekeren dat dit niet wegneemt dat het conflict Iran-Irak binnen de EPS een praktisch voortdurend onderwerp van overleg is. Nagegaan wordt op welke wijze Europa met zijn contacten in de Arabische wereld kan bijdragen aan het dichter bij brengen tot een oplossing. Tot dusverre blijkt dit een buitengewoon moeilijke en gecompliceerde zaak te zijn.

Ten aanzien van een effectieve samenwerking op het gebied van de strijd tegen het terrorisme en de narcoticahandel wil ik wat het terrorisme betreft, de heer Van der Werff wijzen op de bijeenkomst van de ministers van Buitenlandse Zaken van de Twaalf op 27 januari jl., toen de kwestie is besproken naar aanleiding van de situatie in Libië en de Amerikaanse maatregelen tegen Libië. Ik zal een enkel element van de besluitvorming eruit lichten.

De Twaalf zijn toen overeengekomen om een permanente werkgroep in te stellen die zich bezighoudt met het doen van aanbevelingen aan de Twaalf om het terrorisme te bestrijden. Het is een breed mandaat. Enerzijds houdt men zich bezig met onderzoek naar de oorzaken van terrorisme en anderzijds doet men aanbevelingen die preventieve acties kunnen inhouden die zich ook richten op bij voorbeeld beveiliging van zeer gevoelige objecten en dus onderwerpen van dien aard.

Ik ben ervan overtuigd dat de ontwikkelingen die wij hebben gezien in het gehele terrorismegebeuren van het afgelopen halfjaar, de Twaalf, en de gehele internationale gemeenschap zeer sterk hebben gesensibiliseerd om hun krachten meer te bundelen. De Twaalf zijn ook zeker doende dat te bewerkstelligen.

De heer IJmker heeft gesproken over de situatie in Zuid-Afrika. Ik denk niet dat het nu het moment is een uitvoerige toelichting te geven op het Nederlands beleid ten aanzien van Zuid-Afrika dat ik als bekend mag veronderstellen.

Ik moge ernaar verwijzen dat wij vooral het Nederlandse voorzitterschap aanwenden om te trachten de standpuntbepaling ten aanzien van Zuid-Afrika en de strijd voor afschaffing van de apartheid zoveel mogelijk te bundelen. In september jongstleden is door de twaalf Europese landen een pakket van gezamenlijke maatregelen tegen Zuid-Afrika overeengekomen. Dit voorjaar hebben wij contact gehad met de regering van Zuid-Afrika, dat wil zeggen met de minister van Buitenlandse Zaken. Daarbij is het Europese standpunt nog eens duidelijk toegelicht. Ik kan de geachte afgevaardigde verzekeren dat Zuid-Afrika hoog op de agenda van de EPS blijft staan.

In het verlengde hiervan kom ik terug bij de heer Van Bemmelen, die gevraagd heeft naar de stand van zaken rond de heer Klaas de Jonge. Ik wijs de geachte afgevaardigde erop dat de vragen die hij op 24 september heeft gesteld, wel degelijk uitgebreid zijn beantwoord. Ik spreek daarmee de suggestie tegen die ik enigszins in zijn interventie van gisteren proefde, als zou ik nog steeds in gebreke zijn ten aanzien van de beantwoording van die vragen. Hoe is die situatie nu? U kent mijn terughoudendheid bij het doen van mededelingen daarover.

Het dispuut tussen de Zuidafrikaanse en de Nederlandse regering richt

zich in feite op de voorwaarden waaronder Klaas de Jonge eventueel in Zuid-Afrika zou kunnen worden berecht. Ik benut deze gelegenheid om nog eens aan te geven, dat het niet de opvatting van de Nederlandse regering is, dat onze diplomatieke vertegenwoordigingen kunnen worden gebruikt om Nederlanders aan berechting door een gaststaat te onttrekken. Wij dienen ons er echter wel van verzekerd te weten, dat berechting plaatsvindt op basis van wetgeving en wetsstelsels die in ieder geval aan de internationale minimumnormen op dit punt redelijkerwijs voldoen. In Zuid-Afrika bestaat een bijzondere wetgeving voor misdrijven, zoals het daar heet, tegen de veiligheid van de staat.

Wij zetten het overleg met de Zuidafrikaanse regering op dit punt voort. Ik spreek opnieuw de hoop uit, ook omdat ik niet anders kan, dat een bevredigende oplossing kan worden gevonden. Ik zeg hier en nu, dat een bevredigende oplossing voor de Nederlandse regering nooit zal kunnen zijn, het toegeven aan onze beginselen ten aanzien van wetgeving die van toepassing zou worden verklaard op deze Nederlandse onderdaan, vanwege mogelijke overlast die wij ondervinden door het verblijf van deze onvoorziene en eigenlijk ongenode gast.

Voorzitter! Mag ik de vrijheid nemen om de grens tussen de begroting van Buitenlandse Zaken en die van de NAVO enigszins te overschrijden? Zo scherp is die scheiding overigens ook nooit aan te brengen. Ik richt mij op een vraag van de geachte afgevaardigde mevrouw Tiesinga, die zij zo vriendelijk was vanmiddag in de wandelgangen voor mij te herhalen, omdat ik gisteravond – ik bied daarvoor mijn excuses aan – door een misverstand haar inbreng op dit punt niet zelf heb bijgewoond.

Mevrouw Tiesinga heeft gesproken over de gespannen situatie rond de Golf van Sirte. Volgens de laatste mededelingen is de situatie daar weer rustig. Zij vroeg zich echter af of hierbij sprake was van een gespannen situatie in het NAVO-verdragsgebied. Dat is inderdaad het geval. Wat betekent dat voor de consultatie en het overleg tussen de NAVO-partners? Het mandaat van de NAVO-raad houdt zoals bekend in, dat in die raad kan worden gesproken over alle internationale ontwikkelingen, binnen of buiten het verdragsgebied, die voor het bondgenootschap als zodanig van belang kunnen zijn.

Van den Broek

In dat kader worden de bondgenoten haast van uur tot uur door de Verenigde Staten op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen, die in de raad worden besproken. De geachte afgevaardigde zal er begrip voor hebben, dat ik uit dat beraad moeilijk nadere mededelingen kan doen. Ik beperk mij tot de meer algemene uitspraak, dat het ons gevoel is dat getracht moet worden verdere gewapende confrontatie en escalatie van het conflict te vermijden.

Ik voeg er direct aan toe dat het hier gaat om de uitoefening van een recht van de Verenigde Staten op vrije doorvaart op de hoge vrije zee en dat de Verenigde Staten het vuur van Libië hebben beantwoord. Dat wil zeggen dat er, nadat tot twee maal toe Amerikaanse eenheden waren beschoten door Libische raketten, tegenactie van Amerikaanse zijde is gevolgd. Nogmaals, het is betreurenswaardig dat het tot een zodanig gewelddadig conflict is gekomen.

De internationale gemeenschap erkent bijna algemeen de territoriale aanspraken van Libië op dat golfgebied niet, voor zover het althans de aanspraak op de 200 mijlszone betreft. Intussen hebben Malta en de Sovjet-Unie gevraagd om een overeenkomst van de Veiligheidsraad. Die overeenkomst wordt voor vannacht nog voorzien. De Amerikaanse regering heeft een document laten circuleren waarin zij haar lezing van de voorvallen in de Golf van Sirte van de afgelopen week beschrijft.

Ik kom nu op iets wat minder op de NAVO, maar meer op Buitenlandse Zaken is gericht. Mevrouw Tiesinga heeft een verzuchting geslaakt over de geringe voortgang die lijkt te zitten in de ratificatieprocedure van het verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen. Nederland heeft inderdaad nog niet geratificeerd. De geachte afgevaardigde weet waarschijnlijk dat het verdrag nu bij de Tweede Kamer ligt en dat de regering aan het woord is voor de memorie van antwoord.

Waarom heeft die voorbereiding zo lang geduurd? Het verdrag kent nogal vergaande bepalingen. Er mogen bij voorbeeld geen scholen meer bestaan waar alleen vrouwen worden toegelaten. Dit geeft problemen met de uitvoeringswetgeving. Zoals men weet, wil Nederland dat

altijd zeer zorgvuldig en precies doen. Bijgevolg kost dat tijd. Nogmaals, wij zullen ons beijveren om in ieder geval de memorie van antwoord zo snel als redelijkerwijs mogelijk is te produceren.

Ik vraag wel enig begrip van mevrouw Tiesinga voor de grote complexiteit waarvoor wij ons gesteld zien bij het uitwerken van de gevolgen voor de nationale wetgeving op dit punt.

□

Staatssecretaris **Van Eekelen:** Mijnheer de Voorzitter! De heer Van der Werff heeft twee vragen gesteld die betrekking hebben op de Europese Gemeenschappen. Allereerst noemde hij de noord-zuid-verhouding binnen de EG, als ik het zo kort mag samenvatten. Wij zijn van mening dat de uitbreiding van de Europese Gemeenschappen met Spanje en Portugal uit verschillende oogpunten belangrijk is, maar met name ook omdat hiermee voor een groot aantal beleidsterreinen als het ware een schaalvergroting optreedt die tot voordeel strekt van alle lid-staten en ook in al die lid-staten welvaartsbevorderend zal werken. De voltooiing van met name de interne markt die nu 320 miljoen toch vrij koopkrachtige Europese burgers telt, is van belang voor alle lid-staten. Wij hebben dit ook in de loop van de geschiedenis van de EEG gezien in de verlegging en intensivering van handelsstromen binnen de Gemeenschap.

Misschien dat dit in iets hogere mate het geval is in de economisch wat meer ontwikkelde regio's en lid-staten dan in de andere. Juist daarom echter heeft de intergouvernementele conferentie van Luxemburg naast de uitwerking van de interne markt tevens een artikel opgenomen om de nadruk te leggen op de noodzaak van cohesie binnen de Gemeenschap. Dan doelt men in het bijzonder op de instrumenten die bestaan om een voldoende evenwichtige ontwikkeling in de gehele Gemeenschap te bevorderen, met name de structuurfondsen, dus het sociaal fonds, het regionaal fonds en het landbouwstructuurfonds.

Daarnaast speciaal met het oog op de uitbreiding de zogenaamde PIM's, de geïntegreerde mediterrane programma's die opnieuw voorzien in een samenhangend gebruik van die fondsen om de minder gunstige gevolgen van de uitbreiding in de minst ontwikkelde regio's te onderwerpen. Met die regio's doel ik op Griekenland, Italië en Zuid-Frankrijk.

Ik kom nu aan de vraag van de heer Van Der Werff over de ratificatie van de Europese akte. Het ligt in het voornemen van de regering, de ratificatieprocedure van het akkoord van Luxemburg met spoed ter hand te nemen, opdat kan worden verzekerd dat in ieder geval voor het einde van dit kalenderjaar uw Kamer haar oordeel heeft kunnen uitspreken. Gezien de in Nederland gevolgde goedkeuringspraktijk, die nogal langdurig is in vergelijking met de situatie in andere landen, bovendien ook met het oog op de verkiezingen, lijkt ratificatie voor het zomerreces ons niet mogelijk.

Mede daarom is in Brussel afgesproken dat alle regeringen hunnerzijds een uiterste poging zullen doen om de ratificatie-oorkondes aangaande de Europese akte vóór 1 januari 1987 te deponeren.

De beraadslaging wordt gesloten.

De **Voorzitter:** De heer Vogt heeft mij verzocht, mede te delen dat hij wegens ambtsbezigheden elders bij de afhandeling van deze wetsvoorstellen en bij de behandeling van de begroting van Defensie niet aanwezig kan zijn.

De wetsvoorstellen worden zonder stemming aangenomen.

Aan de orde is de voortzetting van de behandeling van **hoofdstuk X (Defensie) van de rijksbegroting voor 1986; vaststelling begroting van uitgaven; vaststelling begroting van ontvangsten (19200-X).**

De beraadslaging wordt hervat.

□

Minister **De Ruiter:** Mijnheer de Voorzitter! Ik wil graag beginnen met, mede namens de staatssecretarissen, de leden van de Kamer die zulke vriendelijke woorden aan ons adres hebben gesproken, daarvoor te bedanken. Daarin moet inderdaad betrokken worden, gelijk ook is gebeurd, het personeel dat weer op zijn beurt ons zo nauwgezet en met inzet terzijde staat. Het gaat daarbij om het defensiepersoneel in ruime zin: het militaire personeel en het burgerpersoneel. Zonder hun bijdrage zouden wij natuurlijk niet steeds hier met beleid, ook voor deze Kamer, kunnen komen. Ik stel er prijs op, dat te onderstrepen.

Het is inderdaad de laatste begroting die gedurende deze

De Ruiter

kabinetsperiode door de staatssecretarissen en mij in deze Kamer kan worden verdedigd. Het is ook duidelijk dat dit voor diverse kamerleden een gereede aanleiding was om wat terug te kijken en vooral ook om vooruit te kijken. Ik wil die kamerleden daarin ook wel, voor zover dat binnen mijn vermogen ligt, volgen.

Als wij terugblikken kunnen gevoelens van dankbaarheid overheersen over de budgettaire ruimte die Defensie in de afgelopen periode heeft gekregen. In een tijd, waarin vele budgetten zwaar onder druk stonden, heeft het defensiebudget een reële groei vertoond. Er blijft echter toch nog te wensen over. Mag ik het zo uitdrukken dat dit aspect met name door de heer De Vries is onderstreept? Als wij de factoren die de lotgevallen van het defensiebudget zouden moeten bepalen nog eens overzien, moeten wij inderdaad zeggen dat er zeker reden is om voor de toekomst te hopen op een uitvoering van datgene, wat al gedurende deze kabinetsperiode is besloten.

Wij hebben een enigszins vreemde constructie gevonden – vreemd omdat de politiek uiteindelijk daarover toch nader een laatst woord zou moeten spreken – om gedurende deze kabinetsperiode uit te gaan van een reële groei van 2% per jaar. Ik noem in dit verband het regeerakkoord. Reeds in de Defensienota hebben wij beleid uiteenzet tot het jaar 1993, uitgaande van een hernemen van de 3% groei zoals die geïndiceerd is in voorafgaande NAVO-besluiten.

In feite is een en ander overigens in het verleden nooit gerealiseerd. Door verschillende sprekers is mij gevraagd of ik echt vind dat dit nodig is. Ik kan uiteraard alleen maar verdedigen en nog eens aandringen op datgene, wat juist door deze regering voorop is gesteld.

Ik ga hier niet vaststellen – ik wil het niet, maar in politieke zin kan ik het ook niet – dat die doelstelling door een volgend kabinet na verkiezingen en het weer opstellen van een regeerakkoord, zal worden gehonoreerd. Dat gaat te ver. Dat zou een poging zijn, maar die wordt altijd afgestraft omdat het in zichzelf onmogelijk is om werkelijk over het graf heen te regeren.

De intenties van deze regering, zeker van de bewindslieden achter deze tafel, kan men zeer duidelijk aflezen in de Defensienote 1984. Dit

is een werkstuk waarvan wij hopen dat het tot het laatste jaar van de beoogde periode zijn werking zal hebben. Wij begrijpen zeer wel dat, naarmate de tijd verstrijkt, er afwijkingen van het voorgenomen beleid kunnen optreden. Dat neemt echter niet weg dat de nota een zeer duidelijke richting aangeeft.

Ik wil nu iets meer zeggen over het opereren met percentages, in het algemeen met geldbedragen. Als wij praten over een groei van 2% of over het niet helemaal gehaald hebben van dat percentage – de heer De Vries heeft gesproken over een gemiddelde van 1,7% – dan praten wij wel over cumulatieve groei; een groei die zich van jaar tot jaar voortzet. Daarmee zijn zeer aanzienlijke bedragen gemoeid.

Ook al gaan wij uit van het gemiddelde, dan is dat gemiddelde elk jaar bereikt bovenop hetgeen in het voorafgaande jaar is bereikt. Vandaar dat ik het idee van 'laten wij zoeken naar een gemiddelde' en 'het is slechts 1,7%' een opening vind voor misverstanden bij degenen die misschien niet al te scherp en dagelijks de lotgevallen van het Defensie-budget volgen.

De heer **De Vries** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Mag ik aan de bewindsvragen, of dat cumulatieve effect niet al vanaf 1978 vaststond? Dat is hem toch niet overvallen?

Minister **De Ruiter**: Neen. Wie spreekt over groei per jaar, die spreekt over groei per jaar. Ik ben er in de afgelopen periode wel mee geconfronteerd. Ik heb opgemerkt wat zo'n op zichzelf als klein beschouwd percentage in zijn effecten in guldens gerekend per jaar betekent. Dat mag niet worden vergeten. Ik wil daarmee niet zeggen dat wij de politieke doelstelling van een wat ruimer jasje voor Defensie hebben laten varen.

Ik wil proberen het geheel in een realistisch beeld te brengen en niet alleen een somber beeld te schetsen. Ik wil er nog iets aan toevoegen dat heel direct het beleid van de afgelopen jaren en ongetwijfeld ook het beleid van de komende jaren zal bepalen. Wij moeten niet alleen denken in percentages of in guldens, maar wij moeten denken aan het werk dat wordt gedaan.

Wij moeten zien dat er met het beschikbare budget een zo goed mogelijke prestatie wordt geleverd. Om eens Hollandse woorden te gebruiken: de verhouding tussen

input en output moet worden verbeterd, want daarin zit de winst die wij kunnen maken op een waarschijnlijk veel grotere schaal dan met kleine toevoegingen aan het Defensiebudget. Dat heeft verschillende kanten. Ik noem er twee, omdat die in ons verkeer met de Staten-Generaal, zowel aan de overzijde als hier, vaak aandacht krijgen.

Het eerste is de poging ter zake van het doelmatiger maken van de gehele Defensie-organisatie. Wij onderscheiden grofweg een operationeel deel – in eenvoudige termen gezegd: daar wordt het eigenlijke werk gedaan en daarvoor zijn wij er met onze Defensie-organisatie – en daarnaast is er de hele infrastructuur, dus de ondersteuning, de ambtelijke diensten, de staven, de centrale organisaties.

Het is buitengewoon belangrijk dat wij, als wij streven naar vooral efficiencyverbeteringen, die vooral zoeken in een verlichting van de last van die algemene infrastructuur ten gunste van het eigenlijke werk, dus de operationele delen van onze krijgsmacht.

Dat is een zekere zin gemakkelijk gezegd. Dat wordt ons ook vaak voorgehouden.

Het is een moeilijke taak, waarvoor wij echt hoogwaardig en zeer gekwalificeerd personeel nodig hebben, omdat wij hier in feite over centrale vraagstukken van management praten. Het is een doorlopende opgave. Wij hebben met de krachten die wij daarvoor hadden, geprobeerd om dit gezichtspunt de afgelopen jaren zo goed mogelijk in het oog te houden. Ik heb er het volste vertrouwen in, dat dit een hoofdpunt van beleid zal blijven, wie ook de defensiestoelen zal bezetten.

Vanuit hetzelfde gezichtspunt, Voorzitter, kan men ook het vraagstuk van internationale samenwerking bekijken, waarover is gesproken. Ik wil daar nu één aspect uitlichten, namelijk dat van de zogenaamde taakspecialisatie. Wellicht zal staatssecretaris Van Houwelingen dit punt, meer in de richting van materieel-samenwerking, ook nog aanroeren. Mij gaat het meer om het algemene politieke vraagstuk binnen de NAVO en de samenwerkende bondgenoten.

Als ik nu van één onderwerp kan zeggen, dat de Nederlandse regering en ook de bewindslieden zich daarvoor steeds sterk maken, dan is

De Ruiter

het juist wel voor dit aspect van samenwerking. Al heel veel jaren geleden is geconstateerd – ik geloof dat deze gedachte aan taakspecialisatie heel sterk is opgekomen onder het kabinet-Den Uyl, halverwege jaren zeventig – dat het een buitengewoon moeilijke zaak is om daarvoor bij de bondgenoten voldoende aandacht en steun te vinden. Dit zal ook wel de ervaring zijn van ieder, die op parlementair terrein in de verschillende assemblees hiervoor aandacht vraagt.

Dat komt door een veelheid van nationale belangen, die hier een rol spelen. Soms zijn het belangen van nationale industrieën, maar vaak ook de verschillende benadering van defensiesamenwerking van enerzijds de grote landen en anderzijds de kleinere of de kleine landen. De grote landen hebben over het algemeen de neiging om te denken in termen van iets niet te doen om iets anders meer of beter te kunnen doen. Men wil daar het totale pakket van de algehele defensie-inspanning in eigen hand houden.

Wij – behorende tot de wat kleinere landen binnen de NAVO – zouden het liefst erover nadenken om via taakspecialisatie bepaalde dingen niet te doen en andere daardoor economisch en beter, zodat het eindresultaat beter wordt. In principe zouden wij hieraan willen werken. Nogmaals, ook wij zijn er niet echt in geslaagd, ondanks de vele invalshoeken, die wij daarvoor hebben gekozen, daarvoor zoveel aandacht bij de bondgenoten te krijgen, dat ter zake van een belangrijke ontwikkeling kan worden gesproken.

Ik geloof zeker, dat dit vraagstuk in de toekomst op de agenda moet blijven staan. Wellicht worden de kansen voor deze denkbeelden gaandeweg beter. Bij de regeringen van de bondgenoten wint het idee veld, dat als wij zo doorgaan, zoals wij nu doorgaan, defensie onbetaalbaar wordt. Men kan niet doorgaan met van jaar tot jaar te zeggen: alles is weer duurder geworden; dat moet er dus bij.

Er moet ergens een ingreep mogelijk zijn, die winst oplevert – ik zeg het nu maar in output-termen, maar dan voor het gehele NAVO-verband – zonder dat er steeds maar evenredig meer geld bij moet. Wij moeten overigens niet al te somber zijn. Op het punt van internationale

materieelsamenwerking zijn gaandeweg tekenen van vooruitgang en resultaten te zien.

Staatssecretaris Van Houwelingen heeft zich hiervoor uitermate ingespannen. Ik vertrouw erop, dat hij hieraan vanavond nog enige aandacht zal geven. Ik spreek hierover om ervoor te zorgen, dat de toekomstverwachtingen ten aanzien van het budget in het juiste kader worden gesteld. Wij moeten niet alleen praten over geld, meer geld, maar ook over efficiencyverbetering en taakverdeling, respectievelijk taakspecialisatie.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Ik begrijp de zorg van de minister. Ik heb in eerste termijn mijn zorg kenbaar gemaakt over de percentages. De NAVO heeft gezegd: 3% moet de norm zijn. Ik heb het altijd erg jammer gevonden dat de regering in deze periode 2% heeft aangehouden.

De heer **Van der Werff** (VVD): Als doelstelling.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Als doelstelling, inderdaad. De regering heeft terecht in de Defensienota gezegd: het moet eigenlijk 3% worden; daar moeten wij althans naar streven. Ik heb de vraag gesteld wat er zal gebeuren na 21 mei a.s. Wij weten hoe de politieke partijen over dat percentage denken. Ik vrees, de programma's van de politieke partijen in aanmerking nemend, dat wij zelfs geen 2% halen. Ik heb gevraagd of de minister zijn visie daarop wil geven.

Minister **De Ruiter**: Voorzitter! Ik geloof niet dat het op mijn weg ligt, hier programma's van politieke partijen te bespreken en nog minder prognoses over de verkiezingen te uiten. Ik verdedig het beleid van de zittende regering. De kern van dat beleid is uitvoerig terug te vinden in de Defensienota. Daar doe ik qua politieke achtergrond geen letter vanaf. Daarbij moet ik het laten.

Ik blijf het op prijs stellen, ons niet alleen over te geven aan de cijfers, hoe belangrijk die ook zijn. Wij hebben in de eerste plaats als opdracht om met het gegeven van een bepaald defensiebudget te woekeren in die zin: het moet daar ingezet worden waar het voor het voldoen aan de doelstelling van een geloofwaardige verdediging in bondgenootschappelijk verband nodig is.

Als wij spreken over NAVO-verband moeten wij ons niet van de wijs laten brengen. De lotgevallen van die indicatie – zo noem ik het nog steeds – van een groei van ongeveer 3% als NAVO-doelstelling zijn in de verschillende landen ook zeer verschillend geweest. Men moet zich niet voorstellen dat Nederland als eenling die doelstelling niet heeft gehaald. Er zijn tussen de landen grote schommelingen.

De situatie van dit moment is dat er zeer belangrijke bondgenoten zijn, die ook tot de conclusie zijn gekomen dat het niet meer kan; zij zitten dan bij voorbeeld op een nulgroei, dus zelfs niet op een groei van 1,7%. Ik haal dit niet aan om te kunnen zeggen: wij kunnen ook wel een beetje piano-aan doen.

Ieder land heeft zijn eigen politiek op dit vlak te voeren. Als wij ons altijd oriënteren op het land met het laagste percentage, doen wij het verkeerd. Niettemin zou men eens per land moeten analyseren hoe het is gegaan. Als wij de percentages beschouwen, blijf ik zeggen: Nederland levert een redelijke bijdrage.

Een andere benadering – ik zeg dit voordat de heer De Vries wellicht interrumpert – is eens te kijken naar het percentage dat een land betaalt, uitgedrukt in het bruto nationaal produkt. Die benadering laat ook grote verschillen per land zien. Ik houd het erop – uiteindelijk heeft de heer De Vries dit ook onderschreven – dat Nederland in NAVO-verband een redelijke, geloofwaardige bijdrage levert, waarbij overigens nog heel wat te wensen overblijft.

De **Voorzitter**: Ik begrijp dat ook de heer De Vries tracht een tweede termijn te vermijden.

De heer **De Vries** (CDA): Ik zal kort interrumpen en inderdaad trachten een tweede termijn te vermijden.

De minister heeft gezegd: er blijft financieel wel iets te wensen over. Toen dacht ik: eindelijk een ruiterslike erkenning dat wij al van 1978 af in gebreke zijn gebleven. Dit kan de minister niet ontkennen, want de cijfers liegen niet.

Maar dan beredert hij het voor mij weer door een vergelijking met andere landen te maken. Wij hebben hier herhaaldelijk over gediscussieerd en ik wil nog eens op het volgende wijzen. Ten tijde van de Falklandoorlog verkeerde het Verenigd Koninkrijk financieel gezien in een moeilijke positie. Ik was erbij toen namens de

De Ruiter

regering van dat land in de NATO-Assemblee werd verklaard dat niet zou worden afgeweken van de 3 procent.

Minister De Ruiter: Maar nu maakt u zelf ook een vergelijking!

De heer **De Vries** (CDA): Ik vind, dat de minister moet erkennen, dat er een afspraak is gemaakt. Pacta sunt servanda!

Minister De Ruiter: Dat is dus niet het geval. Het was niet een afspraak in die zin, maar een gemeenschappelijke intentieverklaring, die door alle landen zeer verschillend is uitgewerkt. Ik ga uitdrukkelijk niet mee met de heer De Vries als hij meent dat wij falen wat betreft de Nederlandse defensie-inspanning. Dat is echt een vertekening van de werkelijkheid, maar wij zijn het kennelijk op dit punt niet eens.

Ik merk overigens nog op dat bij de appreciatie van de Nederlandse defensie-inspanning in de eerste plaats wordt gezien wat wij kunnen opbrengen, hoe de geoefendheid is en hoe wij in grote verbanden presteren. Op grond daarvan wordt het beeld van een krijgsmacht bepaald. Welnu, dan blijf ik bij mijn standpunt dat Nederland een redelijk figuur slaat; natuurlijk blijven er op allerlei terreinen nog wensen over.

De heer **De Vries** (CDA): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil er geen misverstand over laten bestaan, dat ook ik heb gezegd dat de militaire inspanning van Nederland boven alle lof verheven is. Ik heb zowel op het materiële als op het personele aspect gedoeld. De minister moet niet suggereren, dat ik daaraan zou twijfelen. De minister had het echter over de financiële inspanning en ik houd vol, dat die niet behoorlijk is geweest.

Minister De Ruiter: Ik constateer, dat tijdens deze kabinetsperiode geen enkele partij, vertegenwoordigd in het parlement, een initiatief heeft ontwikkeld of een concreet voorstel heeft gedaan om het defensiebudget te verhogen. De Nederlandse politiek beschouwt de defensie-inspanning kennelijk als voldoende. Onze taak was, daarmee het nodige te doen. Het is niet helemaal overeenkomstig de politieke werkelijkheid om aan het einde van de kabinetsperiode te spreken van 'falen' zoals de heer De Vries nu doet.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Ik moet hiertegen protest aantekenen,

want ik weet zeker dat de heer Schutte aan de overzijde regelmatig over de drie procent heeft gesproken.

Minister De Ruiter: Ja, hij heeft erover gesproken. Ik zei echter, dat geen enkel concreet voorstel is gedaan.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Als kleine partij kunnen wij alleen maar tegen de regering zeggen, dat in NAVO-verband de intentie is afgesproken dat naar de drie procent zal worden gestreefd en dat de regering moet proberen die intentie te realiseren. Meer macht hebben wij niet.

Minister De Ruiter: Dat is waar, maar ik houd vol dat het hele pakket van besluitvorming, dat uiteindelijk de omvang van het defensiebudget bepaalt, in de eerste plaats wordt gedragen door de partijen die de regering steunen en het regeringsakkoord hebben samengesteld. Daarvan is tijdens de behandeling van alle defensie-budgetten ook uitgegaan. Op grond daarvan hebben wij zo goed mogelijk ons werk gedaan en ik meen dat de uitkomst daarvan een redelijke presentatie van de Nederlandse politiek is.

De heer **Van der Jagt** (GPV): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil....

De **Voorzitter:** Ik meen, dat de minister dit punt voldoende heeft belicht.

Minister De Ruiter: Voorzitter! De meeste opmerkingen waren geënt op dit vraagstuk en ik meen dat nu, zonder op alle onderdelen precies te zijn ingegaan, voldoende te hebben behandeld. Ik eindig mijn betoog met een reactie op een concrete vraag van mevrouw Tiesinga. Zij heeft nogmaals gesproken over de rapportage van de STOM, de stuurgroep omvang ministerie.

Ik heb mevrouw Tiesinga al schriftelijk geantwoord, waarom ik niet geneigd ben, die rapportage aan de Kamer over te leggen. Ik moge naar dat schriftelijke antwoord verwijzen, maar ik wil er ook nog de aandacht voor vragen dat het toch de goede gang van zaken tussen regering en Staten-Generaal is dat er, als het gaat om puur-ambtelijke stukken die met vele andere stukken een rol spelen bij het maken van beleid, afgewacht wordt tot dat beleid ontwikkeld is en aan de Kamer kenbaar wordt gemaakt, zodat het onderwerp van bespreking kan zijn.

Ik voel er dan ook niets voor om interne stukken waaraan ik het zegel van de ministeriële verantwoordelijkheid niet kan hechten, aan de Kamer over te leggen, waarmee ze onderwerp van gesprek zouden worden. Wij moeten hier niet spreken over ambtelijke stukken, maar over beleid dat de regering wil uitdragen en dat zij natuurlijk aan het parlement ter beoordeling wil voorleggen, als daar aanleiding toe is.

□

Staatssecretaris Van Houwelingen: Mijnheer de Voorzitter! De heer De Vries heeft nog gesproken over het 'kannibaliseren'. Ik wil de discussie van zoëven niet oprakelen en ik weet ook niet of de heer De Vries niet bedoelde, of het bij 3% groei niet meer nodig zou zijn. Ik moet hem zeggen dat kannibaliseren ook bij dat percentage nodig is. Het is zeker niet slecht gesteld met de Nederlandse vloot, met de marine. En dat geldt ook voor de andere krijgsmachtsdelen. Die indruk kreeg ik ook een beetje uit de woorden van mevrouw Tiesinga.

Dat is volstrekt niet waar; de Nederlandse krijgsmacht is dankzij de aanzienlijke moderniseringsinspanningen een van de modernste van Europa en eigenlijk ook binnen de NAVO. Aan dat moderniseringsprogramma hebben wij heel bewust een hoge prioriteit gegeven, maar dat neemt niet weg dat wij vooral na het uitbrengen van de Defensienota bewust gekozen hebben voor het redelijk verhogen van ons budget voor de exploitatie. Dat betekent dat er zeer aanzienlijke pakketten reservedelen zijn gekocht.

De heer De Vries weet natuurlijk ook dat zich altijd, op welke norm je je ook baseert – 70% of 80% – omstandigheden kunnen voordoen waarin bepaalde onderdelen niet beschikbaar zijn. Naarmate je de 100% dichter wil benaderen, heb je exponentieel meer geld nodig. Het zou niet verantwoord zijn, dat na te streven. Ik vind het een volstrekt verantwoord beleid om zoveel mogelijk te oefenen. Er zijn heel duidelijke criteria; met name de commandant zeemacht ziet erop toe dat er geen onverantwoorde dingen gebeuren als een schip in reparatie is. Er moet de zekerheid zijn dat een onderdeel tijdig kan worden hersteld.

Een slotopmerking op dit punt. Er wordt heel veel gesproken over de wereldreis van een vlooteskader van onze marine. Het lijkt wel alsof het

Van Houwelingen

alleen maar een soort Hollandpromotion is, zegt men. Dat is natuurlijk niet zo. Voor ons gaat het er natuurlijk vooral om, te bekijken hoe zo'n eskader op de lange afstand functioneert. Hoe werkt het logistieke systeem, hoe zit het met de reserve-delen, kan zo'n vloot inderdaad goed opereren? Met het oog daarop is deze reis van groot belang. Dat net vlagvertoon en de export-activiteiten daar omheen menselijke en goede bij-activiteiten zijn, is waar, maar ik zeg nogmaals dat voor Defensie zo'n reis met name in verband met de genoemde aspecten van belang is. Ik zeg tevens tot de heer De Vries dat tot nu toe gebleken is dat het buitengewoon goed functioneert.

De heer De Vries vroeg nog of ik de term 'industrie' niet beter door 'bedrijfsleven' kan vervangen. Ik zal vanavond geen uitvoerige beschouwing geven over deze twee woorden. Defensie heeft vele dingen nodig in de sfeer van voorzieningen, onderhoud, medicamenten, enz. In deze nota gaat het om het ontwikkelen van wapensystemen, waarbij meer de nadruk ligt op de industriële activiteiten.

De heer Van der Werff uitte zijn bezorgdheid. Deze staatssecretaris van Defensie zou zich opstellen als een soort staatssecretaris van Economische Zaken. Hij zei: laat nu maar het belang van de industrie aan de minister van Economische Zaken. De minister van Defensie moet alleen maar kijken naar het defensiebelang.

De heer **Van der Werff** (VVD): In laatste aanleg.

Staatssecretaris **Van Houwelingen**: Op zich zelf is het juist dat Defensie verantwoordelijk is voor aanschaffingen op dat gebied. De vraag is wel aan de orde of wij sec moeten kijken naar defensiebelangen. Juist vanwege het defensiebelang is het beleid zo geformuleerd en wordt het zo uitgevoerd. Wij willen voorkomen dat Defensie meer geld moet betalen voor de produkten die wij nodig hebben. Ik heb al eens eerder verteld dat wij in een periode van 7 jaar, f 900 miljoen aan meerkosten hebben betaald om een deel van de werkgelegenheid in Nederland te houden. Dat wilden wij niet meer. Daarom hebben wij het beleid verlegd.

Nederland wil op een beperkt gebied hoogwaardige systemen ontwikkelen en produceren om

daarmee een stukje verantwoordelijkheid waar te maken binnen het hele gebeuren van de NAVO. Wij doen dat op een zodanige manier dat dit niet meer leidt tot meerkosten. Voor zover dat beleid gecreëerd moet worden, moet er meer geld in research gestopt worden. Wij doen dat ook, maar het nettoresultaat is dat Defensie goedkoper uit is. Er kunnen in Nederland produkten worden geproduceerd die buitengewoon belangrijk zijn voor ons.

De heer Van der Werff sprak over een concreet voorbeeld, de nachtzichtapparatuur. Het ging daarbij om een technologie waarbij Nederland al heel lang een buitengewoon goede naam heeft. De Nederlandse industrie exporteert binnen de NAVO al heel lang op dat gebied. Het is dan logisch dat Defensie in goed overleg met Economische Zaken bekeken heeft wat mogelijk is. De beslissing die is genomen betekent dat voor Defensie een volstrekt aanvaardbaar produkt is gekozen op een concurrerende levertijd voor een lagere prijs. Wij spreken niet meer over meerkosten, maar over minder kosten.

Ik wijs de heer Van der Werff er ook op dat het belang van nationale input op dit gebied van betekenis is voor niet alleen de kosten die verbonden zijn aan de investering, maar juist op het gebied van exploitatie. Bij de kosten voor een wapensysteem moet je de investeringskosten en de exploitatiekosten vergelijken. De mogelijkheid om binnen de eigen nationale grenzen op het logistieke systeem verder te kunnen bouwen, het kunnen profiteren van nationale kennis, is van belang.

Mevrouw Tiesinga sprak over de noodzaak van internationale samenwerking. Wij zijn het daarover eens. Zij sprak hierbij tevens over het doel om te komen tot harmonisatie van de operationele eisen.

Het is volstrekt juist en het is ook mijn ervaring van vier jaar op dit gebied, dat het daarmee eigenlijk nog steeds erbarmelijk is gesteld. Binnen de Europese samenwerking zijn wij stappen verder gekomen. Wat de samenwerking binnen de NAVO betreft is er totaal geen sprake van een echte, gezamenlijke planning. En dat is eigenlijk nodig om echt te kunnen samenwerken. Alle landen zijn ervan overtuigd dat dit moet en dat het eigenlijk merkwaaardig is, dat de Westduitse landmacht vindt dat zij een heel ander systeem nodig heeft dan bij voorbeeld Nederland, België of Engeland.

In feite is dat een verspilling van geld. Wij weten dat wij jaarlijks alleen al om die reden voor 15 miljard gulden verspillen. Ik kan alleen maar zeggen, dat ook de huidige secretaris-generaal van de NAVO zeer actief is op dit gebied. Ik verwacht ook, dat wij met volle instemming van deze regering toch in de komende tijd wel iets bereiken.

Mevrouw Tiesinga heeft ook nog een vraag gesteld over de CDS, de chef defensiestaf, en over zijn rol in dat planningsproces in Nederland. Wat dat betreft kan ik haar geruststellen. Juist in ons nieuwe systeem van aanschaf, het DMP, het defensiemateriaalkeuzeprocess, speelt de chef van de defensiestaf al in een eerste fase een belangrijke rol.

Mevrouw Tiesinga heeft zich bezorgd getoond over het zogenaamde commerciële optreden van de defensie-organisatie. Juist ook om die reden zijn er tal van regels gemaakt. Ik heb de DMP-procedure al genoemd. Ook de centrale contractencommissie speelt hierin een belangrijke rol om dit proces te verbeteren en te verduidelijken.

Mevrouw Tiesinga heeft gevraagd, wat wij kunnen doen om te voorkomen dat er sprake is van ondoelmatigheid. Zij heeft daarbij gewezen op de Verenigde Staten. Ik geloof, dat het echt uitgesloten is dat dat op deze schaal in Nederland kan voorkomen. Ik ben het echter met haar eens, dat wij bij de verwervingssystematiek kritisch moeten blijven. Dat is ook de reden, dat ik al vorig jaar juni voor de gehele krijgsmacht de verwervingsprocedure en de kwaliteit van de verwerving tot een hoofdaandachtspunt van beleid heb verklaard.

De krijgsmachtdelen zijn op dit moment bezig, hun procedures door te lichten. Het is de bedoeling, dat wij voor juni van dit jaar daarover een eindoordeel kunnen vellen en eventueel bijstellingen kunnen realiseren.

Mevrouw Tiesinga heeft ook gevraagd, of er in Nederland sprake is van een belangverstremgeling. Naar mijn mening kun je nimmer uitsluiten, dat er ten aanzien van defensieambtenaren of gewezen defensieambtenaren die later een rol spelen in het bedrijfsleven, problemen kunnen zijn. Binnen de defensieorganisatie hebben wij ook een speciale afdeling, het bureau bijzondere opdrachten, om dit te toetsen. Dit gebeurt heel zorgvuldig. Niettemin is het onjuist, te ontkennen dat er mogelijk bepaalde relaties zijn. Het is

Van Houwelingen

mijn oordeel, dat het daarom des te meer van belang is – en wij hebben daarvoor ook gekozen – dat wij dat niet verdoezelen, maar dat wij dit doorzichtig proberen te maken in heldere afspraken.

Ik geloof ook, dat een defensieorganisatie vanwege het zogenaamde risico van het militair-industrieel complex niet moet zeggen 'weg met die industrie'. Dat zou struisvogelpolitiek zijn. In de beleidsnota's die dit jaar verschenen zijn, heb ik geprobeerd duidelijk te maken dat er een relatie is, dat die relatie er ook moet zijn, maar dat wij die relatie doorzichtig moeten maken, zodat zij ook controleerbaar is. Dat is het beleid.

Ten slotte is gevraagd, welke maatregelen het ministerie van Defensie neemt om de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven op dit gebied en de exportmogelijkheden te versterken.

Met inachtneming van onze criteria voor wapenexport, waar ik zeker ook aan hecht – maar het is primair het beleid van de minister van Buitenlandse Zaken – speelt Nederland ook binnen de NAVO zeker een rol op het gebied van ontwikkelen, produceren en exporteren van defensiematerieel. *Wij doen dit ten eerste om in een beperkt gebied te helpen bij het ontwikkelen daarvan.* Ik heb de Kamer hierover de nota 'Defensie en technologiebeleid' toegezonden. Ten tweede doen wij dit door duidelijk te maken dat Defensie bereid is om in de sfeer van opleiding te assisteren en daarmee andere krijgsmachtleden in het buitenland te informeren over onze ervaringen en over onze mogelijkheden.

Ten derde doen wij dit om in de internationale samenwerking de mogelijkheden te bespreken die Nederland heeft aan te bieden, zoals de minister al aangaf. Als Nederland in het buitenland een belangrijk wapensysteem moet aankopen, worden ook de mogelijkheden in omgekeerde zin besproken. Dit is gebeurd tussen Nederland en Engeland; het is ook vastgelegd in een overeenkomst.

Het is gebeurd tussen Nederland en Zweden: Nederland heeft mijnen in Zweden aangekocht en Zweden heeft nachtzichtapparatuur bij een Nederlands bedrijf aangekocht. Er wordt op het ogenblik tussen Nederland en Frankrijk en Nederland en Italië onderhandeld. Ik ben ervan overtuigd dat dit bijdragen zijn om ook op dit gebied iets te doen.

Staatssecretaris Hoekzema:

Mijnheer de Voorzitter! De meeste woordvoerders hebben gisteren de begrotingsbehandeling gebruikt om een terugblik te werpen op de bijna voltooide zittingsperiode van dit kabinet. Sommigen hebben daarbij de balans opgemaakt, ook op het terrein van het personeelsbeleid. De heer De Vries heeft met instemming verwezen naar mijn opsomming op 19 december 1985 in de Tweede Kamer van wat er in deze kabinetsperiode op het terrein van het personeelsbeleid allemaal is aangepakt. Omwille van de tijd ga ik deze opsomming natuurlijk niet herhalen. Mevrouw Tiesinga, die sprak over te weinig wapenfeiten en te vage toekomstvoorspellingen, verwijs ik naar de Handelingen van de Tweede Kamer.

Ik voeg hier nog aan toe dat ik de opsomming besloot met de toezegging dat ook nog tijdig, dat wil zeggen nog in deze kabinetsperiode, het zogenoemde personeelsbeleidsplan en een plan voor een nieuwe personeelsstructuur voor de Koninklijke Marechaussee zouden worden overgelegd. Ook aan die toezegging heb ik inmiddels voldaan: de Kamer heeft beide nota's onlangs ontvangen.

Mijn belangrijkste voornemens in de nota personeelsbeleid, namelijk de voornemens die betrekking hebben op de bezoldiging van het militaire beroepspersoneel en van de dienstplichtigen, kwalificeerde mevrouw Tiesinga als oplossingen in de marge. Over deze voornemens is het overleg met de belangenverenigingen van militair personeel inmiddels een aantal weken aan de gang. Een meerderheid van de Centrale commissie georganiseerd overleg militairen heeft op 20 maart, afgelopen donderdag, ingestemd met mijn voorstellen voor de bezoldiging voor het beroepspersoneel, nadat ik deze voorstellen op enkele punten had aangevuld en bijgesteld. Ik heb de Kamer hierover afgelopen vrijdag ingelicht.

Over de bezoldiging van de dienstplichtigen spreken wij aanstaande donderdag in het CGOM verder. De belangenverenigingen hebben laten weten dat zij deze zaak aan de commissie-Albeda willen voorleggen. Donderdag, morgen dus, zullen wij bezien of wij er alsnog uit kunnen komen.

Met het bereiken van overeenstemming over de bezoldiging van

beroepsmilitairen is een van de belangrijkste, zo niet het belangrijkste project van mijn ambtsperiode op een positieve wijze afgerond.

Dat project heeft een lange weg gekend. Het is tot stand gekomen vanuit het document 'de positie van de militair' en via de pakketvergelijking beroepsmilitairen-burgerpersoneel. De werkzaamheden hebben tot deze voorstellen geleid.

In de richting van mevrouw Tiesinga zeg ik, dat ik steeds nadrukkelijk heb aangegeven, dat die bezoldigingsmaatregelen geen directe vertaling van de uitkomsten van de pakketvergelijking zouden kunnen zijn. Ik meen dat in mijn voorstellen recht is gedaan aan de bijzondere positie van de militair en dat zij leiden tot arbeidsvoorwaarden die gelijkwaardig zijn aan die voor de burgerambtenaar. Zij houden ook voldoende rekening met de gegevens van die pakketvergelijking.

Dat ik deze voorstellen ter tafel heb kunnen brengen, moet toch ook voor de heer Van der Jagt, die de indruk heeft dat het personeelsbeleid vaak het kind van de rekening is, mede een bewijs zijn dat het tegendeel het geval is. Niet alleen heeft het personeelsbeleid alle aandacht gekregen in het defensiebeleid van de afgelopen kabinetsperiode, ook in financiële zin is, waar nodig, ruimte geboden. Dat blijkt uit het dekkingsplan bij mijn voorstellen.

De heer De Vries bepleitte exogene financiering. Ik wijs hem erop, dat een deel van de kosten wordt gedekt uit de post 'toeslagverlening' en herstructurering. Het gaat om een bedrag oplopend tot 30 miljoen op jaarbasis dat aan het defensiebudget toegevoegd zal worden.

De heer Van der Werff heeft nog gewezen op zaken die mogelijk in de toekomst het personeelsbeleid beïnvloeden. Hij sprak daarbij over de pakketvergelijking tussen overheid en bedrijfsleven en over mogelijke maatregelen om de uitstroom van kwalitatief hoogwaardig personeel tegen te gaan. Over de uitkomsten van die pakketvergelijking die op 9 april aanstaande naar buiten zullen worden gebracht, ga ik niet speculeren. Daarover zal het kabinet voor het gehele overheidspersoneel zijn standpunt moeten bepalen.

Wat de uitstroom van het personeel betreft, heb ik in mijn nota personeelsbeleid aangegeven dat er een scala van middelen is om te voorkomen dat deze uitstroom een onaanvaardbaar niveau zal bereiken en dat zij tot

Hoekzema

onaanvaardbare gevolgen voor het functioneren van de krijgsmacht zal leiden.

De heer **Van der Werff** (VVD): Mijnheer de Voorzitter! Er wordt gesproken over de uitstroom van hoogwaardig personeel. De statistieken wijzen uit dat de uitstroom op dit moment enigermate lijkt mee te vallen. Ik zeg er wel bij dat ik mijn hart vasthoud als ik eraan denk hoe hoog de uitstroom in de loop van dit jaar nog kan worden.

Uit de statistieken blijkt hoe de situatie is voor het totaal van de verschillende categorieën personeel.

Er wordt echter niet gezegd hoe het bij de afzonderlijke groepen is. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen mensen die onder alle omstandigheden inzetbaar zijn en mensen die dat minder zijn. Welnu, mijn gevoel is – misschien is die indruk wel helemaal verkeerd – dat als gevolg hiervan de statistieken een gunstiger beeld geven dan de werkelijkheid van dit moment is.

Staatssecretaris **Hoekzema**: Mijnheer de Voorzitter! Op basis van datgene wat in de beleidsnota vermeld staat, vindt binnen de krijgsmacht een geïntegreerde actie plaats. Bij die actie wordt heel nadrukkelijk aandacht besteed aan de tekorten die er al jaren zijn. Zij zijn mede het gevolg van problemen in het verleden. Zij zijn tevens het gevolg van de taakstellende personeelsreductie in de jaren zeventig. Ik wijs erop, dat op dit moment de werving zodanig is dat alle opleidingsinstellingen binnen de krijgsmacht qua capaciteit volledig worden benut.

De uiteindelijke herbezetting met militairen, aangesteld voor bepaalde tijd, en dienstplichtigen zal omstreeks 1987 volledig tot stand zijn gebracht en omstreeks 1990 zal de herbezetting van militairen, aangesteld voor onbepaalde tijd, zijn afgerond.

Mevrouw Tiesinga heeft voorts gesproken over het wegwerken van verlofoverschotten en over het terugdringen van de extra beslaglegging. Met de belangenvereniging van militairen zijn met betrekking tot de arbeidsduurverkortingsafspraken gemaakt voor nader overleg over maatregelen die effect hebben op de verlofoverschotten en de extra beslaglegging.

De resultaten van het nader overleg heb ik medegedeeld in mijn brief van 5 december, onder andere

een meer geleid verlofsysteem voor militairen van de Koninklijke Landmacht en de Koninklijke Luchtmacht. Dat is mogelijk gebleken.

Verder gaan wij juist wat afstand nemen van het gesloten personeelsstelsel door wat meer aandacht te geven aan de mogelijkheden van horizontale instroom. Verder gaan wij aandacht geven aan bijvoorbeeld de technische categorieën. Mensen met een middelbaar beroepsniveau zullen eerst op onderofficiersniveau binnenkomen. De mogelijkheid wordt gegeven om juist door te stromen tot officiersrangen. Dat zijn in feite allemaal maatregelen die inspelen op de wat krappere arbeidsmarktsituatie die wij hebben.

De mogelijkheden die wij binnen de krijgsmacht hebben om toch iets met betrekking tot de bevordering in rangen te doen en daar flexibiliteit te vinden, gaan wij zoveel mogelijk benutten. Als ik dan de resultaten zie die bij de landmacht worden geboekt, dan heb ik redelijk vertrouwen dat wij het tekort, wat wij al jaren moeten constateren, redelijk inlopen.

Er zijn natuurlijk een aantal knelpuntcategorieën. Ten aanzien hiervan worden een aantal bijzondere financiële voorzieningen niet uitgesloten.

De resterende tijd wil ik graag gebruiken om een aantal concrete vragen nader te beantwoorden. Mevrouw Tiesinga heeft bij voorbeeld gesproken over de arbeidsduurverkortingen en over de voorwaarde die de belangenverenigingen hebben gesteld dat de prijscompensatie voor reële herbezetting zal worden gebruikt. Het inleveren van prijscompensatie en de arbeidsduurverkortingen liggen gevoelsmatig zeker erg dicht bij elkaar.

Het betreft hier echter twee volstrekt verschillende sporen van regeringsbeleid: aan de ene kant de vermindering van de overheidstekorten en aan de andere kant het stimuleren van de werkgelegenheid. Met de belangenverenigingen van militairen ben ik op 4 juli van het vorige jaar overeengekomen, een arbeidsduurverkortingspercentage van 5% te verwezenlijken. De belangenverenigingen hebben bij die gelegenheid ingestemd met de door mij voorgestelde herbezetting. In percentages uitgedrukt hield mijn voorstel in: voor de tweede tranche van de 5%, namelijk de 2,7%, arbeidsduurverkortingen van 80% bij de krijgsmachtdelen en 40% bij het ministerie. In totaal

betekent dit bij een arbeidsduurverkortingspercentage van 5% een herbezetting bij het gehele personeel van ruim 4000 plaatsen.

Thans zijn wij bezig de herbezetting te verwezenlijken. Daarmee moet men er natuurlijk op bedacht zijn dat dit, wat de militairen betreft die aangesteld zijn voor onbepaalde tijd, door het gesloten personeelsstelsel van de krijgsmacht enige tijd zal vergen. In de tussentijd worden daar waar nodig de mogelijke knelpunten aangepakt, onder meer door tijdelijke inzet van militairen die aangesteld worden voor bepaalde tijd en dienstplichtigen. Bij de Koninklijke Marine bestond al een dergelijk systeem.

Voorts is een zekere beperking van faciliteiten in tijd overeengekomen. Verder zijn bij de Koninklijke Landmacht infanteriebeveiligingscompagnieën in oprichting om het overige personeel zoveel mogelijk te vrijwaren van wachtdiensten en dergelijke. Ten aanzien van de groepen geleide wapens bij de Koninklijke Luchtmacht gaan wij van een drie- naar een vierploegensysteem. Weer een voorbeeld van volledige herbezetting.

Ik denk dat deze maatregelen bijdragen aan het oplossen van het probleem van het overschot aan vrije tijd, alsmede van het probleem van de extra beslaglegging.

In de per 1 augustus verleden jaar verbeterde compensatieregeling is de mogelijkheid geschapen met een verruiming voor de afkoop van compensatiedagen te werken. In een binnenkort tot stand te brengen nieuwe compensatieregeling in het kader van mijn voorstellen over de bezoldiging van beroepsmilitairen zal ik, in overleg met de belangenvereniging voor militairen, die afkoopmogelijkheden verder verruimen.

Mevrouw Tiesinga heeft ook aandacht gevraagd voor de positie van de etnische minderheden. Wat de opvang van de naar verwachting in de toekomst toenemende aantallen jongeren uit culturele en etnische minderheden betreft, heb ik op 27 juni van het vorige jaar aan de Maatschappelijke raad voor de krijgsmacht advies gevraagd over de gevolgen voor de opvang en begeleiding in de krijgsmacht van deze jongeren en de maatregelen die wij daartoe zullen moeten nemen. Ik wacht dat advies graag af, om vervolgens nadere stappen te doen formuleren.

Hoekzema

Een onderwerp dat op dit moment zeer in de publieke belangstelling staat, is de vrouw in de krijgsmacht. Daarover is indringend gesproken door mevrouw Tiesinga en de heer Van der Jagt. Hun kijk op deze ontwikkeling verschilt wel, maar niet zo sterk als zou kunnen worden uitgedrukt met de termen 'himmel-hoch jauchzend' en 'zum Tode betrübt'. De opstelling van beide sprekers is overwegend positief. Dat stemt mij bepaald tot voldoening.

Beiden hebben gesproken over het gemengd varen. Het is mijn standpunt, dat deze ontwikkeling met goede begeleiding aan boord van de schepen en voor het thuisfront moet doorgaan. Wij onderkennen de problemen die bij gemengde eenheden kunnen ontstaan. Daarvoor moet je je ogen niet sluiten. Soms ontstaan die problemen inderdaad. Wij krijgen daarmee echter in toenemende mate ervaring. Ik durf te zeggen dat wij ook dit veranderingsproces, dat tevens een gewenningsproces is voor vele betrokkenen, steeds beter beheersen.

Aan de ombuiging van een te eenzijdige beeldvorming van de vrouw, waarop mevrouw Tiesinga doelde, wordt het nodige gedaan in het kader van de voorlichting, die bij de opleidingen en ook in de praktijk van gemengde eenheden wordt gegeven. Bovendien wordt met de integratie van vrouwelijke militairen positief in de publiciteit getreden, zowel door mij als door officiële marinewoordvoerders.

Ik spreek mijn spijt en treurnis uit over het feit dat een aantal persmensen heeft gemeend de mannen en vrouwen in onze Koninklijke Marine in een daglicht te moeten plaatsen dat ik ronduit misplaatst vind en schadelijk voor het personeel van de marine en voor de marine zelf.

Dat hebben deze mensen en zeker onze Koninklijke Marine niet verdiend. Er is een verhoogde inspanning met betrekking tot werving, keuring en selectie van vrouwelijke militairen om steeds meer vrouwen ook in de marine te krijgen en om dit niet meer in bijzondere zaken binnen de marine te doen plaatsvinden. Tenslotte vinden er plaatsing op en uitbreiding van de afdeling personeelsvoorziening en het thuisfront info-bureau met vrouwelijke militairen plaats.

Mijnheer de Voorzitter! Wat de marine-eenheden betreft waarbij wel en niet vrouwen worden geplaatst,

wil ik geen misverstand laten bestaan. Zoals in de beleidsnota 'Vrouw in de krijgsmacht' is gesteld, zullen vrouwen in principe tot alle functies worden toegelaten. Om de daarin aangegeven reden zullen geen vrouwen worden geplaatst bij het Korps mariniers en op onderzeeboten. Voor het overige zullen vrouwen geleidelijk aan op alle scheepstypen worden geplaatst. Om concreet te zijn: in het begin van dit najaar zullen zowel twee vrouwelijke officieren als 24 vrouwelijke schepelingen worden geplaatst op het S-fregat H.M. Pieter Floris. Dit is om een aantal redenen bepaald noodzakelijk.

In de eerste plaats hebben wij vanuit de marine een 'van onderop-benadering'. Wij noemen dat een 'bottum-up-beleid'. Dat wil zeggen dat wij vrouwelijke onderofficiers kansen willen geven om een zo uitgebreid mogelijke carrière te krijgen evenals de vrouwen die op het KIM hebben gestudeerd. Dat betekent dat wij nu 24 vrouwelijke schepelingen op een fregat laten varen, omdat er op een fregat nu eenmaal meer mogelijkheden zijn dan op een bevoorradingschip om uiteindelijk een totale carrière mogelijk te maken. Op die manier wordt vrouwen evenals mannen de mogelijkheid gegeven om adjudant te worden respectievelijk een subalterne officiersrang te krijgen.

Ik denk dat het een heel goede zaak is dat wij juist op de fregatten nu ook in de officiersrangen vrouwen zullen aantreffen. Op die manier kunnen wij een dwarsdoorsnede met ook vrouwen begroeten. De ervaring die wij daarmee gaan opdoen, zullen wij kunnen gebruiken voor de verdere integratie van de vrouw in de marine.

De ongerustheid die de heer Van der Jagt heeft uitgesproken, kan ik niet met hem delen. Ik zal ervoor waken dat wij niet in het uiterste vervallen. Zonder in krampachtigheid en dwangmatigheid te vervallen, zal ik ernaar streven aan vrouwen, ook in de krijgsmacht, de ontplooiingsmogelijkheden te bieden waarop zij naar hedendaagse maatschappelijke opvattingen recht kunnen doen gelden. Ik ben ervan overtuigd dat wij dit zo kunnen doen dat én de vrouw én de krijgsmacht én de maatschappij daarbij winnen.

□

Mevrouw Tiesinga-Autsema (D'66): Mijnheer de Voorzitter! Ik wil een belangrijk punt niet bij interruptie afdoen. Ik dank de drie bewindslieden

namens mijn fractie voor hun uitgebreide beantwoording. Ik heb daar ook waardering voor. Ik heb nog één opmerking aan de staatssecretaris voor personeel en één aan de minister.

De staatssecretaris kan wel triomfantelijk melden dat de meerderheid van het CGOM akkoord is gegaan, maar dat zal denk ik toch een Pyrrus-overwinning blijken te zijn. Ik voorspel dat het de staatssecretaris nog op zal breken en hem niet alleen, want dat vind ik in dit verband nog het minste. Het zal de krijgsmacht opbreken. Als wij analyseren hoe zijn plannen uitwerken, zien wij in dat er in de hoogste militaire rangen sprake blijft van een plussituatie, terwijl vooral in de laagste rangen de pijn zit.

Dat heeft de pakketvergelijking ons immers geleerd en zijn plannen brengen daarin geen wijziging en doen dus geen recht aan de resultaten ervan en aan de beloften die in dit kader zijn gedaan. De staatssecretaris zal dat ook niet anders dan kunnen bevestigen.

Ik constateer dat met spijt en verontwaardiging. Ik denk dat de besturen van de verenigingen in het CGOM, die akkoord zijn gegaan, heel wat aan hun achterban, vooral aan de lagere rangen en vooral ook de lagere officieren, hebben uit te leggen. Naar verluidt regent het opzeggingen in juist die categorieën. Ik denk dat dit heel belangrijk is: de lagere leden voelen zich zeer in de steek gelaten. Deze plannen gaan ten koste van lagere militairen. Wij constateren met spijt dat dit opnieuw een maatregel is van dit kabinet waaruit blijkt, dat niet wordt bevorderd dat de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen.

Ik heb begrepen dat op dit moment ook van de zijde van de pers een opvallende belangstelling bestaat voor de salarissen van onze hogere officieren. Ik heb wel een vermoeden van de reden en de staatssecretaris ongetwijfeld ook, maar ik hoor dat daarover op het departement erg geheimzinnig wordt gedaan. Is dat zo? Het zijn toch openbare gegevens? Waar zijn die voorhanden als men ze wil inzien?

Ik maak nog een opmerking over het STOM-rapport. Ik meen – het spijt mij dat de minister en ik het niet eens zijn op dit punt, maar ik wil dit toch toelichten om geen misverstand te laten bestaan – dat het tijdens de behandeling van de defensiebegroting in de Tweede Kamer was, dat er

Tiesinga-Autsema

werd getwijfeld aan het nut van de omvang van de topstructuur van Defensie. Als ik het goed heb, is er toen wat onderzoek gedaan en uiteindelijk is die stuurgroep ingesteld.

Deze stuurgroep heeft vorig jaar een eindverslag uitgebracht en, zonder overigens de aanbevelingen te onderschrijven, denk ik dat de visie die daarin over de militaire organisatie is neergelegd, interessant en belangrijk is voor het parlement bij de beoordeling van allerlei zaken die daaraan worden voorgelegd. Het schijnt geen geklassificeerd rapport te zijn en wij hebben wel meer over ambtelijke rapporten kunnen oordelen.

Ik realiseer mij wel, dat hierdoor uitgangspunten die golden voor de reorganisatie van de topstructuur opnieuw ter discussie komen, maar ik vind dat wanneer er maatregelen worden aangedragen die het herstel van vertrouwen en de rust voor de organisatie en het tegengaan van overbestaffing nastreven – zeker nu bij voorbeeld de arbeidsduurverkortings ons in de krijgsmacht voor zulke grote problemen stelt – daarnaar serieus moet worden gekeken, ook door de volksvertegenwoordiging, te meer daar die aanbevelingen worden gedaan met erkenning van de positie van het politieke primaat, om al dan niet in bondgenootschappelijk verband tot herschikking van prioriteiten en geld te komen.

Nogmaals, het zal mij waarschijnlijk niet helpen, maar ik wilde deze toelichting aan de minister niet onthouden.

□

Staatssecretaris Hoekzema:

Mijnheer de Voorzitter! Met uw goedvinden wil ik kort reageren op hetgeen mevrouw Tiesenga heeft gezegd. Het komt er in het kort op neer dat de hoogste rangen in mijn voorstel weer profiteren en de lagere rangen niet. Ik zou willen zeggen: integendeel. Wat is er namelijk aan de hand? Wij hebben de gunstige ziektekostenregelingen voor het militaire personeel behouden. Vooral de lagere rangen zullen daarvan blijven profiteren. Als wij praten over een voordeel in mijn voorstellen wat betreft de ziektekostenregelingen ten opzichte van het burgerpersoneel, spreken wij over een gemiddelde van 4%.

Voor de lagere rangen spreken wij duidelijk over hogere percentages.

Dan zitten de tekorten in de bezoldiging vooral en alleen in de extra beslaglegging. In mijn voorstellen gaan wij de extra beslaglegging duidelijk extra honoreren. Juist door dit te richten op die categorieën die ook werkelijk extra beslaglegging, dus overwerk, ondergaan, komen wij met name bij de lagere rangen terecht en dan spreken wij vaak over enige honderden guldens per maand. Dat zou ik nog graag even willen benadrukken.

De beraadslaging wordt gesloten.

De wetsvoorstellen worden zonder stemming aangenomen.

De **Voorzitter**: Het lid Maassen wordt aantekening verleend, dat hij geacht wenst te worden tegen de wetsvoorstellen te hebben gestemd.

Ik wens ons allen een rustig Pasen.

Sluiting 23.20 uur.

Noot 1 (zie blz. 947)

Bijvoegsel

Schriftelijke antwoorden van de staatssecretarissen van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid op vragen, gesteld in de eerste termijn van de behandeling van het wetsvoorstel inzake de toegang tot ziektekostenverzekeringen (18972)

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over de inhoud van het standaardpakket

Mevrouw Van der Meer heeft, mede namens de partijen van D'66 en PPR, een opmerking gemaakt over de inhoud van het standaardpakket, waaruit geconcludeerd zou kunnen worden dat zij de mening is toegedaan dat fysiotherapie niet in dat pakket zou zijn opgenomen.

Naar aanleiding hiervan wijs ik er nog eens op dat de verschillen tussen het ziekenfondspakket en het standaardpakket feitelijk te verwaarlozen zijn. Met betrekking tot de fysiotherapie kan ik haar dan ook geruststellen. Fysiotherapie maakt als vorm van hulp deel uit van het standaardpakket en wel op zodanige wijze dat met betrekking tot deze hulp anders dan in het ziekenfondspakket, geen beperkingen bestaan. Met andere woorden op grond van het standaardpakket bestaat aanspraak op volledige vergoeding van de kosten ter zake van fysiotherapeutische hulp, ook in die situaties derhalve waarin sprake is van een combinatie van massage/oefentherapie en fysische therapie (applicaties) in engere zin.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over verschil in behandeling van vrijwillig verzekerde bejaarden.

Mevrouw Van der Meer heeft, mede namens de fracties van D'66 en PPR, gevraagd waarom gehuwde bejaarden die thans vrijwillig verzekerd zijn en in aanmerking komen voor premiereductie worden overgeheveld naar de verplichte verzekering en ongehuwd vrijwillig verzekerde

bejaarden aangewezen zullen zijn op de particuliere verzekeringsmarkt. Zij vraagt voorts, verwijzend naar artikel 16, derde lid van het wetsvoorstel, voor de bejaarden corrigerende maatregelen te nemen.

Ik wil hierop in eerste instantie reageren door te verwijzen naar de adviezen die door de geëigende adviescolleges zijn uitgebracht over de stelselwijziging. Daarbij werd gepleit om niet alleen de bejaarden uit de bejaardenverzekering, doch ook die bejaarden, die premiereductie genieten in de vrijwillige verzekering over te hevelen naar de verplichte verzekering. Dit lijkt ook logisch omdat deze regeling in het verlengde ligt van het premiesysteem van de bejaardenverzekering.

In de zeventiger jaren werd geconstateerd dat de toelatingsgrens die geldt voor de bejaardenverzekering belangrijk lager was komen te liggen dan 70% van de loongrens. Toen is gekozen voor een reductieregeling in de vrijwillige ziekenfondsverzekering voor gehuwde bejaarden met een inkomen tot 70% van de loongrens in plaats van een verhoging van de toelatingsgrens van de bejaardenverzekering. Voor de gehuwde bejaarden werd daarmee hetzelfde effect bereikt. (Voor ongehuwden werd een aanpassing niet nodig geacht omdat sprake was van één nominale premie).

De adviesorganen hebben ten aanzien van de ongehuwde bejaarden voorgesteld een onderzoek naar het verzekeringsverleden in te stellen om te beoordelen of zij al dan niet in de verplichte verzekering kunnen worden opgenomen. Het kabinet heeft dit voorstel afgewezen omdat

het administratief-technisch onmogelijk is te realiseren.

Momenteel betalen deze bejaarden in de vrijwillige ziekenfondsverzekering een premie die gemiddeld f 165 per maand bedraagt. Indien zij verzekerd worden in de particuliere markt voor het standaardpakket zullen zij een premie van f 135 per maand verschuldigd zijn. De overgang naar de particuliere verzekering zal voor hen dan ook financieel een voordeel betekenen.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over inkomensachteruitgang huisartsen

Mevrouw Van der Meer heeft, onder verwijzing naar de situatie in Zoetermeer, een becijfering gegeven van een mogelijke inkomensachteruitgang van de huisartsen aldaar ten bedrage van f 20.000. Uitgangspunt voor wat de tariefstelling van vrije beroepsbeoefenaars betreft in het kader van het onderhavige wetsvoorstel is kostenneutraliteit. Voor een aantal categorieën van vrije beroepsbeoefenaars is het particuliere tarief hoger dan het ziekenfondstarief. Een kostentoeename als gevolg van het toenemend aantal particulier verzekerden zal geneutraliseerd worden door middel van een verlaging van de particuliere tarieven. Het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg heeft daartoe, op verzoek van de ondergetekende, inmiddels een richtlijn vastgesteld.

De door mevrouw Van der Meer gesuggereerde consumptieverschillen zullen, indien aantoonbaar, in het reguliere tariefsoverleg tussen huisartsen en particuliere ziektekostenverzekeraars in het kader van de Wet tarieven gezondheidszorg bezien kunnen worden. De ondergetekende heeft daarover uitvoerig overlegd met het Centraal Orgaan Tarieven Gezondheidszorg. In dit verband zij tenslotte voorts vermeld, dat op korte termijn in meer algemene zin een advies kan worden verwacht van twee onafhankelijke deskundigen over de problematiek rond het zgn. verrichtingengetal in de particuliere honoreringssfeer van huisartsen. Er is hier derhalve geen sprake van niet voorziene effecten; het verwijt van slordige wetgeving is dan ook niet op zijn plaats.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over het zich niet aanmelden van ABP-ers bij ziekenfondsen

Mevrouw Van der Meer stelde de vraag wat er gebeurt met ABP-mensen die zich niet melden bij hun ziekenfonds, in het bijzonder wanneer zij naast hun verplichte ziekenfondsverzekering een particuliere ziektekostenverzekering met een anti-cumulatiebepaling handhaven.

In antwoord op de gestelde vraag merkt de ondergetekende op dat een ieder die verplicht verzekerd is ingevolge de Ziekenfondswet uit dien hoofde gehouden is tot premiebetaling vanaf de dag dat de verplichte verzekering is ontstaan doch eerst zijn aanspraken op ziekenfondsverstrekkingen geldend kan maken nadat tot inschrijving bij het bevoegde ziekenfonds is overgegaan.

Ofschoon de ondergetekende daartoe geen aanleiding ziet, kunnen betrokkenen om hun moverende redenen naast hun verplichte ziekenfondsverzekering een particuliere ziektekostenverzekering handhaven. Wanneer laatstbedoelde verzekering een zogenaamde anti-cumulatiebepaling bevat, zal in de onderhavige situatie niet tot vergoeding van gemaakte ziektekosten behoeven te worden overgegaan. Uiteraard kunnen betrokkenen vervolgens alsnog overgaan tot inschrijving bij hun ziekenfonds, doch hiermede verwerven zij zich eerst vanaf dat moment het recht tot geldend maken van hun aanspraken op verstrekkingen ingevolge de Ziekenfondswet.

Het is dus onverstandig om niet over te gaan tot inschrijving bij een ziekenfonds indien er verplichte verzekering ingevolge de Ziekenfondswet is ontstaan.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) en mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over het niet meer veranderen van verzekeringsvorm na pensionering of VUT-uitkering

Mevrouw Van der Meer heeft aandacht besteed aan vrijwillig verzekerde personen die nu particulier verzekerd zullen worden en na pensionering nooit meer verplicht verzekerd kunnen worden. Zij betreft hierbij ook degenen die een VUT-uitkering hebben.

Het wetsvoorstel gaat uit van de gedachte dat iedere verzekeringsvorm zijn eigen bejaarden behoudt. Hiermede wordt solidariteit betracht binnen de groep. Binnen die gedachtingang past het niet voor bepaalde

groepen daar een uitzondering voor te maken.

Ten aanzien van degenen die een VUT-uitkering genieten is de situatie thans zo dat alleen degenen die gebruik maken van een vrijwillige VUT-regeling verplicht verzekerd blijven als zij zulks voordien waren. Vanaf de datum van inwerkingtreding van dit wetsvoorstel zullen nu ook degenen die verplicht van een VUT-regeling gebruik moeten maken verplicht verzekerd blijven indien zij dat voordien waren. Hiermede wordt gevolg gegeven aan een advies dat de Ziekenfondsraad op dit punt heeft uitgebracht.

Gezien de omstandigheid dat het niet verplicht verzekerd zijn van de verplichte vutters berust op een bewuste keuze van de betreffende bedrijfstak bestaat er volgens de ondergetekende geen reden om voor degenen die voor de inwerkingtreding van het wetsvoorstel onder een verplichte regeling vielen nadere voorzieningen te treffen. Deze stellingname is dus geen toevallige bijkomstigheid, zoals mevrouw Van der Meer suggereerde.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over collectieve lasten

Mevrouw Van der Meer is ingegaan op het begrip collectieve lasten. Zij veronderstelt daarbij dat er onderdelen van de sector sociale verzekeringen niet tot de collectieve lasten gerekend kunnen worden. Dit is een onjuiste gedachtingang. Bij de bepaling van de omvang van de collectieve sector aan het begin van de kabinetperiode zijn deze uitgaven van de vrijwillig ziekenfondsverzekerde evenals in de jaren daarvoor gerekend tot die sector. Bij de bepaling van de ombuigingsomvang behoren derhalve alle wegvallende collectieve lasten te worden meegenomen.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) en mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over de vrije artskeuze

Mevrouw Van der Meer heeft gevraagd te bevestigen dat een verplicht verzekerde bij het kiezen van een arts, ook als die buiten het ziekenfondstrayon woont, geen problemen zal ondervinden. Zij heeft daarbij ook verwezen naar het op 18 maart met de vaste commissie voor Welzijn en Volksgezondheid gevoerde mondeling overleg. Ook mevrouw Veder-Smit is op het aspect van de vrije artskeuze ingegaan. Zij heeft

gevraagd of hier een soepel beleid gevoerd zal worden.

Naar aanleiding hiervan wil ik allereerst verwijzen naar het antwoord dat ik in de op 24 maart 1986 aan de voorzitter van de vaste commissie voor Welzijn en Volksgezondheid gezonden nota naar aanleiding van het verslag van 21 maart 1986 van die commissie heb gegeven. Ik ben daarin uitvoerig ingegaan op de situatie van particulier verzekerden die als gevolg van het onderhavige wetsvoorstel verplicht ziekenfondsverzekerd worden, en die een lopende behandeling bij een – in casu – alternatieve arts willen voortzetten.

Ter aanvulling op hetgeen ik daar heb gesteld, zal ik hierna nog eens de hoofdlijnen ter zake uiteenzetten.

Voor ziekenfondsverzekerden geldt op grond van artikel 9, eerste lid, van de Ziekenfondswet dat zij zich bij het geldend maken van hun aanspraken op verstrekkingen dienen te wenden tot personen of instellingen met wie hun ziekenfonds een overeenkomst heeft gesloten. Deze verzekerden hebben daarbij op grond van het tweede lid de keuze uit personen en instellingen die in hun woonplaats of naaste omgeving daarvan hun praktijk uitoefenen of gevestigd zijn. Daarbij zij aangetekend dat uitgangspunt is dat deze regel in de praktijk zeer soepel wordt toegepast. Ten slotte zou ik willen wijzen op artikel 9, vierde lid, op grond waarvan een ziekenfonds aan een verzekerde toestemming kan verlenen zich voor het geldend maken van zijn recht op een verstrekking te wenden tot een andere persoon of instelling dan bedoeld in het tweede lid. Ik ben dan ook van mening dat de Ziekenfondswet voor die situaties waarin daarvoor daadwerkelijk aanleiding bestaat, voldoende mogelijkheden biedt om tot een bevredigende oplossing te komen.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over de vergoeding van alternatieve geneeswijzen en geneesmiddelen

Mevrouw Van der Meer meent, mede namens de fracties van D'66 en PPR, dat zij nog geen antwoord had gekregen op haar vragen over de vergoeding van alternatieve geneeswijzen en alternatieve geneesmiddelen. Ik merk gaarne op dat ik zowel in het op 18 maart 1986 met de Vaste Commissie voor Welzijn en Volksgezondheid gevoerde overleg als in de op 24 maart 1986 aan de Voorzitter

van die commissie gezonden nota naar aanleiding van het verslag van dat overleg uitvoerig ben ingegaan op de problematiek van de vergoeding van alternatieve geneeswijzen. Gezien de opmerking van mevrouw Van der Meer meen ik er goed aan te doen nog eens te benadrukken dat voor ziekenfondsverzekerden binnen de particuliere ziektekostenverzekeringen mogelijkheden bestaan om zich ter zake van de vergoeding van de kosten van alternatieve geneeswijzen aanvullend te verzekeren.

Ten aanzien van de verstrekking van alternatieve geneesmiddelen behoeven zich nauwelijks problemen voor te doen. Immers, in beginsel kunnen geneesmiddelen voorgeschreven door de eigen huisarts van de verzekerde danwel een specialist, met wie zijn ziekenfonds een overeenkomst heeft gesloten, voor rekening van de ziekenfondsverzekering worden verstrekt. Hierbij is wel nog van belang dat de aflevering van deze geneesmiddelen geschiedt door de apotheker op wiens naam de verzekerde is ingeschreven.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over de personele gevolgen van de op te richten stichting die de compensatieregeling voor zelfstandigen gaat uitvoeren

De personele gevolgen van deze stichting zouden, aldus mevrouw Van der Meer, werkverschaffing voor de ambtenaren betekenen. Los van al het goeds dat werkgelegenheid, ook voor de ambtenaren, in zich heeft – ik ga ervan uit dat mevrouw Van der Meer het tenminste daarmee niet oneens is –, is de eventuele werkverschaffing in het kader van de hier genoemde stichting voorbehouden aan het bedrijfsleven. De werkzaamheden ten behoeve van de stichting zullen binnen het KLOZ worden uitgevoerd. Daarbij dient nogmaals naar voren gebracht te worden dat de compensatieregeling voor zelfstandigen geldt voor de particulier verzekerden, waardoor deze buiten de werksfeer van het ziekenfonds ligt.

Vraag van de heer **Schuurman** (RPF) over rechtspositie ambtenaren

De heer Schuurman vroeg, mede namens de fracties van GPV en SGP, of er geen overleg is gevoerd over de positie van de ambtenaren. In antwoord hierop kan worden medegedeeld dat de positie van ambte-

naren onderwerp van gesprek is geweest in het Georganiseerd Overleg in Ambtenarenzaken. Dit overleg heeft geleid tot de uitzondering voor de publiekrechtelijke ziektekostenregelingen.

Op de vraag van de heer Schuurman waarom op de categorie gewezen ambtenaren die nu onder de verplichte verzekering komen te vallen de zogenaamde ZVO-regeling niet meer van toepassing is, kan worden geantwoord dat zulks niet meer nodig is. Volgens die regeling is alleen vergoeding van gemaakte ziektekosten mogelijk indien deze uitgaan boven een bedrag dat gelijk is aan het werknemersdeel van de ziekenfondspremie. Binnen de ZVO-regering vinden praktisch alleen vergoedingen plaats van kosten die vergelijkbaar zijn met het ziekenfondspakket.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over te betalen werkgeversdeel premie door gemeenten

Mevrouw Van der Meer vroeg hoe de gemeenten in hun benarde positie de extra last dienen op te vangen van het werkgeversdeel van de ziekenfondspremie die het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds op hen verhaalt indien sprake is van een invaliditeitspensioen toegekend aan een gemeente-ambtenaar.

In het algemeen zullen gemeente-ambtenaren vallen onder één van de IZA-regelingen. Bijna alle gemeenten zijn bij zo'n publiekrechtelijke regeling aangesloten. In die gevallen betalen de gemeenten als werkgever reeds de helft van de procentuele premie die voor de desbetreffende regeling geldt.

Ambtenaren in dienst van een gemeente die niet aangesloten is bij een IZA-regeling – dat zijn slechts enkele gemeenten – ontvangen een vergoeding krachtens de Interimregeling ziektekosten ten laste van de gemeente.

Indien deze ambtenaren invaliditeitspensioenen ontvangen worden, in de voorgestelde situatie, ziekenfondspremies ingehouden op de uitkeringen. Het werkgeversdeel van die premies wordt bij die – enkele niet bij een IZA aangesloten – gemeente in rekening gebracht. Hiermede treedt een gelijkheid op tussen de bijna alle gemeenten die aangesloten zijn bij een IZA-regeling, waarvan de gemeenten ook gedurende de periode dat een ambtenaar in het genot is van

een invaliditeitspensioen de premie voor hun rekening nemen, en de enkele gemeenten die een zodanige aansluiting niet wensten. In de nieuwe situatie zal er dan ook ten aanzien van deze groep invaliditeits-gepensioneerden eenzelfde premieregime gelden.

Vraag van mevrouw **Veder-Smit** (VVD) en de heer **Schuurman** (RPF) over de mensen met een wisselend inkomen die ten gevolge daarvan in en uit het ziekenfonds gaan

De regelgeving voor verzekeraars die bedoeld is voor al diegenen die toetreden tot de particuliere verzekeringen, voorkomt een problematische overgang naar de particuliere verzekering.

Voor mensen die een onregelmatige dienstbetrekking vervullen, zijn in overleg met de Ziekenfondsraad afzonderlijke regels afgesproken tussen KLOZ en VNZ. Als telkenmale sprake is van een dienstbetrekking van enkele weken op grond waarvan men verplicht verzekerd is, dan zal men op zich particulier verzekerd zijn en kan op verzoek de betaalde particuliere premie gedurende de bewuste weken worden teruggevorderd bij het ziekenfonds. Ingeval van een telkens terugkerende dienstbetrekking van meer dan drie maanden achtereen, is opschorting van de particuliere verzekering over die maanden mogelijk. Men is dan op zich verplicht ziekenfondsverzekerd; de particuliere premie over de opgeschorte periode wordt dan gerestitueerd.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over het stelsel van overeenkomsten

Mevrouw Van der Meer heeft mij gevraagd of ik haar mening deel dat het stelsel van overeenkomsten de enige manier zou zijn om volledige informatie te hebben die nodig is voor de beheersbaarheid. Uit mijn reactie op haar eerdere vragen hieromtrent, (kamerstukken II, 1985–1986, 18 972, nr. 110b) en de nadere memorie van antwoord (kamerstukken II, 1985–1986, 18 972, nr. 110d), zal duidelijk zijn dat ik haar vraag ontkennend beantwoord. In mijn reactie op de eerder gestelde vragen heb ik in het bijzonder gewezen op de mogelijkheden van de structuurwetgeving en de Wet tarieven gezondheidszorg, waarbij voorts van belang is dat deze laatstgenoemde wet ook een stelsel

van (tariefs)overeenkomsten als uitgangspunt hanteert.

Ten slotte zou ik nog willen opmerken dat ook het stelsel van overeenkomsten zich in eerste aanleg richt op de beheersing van de aanbodzijde. De vraagzijde wordt veeleer beïnvloed door middel van het stelsel van voorwaarden, zoals voorafgaande machtiging, schriftelijke motivering van de behandelend arts en dergelijke. Overigens dient hierbij ook gewezen te worden op de mogelijkheden tot beheersing van de vraag met behulp van het instrument van de eigen bijdrage onderscheidenlijk het eigen risico.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over positie SSGZ en studerende

Mevrouw Van der Meer is uitvoerig, mede namens de fracties van D'66 en PPR, ingegaan op de positie van de SSGZ en die van studerende. Zij heeft daarbij gevraagd of op de door de SSGZ gevraagde ontheffing van het voeren van een standaardpolis krachtens artikel 4, tweede lid van de WTZ, waardoor automatisch niet behoeft te worden deelgenomen aan de pooling, positief zal worden beslist.

Op de ingekomen ontheffingsverzoeken zijn nog geen definitieve beslissingen genomen, ook niet op die van de SSGZ.

Wat de positie van de studerende betreft moge ik verwijzen naar hetgeen in de memorie van antwoord is gesteld ten aanzien van de door de Minister van Onderwijs en Wetenschappen toegezegde notitie over dit onderwerp.

Overigens wijs ik voorts op hetgeen ik hierover heb gezegd in het mondeling overleg dat ik met de betreffende commissie uit uw Kamer mocht hebben, namelijk dat ik bereid ben te kijken naar specifieke knelpunten. Ik heb daarover een afspraak met het bestuur van de SSGZ.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) en mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over premie-vrije polissen

Zowel mevrouw Van der Meer als mevrouw Veder-Smit vroegen aandacht voor de positie van personen met een premievrije particuliere ziektekostenverzekering die ingevolge het onderhavige wetsvoorstel verplicht verzekerd worden ingevolge de Ziekenfondswet.

De ondergetekende merkt op dat de aan de orde gestelde problematiek geenszins rechtstreeks voortvloeit uit het voorliggende wetsvoorstel aangezien de betreffende situatie zich reeds voordoet in het kader van de huidige ziekenfondswetgeving. In dit verband zij gewezen op onder meer de situatie waarbij een particulier verzekerde door verhoging van de ziekenfondsloongrens verzekerd wordt ingevolge de Ziekenfondswet alsmede op het geval waarbij een particulier verzekerde arbeidsongeschikt wordt en alsdan verplicht verzekerd wordt indien zijn uitkering, eventueel vermeerderd met overige inkomsten uit of in verband met de arbeidsverhouding waarop de uitkering steunt, de ziekenfondsloongrens niet overschrijdt. In al deze gevallen is de vraag of betrokkenen al dan niet premievrij particulier verzekerd zijn geen criterium bij de beoordeling van de verzekeringsplicht ingevolge de Ziekenfondswet. Hoewel de ondergetekende op zich wel begrip heeft voor het onbevredigd rechtsgevoel van degenen met een dergelijke polis, ziet hij toch in de situatie die zal ontstaan na de inwerkingtreding van het onderhavige wetsvoorstel niet een zodanige fundamentele wijziging van de omstandigheden dat er aanleiding bestaat tot wijziging van voormeld standpunt.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over de consequenties voor de bejaarden van inhouding van de premie aan de bron

Mevrouw Van der Meer noemde in haar betoog de werkgever die in het algemeen de verbinding tussen verzekerde en fonds makkelijker maakt. Het is juist dat gegeven waarvan ook de bejaarden, bij inhouding van de premie aan de bron, zullen gaan profiteren. De pensioenfondsen zullen immers als de werkgever worden aangemerkt voor diegenen die na 1 april na het bereiken van de 65-jarige leeftijd de verplichte verzekering voortzetten. Een eenmalige verzoek van het ziekenfonds om aan te geven welke werkgever (s) in het geding zijn, is voor de bejaarden een eenvoudiger aangelegenheid dan een uitgebreide, jaarlijks te herhalen, inkomensvoets door het ziekenfonds. Als bij het bereiken van de 65-jarige leeftijd bekend is om welke werkgever(s) het gaat, fungeert deze vervolgens net als voor de verzekerden onder de 65 jaar, als een

– gemakkelijke – verbinding tussen de verzekerde en het ziekenfonds.

Ik ben het dan ook – zoals reeds in de schriftelijke voorbereiding is opgemerkt – niet eens met mevrouw Van der Meer dat een dergelijke wijze van premieheffing inefficiënt zou zijn.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over het particulier verzekerd worden van de bejaarden zonder premiereductie

Mevrouw Van der Meer stelde, mede namens de fracties van D'66 en PPR, dat de bejaarden zonder premiereductie premiereductie die op grond van het onderhavige wetsvoorstel naar de particuliere verzekering gaan, daardoor problemen zullen ondervinden. Zij noemt in dit verband het voorschieten van de rekening en de inhoud van het particuliere pakket.

Waar het gaat om het voorschieten van de rekening, zou ik er in het algemeen nog eens op willen wijzen dat voorschieten niet strikt noodzakelijk is. De rekening van de hulpverlener kan de verzekerde eerst naar de particuliere verzekeraar sturen. Deze vergoedt de rekening die vervolgens door de verzekerde aan de hulpverlener wordt betaald. Ten aanzien van de inhoud van het particuliere pakket en de daaraan verbonden kosten kan het volgende worden opgemerkt. Zoals in de memorie van antwoord en in de nadere memorie van antwoord is aangegeven, wordt bij het vaststellen van de eigen bijdrage in bejaardenoorden rekening gehouden met de hoogte van de inkomsten en de aanwezige aftrekposten waaronder de ziektekostenverzekeringspremie. Voor de bejaarden zonder premiereductie is de standaardpolis met een maximum-premie van f 135 beschikbaar. Deze premie behoeft dus niet uit het zakgeld van f 270 per maand te worden betaald.

Mevrouw Van der Meer noemde ten slotte mogelijke eigen risico's. In dit verband zou ik nog eens willen benadrukken dat het eigen risico voor poliklinische specialistische hulp onder meer in de plaats komt van de eigen bijdrage voor medicijnen die in het ziekenfondspakket zit.

Vraag van mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over bijstandsgerechtigden

Mevrouw Veder-Smit wijst erop dat de voor de ziekenfondsverzekering benodigde gegevens van bijstandsgerechtigden nog niet bij de ziekenfondsen bekend zijn zodat toetsing van

eventuele overschrijvingen na 1 april a.s. zal moeten gebeuren. Haar vraag of de hiervoor noodzakelijke maatregelen zijn getroffen kan bevestigend worden beantwoord. Aan de gemeentelijke sociale diensten is namelijk inmiddels gevraagd contact op te nemen met de plaatselijke ziekenfondsen in verband met een zo spoedig mogelijke uitwisseling van de gegevens die voor de ziekenfondsverzekering noodzakelijk zijn.

Vraag van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) over de gevolgen voor de AAW-gerechtigden die in de toekomst wegens 'afschatting' van de arbeidsongeschiktheid vanuit de verplichte verzekering naar de particuliere verzekering zullen gaan

Mevrouw Van der Meer stelde de vraag in hoeverre de verplicht verzekerde AAW-gerechtigde die wegens 'afschatting' van de arbeidsongeschiktheid in de toekomst een particuliere verzekering dient af te sluiten, in deze verzekering een fatsoenlijk pakket voor een fatsoenlijk premie zou kunnen krijgen.

De acceptatieplicht en het verbod op leeftijdstoelagen die gekoppeld zijn aan het standaardpakket, gelden net zozeer voor al diegenen die toetreden tot de particuliere verzekeringen – waaronder de bewuste groep AAW-gerechtigden – als voor de ex-vrijwillig ziekenfondsverzekerden. De ex-vrijwillig ziekenfondsverzekerden betalen maximaal f 135 voor het standaardpakket. Zoals ik in het mondeling overleg reeds stelde, ga ik er voorshands van uit dat de premie voor het standaardpakket een redelijke zal zijn. De marktwerking zal hiervoor naar verwachting zorg dragen. Indien desondanks de te betalen premie dat redelijk niveau te boven zou gaan, zal ik niet aarzelen om gebruik te maken van de in het onderhavige wetsvoorstel opgenomen mogelijkheid om ook aan het standaardpakket voor de andere toetreders tot de particuliere verzekeringen een maximale premie te verbinden. Ik hoop ook mevrouw Veder, die eveneens is ingegaan op de positie van de toetreders tot de particuliere verzekeringen, hiermee beantwoord te hebben. Een blijvende deelname aan de verplichte ziekenfondsverzekering zoals mevrouw Van der Meer die bepleit, sta ik gelet op het zojuist gestelde niet voor.

Vragen van mevrouw **M. A. van der Meer** (PvdA) en mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over de mogelijkheid van

een aanvullende klasseverzekering voor de particulier verzekerde uitkeringsgerechtigden die op grond van het onderhavige wetsvoorstel verplicht verzekerd worden

De particulier verzekerde uitkeringsgerechtigden die thans klasse 2 verzekerd zijn, zullen – als zij verplicht verzekerd worden – naar verwachting in de gelegenheid zijn om een aanvullende klasseverzekering af te sluiten. Van het KLOZ is vernomen dat deze een dringend verzoek heeft gericht aan de particuliere verzekeraars om diegenen die thans een aanvullende klasseverzekering hebben, bij overgang naar de verplichte verzekering zonder problemen te accepteren voor een afzonderlijk bij diezelfde particuliere verzekeraar af te sluiten aanvullende klasseverzekering.

Vraag van mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over het sluiten van reisverzekeringen door ziekenfondsen

Mevrouw Veder-Smit vroeg of al bekend is op welke wijze de Ziekenfondsraad een einde wil maken aan het sluiten van reisverzekeringen door ziekenfondsen.

Mede naar aanleiding van het door ondergetekende op 18 november 1985 gevraagde advies, is de door mevrouw Veder aan de orde gestelde aangelegenheid in behandeling genomen door de Commissie Uitvoeringsorganen van de Ziekenfondsraad. Binnen deze commissie staat thans ter discussie of de betrokkenheid van ziekenfondsen bij schadeverzekeraars, in welke vorm en omvang dan ook, een activiteit is die niet past bij het karakter van de ziekenfondsverzekering en als ongewenst moet worden aangemerkt. In dit verband is naar voren gebracht dat de Ziekenfondsraad eerder uitgesproken heeft geen goedkeuring te zullen verlenen aan het verrichten van administratieve werkzaamheden voor zover dat het verzorgen van schadeverzekeringen, niet zijnde ziektekostenverzekeringen, betreft. Het door ziekenfondsen zelf verrichten van werkzaamheden die betrekking hebben op reisverzekeringen zou slechts dan acceptabel zijn indien in deze verzekering het object ziektekosten een gelijkwaardige plaats inneemt ten opzichte van de overige verzekerde risico's. Dit houdt in dat de kosten van geneeskundige hulp wegens ziekte en ongeval in het geheel der aangeboden verzekering

ten minste 50% van de totale verzekerde risico's uitmaakt.

De Commissie Uitvoeringsorganen heeft de discussie omtrent het voorgaande nog niet afgerond. Eerst nadat zulks heeft plaatsgevonden zal de Ziekenfondsraad terzake een definitief standpunt kunnen formuleren.

Vraag van mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over de gevolgen van de premieheffing in de verplichte ziekenfondsverzekering voor de thans particulier verzekerde AAW-gerechtigden

Mevrouw Veder-Smit heeft gewezen op de weduwen die verplicht verzekerd worden en in elk geval een hogere premie gaan betalen en tevens belasting over het werkgeversdeel van de ziekenfondspremie.

Voorgesteld wordt om de AAW-uitkering titel te doen zijn voor verplichte ziekenfondsverzekering. De thans vrijwillig verzekerde en de thans particulier verzekerde AAW-gerechtigden die verplicht ziekenfondsverzekerd worden, zullen ook alleen over de AAW-uitkering ziekenfondspremie betalen. Het is de vraag of dit op onbillijkheid zou duiden: over andere inkomsten wordt – loondienst als afzonderlijke grond voor verplichte verzekering daargelaten – immers geen premie geheven.

De te betalen ziekenfondspremie inclusief de belasting over het werkgeversdeel van de ziekenfondspremie zal, afhankelijk van de grondslag, variëren van circa f 65 tot circa f 92 per maand. Premies van deze hoogte zijn geenszins ongebruikelijk in de particuliere verzekeringen. Ik zie de onbillijkheid derhalve niet.

Vraag van mevrouw **Veder-Smit** (VVD) over de verzekeringssituatie per 1 april a.s. van voormalig vrijwillig verzekerden

Mevrouw Veder-Smit vroeg of voormalig vrijwillig verzekerden die op 1 april a.s. hun keuze voor een particuliere ziektekostenverzekering nog niet hebben bepaald in feite onverzekerd zijn.

De ondergetekende kan de gestelde vraag bevestigend beantwoorden. Daarbij wordt echter de aandacht gevestigd op artikel 19, tweede lid, van het wetsvoorstel. Daarin wordt bepaald dat de ingangsdatum van een verzekeringsovereenkomst als bedoeld in artikel 2 van de WTZ, ten aanzien van de onderhavige

categorie van personen, gesteld wordt op de dag van inwerkingtreding van de wet indien het verzoek tot het sluiten van die overeenkomst binnen vier maanden na bedoeld tijdstip wordt ingediend. Een en ander houdt derhalve in dat wanneer de WTZ op 1 april 1986 in werking treedt, voormalig vrijwillig verzekerden tot 1 augustus a.s. de gelegenheid hebben alsnog een verzekeringsovereenkomst betreffende het standaardpakket af te sluiten tegen de op grond van artikel 2, vierde lid, van de WTZ vastgestelde premie, welke verzekering dan op 1 april 1986 ingaat.

Vraag van de heer **Schuurman** (RPF) over het karakter van de verplichte verzekering ingevolge de ziekenfondswet

De heer Schuurman stelde, mede namens de fracties van SGP en GPV, de vraag of de verplichte verzekering ingevolge de Ziekenfondswet niet in strijd is met artikel 10, eerste lid, van de Grondwet alsmede met de principes van het kabinet ter zake van 'zorgzame maatschappij' en de 'privatisering'.

De ondergetekende is van mening dat de door artikel 10, eerste lid, van de Grondwet beschermde persoonlijke levenssfeer op generlei wijze in het gedrang komt als gevolg van een met velerlei waarborgen ter zake van de bescherming van de persoonlijke levenssfeer omgeven, wettelijk geregelde verzekering. Zoals moge blijken uit zowel de mondelinge als schriftelijke voorbereiding van het onderhavige wetsvoorstel in zowel de Tweede als Eerste Kamer der Staten-Generaal acht het kabinet een verplichte verzekering tegen ziektekosten voor bepaalde categorieën van personen geenszins strijdig is met de door vragensteller genoemde uitgangspunten van het regeringsbeleid.